

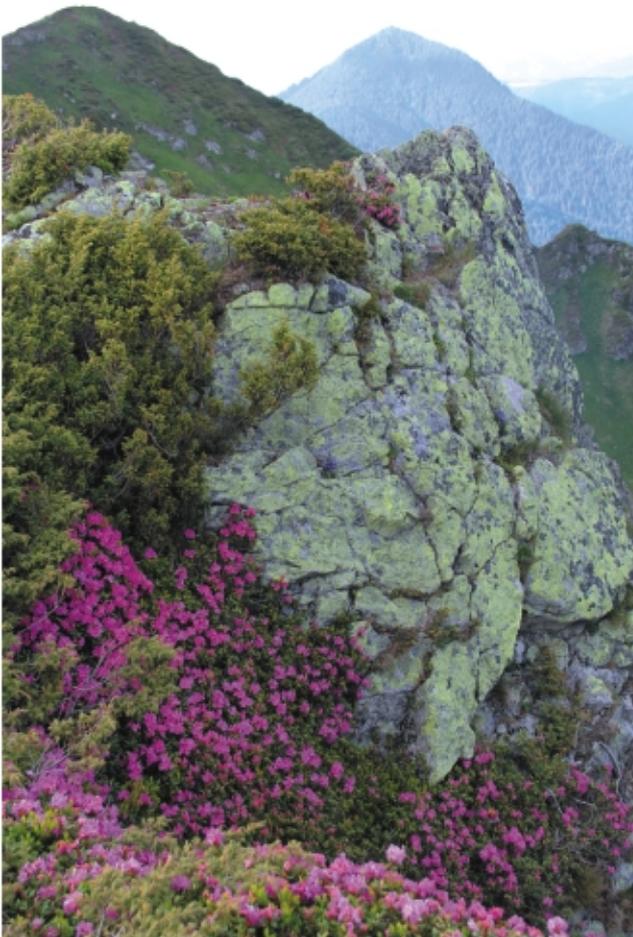
Зелені Карпати

1-4 2014

MAGAZINE ZELENY KARPATY

НОВІ МОЖЛИВОСТІ І СТАНДАРТИ

Підписання Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом відкриває нові можливості і стандарти у різних сферах суспільного життя, включаючи й сферу охорони довкілля.

Секторальні питання співробітництва у сфері охорони навколишнього природного середовища в Угоді закріплено у главі 6 «Навколишнє природне середовище», розділі 5 «Економічне та галузеве співробітництво».

Для України впровадження законодавства ЄС в галузі довкілля відбувається в межах восьми секторів. Загалом воно регламентується 29 джерелами права – Директивами та Регламентами ЄС, що встановлюють загальні правила та стандарти, які повинні бути транспоновані до внутрішньодержавного права. На відміну від сучасного природоохоронного законодавства України, у багатьох аспектах декларативного, джерела права ЄС визначають кількісні та якісні результати, які треба досягти кожній країні протягом визначеного періоду часу. Особливістю Директив ЄС є те, що держави повинні адаптувати своє законодавство для досягнення окреслених цілей, але при цьому самі визначають методи досягнення.

У галузі охорони природи надзвичайно важливими є Пташина Директива та Оселишна Директива, де базовими принципами виступають створення та функціонування мережі природоохоронних територій NATURA 2000 і суворо охорона видів тварин і рослин.

2014, № 1-4 (39-42)

*Заснований 1994 року.
Виходить раз на квартал.*

**«ЗЕЛЕНІ КАРПАТИ»
MAGAZINE ZELENİ KARPATY**

*Founded in 1994.
Published once a quarter.*

ГОЛОВНИЙ РЕДАКТОР ГАМОР Ф. Д.
РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ: Броджі Маріо (Швейцарія), Вінніцкі Томаш (Польща), Волощук Іван (Словаччина), Голубець М. А., Довганич Я. О., Зиман С. М. (науковий редактор), Іваненко І. Б., Канцурак В. В., Комендар В. І., Коржик В. П., Кухта В. В. (перший заступник головного редактора), Кравців В. С., Парпан В. І., Покинйчерета В. Ф., Стойко С. М., Ібіш П'єр (Німеччина).

CHIEF EDITOR: HAMOR F. D.
EDITORIAL BOARD: Brodgy Mario (Switzerland), Vinnitski Tomash (Poland), Voloschuk Ivan (Slovakia), Holubets M. A., Dovhanych Y. O., Ziman S. M. (scientific editor), Ivanenko I. B., Kantsurak V.V., Komendar V. I., Korzhyk V. P., Kukhta V. V. (the first deputy of the chief editor), Kravtsiv V. S., Parpan V. I., Pokynchereda V. F., Stoiko S. M., Ibisch Pierre (Germany).

ВСЕУКРАЇНСЬКИЙ ЕКОЛОГІЧНИЙ НАУКОВО-ПОПУЛЯРНИЙ ЖУРНАЛ ALL-UKRAINIAN ECOLOGICAL SCIENTIFIC-POPULAR MAGAZINE

Засновники: Карпатський біосферний заповідник і Міністерство екології та природних ресурсів України.

Founders: Carpathian Biosphere Reserve and the Ministry of Ecology and Natural Resources of Ukraine.

Видавець: Карпатський біосферний заповідник.

Publisher: the Carpathian Biosphere Reserve.

*Ресстраційне свідоцтво Державного комітету інформаційної політики, телебачення та радіомовлення України: Серія КВ, № 239.
Registry certificate of the State Committee of the Informative Policy and Radio and Television Broadcasting of Ukraine: KV, № 239.*

Адреса редакції: 90600, Україна, Закарпатська обл., м. Рахів, вул. Красне Плесо, 77

Тел. у Рахові – (03132) 2-21-93, в Ужгороді – (03122) 2-05-16

Електронна версія журналу «Зелені Карпати» розміщена на веб-сайті Карпатського біосферного заповідника
<http://cbr.nature.org.ua>

Address of the Editorial Office: 90600, Ukraine, Transcarpathian region, town of Rakhiv, Krasne Pleso street, 77

Telephone number in Rakhiv: (03132) 22193, in Uzhhorod – (03122) 20516

E-mail: zeleni_karpaty@ukr.net

Online version of the Zeleni Karpaty Magazine is available on the website of the Carpathian Biosphere Reserve
<http://cbr.nature.org.ua>

Яків ДІДУХ, доктор біологічних наук, член-кореспондент
Національної академії наук України, професор,
завідуючий відділом Інституту ботаніки ім. М.Г. Холодного НАН України,
Григорій ПАРЧУК, кандидат біологічних наук,
начальник відділу розвитку Департаменту заповідної справи Міністерства екології
та природних ресурсів України, заслужений природоохоронець України

СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ МЕРЕЖІ БІОСФЕРНИХ РЕЗЕРВАТІВ В УКРАЇНІ

Сфера діяльності Національного комітету України з Програми ЮНЕСКО «Людина і біосфера» досить різноманітна. Одним із найважливіших напрямків його діяльності є виконання Севільської стратегії, яка ставить за мету розробку наукових основ та підготовку практичних рекомендацій щодо створення мережі біосферних резерватів.

Створення таких резерватів спрямоване на вирішення комплексу проблем, які торкаються різних сфер: природоохоронної, політичної, економічної, наукової, освітньо-виховної тощо. Виходячи з такої концепції, біосферні резервати суттєво відрізняються від природних заповідників, оскільки виконують значно ширші функції і по своїй суті не відповідають поняттю «заповідник», що характеризується суворим заповід-

ним режимом. Але ця назва закріпилася традиційно, оскільки перші такі резервати у нас були створені на базі природних заповідників. У природоохоронному плані вони включають екосистеми, що мають загальноєвропейське, а, отже, наднаціональне значення і потребують захисту. Проте, крім охоронного значення, збереження біологічної та ландшафтної різноманітності, ці резервати повинні забезпечувати моніторинг з метою накопичення та аналізу відповідної інформації для моделювання та прогнозу якості навколишнього середовища, зокрема, щодо впливу кліматичних змін як необхідної умови забезпечення життєдіяльності людини, гармонійного поєднання економічної, екологічної та гуманітарної складових. Резервати включають як заповідні ядра і буферні зони, так і території господарського використання. Водночас система біосферних резерватів повинна бути репрезентативною і відображати природну зональність України [8]. Сьогодні в Україні діють 8 біосферних резерватів, але, виходячи з принципу зонального розподілу природних комплексів, вони повинні бути і в Лісостеповій зоні та Гірському Криму; їх має бути більше і в Степовій зоні. Поняття «степ» та «чорнозем» не перекладається на інші мови і ввійшли у Всесвітню лексику. Екосистеми степового типу практично відсутні у Західній Європі, тому ми, як і Росія, несемо відповідальність за збереження природних степів, які були цілком знищені і займають близько 1% території України.

Велике значення надається організації біосферних резерватів у транскордонних регіонах. Особливо це актуально для Європи, де території країн часто

невеликі і мережа кордонів досить густа. Кордони між державами здебільшого мають історичне коріння і обумовлені певними етнографічними та мовними бар'єрами. Концентрація населення в прикордонних регіонах є нижчою, а охоронний режим суворішим, тому тут найкраще збереглася природа. З іншого боку, якщо кордон є штучним поділом території, то біосферні резервати сприяють тіснішим контактам між різними країнами [3].

У політичному аспекті – це сфера дотику різних систем суспільства, підходів до складних проблем «людина-довкілля», які повинні вирішуватися на міждержавному рівні.

Біосферні резервати – це об'єкти, на яких повинні формуватися принципи екополітики як системи таких політичних, юридичних, економічних заходів, що спрямовані на управління екологічною ситуацією і забезпечення раціонального використання та відновлення природних ресурсів. З іншого боку, специфіка транскордонних біосферних резерватів полягає в тому, що на них забезпечується міждержавна координація. Їх можна трактувати як індикатори міждержавних стосунків. Відзначимо, що Україною та Польщею створено два біосферні резервати, Україною та Словаччиною, Румунією та Білоруссю – по одному, а з Росією, з якою маємо найдовші кордони, жодного, хоча тривалий час були у складі єдиної держави.

Біосферні резервати часто не дають прибутку, потребують фінансування і від того, як держава дбає про них, можна говорити про її загальну культуру. Це візитна картка держави, тому сюди цілком підходить відоме українське прислів'я: видно пана по халявах...

У науковому плані такі резервати мають велике значення. Це об'єкти, на яких повинне здійснюватися міжнародне співробітництво, міжгалузеві дослідження різними науковими школами, а це, у свою чергу, сприяє пошуку універсальних і узгоджених наукових підходів до розв'язання різних проблем, апробації та стандартизації різних методик, тобто розвитку відповідних наук. При цьому наукові дослідження біосферних резерватів краще фінансуються міжнародними організаціями, забезпечуються обладнанням.

В освітньо-виховному плані біосферні резервати забезпечують обмін досвідом, вивчення традицій сусідніх країн, людські контакти, виховання принципів нового ставлення до збереження природи, активне залучення до захисту та примноження природних та культурних цінностей. Прикладом тут – Ізраїль, де учні шкіл, незважаючи на військовий стан, щорічно подорожують по країні, відвідують найвизначніші місця, включаючи національні парки, що прищеплює їм любов до рідного краю, який вони захищають. І вони знають, що захищають... А в нашій країні виникають питання, чи повинні проходити літню практику студенти після першого курсу, бо їм не виповнилося 18 років?..

У результаті створення транскордонних біосферних резерватів зростає площа територій із природоохоронним режимом (насамперед, за рахунок заповідних та буферних зон), послаблюється так званий «острівний ефект» відокремлених природно-заповідних територій, потрапляють під охорону більші, отже, і життєздатніші популяції, створюються умови для міграції тварин. Полегшується проведення реінтродукції тварин, особливо великих хижаків, яким потрібна значна площа. Прикордонні території з охоронним режимом можуть мати спільний банк насіння та розсадник рідкісних видів, які підтримуються людиною. В міждержавних природно-заповідних територіях об'єднуються зусилля країн у боротьбі з пожежами, бракон'єрами, незаконною торгівлею, насамперед рослинною та тваринною сировиною. Великі переваги у цих територіях і в розвитку туризму, екологічному вихованні, поширенні інформаційних матеріалів. Статус біосферного резервату для прикордонних територій підвищує їх імідж у світі [10].

Значення БР у впровадженні принципів сталого розвитку важко переоцінити. Адже згідно принципів Севільської стратегії гармонійного поєднання екології, економіки та гуманітарної сфери біосферні резервати повинні використовуватися як модель для забезпечення сталого розвитку регіону. В таких місцях, як Карпати, традиційним було лісове господарство та вівчарство, а у зв'язку із скороченням рубки лісів та випасу овець у населення скорочуються можливості щодо заробітку. Тому людям слід надати можливість заробітку іншим способом, і населення повинно відчувати перевагу нового способу. Таким видом діяльності є екотуризм, і у гуцулів, скажімо, тут великі можливості.

Проблеми створення біосферних резерватів у прикордонних регіонах теж існують. Перш за все це різна мова, різна економіка, ставлення до природи, конфлікти тощо.

Яка ж ситуація з біосферними резерватами в Україні?

Усі біосферні резервати в Україні створюються за участі та сприяння Національного комітету України з Програми ЮНЕСКО «Людина і біосфера» (Man and Biosphere, МАВ), який уповноважений на це згідно з постановою Академії наук УРСР від 24 грудня 1973 р. Перші два біосферні заповідники були створені в Україні у 1982 році: Чорноморський та «Асканія-Нова», які стали на базі відповідно Чорноморського державного природного заповідника та заповідного урочища «Чаплі».

Після внесення Національним комітетом МАВ відповідних матеріалів до ЮНЕСКО вони у 1984 р. отримали сертифікати ЮНЕСКО, тобто були включені до Всесвітньої мережі біосферних резерватів. У 1992 р. такий міжнародний сертифікат отримав Карпатський біосферний заповідник, що був сформований на базі Карпатського державного природного заповідника. 26 листопада 1993 р. цей біосферний заповідник і два попередні біосферні заповідники – Чорноморський та Асканія-Нова, згідно з Указом Президента № 563/93 та на виконання Закону України «Про природно-заповідний фонд України» (1992) отримали статус природоохоронних територій загальнодержавного значення.

10 серпня 1998 р. відповідно до Указу Президента України № 861/98 на базі природного заповідника «Дунайські плавні» було створено Дунайський біосферний заповідник. Автоматично цей заповідник став об'єктом природно-заповідного фонду України, але матеріали щодо нього до ЮНЕСКО для отримання відповідного міжнародного статусу не подавались. Рішенням Міжнародної координаційної ради Програми ЮНЕСКО «Людина і біосфера» 2 лютого 1999 р. цей заповідник таки став об'єктом Всесвітньої мережі біосферних резерватів, хоча і у складі транскордонного (українсько-румунського) біосферного резервату «Дельта Дунаю» (від Румунії до його складу увійшов біосферний резерват, однойменний транскордонному). В цей

же час Україна стала третьою стороною першого в світі транскордонного (українсько-польсько-словацького) біосферного резервату «Східні Карпати». З українського боку він включає Ужанський національний природний парк (39159 га) та Надсянський регіональний ландшафтний парк (19428 га), з польської сторони – Бешадський національний парк (27833,68 га) та два ландшафтні парки: Ціснянсько-Ветлінський (46025 га) і Долина Сяну (34865,73 га), а зі словацької – національний парк «Полонини» (29805,05 га) та його буферну зону (10973,29 га).

У 2002 р. до складу Всесвітньої мережі біосферних резерватів увійшов Шацький БР, створений на базі однойменного національного природного парку площею 48977 га. Треба відзначити, що Бюро Міжнародної координаційної ради Програми ЮНЕСКО «Людина та біосфера» із наданням міжнародного сертифікату українській стороні зробила зауваження, що при створенні транскордонного об'єкта дуже бажано з'єднати окремо розташовану ділянку з головною територією та розширити її межі до кордонів з Польщею та Україною. Кропіткі переговори адміністрації Шацького національного природного парку з місцевими органами влади, природокористувачами та власниками земель дозволили виконати ці рекомендації і розширити площу української ділянки майбутнього транскордонного резервату до 75074,9 га. Саме з такою площею Шацький біосферний резерват увійшов до складу транскор-

донного українсько-польсько-білоруського біосферного резервату «Західне Полісся» – 6 вересня 2012 року у м. Варшава (Республіка Польща) відбулася церемонія вручення Сертифікату ЮНЕСКО про приєднання до Всесвітньої мережі біосферних резерватів. Цьому передувало підписання Угоди між Урядами України, Республіки Білорусь і Республіки Польща про створення цього транскордонного біосферного резервату 28 жовтня 2011 року у м. Києві.

У червні 2011 року ЮНЕСКО прийнято рішення про включення біосферного резервату «Розточчя» площею 74416 га до Всесвітнього списку біосферних резерватів ЮНЕСКО. Наразі українські та польські колеги готують спільну номінацію щодо створення транскордонного українсько-польсько-білоруського біосферного резервату в регіоні Розточчя.

Деснянський біосферний резерват площею 70748 га на базі національного природного парку «Деснянсько-Старогутський» на міжнародному рівні ЮНЕСКО визнано у 2009 році. Поряд з ним з російського боку з 2001 року існує біосферний резерват «Нерусо-Деснянське Полісся».

Не перший рік обговорюються пропозиції щодо створення транскордонних резерватів в Мармароських і Чивчино-Гринявських горах (Україна – Румунія), у межах Притисянської низовини (Україна – Угорщина), на р. Прип'ять (Україна – Білорусь) та пониззі Дністра та в Придунав'ї (Україна – Мол-

дова) [1]. В 2014 році в Кишиневі предметно обговорювалися ці питання.

Є ще низка інших пропозицій [4, 5, 7] щодо створення міждержавних природоохоронних територій, частина з яких може стати біосферними резерватами. Зокрема, пропонується створити міждержавні об'єкти на кордоні з Білоруссю – у Городнянському районі на Чернігівщині, Овруцькому та Олевському районах на Житомирщині (на базі Поліського заповідника України), Зарічянському та Рокитнянському районах Рівненської області (на базі прикордонних ділянок Рівненського природного заповідника); з Румунією – у витоках річки Жижнія (найбільшої притоки Прута) у Чернівецькій області, як і трилатеральний об'єкт з Румунією та Молдовою у долині р. Прут тощо. Ціла низка об'єктів існує для організації таких резерватів на межі України та Росії (Деснянсько-Старогутський БР, Дворічанський НПП, по долині р. Айдар, філія Луганського ПЗ (Провальський степ), «Меотида», але в сучасних умовах, за військового вторгнення на територію України, це питання не на часі. І важко сказати, скільки потрібно років, аби загоїлися ці рани і замість ворожнечі слов'янські народи могли б простягнути один одному руку дружби та спільними зусиллями вирішувати питання охорони природи.

Севільська стратегія ЮНЕСКО щодо розвитку біосферних резерватів (1995 р.) створення таких транскордонних біосферних резерватів особливо вітає [9]. Хоча в цілому вони не є природоохоронними територіями, міждержавним біосферним резерватам все ж надається особливе значення при створенні Пан'європейської екомережі, особливо її транскордонних елементів [2], які мають відіграти важливу роль при створенні національної екомережі [6]. На одній із останніх конференцій МАБ ЮНЕСКО (Дрезден, 2011) на біосферні резервати покладено завдання щодо дослідження впливу змін клімату на довкілля. Все це свідчить про те, що така форма заповідних об'єктів має велике значення і є досить перспективною. Ця перспектива буде ще більш вагомим, коли ми навчимося реалізовувати повною мірою розроблені для біосферних резерватів механізми поєднання усіх функцій в інтересах збереження природи та забезпечення сталого соціально-економічного розвитку країни.

ЛІТЕРАТУРА

1. Андрієнко Т.Л., Стойко С.М. Створення системи транскордонних природоохоронних територій // Заповідна справа в Україні: Навчальний посібник / За заг. ред. М.Д. Гродзинського, М.П. Стеценка. – Київ, 2003. – 306 с.

2. Всеєвропейська стратегія збереження біологічного та ландшафтного різноманіття (переклад українською мовою). – Київ: Авалон, 1998. – 52 с.

3. Дідух Я.П., Парчук Г.В. Стан та перспективи розвитку мережі біосферних резерватів в Україні / Наук. зап. Держ. природозн. музею. Т. 20. – 2004. – С. 19-24.

4. Дідух Я.П., Чернінько П.М. Концепція формування національної мережі транскордонних біосферних резерватів (ТБР) у контексті забезпечення умов переходу України до сталого розвитку // Національна екологічна політика в контексті європейської інтеграції України: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (Київ, 27 жовтня 2010 р.). – К.: Центр екологічної освіти та інформації, 2010. – С. 25-30.

5. Міждержавні природно-заповідні території / За заг. ред. Т.Л. Андрієнко. – Міжвідомча комплексна лабораторія наукових основ заповідної справи НАН України та Мінекобезпеки України. – Київ, 1998. – 132 с.

6. Олещенко В., Мовчан Я., Парчук Г. Нормативно-правові підстави для розбудови екомережі України // Розбудова екомережі України. – Київ: Техпринт, 1999. – С. 7-12.

7. Стеценко М.П., Попович С.Ю. Транскордонні природно-заповідні території: концепція, реальність і перспективи створення в Україні // Матеріали міжнарод. сем. «Развитие системы межгосударственных особо охраняемых природных территорий» (с. Мартова, Харьковская обл., 6-9.08.1996 р.). – Киев, 1996. – С. 93-97.

8. Стойко С.М. Екологічна стратегія функціонування біосферних резерватів в Україні та підвищення репрезентативності їх мережі // Укр. ботан. журн. – 1999. – 56, № 1. – С. 89-96.

9. Biosphere Reserves: The Seville Strategy and the Statutory Framework of the World Network UNESCO. – UNESCO, Paris, 1996. – 18 p.

10. Transboundary Protected Areas for Peace and Cooperation. – IUCN, 200F – 111 p.

ЯК ПОЛПШИТИ ТРАДИЦІЙНЕ ГОСПОДАРЮВАННЯ В УКРАЇНСЬКИХ БІОСФЕРНИХ ЗАПОВІДНИКАХ?

*Федір ГАМОР,
доктор біологічних наук,
професор, заслужений
природоохоронець України,
Карпатський біосферний
заповідник,
м. Рахів*

Відповідно до Закону України «Про природно-заповідний фонд» (статті 17, 19) біосферні заповідники є природоохоронними, науково-дослідними установами міжнародного значення, входять до міжнародної мережі біосферних резерватів ЮНЕСКО. Наукові дослідження, спостереження за станом навколишнього природного середовища та інша їхня діяльність здійснюється з урахуванням міжнародних програм. Такими документами, в першу чергу є, схвалені Генеральною конференцією ЮНЕСКО «Статутні рамки планетарної мережі біосферних резерватів ЮНЕСКО», «Севільська стратегія біосферних резерватів» та «Мадридський план дій для біосферних резерватів». Ключовими завданнями цих програмних міжнародних документів є використання біосферних резерватів для збереження природного та напівприродного різноманіття, застосування біосферних резерватів як моделей менеджменту землі та підходів до сталого розвитку регіонів, проведення досліджень, моніторингу, освіти і навчання.

У Мадридському плані дій, у розділі, присвяченому впровадженню екосистемних послуг, особливо наголошується на тому, що ідею біосферних резерватів (заповідників) як територій сталого розвитку можна розглядати як спробу визначення та створення специфічного для конкретної території поєднання підтримуючих, забезпечуючих, регулюючих і культурних екосистемних послуг. І в такий спосіб пропонується створювати умови для екологічного, економічного та соціального доб-

робу місцевих громад та зацікавлених сторін. Наприклад, різні зони біосферних заповідників можуть служити в якості місць для залучення нових інвестицій у сферу екосистемних послуг, які раніше не бралися до уваги (регулювання клімату, очищення води, збереження біорізноманіття) та підвищення екологічної та соціальної ефективності забезпечуючих (сільське господарство, лісове господарство, рибальство) і культурних (туризм) послуг, де до цього часу найбільше спрямовувалось інвестицій.

У базових документах ЮНЕСКО, що регламентують діяльність біосферних резерватів (заповідників), передбачається також проведення активних та постійних консультацій між науковими та дослідницькими спільнотами, особами, які розробляють політику і приймають рішення, особами, які керують ресурсами, і місцевим населенням. Як результат, у біосферних резерватах (заповідниках) мають знаходитись оптимальні рішення щодо поєднання екосистемних послуг, які могли б проілюструвати роль біосферних резерватів (заповідників) в якості моделей сталого

розвитку в масштабах наземних/морських екосистем на національному, регіональному та глобальному рівнях.

Дуже важливим завданням у використанні біосферних резерватів як моделей менеджменту землі та для впровадження сталого розвитку регіонів їх розташування, відповідно до Севільської стратегії, є забезпечення підтримки та залучення місцевого населення. Для цього, на національному рівні, ЮНЕСКО рекомендує включати до складу біосферних резерватів території, де практикуються традиційні способи життя, невиснажливе використання природних ресурсів, спостерігаються конфліктні відносини між людьми та оточуючим їх середовищем (наприклад, території поряд з населеними пунктами, деградовані екосистеми через ведення сільського господарства тощо).

Для реалізації цих завдань Указом Президента України «Про додаткові заходи щодо розвитку природно-заповідної справи в Україні» від 14 серпня 2009 року Національній Академії наук України доручалося розробити у тримісячний строк, відповідно до рекомендацій ЮНЕСКО, та затвердити науково-методичні засади використання територій біосферних заповідників. Минуло п'ять років, але для виконання цього важливого рішення не зроблено нічого.

У той же час, на нашу думку, неправомірним трактуванням статей 9 та 9-1 Закону України «Про природно-заповідний фонд» в зоні антропогенних ландшафтів біосферних заповідників, яка «включає території традиційного землекористування, лісокористування, водокористування, місць поселення,

рекреації та інших видів господарської діяльності» (стаття 18, Закону про ПЗФ), через запровадження складної процедури видачі лімітів та дозволів, тут по суті заблоковано будь-яку господарську діяльність, в тому числі здійснення природоохоронних заходів, які повинні проводитись безлімітно, на підставі Положень про установи ПЗФ та Проектів організації територій та охорони їх природних комплексів, які затверджені відповідними наказами Мінприроди України. Це в повній мірі стосується і господарських зон національних природних парків, на базі яких створені біосферні резервати (стаття 21 Закону про ПЗФ). Уявіть собі, у гірському населеному пункті, в зоні біосферного заповідника або національного природного парку, котрий є негазифікованим, де відсутні дороги, люди – безробітні, а населення завжди використовувало дрова для опалення, яким закони і сьогодні гарантують, зокрема і стаття 38 Закону про охорону навколишнього природного середовища (регулює загальне та спеціальне використання природних ресурсів), безперешкодно здійснювати традиційне господарювання, не отримують ці паливні дрова. Крім того, своєчасно не видаються дозволи на випасання худоби та сінокошіння. Як виживати цим людям? І яке може бути ставлення до біосферних заповідників та національних природних парків з боку місцевого населення?! І чому так сталося, що у зв'язку із добрими намірами біосферних резерватів, як і національних парків загалом, у результаті прогалин у законодавстві погіршилось не тільки життя людей у горах, але й

імідж Української Держави, яка повинна гарантувати виконання міжнародних зобов'язань щодо реалізації в Україні програмних документів біосферних резерватів ЮНЕСКО. Не виконуються у нашому випадку також і вимоги Указу Президента України від 14 січня 2010 року, № 25/2010, щодо розширення території Карпатського біосферного заповідника, в преамбулі якого чітко визначена необхідність підтримки традиційного господарювання у високогір'ї Українських Карпат.

Тут виникає ще одна правова колізія щодо виконання і статті 12 цього ж Закону, якою визначено, що управління територіями та об'єктами природно-заповідного фонду загальнодержавного значення здійснюється їх спеціальними адміністраціями, які, на жаль, зараз неспроможні оперативно вирішувати питання збереження природних екосистем, життєзабезпечення місцевого населення та своїх колективів. Виходячи з цих обставин, вважали б за необхідне Мінприроди разом з іншими зацікавленими організаціями позбутись надмірної централізації в управлінні установами ПЗФ.

По-друге, розробити та подати на розгляд Верховної Ради України проект Закону «Про біосферні заповідники (резервати) в Україні» та внесення змін до інших Законів України.

По-третє, внести пропозиції щодо скасування статті 9-1 Закону України про ПЗФ або викласти їх зміст з урахуванням статті 18 Закону України про ПЗФ, статей 9, 10 Закону «Про рослинний світ» та статті 38 «Про охорону навколишнього природного середовища».

По-четверте, до внесення змін до законодавства, з метою врегулювання окремих питань господарської діяльності в межах біосферних заповідників та господарських зон національних природних парків, прийняти окремий наказ Мінприроди України.

У цьому відомчому документі, з метою підтримки традиційного господарювання, зокрема у високогір'ї Українських Карпат, зняття соціальної напруги в гірських депресивних населених пунктах, що розташовані в зоні діяльності Карпатського біосферного заповідника та національних природних парків, відповідно до статей 12, 18, 19, 21 Закону України «Про природно-заповідний фонд», статті 38 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» та Указу Президента України «Про розширення тери-

торії Карпатського біосферного заповідника» від 14 січня 2010 року, № 25/2010 необхідно би:

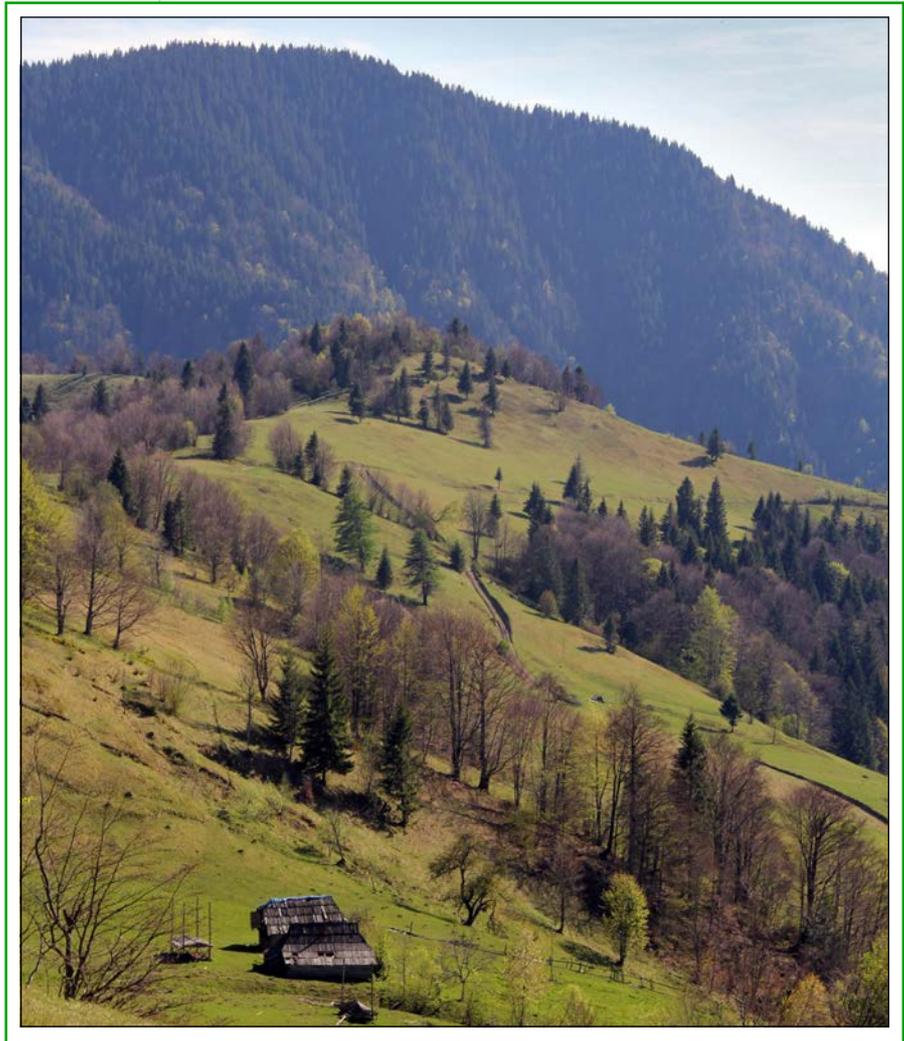
- надати адміністраціям Карпатського біосферного заповідника, який відповідно до його Положення (пункт 7.2) служить модельним об'єктом для сталого розвитку, та національних природних парків право забезпечувати громадян, що проживають в зоні їх діяльності та здійснюють тут відповідно до статті 18 Закону України «Про природно-заповідний фонд» традиційне господарювання, природними ресурсами, використання яких передбачено статтею 9 цього Закону за спрощеною процедурою, без дозволів, що видаються органом виконавчої влади з питань охорони навколишнього природного середовища Автономної Республіки Крим та територіальними органами центрального органу виконавчої влади в галузі охорони навколишнього природного середовища;

- встановити, що виділення громадянам природних ресурсів для їх життєво необхідних потреб, за обґрунтованими нормами, до внесення відповідних змін до природоохоронного законодавства, проводиться адміністраціями біосферних заповідників та національних природних парків, за клопотанням органів місцевого самоврядування, на підставі рішень їх науково-технічних рад, Положення й Проекту організації території та охорони їх природних комплексів з оформленням ними спеціальних дозволів (лісорубних та лісових квитків, ордерів на дрібний відпуск лісопродукції, дикоростучих плодів, ягід та грибів, випасу худоби тощо);

- визначити, що використання природних ресурсів для цих цілей допускається виключно за межами заповідної зони біосферного заповідника та в господарських зонах національних природних парків.

З метою уникнення можливих порушень на цих територіях варто доручити Державній екологічній інспекції України посилити контроль за станом дотримання природоохоронного законодавства в межах біосферних заповідників та національних природних парків.

Подібна практика давно існує у біосферних резерватах та національних парках сусідніх європейських країн. Наприклад, у румунських природоохоронних установах Міністерство охоро-

ни доквілля затверджує лише менеджмент-плани та здійснює вибіркового контролю за їх дотриманням. Видача дозволів у межах затвердженого менеджмент-плану належить винятково до компетенції адміністрацій біосферних резерватів та національних парків.

Ще одне актуальне питання: відомо, що відповідно до статті 47 Закону про ПЗФ власні кошти (спецкошти) об'єктів природно-заповідного фонду не підлягають вилученню і повинні використовуватись для здійснення заходів щодо охорони відповідних територій та об'єктів природно-заповідного фонду.

Але цього зараз немає. Тому було би дуже важливим порушити питання щодо виведення їх із сфери обслуговування Державного казначейства, або застосування до цих коштів механізмів витрачання загального фонду Державного бюджету, передбаченого статтею 55 Бюджетного кодексу України, відповідно до якої видатки на фундаментальні дослідження, прикладні наукові та науково-технічні розробки відносяться до

захищених видатків бюджету. Тим паче, що оплату на дослідження та розробки, як захищених статей, передбачено і пунктом 11 Постанови Кабінету Міністрів України від 1 березня 2014 р. № 65 «Про економію державних коштів та недопущення втрат бюджету». Така постановка питання можлива ще й тому, що, до прикладу, згідно з Класифікатором видів економічної діяльності, Карпатський біосферний заповідник здійснює свою діяльність по коду 72.19 «Дослідження й експериментальні розробки у сфері інших природничих і технічних наук». А об'єктом наукових досліджень, які проводяться в заповіднику, є єдиний в Україні природний транснаціональний об'єкт Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО «Букові праліси Карпат та давні букові ліси Німеччини».

УЖОЦЬКІ РЕКОМЕНДАЦІЇ

ПОСТУП І ПЕРСПЕКТИВИ

1-3 жовтня 2014 р. на території біосферного резервату «Східні Карпати» (Ужанський національний природний парк, село Ужок, готель «Ужанські купелі») Міністерство екології та природних ресурсів України, за підтримки проекту Європейського Союзу «Додаткова підтримка Міністерства екології та природних ресурсів України у впровадженні Секторальної бюджетної підтримки», провело Міжнародний науково-практичний семінар «Розвиток системи біосферних резерватів в Україні».

У роботі семінару взяли участь керівники Департаменту заповідної справи Мінприроди України та Національного комітету України з Програми ЮНЕСКО «Людина та біосфера», представники Національної комісії України у справах ЮНЕСКО, органів місцевого самоврядування та всіх діючих в Україні біосферних заповідників (резерватів), керівники і науковці сусідніх національних парків зі Словаччини й Польщі та провідних наукових установ України тощо.

Відкрив семінар виконуючий обов'язки директора Ужанського національного природного парку Віктор Биркович.

У доповідях та повідомленнях, з якими виступили директор Департаменту заповідної справи Мінприроди України Ігор Іваненко, заступник голови Міжнародної Координаційної ради Програми ЮНЕСКО «Людина і біосфера» й Національного комітету України з цієї Програми Павло Черинько, експерт з екологічної політики, стратегії та інвестицій зазначеного Проекту Європейського Союзу Андре Карутц, керівник відділу розвитку Департаменту заповідної справи Мінприроди Григорій Парчук, заступник директора Карпатського біосферного заповідника професор Федір Гамор, завідуючий відділом Інституту ботаніки НАН України, член-кореспондент НАН України Яків Дідух, заступник директора Інституту екології Карпат Оксана Марискевич, директори Чорноморського біосферного заповідника Анатолій Юрченко, Яворівського національного парку Михайло Біляк, Національного природного парку «Меотида» Геннадій Молодан, представники біосферних заповідників «Асканія нова» та «Дунайський», біосферних резерватів «Розточчя», Шацького, Деснянського й «Східні Карпати», представлено аналіз реалізації в Україні основних засад функціонування біосферних резерватів, зокрема виконання Статутних рамок про біосферні резервати, Севільської стратегії, Мадридського плану дій та Дрезденської декларації про біосферні резервати та зміни клімату, окреслено перспективи розвитку мережі біосферних резерватів в Україні. Особливий акцент зроблено на підвищенні ролі біосферних резерватів в розв'язанні проблем сталого розвитку.

Детально йшлося про особливості управління біосферними резерватами та співпраці з місцевими органами влади

На першому плані зліва – учасники Міжнародного науково-практичного семінару «Розвиток системи біосферних резерватів в Україні» професор Федір Гамор та в.п. голови Рахівської районної ради Михайло Фірка.

і самоврядування. Автор цих рядків та виконуючий повноваження голови Рахівської районної ради Михайло Фірка презентували досвід роботи Карпатського біосферного заповідника та органів місцевого самоврядування в забезпеченні соціально-економічного розвитку населених пунктів, що розташовані в зоні його діяльності. Окремо мовилося про перспективи створення українсько-румунського біосферного резервату у Марамороських горах та про поглиблення транскордонної співпраці і можливості, що відкриваються у зв'язку із прийняттям, за ініціативою адміністрації Карпатського біосферного заповідника, розпорядження Кабінету Міністрів України від 10 вересня 2014 року № 819-р «Про затвердження плану заходів щодо забезпечення сталого розвитку і благоустрою гірських населених пунктів української частини українсько-словацько-німецького природного об'єкта Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО «Букові праліси Карпат та давні букові ліси Німеччини».

На семінарі обговорювалася і практика планування роботи та стан підготовки періодичної звітності біосферних резерватів, проведено робочі наради щодо управління транскордонними біосферними резерватами «Східні Карпати» (Україна-Польща-Словаччина) та «Розточчя» (Україна-Польща).

Обговорено та визначено практичні кроки щодо виконання зауважень Міжнародної Координаційної ради Програми ЮНЕСКО «Людина та біосфера» з питань діяльності українських біосферних резерватів та опрацьовано відповідні рекомендації семінару.

Учасники семінару взяли участь у науковій конференції, присвяченій транскордонному біосферному резервату «Східні Карпати» та 15-річчю Ужанського національного природного парку.

На семінарі та конференції досвідом роботи поділились та висловили свої пропозиції також професор словацького

Університету Матея Бела із м. Банська Бистриця Іван Волошук, директор Розточанського парку народowego (Польща) Здіслав Струпенюк, заступник директора Бешадського парку народowego (Польща) Томаш Вінніці та директор Департаменту екології та природних ресурсів Закарпатської ОДА Юрій Шпонтак.

За результатами семінару буде опубліковано науково-практичний посібник «Основи управління біосферними резерватами в Україні».

Нагадуємо, що в рамках проекту Європейського Союзу «Додаткова підтримка Міністерства екології та природних ресурсів України у впровадженні Секторальної бюджетної підтримки» Мінприроди України провело загалом 8 науково-практичних семінарів, на яких обговорено найбільш актуальні питання розвитку природно-заповідної справи в Україні, зокрема методи та результати моніторингу водноболотних угідь міжнародного значення (4-6 березня 2014 р., Нижньодністровський національний природний парк), проблеми активного збереження окремих видів флори і фауни та природних середовищ (12-14 серпня 2014 р., Гетьманський національний природний парк) тощо.

Федір ГАМОР

РЕКОМЕНДАЦІЇ МІЖНАРОДНОГО НАУКОВО- ПРАКТИЧНОГО СЕМІНАРУ «РОЗВИТОК СИСТЕМИ БІОСФЕРНИХ РЕЗЕРВАТІВ В УКРАЇНІ» (УЖОЦЬКІ РЕКОМЕНДАЦІЇ – 2014)

З метою розвитку мережі біосферних резерватів в Україні, забезпечення виконання Статутних рамок (Положення) Всесвітньої мережі біосферних резерватів, враховуючи Севільську стратегію для біосферних резерватів, Памплонські рекомендації (Севілья+5) щодо створення та функціонування транскордонних біосферних резерватів, рекомендації 26-ої сесії Міжнародної координаційної ради (МКР) Програми ЮНЕСКО «Людина і біосфера» щодо проведення періодичного огляду біосферних резерватів та відповідно до Закону України «Про природно-заповідний фонд України» учасники Міжнародного науково-практичного семінару рекомендують:

1. Національному комітету України з Програми ЮНЕСКО «Людина і біосфера»:

1.1. Продовжити роботу щодо координації зусиль учених та фахівців України на подальший розвиток мережі біосферних резерватів ЮНЕСКО з метою забезпечення належного функціонування існуючих та створення нових, в тому числі транскордонних, біосферних резерватів в рамках програми ЮНЕСКО «Людина і біосфера», а також екологічних мереж в рамках Конвенції про охорону біологічного різноманіття та Всеєвропейської екологічної мережі.

Термін: протягом року

1.2. Звернути особливу увагу на необхідність надання консультативної наукової, методичної та технічної допомоги біосферним резерватам ЮНЕСКО в Україні, що проходять процедуру періодичного огляду.

Термін: до 15 вересня 2015 року

1.3. Із залученням науковців НАН України, провідних фахівців та спеціалістів відповідних міністерств і відомств України, фахівців біосферних резерватів України підготувати пропозиції до проекту нової Стратегії розвитку програми МАБ, Всесвітньої мережі біосферних резерватів ЮНЕСКО та відповідного Плану дій на 2015–2025 роки.

Термін: до 20 жовтня 2014 року

1.4. Інформувати Національну комісію України у справах ЮНЕСКО про сучасний стан та перспективи розвитку системи біосферних резерватів ЮНЕСКО в Україні, підготовки звітів періодичного огляду біосферних резерватів ЮНЕСКО України.

Термін: протягом 2015 року

1.5. За узгодженням з Мінприроди України та МЗС України готувати і подавати у встановлені терміни до Секретаріату МАБ ЮНЕСКО пропозиції щодо кандидатів від України на отримання премії Мішеля Батісса за внесок у розбудову світової мережі біосферних резерватів ЮНЕСКО, стипендій програми МАБ для молодих дослідників.

Термін: постійно

2. Департаменту заповідної справи Мінприроди України:

2.1. Разом з МОН, НАН та НААН, яким підпорядковані біосферні резервати ЮНЕСКО в Україні, вишукати можливість щодо надання фінансової підтримки участі фахівців українських біосферних резерватів ЮНЕСКО в роботі сесії Міжнародної координаційної ради з програми ЮНЕСКО «Людина і біосфера» (МАБ–МКР), міжнародних конференцій ЄвроМАБ та інших заходах, що проходять під егідою ЮНЕСКО.

2.2. Отримати, узагальнити та поширити інформацію щодо співпраці біосферних резерватів ЮНЕСКО в Україні з місцевими органами влади, школами, іншими установами, підприємствами, організаціями та населенням (реалізованих проєктів, заходів тощо).

Термін: щорічно

2.3. За участі представників біосферних резерватів ЮНЕСКО, науковців, органів місцевої влади та самоврядування, а також із залученням громадських організацій започаткувати щорічні робочі наради з питань управління системою біосферних резерватів в Україні.

Термін: до 1 грудня щороку

2.4. Разом з Національним природним парком «Меотіда» забезпечити підготовку пропозицій щодо створення біосферного резервату «Меотіда».

Термін: до кінця 2015 року

У перерві між засіданнями: професори (зліва направо) Іван Волошук (Університет Матея Бела, Словаччина), Яків Дідух (Інститут ботаніки ім. М.Г. Холодного НАН України), Федір Гамор (Карпатський біосферний заповідник)

2.5. Вжити заходів щодо координації практичної реалізації рекомендацій Міжнародного науково-практичного семінару «Розвиток системи біосферних резерватів в Україні».

Термін: до кінця травня 2015 року

2.6. Підготувати та узгодити з Національною академією наук України та зацікавленими міністерствами і відомствами України орієнтовний план створення біосферних резерватів ЮНЕСКО на наступні 5 років.

Термін: до кінця 2015 року

2.7. Підготувати подання щодо нагородження професора Гамора Ф.Д. (Карпатський біосферний заповідник) премією імені Мішеля Батісса.

Термін: до 30 вересня 2015 року

3. Департаменту екології та природних ресурсів Закарпатської облдержадміністрації:

Забезпечити разом з Ужанським національним природним парком до наступного засідання координаційної ради транскордонного біосферного резервату (ТБР) «Східні Карпати» на території Словацької Республіки (*листопад 2014 року*) підготовку пропозицій щодо поновлення складу української частини координаційної ради ТБР «Східні Карпати» та доопрацювання рамкового менеджмент-плану ТБР «Східні Карпати» згідно з п. 6.1 цих рекомендацій.

Термін: листопад 2014 року

4. Департаменту екології та природних ресурсів Львівської облдержадміністрації:

Забезпечити разом з Природним заповідником «Розточчя» та Яворівським національним природним парком підготовку електронної версії картосхеми Біосферного резервату «Розточчя» та організацію участі української делегації в підготовці спільної номінації щодо створення транскордонного українсько-польського резервату в регіоні Розточчя.

Термін: друга половина жовтня 2014 року

5. Біосферним резерватам ЮНЕСКО в Україні:

5.1. Біосферним резерватам ЮНЕСКО в Україні неухильно дотримуватись рекомендацій МАБ-МКР, а саме: мати функціонуючі координаційні та науково-технічні ради, проекти організації території біосферних заповідників/національних природних парків/природних заповідників та схеми функціонального зонування відповідно до міжнародних вимог.

Термін: до 15 березня 2015 року

5.2. Згідно з рекомендаціями 26-ої сесії Міжнародної координаційної ради Програми ЮНЕСКО «Людина і біосфера» та з урахуванням положень Севільської стратегії для біосферних резерватів ЮНЕСКО, Положення Всесвітньої мережі біосферних резерватів ЮНЕСКО, Памплонських рекомендацій (Севілья+5) щодо створення та функціонування транскордонних біосферних резерватів ЮНЕСКО (ТБР), доопрацювати звіти періодичного огляду біосферних резерватів ЮНЕСКО та подати їх до Національного комітету України з програми ЮНЕСКО «Людина і біосфера» та Департаменту заповідної справи Мінприроди.

Термін: до 15 березня 2015 року

5.3. Обґрунтувати та розробити ескізи спільного логотипу відповідних ТБР ЮНЕСКО, узгодивши їх з Національним комітетом України з програми ЮНЕСКО «Людина і біосфера».

Термін: протягом 2014-2015 років

6. Чорноморському біосферному заповіднику НАН України:

6.1. Доопрацювати нову редакцію положення про Чорноморський біосферний заповідник з урахуванням досвіду інших біосферних заповідників та зауважень Департаменту заповідної справи Мінприроди (надання копій та консультацій) та подати його на затвердження до Мінприроди.

Термін: до 15 грудня 2014 року

6.2. Підготувати матеріали проекту організації території Чорноморського біосферного заповідника та подати їх на розгляд до Мінприроди. При цьому використати досвід щодо розроблення таких проектів Ужанським національним природним парком та Біосферним заповідником «Асканія-Нова».

6.3. Розробити нове функціональне зонування та підготувати, за необхідності, нову номінацію Чорноморського біосферного заповідника у складі Всесвітньої мережі біосферних резерватів ЮНЕСКО.

Термін: до 15 березня 2015 року

7. Біосферному заповіднику ім. Ф.Е. Фальц-Фейна «Асканія-Нова»:

7.1. Підготувати матеріали проекту організації території Біосферного заповідника «Асканія-Нова» та зміни до положення про заповідник.

Термін: до кінця 2014 року

7.2. Доопрацювати функціональне зонування Біосферного заповідника «Асканія-Нова» та звіт щодо періодичного огляду заповідника в цілому.

Термін: до 15 березня 2015 року

8. Карпатському біосферному заповіднику:

8.1. Підготувати матеріали проекту організації території Карпатського біосферного заповідника та подати їх на розгляд до Мінприроди.

Термін: до 15 липня 2015 року

8.2. Розробити нове функціональне зонування та, за необхідності, нову номінацію Карпатського біосферного заповідника у складі Всесвітньої мережі біосферних резерватів ЮНЕСКО.

Термін: до 15 березня 2015 року

8.3. Розробити план підготовки національної та/або українсько-румунської номінації створення біосферного ре-

Перед учасниками семінару виступає директор Департаменту заповідної справи Мінприроди України, заслужений природоохоронець України Ігор Іваненко

зервату в Марамороських горах Карпат (шляхи вирішення, заходи, виконавці, терміни тощо) та забезпечити його виконання.

Термін: до кінця березня 2015 року

9. Дунайському біосферному заповіднику НАН України:

9.1. Підготувати нову редакцію положення про Дунайський біосферний заповідник та зміни до проекту організації території заповідника у частині удосконалення його функціонального зонування.

Термін: до кінця 2015 року

9.2. Звернути особливу увагу на необхідність суттєвої активізації співпраці із румунськими колегами у рамках діяльності ТБР «Дельта Дунаю».

Термін: постійно

9.3. З метою забезпечення координації спільної діяльності у рамках транскордонного українсько-румунського біосферного резервату «Дельта Дунаю» брати участь у щорічних засіданнях Спільної комісії Угоди між Міністерством довкілля та планування територій Республіки Молдова, Міністерством вод, лісів та охорони довкілля Румунії і Міністерством екології та природних ресурсів України про співробітництво в зоні природоохоронних територій в дельті Дунаю та пониззі р. Прут.

10. Ужанському національному природному парку та Регіональному ландшафтному парку «Надсянський»:

10.1. До наступного засідання координаційної ради транскордонного біосферного резервату (ТБР) «Східні Карпати» на території Словачької Республіки (*листопад 2014 року*):

- підготувати пропозиції щодо поновлення складу української частини координаційної ради ТБР «Східні Карпати» шляхом розширення її до не менш ніж 7 осіб та включення до її складу представників місцевих органів влади (самоврядування), природокористувачів (зразок: ОДА, ПЗУ, райрада та/або асоціація сільських рад, НДІ, ДП лісового господарства, НУО, відповідальна особа за зв'язки), щоб сприяти діяльності, інформаційно-пропагандистським заходам, партнерству та спільним проектам;

- доопрацювати рамковий менеджмент-план ТБР «Східні Карпати» шляхом формування 3-х основних розділів відповідно до функцій ТБР, особливо у частині зауважень МКР щодо сприяння соціально-економічному розвитку, заохочення участі місцевого населення у спільних заходах і проектах, у тому числі з управління туризмом, прикладним дослід-

женням для вирішення місцевих питань, пов'язаних з туризмом, збереженням культури і просуванням по службі, а також збереженням місцевої бази знань; підготувати програми та заходи, що забезпечують активну участь місцевих громад.

10.2. Посилити участь працівників усіх підрозділів Ужанського національного природного парку у співпраці із зацікавленими сторонами у межах території парку та у транскордонному співробітництві у рамках біосферного резервату ТБР «Східні Карпати», залучивши їх до доопрацювання рамкового менеджмент-плану ТБР «Східні Карпати».

10.3. Інформувати Бешадський національний парк (Республіка Польща) та Національний парк «Полонини» (Словачька Республіка), інших учасників семінару про Ужоцькі рекомендації-2014 у частині, що має відношення до функціонування ТБР «Східні Карпати».

Термін: листопад 2014 року

11. Національному природному парку «Деснянсько-Старогутський»:

11.1. Надіслати до Мінприроди поновлену інформацію щодо отримання у постійне користування земельної ділянки, де розміщена база відпочинку «Очкине» і де заплановано будівництво еколого-освітнього центру Національного природного парку «Деснянсько-Старогутський», для підготовки відповідного звернення Мінприроди до Держземагентства.

Термін: до кінця жовтня 2014 року

11.2. Поновити склад координаційної ради Деснянського біосферного резервату та рамковий план її діяльності, передбачивши співпрацю з місцевими органами влади та самоврядування шляхом надання пропозицій до перспективних планів, стратегії розвитку районів, областей, з урахуванням рекомендацій учасників семінару щодо поліпшення інфраструктури, спільної подачі заявок на гранти, залучення інвестицій; співпрацю з місцевими громадами щодо сприяння сільському та зеленому туризму, організації у селах фестивалів хліба, сиру, сала тощо, конкурсів на крашу садів, підтримки та розвитку традицій (шедрівок, колядок, гаївок, йорданського купання); співпрацю з суб'єктами господарської діяльності (приватні музеї, аграрні господарства, пекарські заклади тощо), їх рекламування та відвідування; співпрацю з дитсадками, школами, іншими навчальними закладами (зокрема, проведення конкурсів туристичної та сімейної пісні, поетичних вечорів); співпрацю з релігійними організаціями.

Термін: до кінця 2015 року

12. Шацькому національному природному парку:

12.1. Інформувати Поліський національний парк про необхідність доопрацювання картосхеми української частини ТБР в аспекті його зонування (визначення буферних зон навколо природних ядер).

Термін: до 15 жовтня 2014 року

12.2. Разом з польськими та білоруськими колегами розробити та подати до Мінприроди України проект порядку денного другого засідання координаційної ради транскордонного біосферного резервату ЮНЕСКО «Західне Полісся» з огляду на рішення її першого засідання. Запропонувати створення секретаріату координаційної ради ТБР «Західне Полісся», який займатиметься підготовкою проектів планів роботи, рішень тощо.

Термін: до 25 жовтня 2014 року

12.2. Розробити пропозиції до перспективного плану управління територією ТБР «Західне Полісся», який включатиме довготермінові цілі і завдання ТБР, для схвалення на черговому засіданні координаційної ради ТБР «Західне Полісся».

Термін: до 25 жовтня 2014 року

12.3. Підготувати і провести на території Шацького біосферного резервату ЮНЕСКО друге засідання координаційної ради транскордонного біосферного резервату ЮНЕСКО «Західне Полісся».

Термін: листопад 2014 року.

12.4. Доопрацювати функціональне зонування Шацького БР відповідно до рекомендацій учасників семінару та звіт щодо періодичного огляду БР в цілому.

Термін: до 15 березня 2015 року

12.5. Врахувати рекомендації учасників семінару щодо включення до планів діяльності координаційної ради Шацького біосферного резервату таких напрямів: природоохоронний (відновлення гідрологічного режиму озер, відтворення рідкісних та зникаючих видів флори, фауни, оселищ, корінних деревостанів, водно-болотних та лучних екосистем, моніторинг, збір і утилізація сміття, очисні споруди); економічний (дороги, туризм, готелі, ресторани, сільське господарство; залучення інвестицій та грантів); організаційний (порядок, форма, атрибутика, екологічні стежки та маршрути: пішохідні, кінні, вело-, мото- та на плавзасобах); соціально-культурний (релігія, побут, сувеніри, фестивалі, спортивні змагання, конкурси); науково-виховний (дитячі садки, школи, музеї; книги, буклети, фільми, телепрограми, інформація про природоохоронний об'єкт, його цінності; практика студентів).

Термін: до 15 березня 2015 року

13. Природному заповіднику «Розточчя», Яворівському національному природному парку, Регіональному ландшафтному парку «Равське Розточчя»:

13.1. Підготувати пропозиції щодо створення координаційної ради, до спільного менеджмент-плану та номінації транскордонного українсько-польського біосферного резервату в регіоні Розточчя, взяти участь в їх опрацюванні під час візиту до Розточанського національного парку.

Термін: до кінця жовтня 2014 року

13.2. Поновити склад Координаційної ради Біосферного резервату «Розточчя».

Термін: до кінця листопада 2014 року

13.3. Інформувати Розточанський національний парк (Республіка Польща) про Ужоцькі рекомендації-2014 у частині, що має відношення до створення транскордонного біосферного резервату в регіоні Розточчя.

Термін: жовтень 2014 року

14. Національному природному парку «Меотида»:

Вважати актуальним та перспективним створення біосферного резервату «Меотида», враховуючи природну цінність території та необхідність соціально-економічного відновлення Приазовського регіону.

15. Підтримати результати діяльності Біосферного заповідника ім. Ф.Е. Фальц-Фейна та його директора Гавриленка В.С. Громадським та науковим організаціям забезпечити формування узгодженої позиції щодо сталого збереження степів.

Учасники висловлюють подяку проекту Європейського Союзу «Додаткова підтримка Міністерства екології та природних ресурсів України у впровадженні Секторальної бюджетної підтримки», особисто експерту проекту ЄС Андре Карутцу, директору та співробітникам Ужанського національного природного парку, особисто Лесі Канюк, за сприяння в організації і проведенні семінару.

Ужанський національний природний парк,

с. Ужок Великоберезнянського району Закарпатської області, 1–3 жовтня 2014 року

1. КИЇВ – РАХІВ: ВІДНОВЛЕНИЙ ПРОЕКТ

Як відомо, регіон Українських Карпат належить до найбільш екологічно вразливих територій. Крім того, тут завжди панувало безробіття та бідність, тому і нині для сотень тисяч тамтешніх жителів відомий афоризм (у горах легко дихається, але важко живеться) набуває особливої злободенності.

Надмірна лісоексплуатація, яка бездумно і бездушно проводилась протягом століть, не принесла процвітання гірському краю. Навпаки, вона призвела до активізації катастрофічних, стихійних природних явищ. Паводки, буреломи та вітровали, інвазії короїдів наносять тут в останні десятиріччя великих збитків народному господарству. Тому не випадково зараз гостро стоїть питання щодо зменшення суцільних вирубок лісів, переорієнтації місцевої економіки на екологічно безпечні методи господарювання, пріоритетними напрямками його розвитку визнано збереження унікальних природних цінностей та розбудову туристично-рекреаційної галузі.

На вирішення окреслених завдань спрямована й діяльність Карпатського біосферного заповідника та мережі національних природних парків. Важливим кроком у цьому напрямку стало включення букових пралісів Карпат, у складі транснаціонального українсько-словацько-німецького об'єкта, до переліку Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО, адже у спеціальному Дорученні Президента України, прийнятому у зв'язку з цим, зобов'язано уряд України та Закарпатську обласну державну адміністрацію створити належні умови для розвитку туризму, зокрема відремонтувати автомобільні дороги, провести благоустрій гірських населених пунктів,

Схема маршруту потяга Київ-Рахів

«КАРПАТСЬКИЙ ЕКСПРЕС»: ЄВРОПЕЙСЬКІ МРІЇ ЗБУВАЮТЬСЯ?..

Скільки розмов точилося упродовж останніх десятиліть про прокладення нових, відновлення давно забутих гілок залізничного сполучення населених пунктів Українських Карпат з цивілізованим світом! Адже старожили гірської Рахівщини і досі пам'ятають, що їхні діди-прадіди без будь-яких клопотів переміщалися потягом до Відня, Праги, Будапешта, не кажучи вже про міста сусідніх Галичини і Буковини. Але справа так би і не зрушила з місця, якби не ентузіасти, які подарували, так би мовити, друге дихання ідеї запровадження «карпатського експресу». Про хронологію непростих змагань за цю благородну справу, що має неабиякий політичний, економічний і, найважливіше, цивілізаційний підтекст, і йдеться в нотатках з-під пера доктора біологічних наук, професора, члена Національної спілки журналістів України Федора ГАМОРА.

забезпечити відкриття руху пасажирського потяга за маршрутом Київ–Рахів тощо.

І тут варто нагадати, що дякуючи далекоглядності наших предків, ще за часів Австро-Угорщини було збудовано транскарпатську залізницю. До речі, 15 серпня 2015 року виповнилося рівно 120 років з часу введення в експлуатацію її гілки за маршрутом Сігет Марамороський – Трибушани – Ясіня, яка з'єдналася з уже збудованою на той час ділянкою Воронька – Надвірна – Станіслав (нині Івано-Франківськ). І по цій залізниці, крім масової вивозки деревини, від Ясіня в дорадянський період курсували пасажирські потяги до Будапешта, Праги, Відня, Львова, Чернівців та деяких інших міст. Саме завдяки цьому тут активно почався розвиток туризму, а місто Рахів стало відомим у Європі, за словами знаного громадсько-політичного діяча тієї пори Степана Ключурака, як «гуцульський Париж». А в радянські часи сюди прямували спеціальні туристичні потяги із Москви, Ленінграда та Середньої Азії. З проголошенням незалежності України все це стало, на жаль, забутою історією.

Але в 2002 році, у зв'язку із Міжнародним роком гір, який відзначався за рішенням Генеральної Асамблеї ООН, автор цих рядків у статтях «Чи курсуватиме до «Центру Європи» пасажирський потяг» («Урядовий кур'єр», 18 січня 2002 року) та «Красива мрія про гірський потяг» («Голос України», 2 березня 2002 року) обґрунтував та порушив питання перед тодішнім Міністерством транспорту України про необхідність відкриття руху пасажирського потяга «Гуцульщина» за маршрутом Київ – Рахів. І треба віддати належне керівництву Міністерства за те, що ця ініціатива не залишилась без уваги. Було прийнято рішення про відкриття в 2003 році руху причіпного вагона Київ – Рахів у складі потяга Київ – Трускавець. Цей безпересадковий вагон, після півдня простою у Львові, долучали до потяга Львів – Рахів. Цілком зрозуміло, що за такого графіка руху бажаючих подорожувати виявилось не так багато. І не дивно, що в 2005 році його скасували як нерентабельний.

Здавалось би, все начебто і правильно, якщо не брати до уваги той факт, що це помилкове рішення чиновників «Укрзалізниці» заблокувало на десятиріччя розгляд питання належного пасажирського обслуговування населення великої частини Гуцульщини, а отже, і розвитку важливого гірського регіону України.

Рішення про відкриття руху потяга за маршрутом Київ–Рахів прийнято. Зліва направо: генеральний директор Укрзалізниці Борис Остап'юк, професор Федір Гамор та перший Міністр транспорту України, народний депутат України другого та третього скликань Орест Климпуш. Київ, 4 липня 2014 р.

На численні звернення, в різні роки, органів місцевої влади, урядового куратора Закарпаття Міністра з надзвичайних ситуацій України Віктора Балого, Секретаря Ради національної безпеки і оборони України Раїси Богатирьової, неодноразові виступи газети «Голос України» (13 липня 2011 р., 16 листопада 2012 р., 31 травня 2013 р., 18 лютого 2014 р.) і навіть на Доручення Президента України (№ 1-1/749 від 2 квітня 2013 року) з Мінінфраструктури України надходили лише однотипні формальні відписки, суть яких зводилась до того, що причіпний вагон Київ–Рахів був збитковим, тому не може бути і мови про відкриття тут руху пасажирського потяга.

Проте нещодавно, в контексті згаданого вище Доручення Президента України із питань сталого розвитку гірських населених пунктів Закарпаття, що розташовані у зоні українсько-словацько-німецького об'єкта Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО «Букові праліси Карпат та давні букові ліси Німеччини», автор цих рядків, а також київський ентузіаст, підприємець і, як він себе називає, шанувальник колії Іван Шостак, за участі та потужної підтримки першого Міністра транспорту

Учасники міжнародної робочої наради із відновлення руху «історичних» потягів через Рахів до Клуж-Напоки, Будапешта та Праги. Рахів, 4 вересня 2014 р.

України (1992–1994 рр.), народного депутата України другого та четвертого скликань Ореста Климпуша, розробили та запропонували Міністерству інфраструктури новий, оригінальний проект встановлення руху пасажирського сполучення за маршрутом Київ – Рахів. На думку авторів проекту, така можливість появляється у зв'язку із ратифікацією 15 травня 2014 р. Верховною Радою України «Протоколу про внесення змін до Угоди між Урядом України і Урядом Республіки Молдова про діяльність залізничного транспорту».

Згідно цього документа передбачається перенесення пасажирського сполучення Київ – Чернівці з існуючого маршруту через Тернопіль на пришвидшений маршрут через Кам'янець-Подільський та Молдову. Це повинно позитивно позначитись на транспортному сполученні Буковини з Києвом. У зв'язку з цим пропонується призначити курсування потяга Київ – Рахів замість запланованого скасування потяга Київ – Чернівці (через Тернопіль), зберігши існуючий маршрут до станції Заліщики (Стефанешти), та спрямувавши його далі до Рахова – через Городенку, Коломию, Делятин та Ворохту.

За підрахунками ініціаторів, цей потяг може обслуговувати майже півтора мільйона чоловік місцевого населення. Якщо допустити, що ймовірність використання цього потяга місцевим населенням становитиме лише 10–15 відсотків, то з урахуванням частки туристів (близько 2,5–3 млн. чоловік щорічно), що відвідують райони по цьому маршруту (особливо Яремчанщину, Рахівщину та прилеглі території Гуцульщини, які мають неймовірно великі рекреаційні ресурси, а їх повноцінне використання неможливе без належного транспортного забезпечення), то максимальне завантаження проєктованого потяга не викликає жодного сумніву.

Важливо також наголосити, що для відкриття руху цього потяга є ще чималий ряд інших важливих обставин. По-перше, у 2013 р. введено в експлуатацію реконструйований, комфортабельний залізничний вокзал у Рахові. По-друге, за інформацією Мінінфраструктури, стан залізничної інфраструктури на пропонуваному маршруті, довжиною 835 км, сьогодні відповідає вимогам пропуску пасажирських потягів зі встановленими на залізницях швидкостями. По-третє, є реальна можливість, яку із зацікавленням сприймають румунські партнери, перетворити станцію Рахів на залізничні ворота до румунської Трансільванії, адже це найкоротший шлях не тільки для Галичини чи України загалом, але й для Білорусі, Польщі, країн Балтії та Росії.

Щодо останньої обставини: для реалізації сполучення з румунським містом Клуж-Напока (розташоване всього за

200 км від Рахова, є столицею Трансільванії, другим за населенням містом Румунії, великим туристичним, промисловим та освітнім центром: тільки в Клузькому університеті ім. Бабеша-Бояї навчається 40 тисяч студентів) достатньо до схеми існуючих двох потягів Клуж – Валя Вишеулуй – Сігетул – Мармаціей та Львів – Рахів (а в перспективі – й до схем пропонованих потягів Київ – Рахів та Ужгород – Рахів – Чернівці – Хмельницький) долучити причіпну групу вагонів міждержавного сполучення. Пізніше, аналогічним чином, можна організувати сполучення із містом Брашов – великим туристичним та промисловим центром Румунії.

Важливо, що для цього Постановою Кабінету Міністрів України № 1445 від 18.10.2006 року пунктом пропуску через українсько-румунський державний кордон затверджено Ділове – Валя Вишеулуй. Іншою Постановою Уряду України № 629 від 12.05.2004 року прикордонний перегін Берлибаш – Валя Вишеулуй визначено для перетинання державного українсько-румунського кордону залізничним транспортом, а також передбачено, що рух українських транзитних поїздів по ділянці залізниць Румунії (державний кордон – Валя Вишеулуй – Сігетул Мармаціей – Кимпулунг ла Тиса – державний кордон) визначається угодою між залізницями обох держав. Українську станцію Берлибаш та відповідно румунську станцію Валя Вишеулуй визнано прикордонними станціями. І насамкінець, сумнозвісні кримські події вивільняють наявний рухомий залізничний склад і підвищують зацікавленість у Гуцульщині як чудовому місці для оздоровлення та відпочинку населення України.

На жаль, на думку чиновників Мінінфраструктури, перепону для відкриття цього маршруту є невдалий досвід експлуатації нерентабельного безпересадкового причіпного вагона Київ – Рахів. Але цей аргумент, вважають Орест Климпуш та Іван Шостак, є помилковим і не може служити причиною для відмови у відкритті руху нового потяга.

Ми погоджуємось із таким висновком, і ще раз звертаємось до Мінінфраструктури України та місцевих органів влади Закарпатської, Івано-Франківської та Тернопільської областей підтримати цей справді доленосний проєкт не тільки для горян, але і для багатьох інших жителів Західної України.

2. ПРОВІНЦІЙНИЙ РАХІВ – ВОРОТА УКРАЇНИ ДО РУМУНСЬКОЇ ТРАНСІЛЬВАНІЇ

Як відомо із виступів у засобах масової інформації (до прикладу, статті «Чи курсуватиме до «Центру Європи» пасажирський потяг» – «Урядовий кур'єр» від 18 січня 2002 р., «Красива мрія про гірський потяг» – «Голос України» від 2 березня 2012, «Коли через Карпати загуркоче потяг до столиці?» – «Голос України» від 11 червня 2014 р. та численних публікацій у газетах «Новини Закарпаття», «Зоря Рахівщини», Інтернет-виданнях – «Закарпаття-онлайн» та інших), автору цих рядків доводилось тривалий час, із метою впровадження концепції сталого розвитку регіону розташування Кар-

патського біосферного заповідника, за активної участі та потужної підтримки першого Міністра транспорту України (1992–1994 рр.), народного депутата України другого та четвертого скликань Ореста Климпуша, колишнього урядового куратора Закарпатської області народного депутата України Віктора Балоги та керівництва держави й місцевих органів влади, домагатись відкриття руху пасажирського потяга за маршрутом Київ–Рахів.

Згадаймо також Доручення Президента України (прийняття якого, до речі, зніційовано та розроблено автором цих рядків) від 2 квітня 2013 № 1-1/749 з питань сталого розвитку гірських населених пунктів Закарпаття, що розташовані в зоні українсько-словацько-німецького об'єкта Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО: окремим пунктом зобов'язано Кабінет Міністрів України вирішити вкрай важливе питання. В останній період суттєву допомогу у цій справі надав згадуваний вище київський підприємець Іван Шостак, який розробив маршрут та орієнтовний графік руху із урахуванням інтересів населення південного Тернопілля та Покуття, котрі упродовж останніх років втратили останні потяги далекого сполучення і також потребували вирішення питання залізничного сполучення з Києвом.

Для успішного завершення цієї історії вирішальну роль відіграла зніційована також автором цих рядків зустріч Ореста Климпуша, Івана Шостака, представників громадськості із генеральним директором Державної адміністрації залізничного транспорту України Борисом Остап'юком, яка відбулась 4 липня 2014 року в Києві.

У результаті тривалої та непростої дискусії, зваживши на переконливі аргументи, які ми представили, та беручи до уваги велике значення цього потяга для соціально-економічного розвитку багатьох районів України, особливо Гуцульщини, Борис Остап'юк прийняв рішення про відкриття нової гілки руху. Він доручив директору з організації пасажирських перевезень Державної адміністрації залізничного транспорту України Євгенію Дихне (який, до речі, колись працював провідником потяга Львів – Рахів) забезпечити у найкоротші терміни виконання рішення.

Початок курсування поїзда Київ – Рахів очікується в першій декаді серпня – по завершенню підготовчих робіт. Цільовою територією обслуговування для поїзда Київ – Рахів є прилеглі території до станцій колії Тернопіль – Чортків – Заліщики – Коломия – Делятин – Яремче – Ворохта – Ясіня – Рахів. На зазначеній ділянці це буде єдиний поїзд далекого сполучення, яким користуватимуться як туристи, студенти, так і наші заробітчани та інші категорії пасажирів для поїздок до Києва, Харкова чи Москви і зворотню. Поїзд складатиметься із дванадцяти вагонів – купейних та плацкартних, приблизно у рівній кількості. Пропонований графік є доволі зручний, а при переході на зимовий розклад з'явиться додаткова можливість його поліпшення – перенесення відправлення з Києва на більш пізніший час – після 18:30.

Керівництво Укрзалізниці звернулось до ініціаторів із великим проханням забезпечити активну пропаганду та рекламу нового залізничного сполучення, залучивши для цього, зокрема, туристичні агенції, та докласти максимум зусиль, щоб потяг став рентабельним. Тому варто нагадати, що залізничний транспорт є найдешевшим видом транспорту, а новий маршрут в значній мірі допоможе розвитку туризму в Карпатах та поліпшить життя горянам.

На зустрічі принагідно обговорено також перспективи відкриття міжнародного залізничного пасажирського сполучення між Львовом, Києвом та румунським містом Клуж-Напока, перетворення міста Рахова у залізничні ворота до таємничої Трансильванії, у «вікно» до Європейського Союзу загалом.

3. «ФАНТОМНИЙ» МАРШРУТ: РАХІВ – КЛУЖ-НАПОКА – БУДАПЕШТ – УЖГОРОД

Під час зустрічі 4 серпня 2014 р. у Рахові, із нагоди прибуття першого рейсу потяга Київ–Рахів, за участі Генерального консула Румунії в Україні Елеонори Молдаван, голови Рахівської районної державної адміністрації Ірини Вербіцької, Рахівського міського голови Ярослава Думина, директора Івано-Франківської дирекції Львівської залізниці Ярослава Лучка, начальника служби пасажирських перевезень Львівської залізниці Богдана Яворського та ініціативної групи із відкриття руху пасажирського потяга за маршрутом Львів – Рахів – Клуж-Напока та Київ – Рахів – Клуж-Напока було досягнуто домовленості щодо проведення українсько-румунської робочої наради зацікавлених сторін із питань відкриття залізничних пасажирських перевезень через станцію Рахів до Румунії та Ужгорода.

Нагадаємо, що проблема встановлення руху пасажирських потягів через українсько-румунський кордон у географічному центрі Європи порушувалась неодноразово у центральних та регіональних засобах масової інформації.

758. Budapest k. p. u. – Sátoraljaújhely – Jasina [Körösmező] – Delatyn – (Kolomyja Kolomea) – Stanisławów (Stanisław) – Cernauti (Czernowitz) – București.											
				Közlekedési táblázat.							
		1931.		1932.		1933.		1934.		1935.	
		1931.		1932.		1933.		1934.		1935.	
17 40	6 50	11 07	11 07	11 07	11 07	11 07	11 07	11 07	11 07	11 07	11 07
23 04	11 25	5 20	5 20	5 20	5 20	5 20	5 20	5 20	5 20	5 20	5 20
23 14	11 40	5 37	5 37	5 37	5 37	5 37	5 37	5 37	5 37	5 37	5 37
23 22	11 45	5 39	5 39	5 39	5 39	5 39	5 39	5 39	5 39	5 39	5 39
0 28	12 07	6 16	6 16	6 16	6 16	6 16	6 16	6 16	6 16	6 16	6 16
1 09	12 46	6 46	6 46	6 46	6 46	6 46	6 46	6 46	6 46	6 46	6 46
1 17	12 57	6 59	6 59	6 59	6 59	6 59	6 59	6 59	6 59	6 59	6 59
1 32	13 12	7 14	7 14	7 14	7 14	7 14	7 14	7 14	7 14	7 14	7 14
1 34	13 17	7 16	7 16	7 16	7 16	7 16	7 16	7 16	7 16	7 16	7 16
2 56	14 39	8 38	8 38	8 38	8 38	8 38	8 38	8 38	8 38	8 38	8 38
3 13	14 56	8 55	8 55	8 55	8 55	8 55	8 55	8 55	8 55	8 55	8 55
8 30	18 24	12 41	12 41	12 41	12 41	12 41	12 41	12 41	12 41	12 41	12 41
Közlekedési táblázat.											
		1931.		1932.		1933.		1934.		1935.	
		1931.		1932.		1933.		1934.		1935.	
14 04	8 15	11 04	11 04	11 04	11 04	11 04	11 04	11 04	11 04	11 04	11 04
14 35	8 19	11 35	11 35	11 35	11 35	11 35	11 35	11 35	11 35	11 35	11 35
4 11 10 04	11 04	11 04	11 04	11 04	11 04	11 04	11 04	11 04	11 04	11 04	11 04
4 16 11 23	15 10	15 23	15 23	15 23	15 23	15 23	15 23	15 23	15 23	15 23	15 23
5 34 11 33	16 17	16 18	16 18	16 18	16 18	16 18	16 18	16 18	16 18	16 18	16 18
5 35	16 17	16 18	16 18	16 18	16 18	16 18	16 18	16 18	16 18	16 18	16 18
7 28	17 36	17 36	17 36	17 36	17 36	17 36	17 36	17 36	17 36	17 36	17 36
5 37 11 43	16 30	16 31	16 31	16 31	16 31	16 31	16 31	16 31	16 31	16 31	16 31
6 49 12 55	17 30	17 30	17 30	17 30	17 30	17 30	17 30	17 30	17 30	17 30	17 30
6 48 13 01	17 36	17 36	17 36	17 36	17 36	17 36	17 36	17 36	17 36	17 36	17 36
10 30 16 30	21 35	21 35	21 35	21 35	21 35	21 35	21 35	21 35	21 35	21 35	21 35
15 37	0 11	6 03	6 03	6 03	6 03	6 03	6 03	6 03	6 03	6 03	6 03
12 50	16 30	17 30	17 30	17 30	17 30	17 30	17 30	17 30	17 30	17 30	17 30

Розклад руху поїздів на маршрутах Будапешт – Мішкольц – Чоп – Батьово – Берегово – Королево – Керешмезе (Ясіня) (через Угорщину, Чехословаччину, Румунію). 1931 р.

До вирішення цієї проблеми схвально поставився генеральний директор Укрзалізниці Борис Остап'юк під час зустрічі з ініціативною групою з питань відкриття руху потяга Київ – Рахів («Голос України», 16 липня 2014 р.).

У цьому контексті пропонується також розглянути питання щодо вивчення можливості відновлення «історичного» руху прямого пасажирського потяга (який їздив в доряднянські часи) за маршрутом Рахів – Будапешт (через станції Валя Вишеулуй – Сату Маре – Дебрецен) та реконструкції ділянки залізниці із додаткових залізничних колій європейського стандарту (завширшки 1435 мм) на перегоні Рахів – Валя Вишеулуй протяжністю близько 20 км (або встановлення пристрою «SUW–2000»). Крім того, є зацікавлення у відкритті сполучення за маршрутом Чернівці – Ужгород (через Рахів – Валя Вишеулуй та Тересву).

Дуже важливо, що для реалізації цих проектів уже створено необхідні передумови. Так, підписано відповідні угоди між Кабінетом Міністрів України і Урядом Румунії в галузі залізничного транспорту (2004 р.) та про пункти пропуску через українсько-румунський державний кордон (2006 р.). Відповідно до цих угод постановою Уряду України № 629 від 12.05.2004 року прикордонний перегін Берлибаш – Валя Вишеулуй визначено для перетинання державного українсько-румунського кордону залізничним транспортом, а також передбачено, що рух українських транзитних потягів на ділянці залізниць Румунії (державний кордон – Валя Вишеулуй – Сігетул-Мармаціей – Кимпулунг ла Тиса – державний кордон) визначається угодою між залізницями обох держав. Українську станцію Берлибаш та відповідно румунську Валя Вишеулуй визнано прикордонними. А іншою постановою Кабінету Міністрів України № 1445 від 18.10.2006 року затверджено Ділове – Валя Вишеулуй пунктом пропуску через українсько-румунський державний кордон.

Проблему відкриття руху пасажирських потягів через Рахів до Румунії, Будапешта та Ужгорода передбачається обговорити на українсько-румунсько-угорській робочій нараді, проведення якої запланувала ініціативна група та виконком Рахівської міської ради на 4 вересня 2014 р. у Рахові.

Для участі в нараді запрошені Генеральні консули Румунії та Угорщини в Чернівцях й Ужгороді Елеонора Молдаван та Йозеф Бачкаї, повноважні представники української та румунської залізниць, відповідних митних та прикордонних служб, керівники місцевих зацікавлених органів державної влади та місцевого самоврядування України та Румунії.

За результатами наради має бути підписаний протокол намірів, з визначенням конкретних заходів щодо організації руху цих потягів, виконавців та термінів реалізації наміченого.

Переконаний, що налагодження руху запропонованих маршрутів залізничного сполучення може позитивно позначитись на поглибленні транскордонного співробітництва в Карпатському Єврорегіоні в контексті підписання Україною угоди про Асоціацію з Євросоюзом, сприятиме сталому розвитку прилеглих територій, стимулюватиме туристичний бізнес, а отже, і сприятиме збереженню унікальних природних та культурних цінностей, які мають глобальне значення, зокрема букових пралісів Карпат як об'єкта Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО.

4. «ІСТОРИЧНІ» ПОТЯГИ: ПОГЛИБЛЕННЯ ТРАНСКОРДОННОЇ СПІВПРАЦІ

4 вересня 2014 р. у місті Рахові, за пропозицією адміністрації Карпатського біосферного заповідника та виконкому Рахівської міської ради, проведено робочу нараду з участю керівництва Рахівських районної державної адміністрації та ради, Львівської залізниці, повноважних представників Чопської митниці, Міндоходів України, штабу Мукачівського прикордонного загону, консулів Генеральних консульств Угорщини в Ужгороді доктора Гергеля Тріба та Берегові Іштвана Мані, представників румунської залізниці та голів прикордонних із Румунією населених пунктів.

Відкриваючи нараду, Рахівський міський голова Ярослав Думин, голова Рахівської районної державної адміністрації Ірина Вербіцька та виконуючий повноваження голови районної ради Михайло Фірка щиро вітали поважних гостей, презентували місто Рахів та Рахівщину як унікальний регіон в географічному центрі Європи, який має величезний туристично-рекреаційний потенціал. Вони наголосили також, що через відсутність належного транспортного сполучення гірських населених пунктів цей потенціал використовується недостатньо ефективно, а регіон належить до депресивних територій.

Професор Федір Гамор, заступник директора Карпатського біосферного заповідника, презентував учасникам наради «Концепцію проекту відновлення руху «історичного» потяга через Рахів до Будапешта і Праги та налагодження пасажирських перевезень до столиці Трансільванії, румунського міста Клуж-Напока». Було додано історичну довідку про будівництво транскарпатської залізниці, ділянка якої на перегоні Сігет Мармаціей – Ясіня введена в експлуатацію рівно 120 років тому. Продемонстровано унікальні фотографії потягів, які курсували через станцію Рахів із Відня до Львова, Праги і Будапешта тощо. Привернула увагу до міжнародної нормативно-правової бази, яка дає можливість відновити рух цих потягів, які, без сумніву, можна віднести до європейської культурної спадщини. В цьому контексті, на думку доповідача, великі можливості надає «Рамкова конвенція про охорону та сталий розвиток Карпат», рішення про прийняття якої схвалено, до речі, на Міжнародній науково-практичній конференції «Карпатський регіон і проблеми сталого розвитку», що проводилась з нагоди 30-річчя Карпатського біосферного заповідника у місті Рахові 13–15 жовтня 1998 року. Акцентовано, що статті 8, 9 та 11 цієї Конвенції чітко визначають зобов'язання країн, які підписали її (Польща, Румунія, Сербія та Чорногорія, Словаччина, Угорщина, Україна та Чехія) щодо сталого транспорту та інфраструктури, сталого туризму та збереження культурної спадщини. Так, у статті 8 зазначено, що «сторони проводять політику планування і розвитку щодо сталого транспорту та інфраструктури з урахуванням особливостей гірського довкілля, необхідності охо-

рони вразливих територій, зокрема регіонів, багатих на біорізноманіття, територій, на яких знаходяться міграційні шляхи, або тих, що мають міжнародне значення, охорону біологічного різноманіття та ландшафтів, а також тих територій, що мають особливе значення для туризму», і що «сторони співпрацюють щодо розробки сталої транспортної політики, яка забезпечує переваги мобільності та доступу в Карпатах, водночас зменшуючи негативний вплив на здоров'я людей, ландшафти, рослини, тварин та їхні середовища існування...». Без сумніву, все це може бути достатньо вагомою підставою для налагодження належного залізничного сполучення в цьому унікальному транскордонному куточку Карпат, та для відновлення руху «історичних» потягів. І дуже приємно, що учасники наради одностайно підтримали цю концепцію. Так, перший заступник начальника Львівської залізниці Олександр Єфименко наголосив, що Укрзалізниця підтримує ідею відновлення руху потягів через українсько-румунський кордон, а генеральний директор Укрзалізниці Богдан Остап'юк уже спрямував до Міністра інфраструктури України М.Ю.Бурбака пропозиції щодо подачі інвестиційного проекту до Євросоюзу для виділення фінансової підтримки на реконструкцію ділянки залізниці на дистанції Рахів – держкордон. Консул Генерального консульства Угорщини в Ужгороді доктор Гергель Тріба та начальник румунської залізничної станції Сірет Флорін Рус заявили про готовність угорської та румунської сторони підтримувати цей проект. А офіційні представники митної та прикордонної служби запевнили, що з їхнього боку не виникатиме жодних проблем для організації транскордонного залізничного сполучення, адже для цього уже є підписано відповідні міждержавні Угоди.

Треба наголосити, що ідею відновлення руху потягів через українсько-румунський кордон ще раніше підтримала Генеральний консул Румунії в Чернівцях Елеонора Молдаван. Надійшла також письмова підтримка нашої пропозиції від голови українсько-чеського благодійного фонду «ВіЗа», керівника уряду чеського краю Височина Зденека Кадліца та представника багатотисячної української діаспори у Чехії Василя Самандрули, який, зокрема, зауважив, що «...на Ваше прохання я інформував про дану ініціативу керівництво краю Височина, Закарпатської обласної ради, фонду ВіЗа, а також деяких громадян Закарпаття, Мараморощини та Клужу із Румунії. Ваша ініціатива знайшла лише позитивний відгук! Всі вважаємо, що таке сполучення буде добре служити як пасажиром для ділових та робочих поїздок, а також для поліпшення туристичного руху, який нашої Рахівщині гостро необхідний...». Наш земляк пропонує включити до потяга Рахів – Прага залізничні платформи для перевезення легкових автомобілів подорожуючих пасажирів. На його думку, це було би дуже корисно для багатьох людей.

За результатами робочої наради підписано протокол про наміри, у якому визначено конкретні кроки та терміни для подальшої роботи із реалізації цього важливого для розвитку транскордонної співпраці проекту.

Переконали, що здійснена робота принесе також позитивний результат і для виконання вимог статті 9 Карпатської Конвенції у частині підтримки сталого туризму та скоординованих дій щодо управління прикордонними природоохоронними територіями, зокрема проєктованого українсько-румунського біосферного резервату у Марамороських горах, що становить чималий інтерес для туризму.

Щиро віримо, що «карпатський експрес» нарешті подолає всі перепони на своєму шляху в Європу!..

Транскарпатська залізниця. 30-і рр. XX ст.

ПОТЯГ КИЇВ – РАХІВ: ЗРЕАЛІЗОВАНА МРІЯ

Див. стор. 18-19

1, 4, 5. На пероні залізничного вокзалу громадськість міста Рахів очікує прибуття першого рейсу потяга із столиці України.

2. Рахів'янка Наталія Попенко ділиться враженнями з нагоди прибуття потяга з журналістами телеканалу «Інтер».

3. Цінний подарунок від міського голови першому пасажирському потягу – громадянці Нідерландів.

6. Урочистості з нагоди прибуття першого рейсу потяга Київ – Рахів відкриває міський голова Рахова Ярослав Думин.

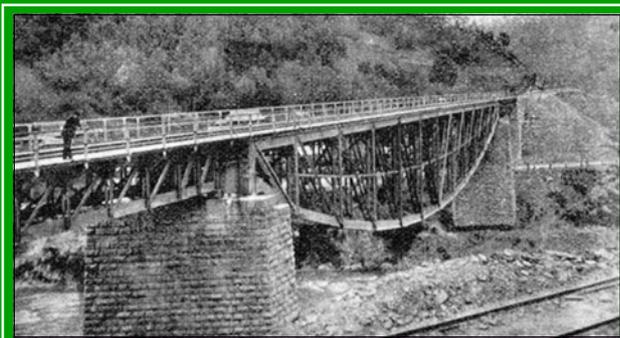
7. Про історію проекту відкриття руху потяга із столиці до Рахова та перспективи поновлення залізничних пасажирських перевезень у Європу розповідає автор цих ініціатив професор Федір Гамор.

8, 11, 12. Гуцульські музики першими привітали пасажирів потяга із Києва.

9. Почесну грамоту від керівництва Рахівських районної державної адміністрації та ради отримує київський підприємець Іван Шостак, член ініціативної групи із відкриття руху потяга.

10. З вітанням до пасажирів та рахів'ян звертається директор Івано-Франківської дирекції Львівської залізниці В'ячеслав Лучко.

13, 14. Перший рейс потяга Київ – Рахів прибуває до станції призначення.

ДОЧЕКАЛИСЯ!
Рахів, 4 серпня 2014 р.
Подолавши не лише карпатські перевали, але й багатолітні бюрократичні перепони, у столицю закарпатських гуцулів прибув перший рейс потяга Київ – Рахів.

Фотознімки В. ЗЕЛІНСЬКОГО

ЕКОСВІТ У ПОДІЯХ

АМЕРИКАНЦІ ПРО ОХОРОНУ ВОВКІВ У КАРПАТАХ

7 лютого 2014 р. Статтю про охорону вовків у Карпатському біосферному заповіднику вмістило періодичне видання Міжнародного центру вовків (International Wolf Center). Такий центр створений у США, штат Мінесота, і за провідну мету має поширення знань про цього хижака, акцентуючи на необхідності збереження вовків у всьому світі.

Влітку 2013-го Алан Спаркс, автор книги «Мрії про вовків: пригоди у Карпатських горах Трансільванії», відвідав Карпатський біосферний заповідник для вивчення стану і проблем охорони вовків в Українських Карпатах. Саме тоді Ярослав Довганич, завідувач зоологічної лабораторії заповідника, отримав пропозицію щодо підготовки спільної публікації для періодичного видання Міжнародного центру вовків. На сторінках «International Wolf» висвітлено основні аспекти, що стосуються збереження вовків в Україні – зокрема в Українських Карпатах та на Поліссі. Особливий акцент у публікації зроблено на проблемах співіснування хижаків і людей в історичному розрізі та в умовах сучасного світу. Зокрема, у статті зазначено: «Закарпаття – це один з найбільш лісистих регіонів України, де ще збереглися великі площі дикої природи, придатної для проживання вовків. Як спадщина комуністичного минулого, більша частина земель, в тому числі територій дикої природи, належить державі. Сьогодні близько 350-400 вовків все ще бродять у горах. Після Другої світової війни чисельність вовка в Карпатах була дуже високою, що і змусило державу вжити жорстких антивовчих заходів. У результаті цих заходів у 1970-х роках у регіоні залишилося близько 20 особин вовка. Потім тиск на вовків зменшився і їх чисельність почала зростати.

Закарпатські вовки є частиною більшої популяції – приблизно 3 900 вовків, поширеної в Карпатах – від Румунії до Польщі».

Також стаття містить цілком конкретні рекомендації, які допоможуть не тільки зберегти вовка як біологічний вид на заповідних теренах нашої країни, але й звести до мінімуму протистояння між хижаком та людиною: «Щоб гарантувати безпечне майбутнє для вовків і багатих природних екосистем України, а також поліпшити життя людей, які живуть поряд з хижакими, необхідно виділити ресурси та впровадити стратегії щодо захисту худоби від вовків, увівши компенсації за шкоду тваринництву, заподіяну хижакими, розвиваючи екологічну освіту, забезпечуючи економічні стимули через екотуризм, що вже ефективно реалізовано у багатьох країнах Заходу».

БУКОВІ ПРАЛІСИ НА ПОШТОВИХ МАРКАХ

3 березня 2014 р. Міністр сільського господарства, навколишнього середовища та захисту прав споживачів Федеральної землі Мекленбург (Передня Померанія, Німеччина) доктор Тіль Бакхаус у листі на адресу Карпатського біосферного заповідника повідомив, що в національному парку Мюриц, який входить до складу українсько-словацько-

МІНІСТР ЕКОЛОГІЇ ТА ПРИРОДНИХ РЕСУРСІВ УКРАЇНИ ІГОР ШЕВЧЕНКО

Народився 10 січня 1971 року в Олександрії Кіровоградської області. Входив до складу юніорської збірної СРСР з легкої атлетики. У 1988-му вступив до Київського інституту фізичної культури та спорту. Згодом перевівся на історичний факультет Київського державного університету імені Тараса Шевченка. Після року успішного навчання домігся переведення на юридичний факультет цього навчального закладу. 1992-го, після конкурсного відбору, його перевели до Інституту міжнародних відносин на відділення міжнародного права, який він успішно закінчив. Також навчався в Академії європейського права Європейського університету в Італії. Займався громадською діяльністю в юридичних студентських колах. З 1990 року працював юристом у кількох юридичних фірмах. Влітку 1996 року склав адвокатський іспит. Працював радником Прем'єр-міністра, Київського міського голови. 2 грудня 2014 року призначений Парламентом на посаду Міністра екології та природних ресурсів України.

німецького об'єкта Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО «Букові праліси Карпат та давні букові ліси Німеччини», презентовано нову спеціальну поштову марку «Давні букові ліси Німеччини – Всесвітня природна спадщина ЮНЕСКО».

При цьому Міністр слушно зауважує, що «...маємо і надалі усвідомлювати нашу спільну відповідальність за Всесвітню природну спадщину ЮНЕСКО «Букові праліси Карпат та давні букові ліси Німеччини», аби ми та майбутні покоління могли милуватися недоторканими буковими лісами в усій їх красі та унікальності».

Безумовно, випуск цієї поштової марки не тільки поповнить колекції філателістів, але й буде сприяти популяризації Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО. А це одне із основних завдань, визначених для урядів держав Конвенцією про охорону Всесвітньої культурної і природної спадщини.

Слід зауважити, що в Україні в цьому напрямку теж робиться чимало. Так, торік в найбільшому Угольсько-Широ-

колужанському масиві букових пралісів відкрито інформаційно-туристичний центр «Букові праліси – об'єкт Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО»; за підтримки ЮНЕСКО на базі Карпатського біосферного заповідника проведено Міжнародну конференцію «Букові праліси та давні букові ліси Європи: проблеми збереження та сталого використання». А в січні 2014 р. Кабінет Міністрів України схвалив план заходів щодо забезпечення сталого розвитку та благоустрою гірських населених пунктів української частини українсько-словацько-німецького природного об'єкта Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО «Букові праліси Карпат та давні букові ліси Німеччини». Згідно рішення уряду України в 2014 р. у селі Кваси має розпочатись будівництво Міжнародного навчально-дослідного центру букових пралісів та сталого розвитку.

Федір ГАМОР

СОЛОВ'ІНА СИМФОНІЯ СТАРОВІКОВИХ ГАЇВ

21 березня 2014 р. Міхаїл Фігель із німецького національного парку Гайніх випустив аудіодиск «Звуки Всесвітньої спадщини» із записами пташиних мелодій в старовікових букових лісах, які входять до складу українсько-словацько-німецького об'єкта Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО «Букові праліси Карпат та давні букові ліси Німеччини».

Виявляється, в одного і того ж виду птахів у різних регіонах відмічаються специфічні «мовні» діалекти. І це добре помітно у звуках, скажімо, солов'їних пісень у букових лісах національного парку Гайніх, що розташовані на землях Тюрінгії в центральній Німеччині та на балтійському острові Рюген в національному парку Ясмунд.

Загалом аудіоальбом включає майже одногодинний пташиний концерт із всіх 5-ти складових німецьких частин (Гайніх, Келервальд, Серан, Грумзін та Ясмунд) цієї Всесвітньої спадщини. І цікаво, що він супроводжується ще й мінібуклетом з їх характеристикою.

Букові праліси Карпат та давні букові ліси Німеччини не тільки відображають унікальні, світового значення екологічні процеси, які є глобально важливими для історії та еволюції природних планетарних явищ, репрезентують ключові аспекти в процесах, життєво важливих для забезпечення довгострокового збереження природних екосистем, але й є важливими осередками охорони європейського біорізноманіття та генофонду багатьох рідкісних та зникаючих видів рослин і тварин. Зокрема, вони вважаються раєм для птахів. За даними орнітологів, тут зустрічається майже 150 їх видів. Наші пернаті друзі служать важливим елементом для кругообігу речовин у природі, дуже чутливо і швидко реагують на зміни навколишнього природного середовища.

Безперечно, ці природні екосистеми і особливо пташине царство, що їх населяє, крім усього іншого, відіграють ще й важливе естетичне та виховне значення. Тому наші німецькі партнери так багато уваги приділяють їх популяризації (випуск фотоальбомів, буклетів, відеофільмів, поштових марок та ін.).

Федір ГАМОР

«РАХІВСЬКИЙ СПИСОК» БУКОВИХ ПРАЛІСІВ ЄВРОПИ ОБГОВОРИЛИ НА СЕМІНАРІ У ВІДНІ

3-4 квітня 2014 р. Як відомо, рішенням Комітету Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО від 19 червня 2011 року (35COM 8B.13) щодо утворення українсько-словацько-німецького об'єкта Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО «Букові праліси Карпат та давні букові ліси Німеччини» зобов'язано Словаччину, Україну та Німеччину забезпечити вивчення ситуації щодо потенційного розширення цього об'єкта за рахунок глобально важливих територій букових лісів інших європейських країн. З цією метою, за фінансової підтримки уряду Німеччини, німецький Університет сталого розвитку (м. Еберсвальде) і Центр еконіки та екосистемного менеджменту (Великобританія) реалізують проект «Букові ліси – спільна природна спадщина Європи».

За результатами трьохрічної роботи у його рамках, на міжнародній конференції «Букові праліси та давні букові ліси Європи: проблеми збереження та сталого використання», що проходила 16-22 вересня 2013 року у м. Рахові, сформовано так званий короткий «Рахівський список» поширення старовікових букових лісів Європи, які можуть розглядатися як потенційні об'єкти для розширення українсько-словацько-німецької номінації Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО «Букові праліси Карпат та давні букові ліси Німеччини». До нього увійшли близько сорока претендентів із дванадцяти біогеографічних регіонів букових лісів Європи, що розташовані в двадцяти країнах. А «довгий» список важливих первісних та древніх букових деревостанів, що мають високу цінність для збереження біорізноманіття на регіональному і місцевому рівнях, і які, на думку експертів, можуть створити міжнародне формування «Європейська мережа букових лісів», нараховує загалом 94 кластери. До цієї мережі можуть увійти всі ті об'єкти, що не потраплять до Всесвітньої спадщини.

З метою обговорення «Рахівського списку» та визначення додаткової видатної всесвітньої цінності заявлених пре-

Марка «Давні букові ліси Німеччини – Всесвітня природна спадщина ЮНЕСКО»

Учасники Віденського семінару із вивчення букових пралісів Європи. 4 квітня 2014 р.

тендентів на включення до Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО 3-4 квітня ц.р. у Відні, у Міністерстві сільського господарства, лісівництва, навколишнього середовища та водопостачання Австрії, відбувся заключний міжнародний семінар.

У його роботі взяли участь експерти із двадцяти трьох країн Європи та уповноважені представники Комітету Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО й Міжнародного Союзу Охорони Природи (IUSN). Визначено процедуру відбору кандидатів, ще раз принципово наголошено на необхідності доведення додаткової глобальної цінності пропонованих нових об'єктів для розширення номінації. Наголошено, що найбільш імовірними претендентами можуть бути території Балканських, Піренейських та Центральньо-середземноморських рефугіумів бука лісового та ділянки, які розташовані на крайніх межах поширення його ареалу. Дуже важливими при цьому є презентовані професором П'єром Ібішем із Університету сталого розвитку Німеччини результати генетичних досліджень цього виду.

Привернуто увагу до питань управління та моніторингу об'єктів Всесвітньої спадщини. З цього приводу про реалізацію інтегрованого менеджменту українсько-словацько-німецького об'єкта доповідали Барбара Енгельс (Федеральне агентство охорони природи Німеччини) та професор Федір Гамор (Карпатський біосферний заповідник, Україна).

З метою подачі матеріалів до Комітету Всесвітньої спадщини Австрія взяла на себе роль координатора із підготовки відповідної документації, яка за погодженим планом має бути направлена до Парижа у 2017 році.

За нашою пропозицією обговорено та схвалено також проект нової назви розширеного об'єкта Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО у такій редакції: «Букові праліси Карпат та давні букові ліси Європи».

Федір ГАМОР

МАЙСТЕР-КЛАС «ВЕЛИКОДНЯ ПИСАНКА»

12-13 квітня 2014 р. Напередодні Великодня в еколого-освітньому центрі «Центр Європи» (с. Ділове) проводилися майстер-класи з виготовлення великодніх писанок. Зокрема до заходу долучилися пластуни Рахівської станиці. Діти запевняли, взяли виготовляти писанки, при цьому використовували найрізноманітніші засоби і матеріали: фарби, бісер, різні види круп тощо. Творча робота кожному дозволила проявити здібності і фантазію, а тому викликала неабиякий інтерес. Відтак подібний майстер-клас проведено для учнів Діловецької ЗОШ.

Роксолана ЮРАЩУК,
завідувач еколого-освітнього центру «Центр Європи»
Карпатського біосферного заповідника

ТЕРЕНОВА ГРА-КВЕСТ У РАХОВІ

23 квітня 2014 р. Змагання шкільних та гурткових команд Рахівського будинку дитячої і юнацької творчості відбулося у міському парку культури і відпочинку «Буркут» у формі теренової гри-квеста. Захід був присвячений Міжнародному дню землі (22 квітня), а також мав за мету вивчення та збереження великодніх традицій українського народу. П'ять команд юних ерудитів демонстрували свої знання у чотирьох тематичних напрямках: «Наш дім – Європа», «Карпати найнай!» (рекорди Карпат), «Природа Карпат в легендах та загадках» та «Традиції Великого дня». За кожною темою учні отримували завдання на опорних пунктах, прихованих у різних місцях парку. Командам довелося демонструвати знання з географії, біології, літератури та образотворчого мистецтва. За результатами виконання завдань журі визначило переможців. Результат гри підсумував останній творчий конкурс – капітанів «Прочитай писанку», де діти розпізнавали символи українського народного писанкарства.

Цьогорічним переможцем стала команда «Зелені вітрила» Рахівської ЗОШ №1 І-ІІІ ст. Команди отримали призи, підбірки природоохоронної літератури, грамоти і подяки. Головними призами стали сертифікати на 5-разове безкоштовне відвідування інформаційних центрів заповідника – Музею екології гір, «Центру Європи» та «Карпатської форелі» у комплексі із дослідним форелевим господарством.

Захід був організований Карпатським біосферним заповідником та управлінням молоді та спорту Рахівської райдержадміністрації.

Вікторія БУНДЗЯК,
начальник відділу пропаганди та екоосвіти
Карпатського біосферного заповідника

УСТАНОВЧА НАРАДА ПРИРОДООХОРОННОГО ПРОЕКТУ «ЗБЕРЕЖЕННЯ КАРПАТСЬКИХ ПРАЛІСІВ»

23-25 квітня 2014 р. у Карпатському національному природному парку, в селі Микуличин, відбулася установча нарада з реалізації природоохоронного проекту «Збереження карпатських пралісів», який розпочався у березні цього року і розрахований на один рік.

Проект впроваджується Українським товариством охорони птахів (ТОП) – представником Міжнародної природо-

охоронної асоціації BirdLife International в Україні, у партнерстві та за фінансової підтримки Франкфуртського зоологічного товариства (Німеччина).

Основна мета проекту – збереження карпатських пралісів і старовікових лісів шляхом розширення території національних природних парків Українських Карпат. Територія впровадження – національні природні парки та прилеглі до них території, розташовані в зоні зростання пралісів і старовікових лісів: Карпатський, Верховинський, Черемоський, Вишницький, Сколівські Бескиди, Гуцульщина, Синевир, Ужанський.

У нараді взяли участь співробітники ТОП, заступники директорів з наукової роботи та керівники наукових відділів національних природних парків, на території яких впроваджуватиметься проект, фахівці з пралісів.

Під час зустрічі учасники наради обговорили завдання та програму виконання проекту.

У своєму вітальному слові директор ТОП кандидат біологічних наук Олег Дудкін наголосив на тому, що проект став можливим завдяки природоохоронним ініціативам, розпочатим в Українських Карпатах у 2013 році Українським товариством охорони птахів у партнерстві і за підтримки Франкфуртського зоологічного товариства (Німеччина) та за активної участі національних природних парків Карпатського регіону і Департаменту заповідної справи Міністерства екології та природних ресурсів України.

Національний координатор проекту, керівник природоохоронного відділу ТОП кандидат біологічних наук Ольга Яремченко, презентуючи концепцію проекту, ознайомила учасників наради з цілями та очікуваними результатами. За її словами, проект спрямований на виконання 4-х основних завдань: 1. Обстеження, картування та опис пралісів і старовікових лісів на планованих територіях розширення національних природних парків; 2. На основі зібраного матеріалу – підготовка фінальних версій наукових обґрунтувань щодо доцільності розширення територій НПП в межах зростання пралісів і старовікових лісів; 3. Розробка планів управління територіями НПП в аспекті збереження пралісів і старовікових лісів; 4. Інформування місцевого населення про значення пралісів та необхідність їх збереження, а також перспективи розширення природно-заповідного фонду Карпатського регіону.

Майстер-клас «Великодня писанка» в еколого-освітньому центрі «Центр Європи», с. Ділове, 13 квітня 2014 р.

Один із ключових експертів по пралісах Українських Карпат заступник директора Інституту природничих наук Прикарпатського національного університету ім. В. Стефаника, доктор сільськогосподарських наук Юрій Шпарик презентував методологічні підходи та критерії ідентифікації пралісів і старовікових лісів, що є науково-практичною основою виконання проекту.

Представники національних природних парків розповіли про те, що уже зроблено в рамках поставлених проектом завдань, що іще потрібно здійснити, які проблеми існують.

За результатами наради була затверджена робоча програма і календар виконання проекту «Збереження карпатських пралісів» на території 8-ми національних природних парків, розташованих в зоні зростання пралісів. Найближчим часом для успішного виконання польових робіт заплановано проведення двох тренінгів: «Критерії і методика ідентифікації старовікових лісів і пралісів», «Методика збору польових матеріалів для створення ГІС-бази».

ПОБАЧИВ СВІТ 37 ТОМ ЛІТОПISУ ПРИРОДИ

26 квітня 2014 р. Карпатський біосферний заповідник випустив у світ черговий 37 том Літопису природи, який відповідно до статті 43 Закону України про природно-заповідний фонд (ПЗФ) є основною формою узагальнення результатів наукових досліджень та спостережень за станом і змінами природних комплексів, виконаних на його території. Ці матеріали використовуються для оцінки стану навколишнього природного середовища, розроблення заходів щодо охорони та ефективного використання природних ресурсів, забезпечення екологічної безпеки.

Нагадаємо, що науково-дослідна робота на територіях установ природно-заповідного фонду України (стаття 41 Закону України про природно-заповідний фонд) проводиться з метою вивчення природних процесів, забезпечення постійного спостереження за їх змінами, екологічного прогнозування, розробки наукових основ охорони, відтворення і використання природних ресурсів та особливо цінних об'єктів.

Основні напрямки наукових досліджень біосферного заповідника та інших об'єктів ПЗФ визначаються з урахуванням програм і планів науково-дослідних робіт, які затверджуються Національною академією наук України та центральним органом виконавчої влади в галузі охорони навколишнього природного середовища.

Програма Літопису природи затверджена в такий спосіб і є головною науковою темою біосферного заповідника, яка зареєстрована в Українському інституті науково-технічної та економічної інформації (УкрІНТЕІ).

Для ведення наукових досліджень у складі Карпатського біосферного заповідника створено відповідні наукові підрозділи. До збору та обробки наукової інформації залучено відділ науково-дослідної роботи та сталого розвитку, лабораторії (лісоснаводства, екологічного моніторингу, ботанічна і зоологічна) та одинадцять природоохоронних науково-дослідних відділень, створена система постійних пробних площ, моніторингових ділянок, гідро- та метеопостів, фенологічних пунктів, трансект тощо. Наукові дослідження, на умовах науково-технічних угод, проводять тут також численні вітчизняні та зарубіжні науково-дослідні інституції, зокрема, Швейцарський федеральний інститут лісових, снігових та ландшафтних досліджень (WSL), німецький Університет сталого роз-

Українська делегація під час українсько-румунського екологічного семінару. Місто Вішеу де Сус, Румунія, 29 квітня 2014 р.

витуку (м. Еберсвальде), Інститут екології Карпат НАН України, Національний лісотехнічний університет, Український науково-дослідний інститут гірського лісівництва ім. П.С. Пастернака, Інститут ботаніки ім. М.Г. Холодного НАН України та інші. Результати їхніх досліджень обов'язково включаються до Літопису природи.

Новий том Літопису природи за 2013 рік є фундаментальною науковою працею, яка випущена на паперових та електронних носіях, загальним обсягом 542 сторінки. Складається з 11 розділів, 99 підрозділів та 8 додатків. Містить детальну інформацію про територіальну структуру та функціональне зонування біосферного заповідника, ґрунтовні описи наукових полігонів та стану абіотичного середовища. Подаються основні результати спостережень за хімічним складом атмосферних опадів та снігового покриву у високогір'ї Карпат, рівень ґрунтових вод у Долині нарцисів, стан природних стихійних явищ тощо.

Великий масив наукової інформації присвячений вивченню ходу природних процесів та взаємозв'язків в екосистемах біосферного заповідника, аналізу стану рослинного та тваринного світу, впливу антропогенних факторів на природні процеси, участі Карпатського біосферного заповідника у виконанні чинних для України міжнародних конвенцій, характеризуються особливості використання природних ресурсів, еколого-освітня та рекреаційно-туристична діяльність, робота науково-технічної та координаційної рад тощо.

У документі подається дуже багато цікавої статистичної інформації. Так, за результатами дендрохронологічного аналізу, проведеного Швейцарським WSL в Угольсько-Широколужанському буковому пралісі, виявлено дерева бука віком понад 550 років, що є рекордом для цього виду у Європі. В межах біосферного заповідника охороняється 24,3 % від всіх видів рослин та 21,2 % видів тварин, які занесені до Червоної книги України. Тут оберігається понад тридцять відсотків всього поголів'я оленя благородного, зафіксованого на Закарпатті, та близько 10 відсотків особин бурого карпатського ведмеда, що зустрічається в Українських Карпатах. Важливими є результати аналізу впливу кліматичних змін на характер динаміки природних процесів, зокрема на санітарний стан лісів. Виявляється, що у хвойних насадженнях біосферного заповідника, у яких тривалий час не ведеться господарська діяльність, виявлено лише незначні осередки заселення короїда-друкоря (всього 76 гектарів невеликих куртин), який в останні роки представляє велику загрозу для смеречників в інших частинах Українських Карпат.

У Літописі природи поміщено перелік 58 наукових публікацій (в т.ч. 3 монографії), обнародованих в минулому році науковцями біосферного заповідника в фахових та зарубіжних виданнях, 85 статей та 25 телесюжетів, що розміщені в засобах масової інформації, матеріали двох проведених в біосферному заповіднику міжнародних наукових конференцій та результати участі в багатьох міжнародних проєктах. Подано підготовлені нами Доручення Президента України з питань збереження букових пралісів та сталого розвитку і благоустрою гірських населених пунктів, що розташовані в зоні української частини українсько-словацько-німецького об'єкта «Букові праліси Карпат та давні букові ліси Німеччини» та пропозиції до плану заходів Кабінету Міністрів України щодо вико-

нання завдань із збереження букових пралісів та сталого розвитку регіону їх розташування. На сторінках Літопису опубліковано також пропозиції щодо вдосконалення природоохоронного законодавства, які подані нами до Комітету Верховної Ради України з питань екологічної політики та ліквідації наслідків Чорнобильської катастрофи, серія розроблених науковими лабораторіями планів дій щодо збереження рідкісних видів рослин та тварин і їх угруповань тощо.

Примірники Літопису природи Карпатського біосферного заповідника зберігаються в Міністерстві екології та природних ресурсів України та в його бібліотеці. Ці матеріали доступні для науковців, студентів та всіх зацікавлених у збереженні та раціональному використанні природних ресурсів Карпат.

Федір ГАМОР

УКРАЇНСЬКО-РУМУНСЬКИЙ ЕКОЛОГІЧНИЙ СЕМІНАР

29-30 квітня 2014 р. в румунському місті Вішеу де Сус, у рамках транскордонного проєкту «Біорегіо Карпати», що фінансується Європейським Союзом, відбувся українсько-румунський екологічний семінар, в якому взяли участь керівники та науковці Карпатського біосферного заповідника (Україна) та румунських природного парку «Гори Мараморошини», національного парку «Гори Родней» (він же біосферний резерват), відділення Світового фонду природи (WWF) та ряду науково-дослідних інституцій Румунії.

Обговорено актуальні проблеми транскордонної співпраці щодо вивчення інвазії короїда-друкоря у хвойних насадженнях та скоординованих дій щодо моніторингу та організації заходів щодо боротьби з ентомошкідниками в природоохоронних прикордонних лісах України та Румунії. Розглянуто також транскордонні аспекти збереження в Карпатах великих хижих ссавців (карпатського бурого ведмеда, рисі та вовка) та створення у Марамороських горах транскордонного об'єкта Рамсарських водно-болотних угідь, до яких буде включена мережа високогірних озер та гірських річок і потоків на українсько-румунському прикордонні.

З доповідями та в обговоренні із цих питань виступили начальник служби охорони та науковий співробітник біосферного резервату «Гори Родней» Юшан Клаудіо, науковий співробітник Інституту лісового менеджменту (м. Брашів) доктор Василь Михальчук, професор Федір Гамор та нау-

кові співробітники Карпатського біосферного заповідника Василь Покинйчерета й Алла Козурак, директор природного парку «Гори Мараморощини» Каталіна Богдан, координатор проекту «Біорегіо Карпати» в Румунії Кристина Поп, представник відділення WWF Румунії Костел Букур та інші.

Учасники семінару заявили, що по обидва боки кордону існують спільні екологічні проблеми. У зв'язку з глобальними кліматичними змінами за останнє десятиріччя спостерігається активізація інвазії ентомошкідників. Причому найбільш вразливими виявляються монокультури смереки неаборигенного походження. Як в Румунії, так і в Україні методологічно схожими є шляхи виявлення, моніторингу та боротьби з осередками пошкоджень. Тут широко використовуються феромонні пастки, ловильні дерева, спалювання зараженої кори та вирубки пошкоджених дерев. Але, на думку румунських фахівців, для відновлення лісових екосистем найбільш ефективними є методи без суцільних вирубок. Під час екскурсії у природу учасникам семінару продемонстрували великі площі суцільних зрубів, які через значний період часу так і не заліснились як слід. І навпаки, у тих пошкоджених короїдами місцях, де не проводилось вирубок, зараз ліс перебуває в хорошому стані, відбувається чудове природне поновлення. На місці монокультур появились здорові мішані деревостани.

На румунському боці вдається зберігати достатньо крупні популяції великих хижих ссавців. Наприклад, на території національного парку «Гори Родней», загальною площею 47 тисяч гектарів, зафіксовано 45 ведмедів, 34 рисі, 36 особин дикого kota та 49 вовків. В порівнянні до Карпатського біосферного заповідника – це значно більше. Але тут є набагато меншим антропогенний вплив, попри наявне браконьєрство, більш дієвим є природоохоронне законодавство.

Для українських фахівців дуже важливим є румунський досвід ефективної охорони та менеджменту природоохоронних територій. Тут відсутня надмірна, як в Україні, централізація їх управління. Міністерство затверджує лише менеджмент-план і не видає лімітів та дозволів на природокористування. Це компетенція адміністрацій парків та резерватів. Тут категорично забороняється випас худоби у лісах та на верхній межі лісу. Власникам земель, що мають статус природоохоронних територій, передбачається відповідна компенсація із державного бюджету. Плата за відвідування територій національних парків та резерватів не передбачена законодавством Румунії. Без дозволу адміністрацій природоохоронних територій тут не допускається жодна господарська діяльність. Дуже важливим є і той факт, що із часу вступу

Румунії до Євросоюзу в зоні розташування національних природних парків та біосферних резерватів капітально відремонтовано всі автомобільні дороги. Так, автомобільна дорога, що веде із Сігету до міста Вішеу де Сус, яке є адміністративним центром природного парку «Гори Мараморощини», набула вигляду європейської автостради. А під'їзна дорога, що веде до контрольно-перепускного пункту біосферного резервату на протязі десятків кілометрів перетворена на «бетонку». В населеному пункті, що безпосередньо прилягає до масивів біосферного резервату, активно розбудовується туристична інфраструктура. Не видно слідів жодних рубок, навіть заготовлі дров, хоча газифікації тут також немає.

Румунські колеги проінформували учасників семінару про завершення роботи із підготовки пакету документів для подачі до ЮНЕСКО номінації щодо включення природного парку «Гори Мараморощини» та біосферного резервату «Гори Родней», які разом із Карпатським біосферним заповідником мають утворити транскордонний українсько-румунський біосферний резерват у Марамороських горах.

Порушувалось чимало й інших питань щодо поглиблення українсько-румунської транскордонної співпраці. Зокрема, у контексті Доручення Президента України щодо збереження букових пралісів Карпат та сталого розвитку регіону їх розташування нами запропоновано депутату румунського парламенту Івану Марочку та голові Союзу українців Румунії Степану Бучуті розглянути проект, розроблений київським підприємцем Іваном Шостаком, щодо вивчення, у зв'язку із 120-річчям завершення будівництва марамороської ділянки транскарпатської залізниці, можливостей відкриття руху пасажирського туристичного потяга за маршрутом Львів – Рахів – Клуж-Напока або Київ-Рахів – Клуж-Напока. Нагадаємо, що місто Клуж-Напока є промисловим, культурним та туристичним центром Трансільванії, займає друге місце після Бухареста за чисельністю населення (близько 350 тисяч чоловік). Знаходиться на відстані близько 200 кілометрів від Рахова, а з'єднує їх залізнична колія, яка в післявоєнний період на українській прикордонній ділянці не використовується. Встановлення транспортного сполучення між цими містами могло би дати значний поштовх для розвитку прикордонних територій як України, так і Румунії. І дуже приємно, що наші співрозмовники виявили готовність лобювати цей проект у румунському уряді.

Федір ГАМОР

МІЖВІДОМЧА НАРАДА З ПИТАНЬ БУДІВНИЦТВА МАЛИХ ГЕС НА ГІРСЬКИХ РІЧКАХ КАРПАТСЬКОГО РЕГІОНУ

20 травня 2014 р. Мінприроди ініціювало проведення міжвідомчої наради у зв'язку із численними зверненнями, що надходять на адресу Міністерства від народних депутатів України, неурядових громадських організацій та громадян стосовно активізації будівництва об'єктів малої гідроенергетики на гірських річках Карпатського регіону.

Нарада відбулась під головуванням О.Г. Настасенка, заступника Міністра – керівника апарату, з участю повноважних представників Міненергоугілля, Держводагентства, Держрибагентства, Держекоінспекції, керівництва Державної екологічної академії післядипломної освіти та управління.

Учасниками було одноставно підтримано позицію Мінприроди, яка полягає у необхідності зваженого підходу до питання будівництва малих ГЕС на гірських річках Карпатського регіону. Рішення про таке будівництво мають прийматись у кожному конкретному випадку з урахуванням потенційних екологічних ризиків і наслідків, а проекти будівництва малих ГЕС повинні розроблятися з урахуванням розвитку екомережі, планів управління басейнами гірських річок, розвитку природно-заповідного фонду, вимог міжнародних договорів України тощо.

Будівництво малих ГЕС на гірських річках потребує додаткового фінансово-економічного аналізу, оскільки економічний ефект від розвитку рекреаційного потенціалу Карпатського регіону, зокрема розвитку санаторно-лікувального, етнографічного та зеленого туризму, які не потребують значних капіталовкладень, може виявитись значно більшим, ніж реалізація електроенергії. Особливою темою обговорення було питання ефективності застосування «зеленого» тарифу.

Під час наради відзначено необхідність внесення змін до законодавства в частині запровадження обов'язковості проведення державної екологічної експертизи потенційно небезпечних для довкілля об'єктів, оскільки статтею 31 Закону України «Про регулювання містобудівної діяльності» були внесені зміни до статті 14 Закону України «Про екологічну експертизу», якими з переліку об'єктів державної екологічної експертизи виключена проектна документація нового будівництва, реконструкції, реставрації, капітального ремонту будинків і споруд, технічного переоснащення об'єктів виробничого призначення на таких стадіях проектування, як ТЕО, ТЕР, ескізний проект, проект, робочий проект.

За результатами обговорення учасники міжвідомчої наради вирішили:

1. Визнати комплекс проблем, пов'язаних із будівництвом об'єктів малої гідроенергетики на гірських річках Карпатського регіону таким, що потребує негайного вирішення на державному рівні із залученням усіх зацікавлених центральних та місцевих органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, неурядових громадських організацій та об'єднань.

2. З метою об'єктивної оцінки ситуації та вироблення пропозицій щодо першочергових дій з розв'язання на державному рівні проблем, пов'язаних із будівництвом малих ГЕС на гірських річках Карпатського регіону, Мінприроди звернулись про надання у стислі терміни інформації до:

Міненерговугілля щодо:

- кількості введених в експлуатацію; тих, що будуються та запланованих до будівництва, реконструкції малих гідроелектростанцій в Закарпатській, Івано-Франківській, Львівській, Чернівецькій областях;

- ефективності застосування «зеленого» тарифу для об'єктів малої гідроенергетики;

Держводагентства щодо:

- оцінки потенційних наслідків будівництва об'єктів малої гідроенергетики для гідрологічного стану гірських річок, протиаварійного захисту тощо;

- кількості погоджень, відмов у погодженні проектних матеріалів щодо будівництва малих гідроелектростанцій, наданих Агентством і організаціями, що входять до сфери його управління упродовж 2011-2014 років;

Держрибагентства щодо:

- оцінки впливу будівництва об'єктів малої гідроенергетики на рибу та інші водні живі ресурси;

- кількості погоджень, відмов у погодженні проектних матеріалів щодо будівництва малих гідроелектростанцій, наданих Агентством і організаціями, що належать до сфери його управління упродовж 2010-2014 років;

Держсільгоспінспекції щодо: виявлених фактів порушення земельного законодавства під час прийняття рішень місцевими органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування про надання земельних ділянок для будівництва і обслуговування зазначених об'єктів.

3. За результатом узагальнення інформації, отриманої від зацікавлених центральних органів виконавчої влади, Мінприроди підготувати пропозиції щодо шляхів комплексного вирішення питань, що порушуються громадськістю у зв'язку із активізацією будівництва малих ГЕС на гірських річках Карпатського регіону та винести їх для обговорення на наступне засідання міжвідомчої наради.

4. Державній екологічній інспекції здійснити додаткові перевірки у першу чергу тих об'єктів малої гідроенергетики, будівництво яких викликає значний суспільний резонанс та щодо яких не здійснювались перевірки упродовж останніх років. За результатом цих перевірок поінформувати Мінприроди.

5. Мінприроди звернутись до Громадської ради при Міністерстві з пропозицією розглянути питання будівництва малих ГЕС на гірських річках Карпатського регіону на черговому її засіданні.

6. Територіальним громадам та органам місцевого самоврядування для врегулювання ситуації із необґрунтованим будівництвом малих ГЕС на гірських річках Карпатського регіону рекомендувати:

- використати можливості, передбачені статтею 13 Закону України «Про місцеве самоврядування», статтею 21 Закону України «Про регулювання містобудівної діяльності» та постановою Кабінету Міністрів України від 25.05.2011 № 555 «Про затвердження Порядку проведення громадських слухань щодо врахування громадських інтересів під час розроблення проектів містобудівної документації на місцевому рівні» та ініціювати проведення додаткових громадських слухань стосовно будівництва зазначених малих ГЕС;

- ініціювати проведення додаткової державної екологічної експертизи зазначених об'єктів (стаття 13 Закону України «Про екологічну експертизу»).

7. Міприроди забезпечити інформування за результатами розгляду питання будівництва малих ГЕС на гірських річках Карпатського регіону на офіційному веб-сайті Міністерства.

День птахів у Карпатському біосферному заповіднику.
5 червня 2014 р.

ВСЕСВІТНІЙ ДЕНЬ ЗАХИСТУ НАВКОЛИШНЬОГО ПРИРОДНОГО СЕРЕДОВИЩА У КБЗ

5 червня 2014 р. У рамках відзначення Всесвітнього дня охорони навколишнього природного середовища та екскурсійної програми шкільних практик проведено низку еколого-освітніх заходів. Їх організаторами виступили Карпатський біосферний заповідник та управління освіти, молоді та спорту Рахівської районної державної адміністрації. Всі тематичні заняття відбувалися на центральній садибі заповідника та проходили на безоплатній основі. Наукові співробітники ботанічної, зоологічної та лісознавчої лабораторій підготували для учнів цікаві розповіді, екскурсії у природу, демонстрації колекцій та живих об'єктів. Лабораторія екомоніторингу урізноманітнила програму шкільного заходу знайомством з хімічним обладнанням, проведенням нескладних аналізів річкової та джерельної води. Метою заходів було підвищення рівня екологічних знань учнів середньої ланки загальноосвітніх шкіл (5–8 класів), поглиблення вивчення природи рідного краю.

Цього року акція стартувала заходом, що спонукав учнівську молодь до вивчення основного скарбу нашого краю – лісів. Наукові співробітники лісознавчої лабораторії у День лісу підготували для учнів ілюстровану лекцію про ліси та праліси Карпатського біосферного заповідника, ознайомили із методами та особливостями своєї діяльності. Особливий інтерес у дітей викликало практичне заняття. На навчальній пробній площі за допомогою мірної вилки вони вимірювали товщину та висоту стовбура дерев. До речі, цю пробну площу лісознавці заповідника створили кілька років тому спеціально для проведення освітніх заходів та навчання шкільної та студентської молоді, працівників лісової охорони.

Під час Дня птахів діти з цікавістю слухали розповідь наукового працівника зоологічної лабораторії Б. Годованця. З допомогою медіа-презентації науковець розповів школярам про авіафауну Українських Карпат, а також цікаві факти з життя пернатих: різноманіття забарвлення і способу життя, розмноження і гніздування, і навіть... розмаїття хвостів! Практична частина заняття включала екскурсію у природу та огляд гнізд птахів на території дендропарку, адміністративних будівель заповідника. На центральну садибу установи завітало в цей день понад 100 школярів з різних навчальних закладів Рахівського району та вихованці оздоровчого табору с. Білин.

Вже традиційно у Всесвітній день захисту навколишнього природного середовища у всіх еколого-освітніх та інформаційно-туристичних центрах заповідника проводяться Дні відкритих дверей. Ключову роль тут відіграє Музей екології гір та історії природокористування в Українських Карпатах. Щороку у цей день в Музеї роль екскурсив виконують учні шкіл Рахівського району. Цього разу таку місію здійснили старшокласники м. Рахова. Учасниками заходів стали близько 150 школярів.

Також 5 червня на центральній садибі КБЗ проведено День флори. Наукові співробітники ботанічної лабораторії А. Козурак та Т. Антосяк розповіли учням про флору Українських Карпат, провели екскурсію дендропарком та колек-

Оглядни... (під час міжнародного семінару «Гуцульський кінь у культурі Карпат»). НПП «Гуцульщина», 6 червня 2014 р.

ційною ділянкою. Біля адміністративних корпусів заповідника зібрані типові представники флори нашого регіону, а також переселенці з інших країв та навіть континентів. Дітям цікаво було дізнатися про хвойні кипарисовики і туї, батьківщиною яких є Північна Америка, про платан з могутньою кроною та корою, що відшаровується великими нерівними клаптями, про тис ягідний, який живе кілька тисяч років і має дуже міцну, хоч і отруйну, деревину.

День води (10 червня) став завершальним етапом практики для школярів і зацікавив понад 50 школярів Рахівського району. Вже традиційно для них було прочитано лекцію про водні ресурси Українських Карпат, формування водної мережі Закарпаття, класифікацію типів забруднення та необхідність охорони водних ресурсів. Практичне заняття під керівництвом провідного фахівця екомоніторингу Л. Піпаш полягало у визначенні рН та вмісту алюмінію у річковій та питній джерельній воді.

Під час практики на центральну садибу заповідника завітало понад 600 школярів Рахівщини.

Іванна КОЛАЧУК,
провідний фахівець відділу пропаганди та екоосвіти
Карпатського біосферного заповідника

ГУЦУЛЬСЬКИЙ КІНЬ У КУЛЬТУРІ КАРПАТ

6 червня 2014 р. У Національному природному парку «Гуцульщина» (Івано-Франківська область) відбувся семінар «Гуцульський кінь у культурі Карпат», який проходив в рамках проекту «Створення польсько-українського центру розведення та популяризації коней гуцульської породи» програми транскордонного співробітництва Польщі–Білорусії–України та з нагоди Дня науки в Україні.

У роботі семінару взяли участь представники Польщі: керівники господарства Інституту зоотехнії в Оджеховій, експерти і члени Польської асоціації з розведення гуцульських коней, селекціонери і власники гуцульських коней, а також представники України: науковці Львівської академії ветеринарної медицини, Харківського інституту тваринництва, селекціонери Селекцплекмконецентру з м. Свалява Закарпатської області, приватні підприємці з Івано-Франківської, Житомирської та Дніпропетровської областей, які утримують у своїх господарствах гуцульських коней.

Професор Федір Гамор на трибуні Міжнародної конференції «Україна на шляху до сталого розвитку: інтеграція положень Конвенції Ріо в національну політику України». Київ, 3 липня 2014 р.

З презентацією «Історія, сучасний стан та перспектива розведення гуцульської породи коней на Прикарпатті» перед учасниками семінару виступив заступник директора НПП «Гуцульщина» з наукової роботи, кандидат біологічних наук Ю.П. Стефурак. Представників Польщі особливо зацікавили результати досліджень науковців парку за темою: «Показники природної резистентності у коней гуцульської породи» та «Технологічні аспекти годівлі, утримання та використання гуцульських коней в умовах полонинського господарства». Учасники оглянули гуцульських коней в НПП «Гуцульщина», ознайомилися з роботою косівських лимарів, всебічним використанням коня в сучасному присадибному господарстві та сільському зеленому туризмі, а також використанням образу гуцульського коня в народному мистецтві (кераміка, різьба тощо).

Присутні були приємно вражені напрацюваннями парку, високо оцінили роботу всіх підрозділів, зокрема науково-просвітницького центру. В результаті роботи семінару намічено шляхи подальшої співпраці в напрямку збереження гуцульської породи коней в Карпатському регіоні України та проведення наукових досліджень в цій сфері.

• • •

НАВЧАЛЬНА ПРАКТИКА ІНОЗЕМНИХ СТУДЕНТІВ

12 червня 2014 р. До найважливіших завдань Карпатського біосферного заповідника, крім збереження унікальних природних цінностей Карпат, досліджень та моніторингу за їх станом, належить еколого-освітня робота, формування у населення, особливо в молоді, екологічної культури та свідомості. Для цього тут створено Музей екології гір та історії природокористування у Карпатах, розгорнута мережа еколого-освітніх та інформаційно-туристичних центрів. А букві праліси Карпат, Долина нарцисів, Географічний центр Європи, демонстраційне форелеве господарство разом із цими об'єктами стають справжніми навчальними лабораторіями для школярів та студентів із багатьох вищих навчальних закладів не тільки України, але й ряду зарубіжних країн.

У черговий раз на базі Карпатського біосферного заповідника, під керівництвом професорів П'єра Ібіша та Петера Гобсона, проходила навчальна практика студентів німецько-

го Університету сталого розвитку (м. Еберсвальде) та університетського коледжу із міста Рітл (Великобританія). До речі, у складі цьогорічної групи студентів та професорів (39 чоловік) були представники не тільки цих двох країн, але й США, Норвегії, Нігерії, Судану, Тайваню та Фінляндії. Програма проходження практики передбачала, крім екскурсій, ще й поглиблені студентські дослідження проблем збереження природних цінностей та сталого розвитку регіону розташування Карпатського біосферного заповідника.

У польових умовах студенти закладали пробні площі, збирали інформацію про місцеве біорізноманіття, стан старовікових лісів та загалом про екологічну ситуацію в цьому регіоні. Цьогоріч увага зосереджувалась також і на вивченні екологічної та соціально-економічної ситуації в селі Кваси, яке розташоване в зоні діяльності біосферного заповідника. Гостей, зокрема, цікавили питання туристично-рекреаційного розвитку та зайнятості населення. З цією метою вони відвідали Драгобрат, Буковель, санаторій «Гірська Тиса», інші об'єкти туристичної інфраструктури, спілкувались із активістами територіальної громади тощо. Крім того, вивчався досвід роботи адміністрації біосферного заповідника та його відділення у Кевелевому. В результаті проведених опитувань виявлено позитивне ставлення місцевого населення до діяльності установи.

Підсумки студентських досліджень та їх враження обговорено на семінарі та під час вечора інтернаціональної дружби за участі сільського активу, науковців біосферного заповідника та квасівського самодіяльного ансамблю народних інструментів.

На урочистостях практиканти із Тайваню та Судану вручили адміністрації установи свої національні прапорці, поповнивши колекцію КБЗ, що представляє 17 країн, студенти яких проходили в останні роки навчальну практику на його базі. А представник німецького Університету сталого розвитку передала із спеціально створеного для підтримки України студентського фонду фінансову допомогу Рахівській середній школі № 1. Крім того, виходець із Судану миттєво освоїв гру на гуцульській трембіті, а квасівський музикант віртуозно зіграв на африканському тамтамі. Перед учасниками навчальної практики виступили голова села Кваси Василь Діміч та автор цих рядків. А допомагали освоювати знання іноземним студентам наукові співробітники біосферного заповідника Василь Покинйчереда, Микола Волошук та Мирослав Кабаль.

Незабаром в біосферний заповідник прибудуть практиканти з українських навчальних закладів, зокрема, Києво-Могилянської академії, Київського національного університету ім. Т.Г. Шевченка, Харківського та Ужгородського національних університетів, учасники Всеукраїнського екологічного табору «Ойкос» тощо.

Федір ГАМОР

• • •

ЗАСІДАЛИ НАУКОВО-ТЕХНІЧНІ РАДИ

17 червня 2014 р. В Українській частині Карпат, окрім Карпатського біосферного заповідника, успішно функціонують природний заповідник «Логани» та десять національних природних парків. Ці природоохоронні об'єкти формують ядро Карпатської регіональної екологічної мережі, вносять суттєвий вклад у збереження унікальних природних і культурних цінностей та впроваджують Концепцію сталого розвитку в регіоні їх розташування.

Саме про ці актуальні проблеми йшлося на засіданнях науково-технічних рад в Карпатському національному природному парку та Національному природному парку «Гуцульщина». Доповідачі і виступаючі ділилися надбаним досвідом з організації охорони природних екосистем, результатами наукових досліджень, особливо в сфері туристично-рекреаційної діяльності.

У Карпатському парку обговорено і затверджено Положення про реабілітаційний центр для диких тварин та про окремі види рекреаційної діяльності на його території. Вирішено питання щодо погодження створення зони відпочинку «Піги» в Татарівському природоохоронному науково-дослідному відділенні, облаштування в селі Татарів системи водопостачання та водовідведення. Заявлено про участь парку в реалізації українсько-німецького проекту «Збереження Карпатських пралісів» та українсько-румунського «Без кордонів: мережа природних маршрутів у Східних Карпатах» тощо. Важливо, що в обговоренні порушених питань взяли активну участь голови населених пунктів Ворохта і Татарів та заступник голови Яремчанської міської ради, території яких входять до складу цього національного природного парку.

Засідання науково-технічної ради в одному із наймолодших на теренах Карпат Національному природному парку «Гуцульщина» (не так давно відзначив своє десятиріччя) теж засвідчило значні успіхи його колективу, навіть в умовах тривалого протистояння із «прихвизаторами» земель та окремими чиновниками, які проігнорували запрошення взяти участь у засіданні ради. Значною подією на зібранні НТР стала насамперед презентація фундаментальної наукової монографії колективу авторів «Національний природний парк «Гуцульщина»». Ця праця не може залишити байдужими до проблем парку навіть найзатятіших його супротивників. Тому рекомендовано вручити її персонально керівникам Івано-Франківської області та Косівщини.

Спільною для обох парків виявилась проблема затвердження на рівні Мінприроди лімітів на використання природних ресурсів.

Федір ГАМОР

МІЖНАРОДНИЙ ФОРУМ З НАГОДИ 25-РІЧЧЯ НПП «СИНЕВИР»

25–27 червня 2014 р. Минуло 25 років з того часу, як у верхів'ї Тереблянської долини Закарпаття був створений один з перших на теренах України Національний природний парк «Синевир». З цієї нагоди тут проведено Міжнародну наукову конференцію «Біологічне різноманіття природно-заповідних об'єктів Карпат», у якій взяло участь понад 100 учасників з України, а також Чехії і Франції.

Відкриваючи конференцію, директор НПП «Синевир» Микола Дербак привітав наукову спільноту і, зокрема, зазначив: «Охорона навколишнього середовища – одне з ключових питань, що турбує світову спільноту. Дедалі частіше природа зазнає антропогенного впливу, навіть попри значні зусилля, які вживаються екологами задля збереження довкілля. Національний природний парк «Синевир» досі залишається осередком живої природи, де збереглися численні види флори і фауни, які на всеукраїнському рівні є рідкісними чи зникаючими. Це біологічне різноманіття, як і ландшафтне, разом становлять національний скарб, багатство, що подароване Богом для нас і наступних поколінь».

На пленарному засіданні конференції особливий інтерес науковців викликали доповіді Богдана Проця про охорону біорізноманіття Українських Карпат та інноваційні підходи, Світлани Зиман – про поширення, структуру і значущість букових пралісів НПП «Синевир», Томаша Ірса – про природоохоронний досвід чеського Національного парку «Шумава», Юрія Тюха – про наукові здобутки Національного парку «Синевир». Про природоохоронний досвід Франції розповіли Себастьєн Дюгло і П'єр Балер.

Робота конференції «Біологічне різноманіття природно-заповідних об'єктів Карпат» проходила у трьох тематичних секціях. Тож наукова спільнота обговорила актуальні питання охорони і збереження рослинного та тваринного світу, ведення еколого-освітньої і рекреаційної діяльності тощо.

У результаті роботи наукового форуму прийнято резолюцію, у якій учасники конференції відзначили значну роль НПП «Синевир» у справі охорони, збереження довкілля та біологічного різноманіття, організації рекреації; високо оцінили співпрацю з органами місцевого самоврядування у справі сталого розвитку та благоустрою гірських населених пунктів, розташованих на території парку. Науковці також визнали суттєве значення встановлення наявності двох кластерів букових пралісів на території НПП «Синевир» і підтримали прагнення установи отримати статус кандидата на включення до Списку світового надбання ЮНЕСКО.

Юрій БАБЧИН

ПРОГРАМА РОЗВИТКУ ООН РЕАЛІЗУЄ ПРОЕКТ З ІНТЕГРАЦІЇ КОНВЕНЦІЙ РІО В НАЦІОНАЛЬНУ ПОЛІТИКУ УКРАЇНИ

3 липня 2014 р. Цей проект має на меті сприяти досягненню соціально-економічних та екологічних пріоритетів на національному та регіональному рівнях через виконання Україною міжнародних зобов'язань у рамках Конвенції про охорону біологічного різноманіття, Рамкової конвенції ООН про зміни клімату та Конвенції ООН про боротьбу з опустелюванням.

Одним із компонентів проекту передбачається аналіз поточної ситуації в галузі інституційного забезпечення виконання Конвенцій Ріо з огляду на бар'єри, ризики та можливості

Студент із Судану миттєво освоїв гру на гуцульській трембіті. КБЗ, 12 червня 2014 р.

інтеграції положень цих Конвенцій в державну політику та переваги, які Україна отримує на шляху до сталого розвитку.

Для розгляду цих питань 3 липня 2014 р. у Києві в конференц-залі Будинку вчителя Програма розвитку ООН в Україні провела масштабну конференцію на тему «Україна на шляху до сталого розвитку: інтеграція положень Конвенцій Ріо в національну політику України». В її роботі взяли участь відомі українські вчені, громадські діячі, представники Міністерств екології та природних ресурсів, економічного розвитку та торгівлі, освіти та науки України, Державного агентства екологічних інвестицій, Державного агентства водних ресурсів, науково-дослідних та природоохоронних установ, громадських організацій тощо.

У доповідях заступника постійного представника Програми розвитку ООН в Україні Ініти Паулович, менеджера сектора енергетики, довкілля, зеленої економіки та громадських ініціатив Представництва ЄС в Україні Жан-Франсуа Море, директора Департаменту міжнародного співробітництва Мінприроди, національного координатора співпраці з Глобальним екологічним фондом Наталії Загурської, першого заступника голови Державного агентства екологічних інвестицій Михайла Ковалю, голови Національної екологічної ради України Тетяни Тимочко та інших критично проаналізовано стан впровадження в Україні стратегії сталого розвитку, збереження біологічного різноманіття, реалізацію заходів щодо зменшення негативного впливу глобальних кліматичних змін та можливості, які появляються у зв'язку із підписанням Угоди про асоціацію України з Європейським Союзом.

Були презентовані перші результати аналізу секторальних політик в галузі економіки (доктор економічних наук Євген Хлобистов), сфері використання природних ресурсів (академік Леонід Руденко), аграрному секторі (професор Олександр Тараріко), соціальній сфері (доктор географічних наук Сергій Лісовський), освіті (доктор біологічних наук Володимир Ісаєнко), енергетиці (професор Віктор Каплун) тощо.

Виступаючи на конференції, автор цих рядків наголосив на проблемах гірських територій та ролі біосферних заповідників як модельних територій для сталого розвитку, запропонував включити до резолюції конференції питання прийняття Державної програми сталого розвитку Карпатського регіону, інтеграції України до програми Європейського Союзу «Карпатський простір», розробки окремого закону «Про біосферні заповідники (резервати) в Україні».

Студенти Києво-Могилянської бізнес-школи (KMBS) облаштовують мінеральне джерело у Карпатському біосферному заповіднику. 7 липня 2014 р.

У ході конференції обговорено із першим заступником голови Державного агентства екологічних інвестицій Михайлом Ковалем питання щодо залучення коштів цього агентства для фінансування програм із збереження букових пралісів та сталого розвитку гірських населених пунктів Закарпаття, що знаходяться в зоні української частини українсько-словацько-німецького об'єкта Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО «Букові праліси Карпат та давні букові ліси Німеччини». Крім того, досягнуто домовленості із менеджером проекту Програми розвитку ООН в Україні Анатолієм Толкачовим щодо підготовки проекту для Карпатського біосферного заповідника.

Федір ГАМОР

ОБЛАШТУВАЛИ МІНЕРАЛЬНЕ ДЖЕРЕЛО

7 липня 2014 р. День працівника природно-заповідної справи у Карпатському біосферному заповіднику відзначали урочистими зборами колективу і корисними природоохоронними заходами. На святкове зібрання завітали очільники Рахівських районної державної адміністрації та районної ради. Кращим працівникам установи були вручені грамоти і подяки від Закарпатської ОДА, Рахівської РДА та обласної і районної рад, а також від адміністрації заповідника.

Враховуючи суспільно-політичну та економічну ситуацію в державі, колектив біосферного заповідника цього року вирішив відмовитись від гучних святкувань професійного свята. Натомість спільно з групою студентів Києво-Могилянської бізнес-школи (KMBS) поновили місце відпочинку біля мінерального джерела неподалік центрального офісу заповідника. Тут встановлено 4 дерев'яні лавки і стіл, поновлено дашок в місці витоку джерела. Такий практичний природоохоронний захід цілком справедливо можна вважати прикладом навчання майбутніх бізнесменів соціальної відповідальності у ставленні до довкілля. Ініціатива надання допомоги заповіднику належить команді бізнес-школи. Облаштування мінджерела – подарунок природоохоронній установі. Карпатський біосферний заповідник вже другий рік співпрацює з KMBS і кожного разу студенти цього навчального закладу приїжджають до природоохоронної установи не з екскурсійною, але навчальною метою. Для студентів-бізнесменів фахівцями заповідника організовується семінарське заняття, що проходить у формі дискусії, і практичний захід. Такі зустрічі, безумовно, є корисними для обох сторін – природоохоронці і бізнесмени вчать чути один одного, шукають точки дотику і визначають перспективи співпраці.

Вікторія БУНДЗЯК

ЧЕРГОВЕ ЗАСІДАННЯ КОЛЕГІЙ МІНПРИРОДИ

21 липня 2014 р. у приміщенні Міністерства екології та природних ресурсів України відбулося чергове засідання колегії Мінприроди. У заході взяли участь члени колегії – народні депутати України, представник Адміністрації Президента, керівники центральних органів виконавчої влади, діяльність яких спрямовує і координує Кабінет Міністрів через Міністра екології і природних ресурсів України, представники громадських організацій.

Також на засіданні були присутні керівники структурних підрозділів Міністерства.

Веломарафон «Стежками опришків». Карпатський біосферний заповідник, 24 серпня 2014 р.

Учасники обговорювали наступні питання:

1. Про стан фінансово-бюджетної дисципліни в Мінприроди та ЦОВВ, діяльність яких координує КМУ через Міністра екології та природних ресурсів України, причини порушення бюджетного законодавства та заходи щодо уникнення в подальшому втрат бюджетних коштів.
2. Здійснення державного контролю за дотриманням вимог природоохоронного законодавства підприємствами, установами та організаціями різних форм власності та відомчої приналежності.
3. Забезпечення потреб населення та галузей економіки у водних ресурсах.
4. Стан організації роботи з виконання завдань, визначених актами і дорученнями Президента України з питань забезпечення формування та реалізації державної політики щодо управління зоною відчуження і зоною безумовного (обов'язкового) відселення, подолання наслідків Чорнобильської катастрофи, зняття з експлуатації Чорнобильської АЕС та перетворення об'єкта «Укриття» на екологічно безпечну систему.
5. Стан виконання проектів цільових екологічних (зелених) інвестицій.
6. Аналіз стану виконавської дисципліни за результатами роботи Міністерства екології та природних ресурсів України за I півріччя 2014 року.

НАБЛИЖЕННЯ ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ ДО ПРАВА ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ В ГАЛУЗІ ОХОРОНИ ДОВКІЛЛЯ

21 серпня 2014 р. у Міністерстві екології та природних ресурсів України відбулося представлення Національної стратегії наближення (апроксимації) законодавства України до права ЄС у царині охорони довкілля. Серед запрошених – керівники структурних підрозділів Мінприроди, керівники інших міністерств та центральних органів виконавчої влади, а також представники міжнародних організацій.

У вступній промові Міністр екології та природних ресурсів України А. Мохник подякував Європейському Союзу та Представництву Європейського Союзу в Україні за сприяння проекту технічної допомоги ЄС «Додаткова

підтримка Міністерства екології та природних ресурсів України у впровадженні секторальної бюджетної підтримки». Він також окремо зазначив: «Цей документ є наступним послідовним кроком у стратегічному плануванні та організації роботи з виконання Угоди про асоціацію в напрямку «Навколишнє середовище».

Загалом під час зустрічі було розглянуто дві найважливіші стадії процесу апроксимації: приведення законодавства країни у відповідність до вимог права ЄС та практичне впровадження вимог і стандартів ЄС. На думку Міністра: «Імплементация вимагатиме значних ресурсів: часу, фінансових і людських. Тому Угодою про асоціацію на імплементацию відведено від двох до десяти років, а у низці випадків термін визначатиметься Радою асоціації в залежності від досягнутого прогресу. Загальна сума вартості робіт з транспортування та заходів з імплементации становить близько півмільярда гривень. Повне впровадження напрямку «Навколишнє середовище» потребує значно більших коштів. З досвіду держав-членів ЄС – витрати на повне впровадження становлять у середньому близько 1 тис. євро на особу».

Наприкінці обговорення було висловлено тверде переконання, що реалізація Стратегії відкриє шлях до переговорного процесу щодо членства України у Європейському Союзі.

ВЕЛОМАРАФОН «СТЕЖКАМИ ОПРИШКІВ»

24 серпня 2014 р. Веломарафон «Стежками опришків» був започаткований у 2013 р. як змагання любителів гірських байків, яке за основну мету має популяризацію велосипедного спорту, а також пропагує здоровий спосіб життя і активний відпочинок. Минулого року марафон став наймасовішою гірською велоподією в Україні.

Цього року веломарафон стартував у День Незалежності України. І хоча погода була зовсім несприятливою для мандрівок, головна велоподія року відбулася. Проте злива, несерпневе пониження температури і холодний поривчастий вітер спонукали організаторів до скорочення основної траси маршруту змагань.

Карпатський біосферний заповідник виступив співорганізатором гірського аматорського марафону, частина маршруту прокладена у високогір'ї Кісв'янського відділення заповідника. Рішення про долучення природоохоронної установи до організації веломарафону прийняло бюро науково-технічної ради Карпатського біосферного заповідника. Велоспільнота міста Рахова та Рахівське районне товариство ВО «Гуцульщина» проінформували членів бюро про стан підготовки цьогорічних велозмагань. На засіданні було прийнято рішення провести спільне обстеження та облаштування маршруту. У Кісв'янському природоохоронному науково-дослідному відділенні промарковано і прочищено нитку (12 км) велотраси відповідно до міжнародних вимог. Значну увагу організаторами надано заходам, спрямованим на безпеку туристів, створення системи пунктів відпочинку, в яких велосипедисти могли отримати воду, їжу та (при потребі) медичну допомогу. Найбільшою популярністю цього року користувався гарячий чай.

Всі учасники дісталися фінішу. Брудні, мокрі і щасливі, висловлювали готовність проїхатися карпатськими «стежками опришків» ще не один раз.

Вікторія БУНДЗЯК

ЗАПРОПОНОВАНИЙ АДМІНІСТРАЦІЄЮ КАРПАТСЬКОГО БІОСФЕРНОГО ЗАПОВІДНИКА ПЛАН ЗАХОДІВ ЗАТВЕРДИВ КАБМІН УКРАЇНИ

10 вересня 2014 р. Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 10 вересня 2014 р. № 819-р, затверджено план заходів щодо забезпечення сталого розвитку і благоустрою гірських населених пунктів української частини українсько-словацько-німецького природного об'єкта Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО «Букові праліси Карпат та давні букові ліси Німеччини». Зобов'язано міністерства, інші центральні органи виконавчої влади та Закарпатську облдержадміністрацію подавати щороку до 25 січня Міністерству економічного розвитку і торгівлі інформацію про стан виконання плану заходів, затвердженого цим розпорядженням, з метою узагальнення і представлення до 20 лютого до Кабінету Міністрів України.

Треба нагадати, що це надзвичайно важливе та довгоочікуване урядове рішення, прийняте на виконання ініційованого нами (за сприяння народного депутата України Віктора Балого та подання Закарпатської обласної ради від 21 грудня 2012 року) Доручення Президента України (№ 1 – 1/749 від 2 квітня 2013 року) з питань збереження букових пралісів Карпат, забезпечення сталого розвитку та благоустрою гірських населених пунктів Закарпатської області, що знаходяться у зоні їх розташування.

Цим Розпорядженням Кабміну доручено Мінінфраструктури, Мінрегіону, Мінприроди, Мінекономрозвитку, Мінагрополітики, Міненерговугілля, Укравтодору, Держводагентству, Держтуризмкурорту та Закарпатській облдержадміністрації протягом 2014 та наступних років здійснити комплекс заходів щодо збереження букових пралісів та сталого розвитку і благоустрою гірських населених пунктів, особливо створення умов для розвитку туристичних ресурсів Закарпатської області.

На перше місце поставлено питання визначення переліку автомобільних доріг місцевого значення в Закарпатській області, які ведуть до Карпатського біосферного заповідника та Ужанського національного природного парку – для затвердження їх Кабміном дорогами державного значення. Має бути проведений також ремонт і забезпечення утримання дорожньої інфраструктури в межах Карпатського біосферного заповідника й Ужанського національного природного парку та забезпечено переоснащення систем опалення адміністративних та житлових будинків державної і комунальної форм власності, які розміщені в зоні української частини природного об'єкта «Букові праліси Карпат та давні букові ліси Німеччини».

Протягом 2014-2016 років Закарпатська ОДА, Мінрегіон, Мінприроди та Держводагентство мають забезпечити проектування та виконання робіт з берегоукріплення річок і здійснення протизсувних заходів, реконструкцію очисних споруд та водозабору, будівництво каналізаційних мереж, мереж централізованого і нецентралізованого питного водопостачання в м. Рахові, селищах міського типу Кобилецька Поляна та Ясіня Закарпатської області.

Закарпатська ОДА, Мінрегіон та Мінприроди в цьому та наступному році повинні організувати розроблення схеми планування території Великоберезнянського, Перечинського, Рахівського, Тячівського та Хустського районів, вирішити питання щодо збирання й видалення побутових відходів.

Учасники «круглого столу» з питань управління українськими об'єктами Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО. Національний заповідник «Софія Київська», 18 вересня 2014 р.

Надзвичайно важливим є пункт 8 Заходів, яким доручається Закарпатській ОДА, Мінекономрозвитку, Мінприроди та Мінагрополітики в 2015-2016 роках розглянути питання щодо залучення інвестицій для розміщення у Великоберезнянському, Рахівському, Тячівському і Хустському районах Закарпатської області підприємств, що здійснюють глибоку переробку деревини, дикорослих плодів, ягід, грибів та інших природних ресурсів.

У плані заходів великий блок питань присвячений розвитку туристично-рекреаційного потенціалу Закарпаття.

По-перше, передбачається провести оцінку стану туристичних ресурсів гірської частини Закарпаття. По-друге, розробити регіональну програму охорони і раціонального використання туристичних ресурсів. По-третє, забезпечити утворення туристично-інформаційних центрів та сприяти розвитку сільського туризму.

З метою популяризації природного об'єкта «Букові праліси Карпат та давні букові ліси Німеччини» доручено Держтуризмкурорту забезпечити поширення відповідної інформації на національному туристичному порталі «Завітайте в Україну». Закарпатська ОДА та Мінекономрозвитку повинні постійно сприяти транскордонному співробітництву в рамках Карпатського регіону.

Будемо сподіватись, що це справді доленосне рішення Кабінету Міністрів України за підтримки місцевих органів державної влади, місцевого самоврядування та громадськості поліпшить життя горян та сприятиме збереженню унікальної природної та культурної спадщини Закарпаття.

Федір ГАМОР

НА «КРУГЛОМУ СТОЛІ» В КИЄВІ ОБГОВОРЕНО ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ УПРАВЛІННЯ УКРАЇНСЬКИМИ ОБ'ЄКТАМИ ВСЕСВІТНЬОЇ СПАДЩИНИ ЮНЕСКО

18 вересня 2014 р. Насамперед треба нагадати, що з України до переліку об'єктів Всесвітньої культурної спадщини ЮНЕСКО занесено Собор Святої Софії та Києво-Печерську лавру з прилеглими монастирськими спорудами (1990 р.), ансамбль історичного центру Львова (1998 р.), геодезичну дугу Струве (2005 р.), резиденції митрополитів Буковини і Далмації (2011 р.), стародавнє місто Херсонес Таврійський і

його хору (2013 р.) та дерев'яні церкви Карпатського регіону в Польщі та Україні (2013 р.). А до переліку Всесвітньої природної спадщини ЮНЕСКО з України включено лише один об'єкт – букові праліси Карпат та давні букові ліси Німеччини. Поряд з цим ще 15 об'єктів увійшли до Попереднього списку, які претендують на включення до цього надзвичайно престижного всесвітнього «клубу обраних». Серед них такі відомі історико-культурні та природні пам'ятки, як «Могила Тараса Шевченка» та Канівський історико-природничий музей-заповідник (1989 р.), біосферний заповідник «Асканія нова» (1989 р.), Бахчисарайський палац кримських ханів (2003 р.), історичний центр портового міста Одеса (2009 р.), дендрологічний парк «Софівка» (2000 р.) тощо.

Важливо знати, що відповідно до Конвенції про охорону Всесвітньої культурної і природної спадщини Україна взяла на себе зобов'язання забезпечити їхнє збереження. А в нинішніх реаліях, як відомо, це дуже непросто. Тому на «круглому столі», який відбувся 18 вересня 2014 р. на базі Національного заповідника «Софія Київська» за участі Національної Комісії України у справах ЮНЕСКО, Міністерства культури України та представників інших зацікавлених сторін, обговорено загальну проблематику управління об'єктами Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО в Україні та досвід й проблемні аспекти з підготовки номінаційних дос'є, розроблення планів управління та завершення другого циклу періодичних звітів до Комітету Всесвітньої спадщини.

Генеральний директор Національного заповідника «Софія Київська» Олена Сердюк, національний координатор з питань підготовки періодичних звітів з виконання положень Конвенції про охорону Всесвітньої культурної та природної спадщини Марія Буюклі, начальник профільного управління Міністерства культури України Лідія Карпенко, представник Львівської обласної державної адміністрації Володимир Геревич, проректор Чернівецького національного університету професор Тамара Марусик та інші говорили про досвід та проблеми в охороні, організації досліджень та популяризації цих унікальних українських цінностей глобального значення. Окремо обговорено питання вдосконалення нормативно-правової бази у сфері охорони об'єктів Всесвітньої спадщини, зокрема презентовані Міністерством культури України законопроекти щодо збереження культурної спадщини.

Виступаючи на «круглому столі», автор цих рядків поділився досвідом роботи із збереження українсько-словацько-німецького природного об'єкта Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО «Букові праліси Карпат та давні букові ліси Німеччини». Акцентовано, що для виконання рекомендацій Комітету Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО та інтегрованого менеджмент-плану реалізовано цілий ряд міжнародних проектів. Президенти України видавали в 2009 та 2013 роках окремі Доручення, а Кабінет Міністрів у 2009 та 2014 роках затвердив плани заходів щодо збереження української частини букових пралісів та сталого розвитку прилеглих до них гірських населених пунктів у Закарпатській області. Між Міністерствами охорони довкілля України, Німеччини та Словаччини підписано Спільну Декларацію щодо охорони та управління цим об'єктом. Розроблено проект будівництва на базі Карпатського біосферного заповідника Міжнародного навчально-дослідного центру букових пралісів та сталого розвитку. В селі Мала Уголька Тячівського району відкрито інформаційно-туристичний центр «Букові праліси – Всесвітня спадщина ЮНЕСКО», а по периметру об'єкта розгорнуто мережу інформаційних пунктів та межових знаків. Крім того, підписано меморандуми між адміністрацією Карпатського біосферного заповідника та Тячівською і Рахівською районними державними адміністраціями й головами місцевих рад зацікавлених територіальних громад з питань взаємодії в організації охорони букових пралісів як об'єкта Всесвітньої спадщини та сталого розвитку прилеглих населених пунктів тощо.

Велику зацікавленість викликала й презентована нами робота із розширення українсько-словацько-німецького об'єкта за рахунок давніх букових лісів інших європейських країн. Національний координатор з підготовки звіту до ЮНЕСКО висловив вдячність начальнику відділу розвитку Департаменту заповідної справи Мінприроди України Григорію Парчуку за своєчасну та якісну подачу матеріалів щодо збереження в Україні природної спадщини.

В учасників «круглого столу» знайшло також підтримку запропоноване мною доповнення до проектів законів, які розроблені Міністерством культури щодо законодавчого врегулювання комплексу проблем збереження й охорони об'єктів Всесвітньої природної спадщини в Україні.

Федір ГАМОР

СЕМІНАР ЕКСПЕРТІВ З ПИТАНЬ ВСЕСВІТНЬОЇ СПАДЩИНИ ЮНЕСКО

22-26 вересня 2014 р. Представники Карпатського біосферного заповідника Ю. Беркела та В. Покин'єреда взяли участь у Міжнародному семінарі експертів «Екосистемні послуги та переваги, що надаються природними об'єктами Всесвітньої спадщини». Захід пройшов на базі Міжнародної академії збереження природи на острові Вільм (Німеччина).

До роботи семінару були залучені представники центру Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО, Міжнародного союзу охорони природи (IUCN), Федеральної агенції збереження природи Німеччини (BfN), установ та організацій, які управляють та здійснюють дослідження на територіях об'єктів Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО у Європі, Азії, Північній і Південній Америці та Австралії.

У процесі семінару представлено методологію та проміжні підсумки досліджень IUCN щодо екосистемних послуг та переваг, що надаються природними об'єктами Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО, особливості та приклади робо-

Міжнародний семінар експертів «Екосистемні послуги та переваги, що надаються природними об'єктами Всесвітньої спадщини». Острів Вільм, Німеччина, 26 вересня 2014 р.

ти таких об'єктів. Великий резонанс викликали презентації працівників Карпатського біосферного заповідника, присвячені екосистемним послугам та вигодам установи від статусу Всесвітньої природної спадщини ЮНЕСКО. Було рекомендовано звернути особливу увагу на досвід української установи щодо використання потенціалу об'єкта спадщини. Також результатом обговорення стали рекомендації щодо включення до звіту дослідження IUCN нових даних та розширення переліку параметрів, за якими здійснюється оцінка.

У рамках роботи семінару відбулася екскурсія до Зеррана в національному парку М'юриц – однієї зі складових частин об'єкта Всесвітньої спадщини «Букові праліси Карпат та давні букові ліси Німеччини». Цікаво зауважити, що інформаційна мережа парку, присвячена власне об'єкту спадщини, створювалася за тісної співпраці з Карпатським біосферним заповідником.

Юрій БЕРКЕЛА,
Василь ПОКИНЬЧЕРЕДА

АМЕРИКАНСЬКІ ДИПЛОМАТИ У КАРПАТСЬКОМУ БІОСФЕРНОМУ ЗАПОВІДНИКУ

15 жовтня 2014 р. Економічний аналітик Посольства Сполучених Штатів Америки в Україні Джефрі Страка та економічний асистент цього посольства Євгенія Вострікова відвідали Карпатський біосферний заповідник.

Під час візиту вони цікавились природними й культурними цінностями біосферного заповідника, станом інфраструктури, перспективами розвитку, державними програмами його підтримки та економічним впливом на регіон.

Гостям представлено детальну презентацію та необхідні інформаційні матеріали про територіальну структуру, функціональне зонування, унікальне біологічне та ландшафтне різноманіття, особливості управління, організацію наукової та еколого-освітньої роботи, реалізацію проектів зі сталого розвитку регіону розташування біосферного заповідника, взаємодію із органами влади та місцевого самоврядування. Йшлося також про перспективи, пов'язані із виконанням Розпорядження Кабінету Міністрів України від 10 вересня 2014 року № 819-р «Про затвердження плану заходів щодо

Представники Посольства США Джефрі Страка (крайній справа), Євгенія Вострікова та заступник директора КБЗ Федір Гамор

забезпечення сталого розвитку і благоустрою гірських населених пунктів української частини українсько-словацько-німецького природного об'єкта Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО «Букові праліси Карпат та давні букові ліси Німеччини» і т.д.

Дипломати із зацікавленням вислухали пропозиції щодо можливих проектів підтримки розвитку Карпатського біосферного заповідника, зокрема зміцнення інфраструктури, створення на його базі навчального центру з підготовки та перепідготовки кадрів з охорони природи та сталого розвитку, започаткування програм із обміну досвідом роботи та стажування спеціалістів в США тощо. Досягнуто попередніх домовленостей щодо участі працівників Посольства США в пошуках джерел фінансування для реалізації запропонованих проектів.

Надзвичайно приємні враження гості отримали від екскурсії до Кевелівського природоохоронного науково-дослідного відділення, Музею екології гір й історії природокористування Карпат та інформаційно-туристичного центру в Географічному центрі Європи.

Федір ГАМОР

МІНПРИРОДИ ПРАЦЮЄ НАД СТВОРЕННЯМ ЧОРНОБИЛЬСЬКОГО БІОСФЕРНОГО ЗАПОВІДНИКА

17 жовтня 2014 р. Міністерство екології та природних ресурсів України веде активну роботу щодо створення Чорнобильського біосферного заповідника. До його складу пропонується включити 227319,5 тис. гектара земель Чорнобильської зони відчуження і зони безумовного (обов'язкового) відселення.

Це дозволить зберегти в природному стані унікальні екосистеми Полісся, забезпечити підтримку та підвищити бар'єрну функцію Чорнобильської зони відчуження і зони безумовного (обов'язкового) відселення, стабілізувати гідрологічний режим та відновити території, забруднені радіонуклідами. Заповідник становитиме великий інтерес і для проведення міжнародних наукових досліджень та моніторингу стану довкілля.

2014 року Мінприроди разом з Київською облдержадміністрацією забезпечило погодження матеріалів проекту створення заповідника усіма передбаченими законодавством організаціями, а саме: Державним агентством України з управління зоною відчуження, Іванківською та Поліською районними державними адміністраціями, головним управлінням Держкомзему в Київській області тощо. На основі погоджених матеріалів було розроблено проект Указу Президента України «Про створення Чорнобильського біосферного заповідника, та погоджено з Мінекономрозвитку, Мінфіном, Мінагрополітики, ДАЗВ, Укравтодором. Для завершення робіт щодо створення Чорнобильського біосферного заповідника Мінприроди організовує наразі погодження проекту Указу Президента України «Про створення Чорнобильського біосферного заповідника» із Київською облдержадміністрацією, НАНУ, Укрзалізницею та Мін'юстом.

Чорнобильський біосферний заповідник разом з природним заповідником «Древлянський» (Житомирська область) та Поліським державним радіаційно-екологічним заповідником (Республіка Білорусь) стануть унікальною та однією з найбільших природоохоронних територій Європи.

ОЗЕЛЕНЕНО ПОДВІР'Я ОСВІТНІХ ЗАКЛАДІВ

12 листопада 2014 р. На відзначення чергової річниці з дня створення Карпатського заповідника (12 листопада 1968 р.) у КБЗ щороку проводяться заходи з учнівською молоддю. Ось і 2014-й відзначився низкою подій екоосвітнього та ековиховного характеру. Заходи проведено в Рахівському та Хустському районах Закарпатської області.

Посадковий матеріал для збільшення зелених насаджень вирощується у дослідному розсаднику декоративних видів рослин КБЗ. Тут зростає чимало екзотичних кущів і дерев, що широко використовуються у садово-парковому мистецтві. До речі, саджанці у розсаднику можна придбати за дуже поміркованими цінами. Проте для озеленення навчальних та дошкільних закладів Рахівщини посадковий матеріал щорічно надається без оплати. Так молодь долучається до природоохоронної роботи.

Цьогорічна акція з озеленення розпочалася в закладах дошкільної освіти м. Рахова (№1 та №3). Дітлахи із задоволенням брали участь в посадці декоративних кущів – айви японської, будлеї Давида, золотого дощу та зимоцвіту раннього. Особливо малечі сподобалось поливати саджанці.

До акції долучилися і школярі. На подвір'ї Рахівської ЗОШ № 2 діти висадили 4 молоді деревця. До речі, учні цієї школи щоразу виступають активними озеленювачами, завдяки чому шкільне обійстя справедливо вважається найбільш доглянутим. Естафету від ровесників прийняла ЗОШ № 3, де також озеленено територію.

З сільських навчальних закладів відгукнулася Костилівська ЗОШ. Костилівчани завжди виступають активними учасниками екологічних акцій, у тому числі й таких, що організуються заповідником. А у 2012 р. учні цієї школи навіть зняли два невеличкі екофільми, один з яких був присвячений саме озелененню шкільного обійстя.

Працівники ПНДВ «Долина нарцисів» організували на Хустщині природоохоронну акцію «День заповідника». Зокрема, природоохоронці спільно з учнями та вчителями добре попрацювали над озелененням подвір'я Кірешської ЗОШ I ст. Школярі із задоволенням брали участь у посадці декоративних кущів – айви японської, будлеї Давида, золотого дощу, мушмули германської, спіреї Баларда та керії японської. Загалом висаджено 10 молодих деревця.

Раніше на базі цієї ж школи організовано екоосвітній захід «День осені», у тому числі було проведено майстер-клас з виготовлення осінніх композицій з фруктів, овочів та квітів. Також молодші школярі проявили свої творчі здібності у виготовленні аплікацій з листочків різних порід дерев.

Практичні природоохоронні заходи та екологічні уроки є важливою справою, якій працівники відділення «Долина нарцисів» намагаються приділяти чимало уваги.

Загалом під час акції висаджено понад 30 саджанців декоративних кущів та дерев, залучено 5 загальноосвітніх шкіл Рахівщини та 1 школу Хустського району, 3 заклади дошкільної освіти.

**Олена ІГНАТКО,
технік-лаборант ПНДВ «Долина нарцисів»,
Вікторія БУНДЗЯК**

Директор НПП «Синевир» Микола Дербак відкриває Міжнародну конференцію з нагоди 25-річчя заснування установи. Село Синевир Закарпатської області, 18 листопада 2014 р.

БУКОВІ ПРАЛІСИ НПП «СИНЕВИР» ЯК МАЙБУТНІЙ ОБ'ЄКТ ВСЕСВІТНЬОЇ СПАДЩИНИ ЮНЕСКО

18 листопада 2014 р. П'ять природно-заповідних територій на теренах України можуть стати кандидатами до включення в перелік об'єктів Всесвітньої природної спадщини ЮНЕСКО. Частина територій НПП «Синевир», «Подільські Товтри» і «Зачарований край», а також заповідників «Горгани» і «Розточчя» нещодавно була відібрана до обговорення та можливого включення у мережу «Букові ліси – спільна природна спадщина Європи» під егідою ЮНЕСКО зі статусом Світової природної спадщини.

Сьогодні в Україні статус Світової спадщини ЮНЕСКО має лише один природний об'єкт, а саме «Букові праліси Карпат», який знаходиться на території Карпатського біосферного заповідника. Майбутнє включення інших природоохоронних територій в Україні до групи об'єктів Світової природної спадщини ЮНЕСКО має надати цим територіям та установам низку позитивних ознак, адже вони отримають гарантії збереження їх цілісності і заповідного режиму, у тому числі пріоритет в отриманні матеріальної підтримки і створенні привабливого інвестиційного клімату.

18 листопада 2014 р. у Карпатському біосферному заповіднику (м. Рахів) відбувся науково-практичний семінар, присвячений підготовці аплікаційних форм для включення природно-заповідних територій в Україні до переліку об'єктів Світової природної спадщини ЮНЕСКО.

Робота семінару пройшла під керівництвом заступника директора КБЗ професора Федора Гамора і координатора проектів Світового фонду «Дика природа» (WWF) Богдана Проця та з активною участю директора департаменту екології та природних ресурсів Закарпатської ОДА Юрія Шпон-така. Були розглянуті історія створення і сучасний стан українсько-словацько-німецького серійного транснаціонального об'єкта «Букові праліси Карпат та давні букові ліси Німеччини», до складу якого входить п'ять кластерів букових лісів КБЗ і букові ліси Ужанського природного парку (Ф. Гамор), проект «Букові ліси – спільна природна спадщина Європи» (В. Губко, В. Покин'єчерета), результати урядової зустрічі з обговорення цього проекту в Бонні (Німеччина) і аплікаційні форми на включення природоохоронних територій України

до попереднього списку об'єктів Світової спадщини ЮНЕСКО (В. Губко, В. Покинйчереда, Б. Проць).

Федір Гамор у своїй доповіді звернув увагу на основні критерії включення до спільної мережі букових лісів Європи під егідою ЮНЕСКО, а саме на унікальні феномени природної краси та видатні природні об'єкти, які відіграли значну роль у розвитку і збереженні біологічного різноманіття, у зв'язку з чим мають глобальну цінність Тим часом Б. Проць, В. Покинйчереда і В. Губко проаналізували так звану дорожню карту, тобто основні етапи проходження підготовки п'яти запропонованих об'єктів букових лісів до край бажаної номінації.

Наукові доповіді по п'яти вищезазначених об'єктах у вигляді виконаних на сучасному рівні презентацій від імені відповідних колективів зробили С. Зиман, М. Дербак (НПП «Синевир»), О. Слободян, М. Чернявський (природний заповідник «Горгани»), В. Мочан (НПП «Зачарований край»), Л. Любінська (НПП «Подільські Товтри»), Г. Стрянець (заповідник «Розточчя»). Стосовно НПП «Синевир» було звернуто увагу на великі масиви природних букових лісів (понад 7000 га), з яких майже половина відноситься до заповідних територій. Автори доповіді по НПП «Синевир» розглянули фіторізноманіття букових лісів, які бажано охороняти на найвищому рівні, у тому числі зазначили наявність в їх складі рідкісних асоціацій чистих бучин, занесених до сучасної Зеленої книги України (2009), також рідкісних видів судинних рослин (33 види з них наявні у Червоній книзі України, 2009). Автори доповіді задекларували відповідність букових лісів на більшій частині території НПП «Синевир» міжнародним критеріям природних лісових екосистем.

Директор НПП «Синевир» Микола Дербак у додатковому виступі наголосив на надзвичайній важливості поставленого перед колективом урядового завдання і необхідності спільного руху до мети, яка полягає у підготовці текстів номінації.

За підсумками рахівського семінару претенденти на включення розглянутих букових лісів до об'єктів Світової природної спадщини ЮНЕСКО мають до 1 грудня підтвердити свої наміри, а до 28 січня 2015 р. надіслати у Францію аплікаційну форму на включення вищезазначених територій до попереднього списку об'єктів Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО. Наступні стадії деталізації й вдосконалення текстів номінації займуть близько півтора року й будуть остаточно розглянуті експертним комітетом ЮНЕСКО у липні 2017 р.

Марія ШЕТЕЛЯ,
фахівець зі взаємодії з громадськістю та пресою
НПП «Синевир»

НАВЧАЛЬНИЙ ТРЕНІНГ З ПИТАНЬ ОРГАНІЗАЦІЇ НАУКОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

24-30 листопада 2014 р. Всеукраїнська громадська організація Асоціація природоохоронних територій України провела у м. Києві (Пуша-Водиця) навчальний тренінг «Організація наукової діяльності в установах природно-заповідного фонду України», в роботі якого взяла участь науковці з 14 природоохоронних установ різних регіонів країни (Карпатський біосферний заповідник, НПП «Зачарований край» (Закарпатська область), НПП «Сколівські Бескиди», Яворівський НПП (Львівська область), НПП «Черемоський», НПП «Вижницький» (Чернівецька область), НПП «Кармелюкове поділля» (Вінницька область), НПП «Бузький Гард» (Миколаївська область), НПП «Олешківські піски», НПП

«Джарилгацький» (Херсонська область), НПП «Деснянсько-Старогутський» (Сумська область), НПП «Пирятинський» (Полтавська область), Мезинський НПП (Чернігівська область), НПП «Голосіївський» (м. Київ).

У рамках семінару представниками Мінприроди України, неурядових організацій та провідними науковцями, які мають значний досвід роботи в заповідниках і національних природних парках, прочитано низку лекцій та проведено ряд практичних занять щодо державних програм у галузі заповідної справи, історії заповідання в Україні, організації та принципів наукової діяльності на територіях установ і об'єктів ПЗФ, Літопису природи як основної наукової теми, оформлення лімітів на використання природних ресурсів та контроль за їх використанням, організації та діяльності музеїв природи та візит-центрів, природоохоронних заходів на заповідних територіях, зарубіжного досвіду організації та діяльності природних територій, що охороняються; оформлення документації державного кадастру територій ПЗФ, пошуку грантів, використання сучасних інформаційних технологій у проведенні наукових досліджень, активного збереження флори, фауни і природних середовищ тощо. Важливо зауважити, що представники Карпатського біосферного заповідника брали участь у тренінгу не тільки як слухачі, але й виступали в якості тренерів. Так, В. Покинйчереда прочитав лекції, присвячені проблемам збереження рідкісних видів на заповідних територіях і методам обліків та моніторингу рукокрилих у надземних відкритих місцях перебування та підземних укриттях, зокрема з використанням ультразвукових детекторів.

Протягом усіх семи днів тренінгу його програму модерував знаний науковець і фахівець у галузі заповідної справи Микола Чорний, який протягом тривалого часу обіймав посаду директора Канівського природного заповідника. Саме завдяки його досвіду й харизмі тренінг проходив у невимушеній атмосфері і сприймався швидше як дискурс, де кожен міг висловитися, обговорити наболілі проблеми чи з'ясувати важливі питання.

Символічною є участь у тренінгу Миколи Стеценка, який тривалі роки працював на керівних посадах в Державній службі заповідної справи України та Мінприроди України і чимало зробив для становлення заповідної справи як окремої галузі. Зараз він очолює Асоціацію природоохоронних територій України, яка, як зазначалось вище, й організувала цей захід.

Один із днів тренінгу був присвячений екскурсії до Національного науково-природничого музею Національної Академії Наук України. В рамках роботи щоденних творчих майстерень кожен із учасників презентував діяльність своєї установи, відбувався постійний обмін досвідом і враженнями.

За результатами тренінгу усі учасники отримали сертифікати про проходження навчання за тематикою організації наукової діяльності в установах природно-заповідного фонду України.

Юрій БЕРКЕЛА,
Василь ПОКИНЬЧЕРЕДА

«Подружились» полоз лісовий і мідянка звичайна; бджоли на квітці волошки лучної; саламандра плямиста у буковому пралісі; цвіте калюжниця болотна; трав'яна жаба на полюванні; кремена біла у непозиченій красі.

ПРИРОДНО-ГЕОГРАФІЧНЕ РАЙОНУВАННЯ УКРАЇНСЬКИХ КАРПАТ

ЯК ОСНОВА ОПТИМІЗАЦІЇ ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ У РЕГІОНІ

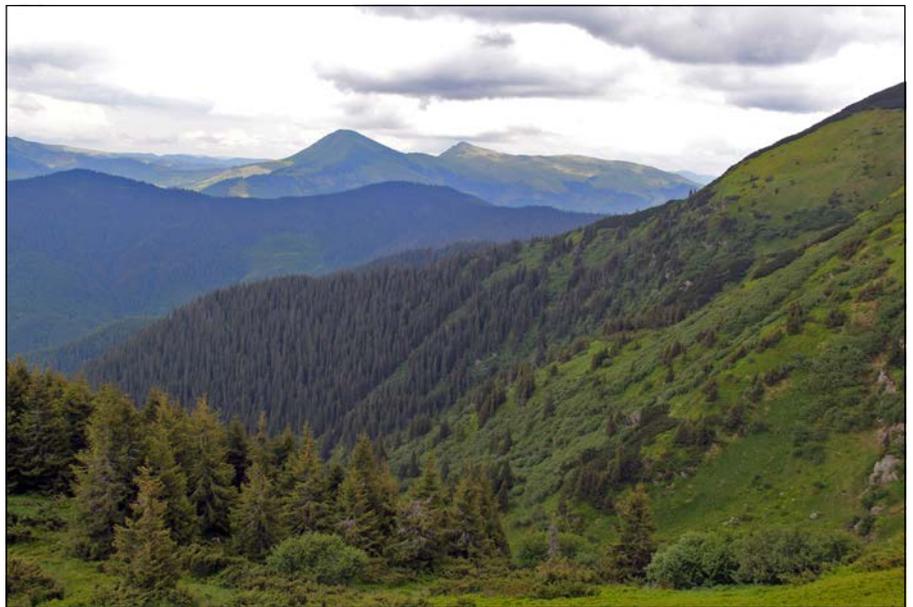
*Й. ГІЛЕЦЬКИЙ,
Прикарпатський
національний університет
імені Василя Стефаника,
м. Івано-Франківськ*

Серед основних видів природно-географічного районування – геоморфологічне та фізико-географічне. Принципи геоморфологічного районування Українських Карпат найбільш ґрунтовно були опрацьовані у шістдесятих роках ХХ століття П.М. Цисем (структурно-літологічна зональність, відповідність геоморфологічних областей найбільшим структурним елементам тектонічної будови гірської країни, успадкованість розвитку рельєфу). Ним були виділені основні морфоструктури Українських Карпат, а також запропонована узагальнена схема їх геоморфологічного районування [12]. Вона передбачає виділення семи геоморфологічних областей, двох підобластей тільки у межах Зовнішніх Карпат та тридцяти шести районів.

Найновіша уточнена схема геоморфологічного районування Українських Карпат обґрунтована у серіях монографій та статей науковців Львівського університету, які вийшли з друку впродовж останніх двадцяти років [5, 11]. Цікавим є геоморфологічно-рекреаційне районування, запропоноване групою авторів у 2006 році [6].

Перші схеми комплексного фізико-географічного районування Українських Карпат у межах території теперішньої Івано-Франківської області розроблені М.М. Койновим [8], а потім ним же удосконалені наприкінці сімдесятих років. Провідними природними елементами він вважав рельєф і клімат, а також значну увагу приділяв впливу господарської діяльності на природні комплекси.

Вишукане товариство оленів
благородних; «вуйко» карпатських
лісів – бурий ведмідь

Полонинсько-Чорногірські Карпати

Наприкінці 60-х років ХХ століття фізико-географічне районування усіх Українських Карпат запропоноване Л.І. Воропай та М.О. Куницею [1]. Основними критеріями виділення одиниць різних рангів автори вважали географічне (зональне і провінціальне) положення, висоту, характер морфотектонічних структур окремих територій.

Здійснюючи фізико-географічне районування Карпат у межах Львівської області, К.І. Геренчук виділяє групи природних районів (ландшафтів) і самі природні райони. При цьому звертає увагу на те, що ґрунтовне знання специфіки особливостей кожного природного району є науковою основою для правильного визначення спеціалізації господарства, планування різного роду робіт, для наукового обґрунтування проєктів районних планувальних тощо [9].

Наприкінці вісімдесятих років минулого століття Г.П. Міллер, О.М. Федірко, а пізніше А.В. Мельник запропонували деякі уточнення до районування

гірських територій. А.В. Мельник поглибив його деталізацію до рівня підрайонів [7].

Порівняльний аналіз схем районування дозволяє стверджувати, що геоморфологічне районування П.М. Цися [12] найбільш повно враховує взаємозв'язок рельєфу з тектонічними структурами, а також висотні характеристики рельєфу. Однак про певну незавершеність цієї схеми свідчить те, що підобласті виділені тільки у межах Зовнішніх Карпат, а підрайони, гірські групи чи масиви – тільки у трьох областях.

Районування Г.І. Рудька, Я.С. Кравчука [11] пропонує виділення підобластей уже у чотирьох із семи геоморфологічних областей. Однак, на відміну від районування П.М. Цися [12], тут Солотвинська улоговина відноситься до Закарпатської рівнини.

Схема геоморфологічно-рекреаційного районування запропонована тільки до рівня підобластей і передбачає виділення їх у п'яти із семи областей Українських Карпат [6].

Рахів і Рахівські гори

Невідповідність між схемами геоморфологічного і фізико-географічного районування вже помітна на виборі таксономічних рівнів, а також у кількості та межах природних областей. Так, розглядаючи Українські Карпати як фізико-географічну провінцію, Л.І. Воропай та М.О. Куниця виділяють на найвищому (першому) ступені диференціації – три підпровінції: Прикарпатську передгірну остепнено-лучно-лісову, Карпатську гірську субальпійсько-лісову і Закарпатську передгірну остепнено-лісолучну [1]. На нижчому рівні цими авторами запропоновано виділення фізико-географічних областей (всього десять), які характеризуються насамперед своєрідною висотно-зональною структурою. Поздовжньо витягнуті фізико-географічні області поділено на поперечні фізико-географічні підобласті та райони.

Фізико-географічне районування Г.П. Міллера, О.М. Федірка, А.С. Мельника [7] також пропонує виділення рангу одиниць вище областей, а саме округів, які подібні до підпровінцій Л.І. Воропай та М.О. Куниця. Областей пропонується виділяти всього одинадцять, зокрема, у порівнянні з геоморфологічними областями, Зовнішні Карпати і Полонинсько-Чорногірські розділяють на дві кожну. При цьому до останньої включаються два ра-

йони (Негровецько-Буштульський та Привододільний або Внутрішніх Горган), в основі яких залягає Центральна синклінальна (Кросненська) тектонічна зона. Окремо виділяється низькогірнострімчаків області (Міжгірських улоговин і Стрімчаків гряд).

Якщо взяти до уваги усталені визначення понять, то у «Географічній енциклопедії України» стверджується, що «фізико-географічна область – частина фізико-географічної провінції, яку виділяють за неоднорідністю геолого-геоморфологічної будови» [2, с. 339]. Там же уточнюється, що «фізико-географічні області поділяють на фізико-географічні підобласті за відмінностями у заляганні корінних і поверхневих порід, особливо антропогенного покриву. Фізико-географічна область та підобласті просторово охоплюють певні види і підвиди географічних ландшафтів. Під час визначення меж областей враховують їх приуроченість до тектонічних структур, гісометричне положення, ступінь розчленування поверхні, літологічний склад антропогенних відкладів».

Якщо опиратися на таке трактування поняття «фізико-географічна область», то переконливих підстав ділити Полонинсько-Чорногірську область, в основі якої лежить досить однорідна Флішева зона покривів, а у рельєфі

панує середньогір'я з високим ступенем розчленування, немає. Також недостатньо аргументів для виділення двох областей за відмінністю абсолютних висот у межах Скибової зони Флішевих Карпат. Вважаємо, що варто дотримуватися як у геоморфологічному, так і у фізико-географічному районуваннях Українських Карпат схеми, яка передбачає виділення семи областей. Саме вона впродовж півстоліття утвердилась у сотнях наукових і науково-популярних публікацій, знайшла своє відображення на географічних картах у фундаментальних картографічних виданнях [4]. Очевидно, дослідження у цьому питанні можуть стосуватися тільки уточнення деяких невеликих відтинків меж між фізико-географічними областями.

Якщо строго дотримуватись визначення поняття «підобласть», то у кожній з природних областей чітко вирізняються ці одиниці нижчого рангу. Досить вдало підійшли до їх виділення у геоморфологічно-рекреаційному районуванні Українських Карпат. На нашу думку, воно потребує тільки деякого уточнення і корекції назв та меж таксономічних одиниць, врахування протяжності їх поза межами державних кордонів.

Однією з найнижчих таксономічних одиниць фізико-географічного районування є район, який багатьма науковцями ототожнюється з географічним ландшафтом. Географічний ланд-

ПРИРОДНО-ГЕОГРАФІЧНЕ РАЙОНУВАННЯ УКРАЇНСЬКИХ КАРПАТ

Природно-географічні області	Природно-географічні підобласті	Природно-географічні райони
Передкарпатська передгірна височина	Прибескидське (північно-західне) Передкарпаття	Надеянська рівнина
		Сянсько-Дністерська височина
		Стривігорська височина
		Дністровсько-Свіцька рівнина
		Дрогобицька височина
	Моршинська височина	
	Пригоранське (центральне) Передкарпаття	Свіцько-Чечвинська (Присвіцька) височина
		Сівка-Болохівська (Калузька) улоговина
		Войнилівська височина
		Прилуквинська височина
		Майданське горбогір'я
		Бистрице-Воронська улоговина
		Міжбистрицьке (Гвіздське) горбогір'я
		Прут-Воронська (Толмачівська) височина
		Прут-Лючеська височина
	Слобода-Рунгурське горбогір'я	
	Покутсько-Буковинське (південно-східне) Передкарпаття	Лючесько-Черемоська (Покутська) височина
		Прутсько-Черемоська рівнина
Багненська (Міхідренська) рівнина		
Бруницька (Прут-Міхідренська) височина		
Чернівецька височина		
Міжсіретська височина		
Красноільська височина		
Сірет-Прутська височина		
Зовнішньофлішеві Карпати	Українські Бескиди	Верхньодністерські Бескиди
	Скибові Горгани	Сколівські Бескиди
		Свіцько-Мізунські Горгани
		Аршице-Ілемські Горгани
		Верхслімицькі Горгани
		Сивулянсько-Станімирські Горгани
		Довбушанські Горгани
	Запрутські Горгани	
	Покутсько-Буковинські Карпати	Покутські Карпати
		Буковинські Карпати
Вододільно-Верховинські Карпати	Сянсько-Ріцька верховина	Стрийсько-Сянська верховина
		Верховинський вододільний хребет
		Воловецько-Міжгірська верховина
	Приводільні Горгани	Торунь-Бертянські Горгани
		Братківські Горгани
Бистрице-Селятинське низькогір'я	Ворохта-Путильське низькогір'я	
Полонинсько-Чорногірські Карпати	Полонинське пасмо	Ясінянська улоговина
		Високі Бещади
		Полонина Рівна
		Полонина Боржава
	Свидовецько-Чорногірські Карпати	Полонина Красна
		Свидовецький масив
		Чорногірський масив
Гринявсько-Яловичорські Карпати	Гори Гриняви	
	Гори Яловичори	
Мараморський кристалічний масив	Шопурсько-Рікські Мараморські Карпати	Рахівські гори
	Чивчинсько-Кирлібабські Мараморські Карпати	Чивчини
Закарпатське низькогір'я	Вулканічні Карпати	Вигорлат-Гутинське пасмо
		Березне-Липчанська долина
	Солотвинське низькогір'я	Тереблянський масив
		Апшицький масив

шафт відповідно до регіонального трактування поняття – це, передусім, конкретна (індивідуальна) територіальна одиниця. При виділенні фізико-географічних районів (географічних ландшафтів) у першу чергу беруть до уваги територіальну та генетичну цілісність території, її природну однорідність, а також її індивідуальні особливості. Найбільш істотними ознаками фізико-географічного району вважають, перш за все, однорідність геологічної будови, переважання одного типу рельєфу. Отже, фізико-географічне районування повинно бути тісно взаємопов'язане з геоморфологічним районуванням, яке базується на врахуванні морфоструктурних та морфоскульптурних особливостей території.

При районуванні гірських територій важливим критерієм, окрім специфічних природних особливостей території, є наявність достатньо чітких меж, які оконтурюють орографічно відокремлені масиви чи міжгірські западини. Найчастіше такими є долини середніх, рідше малих річок. При районуванні більшості геоморфологічних чи фізико-географічних областей Українських Карпат це бралось до уваги. Так, цей критерій використаний при виділенні полонинських масивів (районів, ландшафтів) у Полонинсько-Чорногірських Карпатах, масивів Вулканічних Карпат. Тобто, саме річки поперечно до типово карпатського простягання хребтів досить чітко розмежовують конкретні (неповторні у своєму зовнішньому обліку) одиниці фізико-географічного районування.

Виділення підрайонів з точки зору до регіонального трактування поняття «ландшафт» є членуванням на частини цілісного неповторного ПТК тільки з міркувань більш детального його вивчення і опису. За своїм зонішнім обліком підрайони є дуже подібними, оскільки є тільки територіальними частинами того ж географічного ландшафту.

На основі порівняльного аналізу існуючих на сьогодні різних схем природного районування, сучасних картографічних матеріалів та космічних знімків, а також польових експедиційних досліджень упродовж десяти років, які охопили практично усі куточки Українських Карпат, пропонуємо свою узагальнену схему районування Українських Карпат (див. таблицю на стор. 39). Вважаємо за доцільне розглядати його як природно-географічне. Передусім тому, що вона враховує погляди на районування різних галузевих гео-

графічних дисциплін, напрацювань геологів та екологів. Переконали, що це районування максимально точно враховує природно-географічні особливості території, а тому може послужити вдалою основою розробки проектів оптимізації природокористування.

Виділені природно-географічні області найбільше відповідають районуванню П.М. Цися та схемі рекреаційно-геоморфологічного районування [12]. Однак більш вдалою для області, яку більшість авторів називають Зовнішніми або Скибовими Карпатами, вважаємо назву Зовнішньофлішеві Карпати. Адже вона у геологічному плані охоплює саме зовнішню зону Флішевих Карпат, а також частину Бориславсько-Покутської зони Передкарпатського крайового прогину, яка в основі також складена товщами флішу, однак не має скибової будови.

Таксономічний рівень підобластей у нашій схемі певною мірою відповідає рекреаційно-геоморфологічному районуванню [6]. Проте у Полонинсько-Чорногірських Карпатах вважаємо за необхідне виділяти три підобласті, а у межах Мараморського кристалічного масиву – дві, беручи до уваги і румунську частину регіону. Щодо меж підобластей, то однозначний висновок полягає у тому, що підобласть Скибових Горган простягається від руслу Мізунки до Буківецького перевалу, де на усьому протязі чітко виражені кам'яні розсипи на привершинних частинах схилів хребтів. Уточнені назви підобластей чіткіше відображають їх місцевоположення (Українські Бескиди, Сянсько-Ріцька верховина, Бистрице-Селятинське низькогір'я, Шопурсько-Рікські Мараморські Карпати, Чивчинсько-Кирліабські Мараморські Карпати) чи специфіку природи території (Полонинське пасмо, Солотвинське низькогір'я).

Щодо виділення природно-географічних районів, то вони враховують найбільш переконливі і аргументовані напрацювання різних авторів, а також результати власних польових досліджень. Назви уточнені здебільшого з метою чіткішого відображення просторової прив'язки таксономічної одиниці (Свіцько-Чечвинська височина, Прут-Міхідренська височина, Торунь-Бертянські Горгани) або деякого перегляду і уточнення меж природно-географічних районів (Прутсько-Черемоська рівнина, Березівсько-Косинське пасмо).

Отже, порівняльний аналіз особливостей різних схем природно-географіч-

ного районування Українських Карпат дає підстави стверджувати, що багато з них мають відмінності, достовірність яких є сумнівною. Далеко не усі виділені одиниці районування у різних схемах мають аргументоване наукове підтвердження, недостатньо опираються на базові критерії виділення одиниць районування різного таксономічного рангу. Беручи до уваги ці обставини, нами запропонована власна узагальнена схема природно-географічного районування Українських Карпат. Вона передбачає виділення семи областей, сімнадцяти підобластей та п'ятдесяти восьми районів. У ході виконання запропонованого увазі читачів дослідження уточнені межі та назви таксономічних одиниць, які однозначніше відображають їх розташування та специфіку природних умов.

ЛІТЕРАТУРА

1. Воропай Л.І. Українські Карпати. Фізико-географічний нарис /Л.І. Воропай, М.О. Куниця – К.: Видавництво «Радянська школа». – 1996. – 168 с.
2. Географічна енциклопедія України: В 3-х т. – К.: Укр. енциклопедія ім. М.П. Бажана, 1989. – Т. 1. – 416 с.
3. Гофштейн І.Д. Неотектоника Карпат. /И.Д. Гофштейн – Киев: Изд. АН УССР, 1964. – 182 с.
4. Комплексний атлас України. – К.: ДНВП «Картографія», 2005. – 96 с.
5. Кравчук Я.С. Геоморфологія Полонинсько-Чорногірських Карпат: Монографія. /Я.С. Кравчук – Львів, Вид. центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2008. – 188 с.
6. Кравчук Я.С. Рекреаційна оцінка рельєфу Українських Карпат //Проблеми геоморфології і палеогеографії Українських Карпат і прилеглих територій: Збірник наукових праць. /Я. Кравчук, Ю. Зінько, В. Брусак, Р. Гнатюк, Д. Кричевська. – Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2006. – С. 40-47.
7. Мельник А.В. Українські Карпати: екологічно-ландшафтознавче дослідження /А.В. Мельник – Львів, 1999. – 286 с.
8. Природа Івано-Франківської області /За ред. К.І. Геренчука. Львів: Вид-во при Львівському ун-ті, 1973. – 160 с.
9. Природа Львівської області /За ред. К.І. Геренчука. Львів: Вид-во при Львівському ун-ті, 1972. – 152 с.
10. Природа Українських Карпат /За ред. К.І. Геренчука. – Львів: Вид-во Львівського ун-ту, 1968. – 266 с.
11. Рудько Г. Інженерно-геоморфологічний аналіз Карпатського регіону України /Г.І. Рудько, Я.С. Кравчук – Львів, 2002. – 172 с.
12. Цись П.М. Геоморфологія УРСР. /П.М. Цись – Львів: Вид. Львів. ун-ту, 1962. – 224 с.
13. Gudowski J. Ukrainische Beskidy wschodnie, t. 1, Monografia krajoznacza / Warszawa: DIALOG, 1997. – 200 s.

ЛІСОВІ ЛАНДШАФТИ У ФОРМУВАННІ ПРИРОДООХОРОННИХ ТЕРИТОРІЙ БУКОВИНИ

О. ДАНИЛОВА,
В. СІВАК,
Чернівецький
національний університет
імені Юрія Федьковича

Лісові насадження є основним стабілізуючим елементом ландшафту, який впливає не лише на займану територію, але й на розвиток суміжних з ним ландшафтних комплексів, формування різних типів ландшафтних структур і запобігає деградації всіх його природних складових. Саме тому ліси є основою формування природоохоронних територій, до яких ми включаємо не лише існуючі об'єкти природно-заповідного фонду, але й території, що виконують захисні, водоохоронні, санітарно-оздоровчі та інші важливі екологічні функції.

За даними Лісового кадастру Чернівецької області, відповідно до функціонального поділу, в Чернівецькій області переважають ліси, які, виконуючи природоохоронні функції, є експлуатаційними (59,7% від площі земель, вкритих лісовою рослинністю) [6]. Частка лісів з пріоритетними природоохоронними функціями складає 40,3% і є меншою, ніж у цілому по Україні (64,5%). Структурно вони представлені: захисними, водоохоронними, санітарно-гігієнічними та лісами на територіях заповідного фонду області. Понад 37% від площі вкритої лісами природоохоронного значення складають ліси на територіях ПЗФ області, дещо нижчою є частка захисних (32,8%), водоохоронних (15,9%) та санітарно-гігієнічних лісів (14,9%). Наведені структурні співвідношення відрізняються від показників по Україні в цілому, де найбільшою є частка захисних (30,4% від загальної площі лісів) і санітарно-гігієнічних лісів (18,7%), і найменшою – частка лісів у межах об'єктів ПЗФ. Це зумовлено тим, що відсоток природно-заповідних територій у Чернівецькій області вдвічі більший від середнього по Україні (10% і відповідно 5%), як і лісистість території.

Вижниця

Аналіз структури і параметрів об'єктів природно-заповідного фонду (ОПЗФ) дає підстави вважати, що лісові ландшафти визначають загальний характер природоохоронної мережі [9].

Серед діючих ОПЗФ лісові геосистеми входять до складу 115, тобто 36% від їх загальної кількості, займаючи 78,4% всієї площі наявної заповідної мережі. Це свідчить про їх ключову роль у підтриманні ландшафтно-екологічної стабільності регіону. При цьому суто «лісові» категорії ОПЗФ (національний парк, регіональні ландшафтні парки, лісові заказники, лісові та ботанічні пам'ятки природи, заповідні урочища, дендрологічні парки за межами населених пунктів – разом 81 об'єкт) займають 69,8% території заповідного лісового фонду (54,8% території всієї заповідної мережі), решта входить до складу інших категорій ОПЗФ, при цьому найбільша частка з них припадає на зоологічний заказник «Зубровиця» (відповідно 21,4% та 16,7%) [9].

Показником просторового розповсюдження «лісових» ОПЗФ є їх частка у лісовому фонді постійних лісокористувачів, яка прямо чи непрямо

свідчить про функціональну значимість лісів у формуванні структури ландшафтів, регуляторну роль у їх функціонуванні, флористично-ценотичну цінність лісових екосистем та, навіть, ставлення лісокористувачів до заповідної справи.

Загалом у лісах держлігоспів зосереджено 95 заповідних об'єктів різних категорій та рангів, а середній показник заповідності становить 22,0%. Він перевищений лише у Чернівецькому та Сторожинецькому ДЛГ. Приблизно на тому ж рівні (21,2%) є загальний показник заповідності лісів всієї Чернівецької області. Отримані показники дають підстави ставити на порядок денний активізацію заповідної справи на території тих лісництв, де ступінь заповідності є мінімальною.

Нами проаналізовано функціональну структуру та репрезентативність лісових природоохоронних територій у розрізі природних регіонів та ландшафтів Чернівецької області. Територіальне поєднання різних ландшафтів створює тут 24 фізико-географічні райони, які входять у 6 фізико-географічних областей двох фізико-географічних країн [3].

Вид на село Розтоки Путильського району

Біля села Ломачинці (Сокирянський район)

Околиці села Красношори (Сторожинецький район)

Найбільші площі лісів, що виконують природоохоронні функції, у Прут-Дністровській, Прут-Сіретській областях та в Скибових Карпатах (див. табл. на стор. 43).

Ліси, що виконують захисні функції переважають у гірських та передгірських областях. Їх частка у загальній площі захисних лісів складає – 34,4% (у Полонино-Чорногірській області) і зменшується до 12,04% (у Прут-Дністровській області). У структурі захисних лісів переважають протиерозійні ліси, найбільше яких у Полонино-Чорногірській області (50,6% площі протиерозійних лісів Чернівецької області) та області Скибових Карпат (33,5%) і лише в межах Мармароської області та Прут-Дністровського межиріччя ліси вказаної категорії не виділяються. Частково в межах Прут-Дністровського межиріччя цю функцію виконують байрачні ліси, які в інших природних регіонах Чернівецької області не зустрічаються.

Із загальної площі водоохоронних лісів найбільше їх у Прут-Дністровському межиріччі (43,2% площі водоохоронних лісів), областях Скибових (23,5%) та Полонино-Чорногірських Карпат (16,5%), у межах яких протікають основні річки Чернівецької області.

Найбільше лісів санітарно-гігієнічного та оздоровчого призначення сконцентровано у Прут-Дністровському (38,7%) та Прут-Сіретському (35,8%) межиріччях. В основному це ліси зелених зон навколо міст і селищ. У цих же областях знаходиться і найбільше лісів природно-заповідного фонду – відповідно 25,4% та 31,6%.

Репрезентативність природоохоронних лісових ландшафтів у всіх природних регіонах визначає їх домінуюче значення у формуванні природоохоронних територій Чернівецької області та її екологічної стабільності.

За даними фахівців, частка екологічно стабільних видів угідь (лісу, ставків, боліт природного походження, природних пасовищ, сіножатей) прямо пропорційно впливає на екологічну стабільність території [11]. З цією метою нами були визначені коефіцієнти екологічної стабільності Чернівецької області в розрізі селищних рад за методикою, розробленою А.М. Третяком.

Згідно цієї методики найбільш нестійкими (в екологічному плані) угіддями виступають забудована територія, орні землі, в той час, як ліси, сіножаті, пасовища, чагарники, болота розглядаються як умовно стабільні угіддя. Отже, показником екологічної стабільності те-

риторії може виступати відношення умовно стабільних угідь до площі земель.

Наші підрахунки показали, що пересічно по Чернівецькій області коефіцієнт екологічної стабільності складає 0,461. Найбільше його значення у Путильському (0,9) та Вижницькому (0,8) районах. Дещо менші показники у Сторожинецькому та Глибоцькому (0,6) районах. У Герцаївському, Заставнівському, Хотинському та Сокирянському районах коефіцієнт екологічної стабільності відповідає пересічному показнику по області і складає 0,4. Менші від пересічних по області показники коефіцієнта екологічної стабільності у Кіцманському та Новоселицькому районах (0,3). Найменші показники у Кельменецькому районі (0,2) та м. Чернівці (0,24). Наведені вище показники коефіцієнта екологічної стабільності території дають змогу виділити: екологічно стабільні райони – Путильський та Вижницький (частка лісів у загальній площі земель складає відповідно 68% та 57%); середньо-стабільні – Сторожинецький та Глибоцький (47,2% та 34,6%), стабільно нестійкі – Герцаївський, Заставнівський, Хотинський та Сокирянський (12%, 15,6%, 25%, 20%); екологічно нестійкі – Кіцманський, Новоселицький, Кельменецький та м. Чернівці (12,3%; 4%; 8%; 13,6%).

Отже, лісовим ландшафтам належить провідне місце у формуванні природоохоронних територій Чернівецької області, що підтверджується високою часткою (40,3%) лісів, що номінально виконують природоохоронні функції, репрезентативністю природоохоронних лісових ландшафтів у всіх природних регіонах та впливом на екологічну стабільність території, що прямо пропорційно пов'язана із її лісистістю.

ЛІТЕРАТУРА

1. Білоконь М.В. Природно-заповідні території та об'єкти – «ядра» екомережі Буковини /М.В. Білоконь //Молодь у вирішенні регіональних та транскордонних проблем екологічної безпеки: матеріали III Міжнародної наук. конф. – Чернівці: Зелена Буковина, 2004. – С. 14-19.
2. Буджак В.В., Чорней І.І. Створення міждержавних заповідних територій як один із аспектів транскордонного україно-румунського співробітництва /В.В. Буджак //Молодь у вирішенні регіональних та транскордонних проблем екологічної безпеки: матеріали VI Міжнародної наук. конф. (Чернівці, 11 – 12 травня 2007 р.) – Чернівці: Зелена Буковина, 2007. – С. 40-43.
3. Воропай Л.І. Наша мала Вітчизна – Північна Буковина /Л. І. Воропай //Зелена Буковина. – 1995. – № 1-2. – С. 7-11.
4. Воропай Л.І., Коржик В.П. Ресурси оптимізації природно-заповідного фонду Буковини /Л. І. Воропай //Проблеми гео-

графії України: матер. наук. конф. – Львів, 1994. – С. 202-203.

5. Гриценко А., Мовчан Я., Шеляг-Сосонко Ю. Методика формування регіональної екомережі (Проект). – Київ, 2003. – 67 с.

6. Державний лісовий кадастр Чернівецької області. – К.: Ірпінь, 2005. – 225 с.

7. Проблеми збереження та відновлення біорізноманіття в Україні / [Гродзинський Д.М., Шеляг-Сосонко Ю. Р., Червченко Т.М. та ін.]; за ред. Гродзинського Д. М. – К.: Академперіодика, 2001. – 105 с.

8. Сівак В. К. Заповідна справа: навч. посібник /Сівак В.К., Солодкий В.Д. – Чернівці: Зелена Буковина, 2001. – 208 с.

9. Сівак В. Роль лісових геосистем у формуванні природно-заповідного фонду Чернівецької області /Володимир Сівак, Віталій Коржик //Наук. вісник Чернівецького ун-ту: зб. наук. пр. Вип. 294: Географія. – Чернівці: Рута, 2006. – С. 76-86.

10. Сівак В.К. Територіальні особливості функціональної структури лісів Чернівецької області /В.К. Сівак //Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету ім. Михайла Коцюбинського. Серія: Географія. – Вінниця, 2007. – Вип. 13. – С. 202-210.

11. Третяк А.М. Земельні ресурси України та їх використання /А.М. Третяк, Д.І. Бабміндра – К.: ТОВ «ЦЗРУ», 2003. – 143 с.

12. Фурдичко О.І. Заповідна справа в Україні /Фурдичко О.І., Сівак В.К., Солодкий В.Д. – Чернівці: Зелена Буковина, 2005. – 336 с.

ФУНКЦІОНАЛЬНА СТРУКТУРА ЛІСІВ ПРИРОДНИХ РЕГІОНІВ ЧЕРНІВЕЦЬКОЇ ОБЛАСТІ

Таблиця

№ з/п	Природні регіони	Площа земель, вкритих лісовою рослинністю, га/%	У тому числі					природно-заповідного фонду
			експлуатаційні ліси	ліси, що виконують природоохоронні функції	у тому числі			
					захисні	водоохоронні	санітарно-оздоровчі	
1	Прут-Дністровська область	<u>52042,0</u> 100,0	<u>21797,7</u> 41,88	<u>30244,3</u> 58,12	<u>9182,7</u> 17,65	<u>6391,4</u> 12,28	<u>5588,3</u> 10,74	9081,7 (3846,2) * – 17,45
2	Прут-Сіретська область	<u>77186,5</u> 100,00	<u>53976,4</u> 69,93	<u>22210,8</u> 30,07	<u>3809,8</u> 5,16	<u>1914,0</u> 2,59	<u>5179,8</u> 7,01	11307,2 (760,0) 15,31
3	Область Скибових Карпат	<u>72322,6</u> 100,00	<u>50896,5</u> 70,37	<u>21426,1</u> 29,63	<u>7326,7</u> 10,13	<u>3483,3</u> 4,82	<u>1406,7</u> 1,95	9209,8 (9041,7) 12,27
4	Область Верховинських Карпат	<u>5817,0</u> 100,00	<u>3869,6</u> 66,0	<u>1947,4</u> 34,0	<u>478,4</u> 8,35	<u>548,2</u> 9,57	<u>920,8</u> 16,08	–
5	Область Полонинно-Чорногірських Карпат	<u>29018,9</u> 100,0	<u>12664,5</u> 43,64	<u>16354,4</u> 56,36	<u>10802,3</u> 36,57	<u>2441,9</u> 8,42	<u>1336,1</u> 4,60	<u>1773,7</u> 6,11
6	Область Мармароських Карпат	<u>4380,4</u> 100,0	–	<u>4380,4</u> 100,00	–	–	–	<u>4380,4</u> 100,00
Разом по природних регіонах		<u>239767,4</u> 100,00	<u>143204,7</u> 59,73	<u>96563,4</u> 40,27	<u>31599,9</u> 13,18	<u>14778,8</u> 6,16	<u>14431,7</u> 6,02	35752,8 (13649) 14,91

* Площа об'єктів ПЗФ у межах природних регіонів, не віднесені згідно даних Лісового кадастру до лісів спеціального цільового призначення

НАЦІОНАЛЬНИЙ ПРИРОДНИЙ ПАРК «ЧЕРЕМОСЬКИЙ»

*Андрій ЮЗИК,
заступник директора з наукової роботи –
начальник відділу науки Національного
природного парку «Черемоський»,
сміт Путила Чернівецької області*

Чивчинські гори... Говорячи про них як про чітко окреслений природний регіон України із неповторним ландшафтом та унікальним видовим складом флори і фауни [2], мимоволі забуваємо про минуле цих територій. Насправді вони – дно палеогенового моря, яке почало підніматись близько 60 мільйонів років тому назад [5]. Море відступило, залишивши після себе величезні відклади вапняку. І лише в одній частині Карпат, в межах Мармароського кристалічного масиву, вони виходять на поверхню, створюючи унікальність цих територій.

Яскравим прикладом тут є хребет Чорний Діл, здавна відомий вапняковими вершинами гір Великого і Малого Каменів, карстовими порожнинами та найглибшою вертикальною шахтою Буковини. Із 11 грудня 2009 року, коли був підписаний Указ Президента № 1043/2009 «Про створення Національного природного парку «Черемоський», ці території входять до складу нацпарку [7].

Історія природокористування тут також має свої особливості. Її протягом багатьох століть творили різні імперії та держави, домінуючу роль при цьому займали скотарство, мисливство та лісове господарство. У поєднанні із самотнім побутом та звичаями корінних мешканців – гуцулів сформовано самотню етнокультурну область

Мармароський кристалічний масив, що сьогодні розташовується по обидва боки державного кордону між Україною та Румунією, складає єдине ціле як природне утворення. Це територія, яку можливо перетворити у масштабний природний заповідник [2, 1, 4].

На необхідність організації заповідних об'єктів на цих землях вказували ряд авторів: Pawlowski, 1937; Стойко, 1966; Горбик, 1972; Мілкіна, 1990, 1994; Трибун, 1995; Чорней, 1997, 2000 тощо.

Формування сучасної території НПП «Черемоський» розпочалось у 1972 році, коли були взяті під охорону скелі на горі Великий Камінь і створено геологічну пам'ятку природи місцевого значення «Чорний діл» площею 2,0 га. Пізніше, у 1979 році, рішенням Чернівецького облвиконкому її територію збільшено до 293,0 га та надано статус державного заказника. У 1980 році Постановою Ради Міністрів Української РСР оголошено загальнодержавною.

У 1994 році, відповідно до Указу Президента України, створено карстово-спелеологічний заказник загальнодержавного значення «Молочно-братський карстовий масив» площею 20,3 га.

У 1997 році названі об'єкти природно-заповідного фонду ввійшли до складу регіонального ландшафтного парку «Черемоський», площа якого склала 6603,3 га.

У 2004 році Чернівецька обласна рада розширила територію РЛП «Черемоський» до площі 15547,5 га за рахунок лісових масивів, що розташовані на висоті 1100 метрів і вище над рівнем моря та підпадають під дію Закону України «Про мораторій на проведення суцільних рубок на гірських схилах в ялицево-букових лісах Карпатського регіону» [8].

Відповідно до Указу Президента України № 1043/2009 від 11 грудня 2009 року частина земель РЛП «Черемоський» ввійшла до складу Національного природного парку «Черемоський» [7].

На сучасному етапі свого розвитку НПП «Черемоський» – це водночас унікальний ландшафт і територія, яка століттями використовувалась і формувалась людиною з характерною зміною лісів і полонин, скал, поселень, сільських і лісових доріг.

Незважаючи на розвинуте природокористування, на вершинах хребта Чорний Діл збереглися великі (зв'язані між собою) території з лісом і скалами, на яких майже немає доріг і зовсім немає поселень.

Цим територіям ще й сьогодні притаманні риси природного, не зміненого людиною ландшафту, вони є домішкою для багатьох рідкісних і зникаючих видів рослин і тварин [3, 6, 9], завдяки чому їм присвоєно статус національного природного парку – об'єкта природно-заповідного фонду загальнодержавного значення.

Найцікавіші природні об'єкти на території національного природного парку «Черемоський» розташовані на хребті Чорний Діл. Ними є вапнякові скелі на вершині гори Великий Камінь та цінні геологічні і карстово-спелеологічні утворення з найглибшою вертикальною шахтою Буковини, що відомі під назвою «Молочно-братський карстовий масив» і «Молочні браття». Назва, ймовірно, походить від зовнішнього вигляду цих відслонень, котрі мають білувато-сірий колір.

Природні і ландшафтні особливості цих місць, без перебільшення, – унікальні.

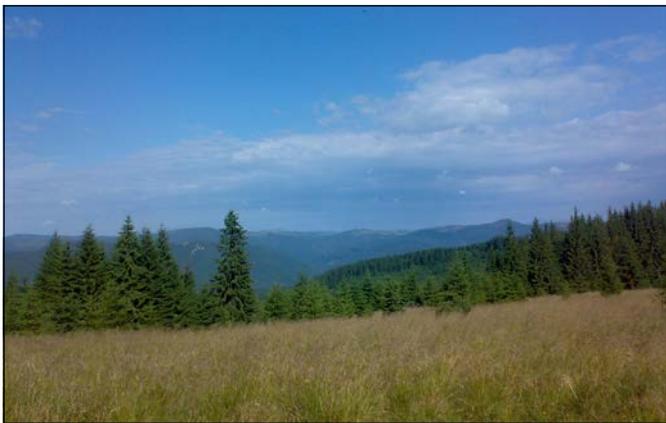
Говорячи про вершину гори Великий Камінь, можна сміливо стверджувати, що саме тут «прописана» найбільша кількість «червонокнижних» рослин на один квадратний метр в межах України. Загальна кількість їх перевищує 40. Тут відомі місцезростання таких рідкісних рослин, як скереда Жакена та сосюрея різноколірна, які ростуть в нашій державі тільки на території НПП «Черемоський». Зростає тут і едельвейс або шовкова косиця, яку гуцули називають «квіткою кохання» [3, 6, 9].

Трохи південніше від г. Великий Камінь знаходиться карстово-спелеологічний заказник загальнодержавного значення «Молочно-братський карстовий масив». Він розташований у вододільній частині хребта Чорний Діл, на відстані приблизно 3,5 км від злиття річок Перкалал і Сагара, є місцем виходу на поверхню прадавніх тріасово-юрських вапнякових відслонень – свідків масштабних перетворень та катаклізмів минулого. Орієнтовний вік цих порід становить від 150 до 200 мільйонів років. Характерним для цієї території є більш масштабний розвиток карстових явищ у порівнянні із іншими частинами Українських Карпат. Зараз відомо близько 10 підземних порожнин – вертикально-тріщинних колодязів і горизонтальних печер. Найбільшою серед досліджених порожнин є печера «Молочні браття» глибиною 39 м і сумарною довжиною близько 60 м. Вона є другою по глибині в Українських Карпатах і найглибшою в Чернівецькій області [3].

Унаслідок специфічного розташування масиву і його сильній тріщинності тут характерні відслонення окремих карбонатних глиб із сповзанням їх вниз, внаслідок чого оголю-

**Кам'янисті розсипи та скелі
(гора Великий камінь, хребет Чорний Діл);
скереда Жакена.**

Карбонатні відслонення (гора Великий Камінь, хребет Чорний Діл); вид на Великий Камінь з гори Змісвон

грації України: Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (Київ, 27 жовтня 2010 р.). – К.: Центр екологічної освіти та інформації, 2010. – С. 75-78.

3. Гірськими стежками Національного природного парку «Черемоський» / Колотило М.П., Юзик А.В. – Вишніця: Черемош, – 2012. – 16 с.

4. Загульський М.М., Чорней І.І. Фітосозологічні аспекти створення міждержавного біосферного резервату у Чивчинах // «Розточанський збір – 2000»: Мат. Міжнар. конф. – Львів: Меркатор, 2001. – С. 243-245.

5. Карпати очима допитливих / Стойко С. М., Єрмоленко Ю. А. – Львів: Каменяр, – 1976. – 96 с.

6. Рідкісні червонокнижні рослини Національного природного парку «Черемоський» / Колотило М.П., Юзик А.В., Томнюк О.П., Думанська Т.П. – Вишніця: Черемош, – 2012. – 24 с.

7. Указ Президента України від 11 грудня 2009 року № 1043/2009 «Про створення Національного природного парку «Черемоський» Електронний ресурс // Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1043/2009>.

8. Чорней І.І. Історія формування природно-заповідного фонду в Чивчинських горах (Українські Карпати) // Заповідна справа в Україні. – 2005. – Т. 11., вип. 2. – С. 63-67.

9. Чорней І.І., Буджак В.В. Оцінка заказника «Чорний Діл» як «важливої ботанічної території» // Молодь у вирішенні регіональних та транскордонних проблем екологічної безпеки: Матеріали VI Міжнар. наук. конф. (м. Чернівці, 11-12 травня 2007 року) – Чернівці: Зелена Буковина, 2007. – С. 271-273.

ються живописні стрімчаки і скали та формуються глибові навали.

Національний природний парк «Черемоський» відзначається незайманістю територій та давніми традиціями гуцульського побуту і ремесел. Відвідувачі знайомляться із «майстернею природи», із постійним колообігом життя.

ЛІТЕРАТУРА

1. Андрієнко Т.Л., Чорней І.І., Онищенко В.А., Буджак В.В. Флора та рослинність проектованого міждержавного україно-румунського біосферного резервату «Мармароські та Чивчино-Гринявські гори» // Укр. ботан. журн. – 2005. – С. 62, №4. – С.589-596.

2. Величко М.В., Чорней І.І., Буджак В.В. Про місце Чивчинських гір у складі проектованого транскордонного україно-румунського біосферного резервату «Гори Мармарощини» // Національна екологічна політика в контексті європейської інте-

ДОСВІД, ГАРТОВАНИЙ СТИХІЄЮ

НАЦІОНАЛЬНОМУ ПРИРОДНОМУ ПАРКУ «СИНЕВИР» – 25

*Юрій БАБІЧИН,
начальник відділу
екологічної освіти
Національного природного
парку «Синевир»,
с. Синевир Закарпатської
області*

Офіційною датою створення Національного природного парку «Синевир» є 5 січня 1989 року. Тоді вийшла Постанова Ради Міністрів УРСР №7, а невдовзі наказ Міністерства лісової промисловості УРСР від 17 січня 1989 р. № 9, згідно якого створення національного парку відбулося на основній частині Міжгірського лісокомбінату та землях Синевирсько-Полянської, Синевирської, Колочавської, Негровецької сільських рад, а також землях запасу Міжгірської районної ради [10].

Однак до виходу у світ цих двох документів передувала кропітка робота науковців, природоохоронців, представників влади. Досі тут вже діяв ландшафтний заказник республіканського значення «Синевирське озеро», утворений в 1974 році.

У регіоні Терезлянської долини Міжгірського району невдовзі було виокремлено ще ряд заказників, зокрема, «Глуханя», «Кантіна», «Кам'янка», «Озірце» та кілька мінеральних джерел. Однак у той час віднесення цих об'єктів до природно-заповідного фонду у статусі заказників не гарантувало належну їх охорону [8].

Ідея створення національного парку на території Терезлянської долини зародилася в середовищі науковців у середині 80-их років ХХ століття. Тоді сюди навідувалися такі відомі вчені-біологи, як Василь Комендар, Степан Стойко, Степан Фодор. Їх надзвичайно цікавив цей регіон, оскільки тут багате біологічне різноманіття, яке вони на той час активно досліджували [9].

Василь Комендар і Степан Фодор перейнялися питанням збереження заказника «Глуханя», що знаходиться між селами Синевир і Негровець на висоті 620 метрів над рівнем моря [4].

У той час, згідно партійних директив, повсюдно проходила меліорація, навіть там, де з наукової точки зору робити це не доцільно. Тому болото Глуханя теж могло підпасти під меліорацію. Хтось Глуханю бачив цінною як сільськогосподарське угіддя, а не як природний об'єкт, що має гідрологічне значення (акумуляція величезні маси атмосферних опадів) і є місцем зростання рідкісних рослин: кали, журавлини звичайної, лікоподієли звичайної, шейхцерії болотної; 17 видів осок. Мало кого цікавила росичка круглолиста – рослина, яка може живитися дрібними комахами [5].

Добре знаючи територію Терезлянської долини Міжгірщини, В. Комендар та С. Фодор повели мову про створення тут національного парку. Поділяв їхню думку не менш авторитетний вчений зі Львова Степан Стойко, уродженець Закарпаття.

Вивчення і охорони потребувало не лише болото Глуханя, але й болото Замшатка, озера Синевир та Озірце

(Дике озеро), рідкісна флора, різноманіття фауни, неповторні за своєю красою ландшафти. Усе це також було важливим аргументом для створення природно-заповідної установи.

На той час у межах Радянського Союзу були поширені заповідники як форми заповідання і об'єкти з особливо цінними природними та історико-культурними комплексами. Хоча й повільними темпами, але у практику входило утворення державних національних природних парків. Скрізь у світі ця категорія природно-заповідних територій вживалася без слова «державний». Перші парки в межах СРСР були утворені у 70-х роках ХХ ст. у Естонській РСР та Латвійській РСР. У межах Української РСР першим державним національним природним парком став Карпатський. Він був створений у червні 1980 року в Івано-Франківській області [3]. Через два роки у Волинській області розпочав свою роботу Шацький парк. Отже, коли у науковців виникла ідея створити на території Терезлянської

Адміністративний будинок НПП «Синевир»

Урочище Глуханя

кої долини національний парк, в УРСР вже діяли дві подібні установи, набув поширення такий термін, як природно-заповідна територія, а в політичному житті тривала так звана «перебудова», важливою складовою якої мала стати, зокрема, демократизація суспільного життя.

З пропозицією щодо Глухані Василь Комендар і Степан Фодор звернулися до Михайла Русняка, який обіймав посаду голови Міжгірського райвиконкому. Той підтвердив побоювання вчених. Справді, болото Глуханя увійшло у перелік земельних масивів, що підлягали меліорації, і роботи щодо цього були закладені у план. Більше того, вже були виділені й кошти для меліорації.

Попри ризик отримати догану від обласного керівництва за невиконання плану, Михайло Русняк погодився вивести Глуханю з переліку масивів, що підлягають меліорації. Василь Комендар і Степан Фодор так ґрунтовно описали свої ідеї щодо створення на території Терезької долини Міжгірщини національного парку, що нею захопився й сам голова райвиконкому. Таким чином спільно почали реалізовувати задумане.

Невдовзі, після бесіди з науковцями, Михайло Русняк переїхав на роботу в Ужгород, де обійняв посаду начальника Закарпатської облінспекції з охорони природи. Через короткий період

роботи в обласному центрі Михайло Павлович знову повернувся у Міжгір'я. Він згадував: «Для реального здійснення задуму мені довелося залишити посаду начальника облінспекції з охорони природи, і навіть трикімнатну квартиру в Ужгороді, одержану за розпорядженням облвиконкому, та перейти у Міжгірський лісокомбінат на тимчасову посаду заступника директора, й опікуватися Синевицьким кушем, працюючи над втіленням ідеї по оформленню документів. А необхідних паперів треба було зібрати чимало, щоб затвердити положення про Державний національний природний парк «Синеvir». Адже тільки погоджувати їх довелося у шести міністерствах, а також Академії наук України. Всюди, окрім Академії наук, потрібні були вагомі аргументи про необхідність створення такого парку».

Розуміння щодо створення нового національного парку було досягнуто й із директором Міжгірського лісокомбінату Антоном Федурцею. Для нього це також було непросте рішення, адже з утворенням парку зі складу лісокомбінату вилучалися значні площі землі.

Своє погодження дали й сільські ради Терезької долини Міжгірщини. Після обґрунтування доцільності створення національного природного парку і усіх необхідних погоджень Голова Ради Міністрів УРСР Віталій Ма-

сол підписав Постанову «Про створення державного національного природного парку «Синеvir» [10]. Вона була датована 5 січня 1989 року. Постанова також мала два додатки, які визначали площу та межі новоствореної установи.

17 січня 1989 р. Міністерство лісової промисловості УРСР, на виконання згаданої Постанови уряду, видало наказ № 9 «Про створення державного природного національного парку «Синеvir». Згідно цього документа новоутворена установа була передана у підпорядкування Закарпатському виробничо-торговому лісозаготівельному об'єднанню «Закарпатліс» Міністерства лісової промисловості [6]. У березні того ж року розроблене положення про ДНПП «Синеvir» [7]. Воно було написано російською мовою і погоджене Держкомітетом УРСР з охорони природи, Академією наук УРСР, Українською республіканською радою по туризму і екскурсіях та затверджене Міністерствами лісової промисловості та аграрної промисловості. Положення було типовим для національних парків і визначало основні засади, завдання, режим і охорону ДНПП «Синеvir». Наказ Міністерства лісової промисловості УРСР передбачав до 1 березня 1989 року створення дирекції парку.

Директором Державного природного парку «Синеvir» призначено Михайла Павловича Русняка, досвідчену людину, випускника Львівського лісотехнічного інституту, справжнього природолюбця. Адміністрація установи розмістилася у приміщенні Острівського лісництва в однойменному урочищі, що знаходиться в центральній частині парку.

Становлення та налагодження роботи установи було складним. До того ж, це припало на важкий історичний період для країни, коли помітними стали кризові явища у політичній та економічній сферах.

Перед директором новоствореного парку, передусім, стояло завдання організувати ефективну роботу установи. Йому вдалося сформувати професійний колектив. Поряд з ним на старті функціонування ДНПП «Синеvir» стали головний лісничий Орест Задорожний, начальник лісового відділу Іван Маркович, головний бухгалтер Лідія Субота, головний економіст Наталія Бея, начальник лісопункту Василь Буркало, інженер по охороні і захисту лісу

Йосип Ковбашин, інженер-мисливствознавець Микола Задорожний тощо.

Чисельність працівників нового національного парку становила 200 чоловік, з яких 84 – лісова охорона [9].

На час утворення ДНПП «Синеvir» до його структури увійшли 4 великі лісництва, а саме: Синеvirське-Полянське – 5715 га; Синеvirське – 7765 га; Остріцьке – 5891 га; Колочавське – 7837 га.

Отже, разом землі з вилученням становили 27208 га. Землі без вилучення з користування господарств, а це колгоспи «Радянське Закарпаття» (5844 га), «Червона зірка» (7132 га), «Нове життя» (216 га), становили 13192 га. Таким чином, загальна площа ДНПП «Синеvir» мала 40400 га [6].

Керівники лісництв організували роботу на місцях, враховуючи вимоги до нового статусу території.

Оскільки лісництва, відповідно до вимог природно-заповідної установи, були великими за площею, утворено 2 нові лісництва.

Колочавське поділене на два підрозділи – власне Колочавське і Квасовецьке. Останнє очолив Юрій Ярема, який невдовзі ініціював спорудження адміністративної будівлі нового лісництва в урочищі Квасовець. Добротна дерев'яна споруда на 2 поверхи була зведена за два роки.

Частина території Синеvirського та Остріцького лісництв виокремлено у Чорноріцьке лісництво, яке очолив Василь Субота. Цей підрозділ цілковито увійшов до заповідної зони парку.

Попри труднощі перехідного періоду робота ДНПП «Синеvir» поступово налагоджувалась. Однак природа підготувала колективу несподіване випробування.

17 грудня 1989 року територією національного парку пронісся потужний ураган, який за лічені години знищив сотні гектарів лісу. Подекуди стихія перекинула дерева разом з корінням. Найбільшої шкоди вітровал завдав північній частині території парку, хоча зачепив і центральну.

Пізніше, згадуючи ту подію, Михайло Русняк у інтерв'ю кореспонденту регіонального еколого-освітнього часопису «Синій Вир», зокрема, сказав: «Це було жахливе видовище. І першими моїми діями була оцінка обставин, насамперед, чи стихія не призвела до людських жертв, потім – чи потрапила у буреломні пастки фауна, на основі чого треба скласти план дій щодо розробки поваленої деревини. В цьому

плані належну допомогу надав трест «Закарпатліс» [2].

У результаті вітровалу повністю знищено 1200 га хвойних насаджень. Ліквідація стихії тривала роками. Через це національний парк став схожим на лісгосп: важка техніка щоденно вивозила сотні кубометрів лісу [9].

Стихія негативно вплинула на становлення ДНПП «Синеvir» як природно-заповідної установи.

Утім, наполеглива праця колективу і згуртовані дії допомогли подолати наслідки стихії. З кожним роком НПП «Синеvir» утверджувався як природоохоронна установа. Значних зусиль до цього доклали директори парку, які у різні роки керували установою, а це Михайло Русняк, Василь Шпілька, Мирон Цюбик, Іван Дербак, Микола Дербак. Сьогодні НПП «Синеvir» є однією з провідних природно-заповідних установ України. Робота цього парку високо оцінена Міністерством екології та природних ресурсів України, спільно з екологів, науковців, природоохоронців.

До свого 25-річчя НПП «Синеvir» підійшов зі значними здобутками у природоохоронній, науково-дослідній, еколого-освітній і рекреаційній діяльності. Тож не випадково сюди щороку приїжджають колеги з інших природно-заповідних установ, щоб перейняти досвід, який гартувався випробуваннями стихії і наполегливою працею.

Перлина Карпат – Синеvirське озеро

РОЛЬ НП «ВЕРХОВИНСЬКИЙ» У ЗБЕРЕЖЕННІ ЦІННИХ ПРИРОДНИХ КОМПЛЕКСІВ ТА ІСТОРИКО-КУЛЬТУРНИХ ОБ'ЄКТІВ ЧИВЧИНО-ГРИНЯВСЬКИХ ГІР

*Я. ЗЕЛЕНЧУК,
Національний природний парк
«Верховинський»,
Івано-Франківська область*

Науково доведено, що рослинний і тваринний світ Карпатських гір є основою матеріальної і духовної культури гуцулів. Тому їх щира любов до природи, фахові знання і практичний досвід у перспективі спроможні перетворити рідні гори у квітучий край.

Ще в 30-их роках ХХ століття вченими було запропоновано організувати в цьому регіоні заповідний природоохоронний об'єкт. Тривалі роки багато природодослідників наголошували на важливості створення тут природно-заповідних територій. Першими кроками на шляху реалізації цих пропозицій можна вважати створення у 1997 році ландшафтного заказника місцевого значення «Чивчино-Гринявський» площею 7243,0 га та гідрологічного заказника місцевого значення «Ріка Чорний Черемош з прибережною смугою» площею 1740,0 га. Остаточне державне визнання цієї території значимою для всієї України було зроблене 22 січня 2010 року згідно відповідного Указу Прези-

дента «Про створення Національного природного парку «Верховинський», який охороняється як національне надбання.

Національний природний парк «Верховинський» покликаний забезпечити збереження різноманітності та цілісності природних комплексів, більшу репрезентативність природи Гуцульських Карпат, ефективнішу її охорону, сприяти вирішенню ряду екологічних проблем, зокрема веденню гірського лісового господарства із застосуванням екологічно безпечних технологій, а також раціональному використанню природно-рекреаційних ресурсів, створити сучасну індустрію відпочинку, орієнтовану на екоетотуризм, забезпечувати вивчення та впровадження наукових методів збереження природних комплексів, налагодження постійного моніторингу за функціонуванням етноекосистем, що зазнали різного ступеня навантаження, вести екологічне виховання населення тощо.

Національний природний парк «Верховинський» розміщений у адміністративних межах Верховинського району Івано-Франківської області на високігорних масивах Чивчинських і Гринявських гір (у верхів'ях Чорного і

Білого Черемошів) – це найбільш віддалена і важкодоступна частина Українських Карпат, де знаходиться ряд особливо цінних природних об'єктів і територій.

Одними із таких природних комплексів, які мають площу 3668,3 га та становлять 30,5 % від всієї території парку, є збережені ділянки корінних смерекових пралісів, що мають велике наукове значення та є своєрідним генотипом ялини звичайної в Українських Карпатах. Тут, у верхів'ях Чорного Черемоша, за словами відомого американського природодослідника професора Вермондського університету Вільяма Кітттона, «зосереджені найбільші ділянки смерекових пралісів в Українських Карпатах, які мають важливе наукове значення».

Суворий прикордонний режим у радянські часи зумовив мінімальну ступінь антропогенного навантаження на дану територію. Саме тут, завдяки віддаленості та важкодоступності, збереглися ділянки непорушеної природи в Українських Карпатах.

За попередніми даними, на території парку виявлено шість природних угруповань, які занесені до Зеленої книги України, та 62 види вищих судинних

рослин, занесених до Червоної книги України. Багато з них є ендемічними видами. Близько двох десятків видів рослин занесені до Міжнародних списків та чинних для України природоохоронних конвенцій.

Список тварин на території парку, що занесені до Червоної книги України, нараховує 45 видів. Всього 151 вид – занесений до Червоних списків світу та України, із них 8 видів до Червоного списку МСОП, 9 видів до ЄЧС, 91 вид до I додатку та 54 види до II додатку Бернської конвенції, 34 види до Боннської конвенції та 78 видів, які оберігаються регіональними Червоними списками України.

Крім цінних природних комплексів, на території парку зосереджена значна кількість історико-культурних об'єктів, які мають важливе значення для збереження історичної спадщини високогірної частини Гуцульського етноregionу України.

Серед таких об'єктів найперше слід виділити цілий ряд інженерних гідротехнічних споруд (кляуз-гатей, мостів, гамованок, кашиць, раків), які слугували лісосплаву на річках Білий та Чорний Черемош, німих свідків важкої праці гуцулів «на водах», глибоко закарбованої в душах верховинців, що стала синонімом важкої, небезпечної та водночас не позбавленої романтики професії, предметом фахової честі, гордості їх нащадків та всієї Гуцульщини.

Неабияке історико-культурне та освітньо-естетичне значення на території парку має скельний мегалітичний об'єкт «Баби» на горі Команова – ймовірно місце дохристиянського святилища у верхів'ях Чивчинських гір.

Іншими такими об'єктами на території парку є захисні укріплення, бліндажі, окопи, дзоти на місцях проведення тут бойових дій та «позиційної війни» під час Першої світової війни, які ще потребують свого детального вивчення.

Ці та багато інших цінних природних комплексів та історико-культурних об'єктів на території парку взяті під особливу охорону та охороняються працівниками Національного природного парку «Верховинський» як національне надбання, для якого перспективним завданням є розширення його території та збільшення природоохоронного статусу – за рахунок створення тут транскордонного біосферного резервату чи міжнародного біосферного заповідника.

ТУРИСТИЧНИЙ МЕНЕДЖМЕНТ-ПЛАН – КЛЮЧ ДО ЗБАЛАНСОВАНОГО РОЗВИТКУ ЕКОТУРИЗМУ В УСТАНОВАХ ПРИРОДНО-ЗАПОВІДНОГО ФОНДУ

*Вікторія ГУБКО,
начальник відділу рекреації,
зв'язків з громадськістю
та міжнародної співпраці
Карпатського біосферного
заповідника,
м. Рахів;
Андрей БЛУМЕР,
президент Румунської асоціації
екотуризму «Екороманія»,
м. Бухарест, Румунія*

**ЕКОТУРИЗМ
ЯК ЕФЕКТИВНИЙ
ІНСТРУМЕНТ НА ШЛЯХУ
ДО СТАЛОГО РОЗВИТКУ**

В основі збалансованого розвитку туристично-рекреаційної діяльності в межах установ ПЗФ сьогодні лежить концепція, яка передбачає, що природоохоронні території відіграють вже зовсім іншу роль у нашому мінливому світі, тому слід відійти від класичного підходу: збереження природи шляхом заповідання, і стати активним гравцем у сталому регіональному розвитку. Заповідні території Європи та всього світу мають у цьому плані унікальні можливості, оскільки вони є одними з небагатьох інституцій, які можуть прискорювати місцевий поступ, спираючись на принципи сталого розвитку. Таким чином, заповідні території повинні відігравати більш активну роль, пришвидшуючи та стимулюючи сталий розвиток регіону. Звичайно, до цієї мети слід йти, насамперед пам'ятаючи про основне завдання природоохоронних територій – збереження природи, але також необхідно створювати більш сприятливі умови для розвитку малого місцевого бізнесу в межах діяльності установи природно-заповідного фонду (ПЗФ), особливо таких видів підприємницької діяльності, які сприяють розвитку відпо-

відної екотуристичної інфраструктури та послуг.

Сталий туризм та більш конкретний напрямок – екотуризм – є саме тими інструментами, які можуть сприяти інтеграції інтересів збереження біорізноманіття та культурної спадщини у регіональний розвиток разом з місцевим бізнесом. Отже, екотуризм можна розглядати як один із засобів досягнення природоохоронних цілей та забезпечення збалансованого (сталого) розвитку в зоні діяльності установи ПЗФ, зміцнюючи таким чином позицію заповідної території як основного гравця в регіоні свого розташування.

Щоб позитивно впливати на регіональний розвиток, природоохоронні території повинні запровадити ефективний менеджмент відвідування. Лише якісне управління (керування) потоком відвідувачів, тобто можливість задовольнити очікування гостей території, не завдаючи шкоди природним екосистемам, через відповідну інфраструктуру та ефективну систему моніторингу впливу відвідувачів на територію дадуть заповідним територіям змогу сприяти

збалансованому розвитку регіону через сталий туризм.

Таким чином, природоохоронні території сьогодні, а особливо біосферні заповідники, повинні не лише спиратися на традиційне трактування туристично-рекреаційної діяльності в межах установ ПЗФ, коли туризм лише спрямований на пізнання, дослідження і збереження заповідних територій, а й стати полігоном для збалансованого розвитку екотуристичної галузі далеко за межами своєї офіційно визначеної території.

**МЕНЕДЖМЕНТ-ПЛАН
ВІДВІДУВАННЯ
УСТАНОВИ ПЗФ:
ЩО ЦЕ ЗА ДОКУМЕНТ
ТА ЯКА ЙОГО РОЛЬ?**

Успіху в даній діяльності можна досягти виключно за умови співпраці з різними зацікавленими сторонами: сусідніми природоохоронними установами, представниками сфери туристичних послуг, органами місцевої влади та

самоврядування, громадами в широкому розумінні цього слова та ін.

В Україні, де економіка знаходиться на ранній стадії свого розвитку і має доволі мінливий характер, очевидно, що економічний розвиток відіграватиме все більшу і більшу роль для прийняття рішень в природоохоронній галузі також. Заповідні території повинні пристосувати свій підхід до регіонального розвитку, пропонуючи можливості для розвитку територій, що знаходяться в зоні їх діяльності. Даний підхід не повинен нехтувати природоохоронними цілями, а якраз навпаки – сприяти збереженню біорізноманіття. Природоохоронна діяльність повинна пристосуватися до політичних та економічних змін і перейти від чисто регулятивного підходу, який ефективно діє у більш централізованій економіці, до партнерства, як того вимагає ринкова економіка, шукаючи кращі можливості для сталого регіонального розвитку. Так природоохоронна територія залишається гарантом збереження природних екосистем та біорізноманіття в зоні її діяльності, сприяючи сталому розвитку регіону.

Які інструменти допоможуть нам ефективно реалізувати туристично-рекреаційний менеджмент, або ж керування відвідуванням території? Розглянемо два документи – менеджмент-план туристичної діяльності (менеджмент-план регулювання відвідування території) та стратегію розвитку туризму. Менеджмент-план туристичної діяльності або менеджмент-план відвідування території є інструментом, який використовується адміністрацією природоохоронної території і стосується в основному заходів, що проводяться в її межах. Даний документ може мати як офіційну форму (бути офіційно затверд-

Таблиця 1

МЕНЕДЖМЕНТ-ПЛАН ТУРИСТИЧНО-РЕКРЕАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ТА СТРАТЕГІЯ РОЗВИТКУ ТУРИЗМУ

	Менеджмент-план	Стратегія розвитку туризму
Відповідальна установа	Заповідна територія	Партнерство: бізнес – заповідна територія ∧ місцеві органи влади
Основна мета	Уникнення негативного впливу на природні екосистеми; високий рівень задоволення потреб відвідувачів.	Розвинений «зелений» (екологічно безпечний) бізнес; підтримка місцевих громад; сприяння природоохоронній діяльності.
Територія	В основному територія заповідника та безпосередньо прилеглі до меж ділянки	Регіон діяльності установи ПЗФ = більша територія з прилеглими до заповідника/парка громадами, які можуть стати єдиним туристичним регіоном

РЕКРЕАЦІЙНО-ТУРИСТИЧНЕ ЗОНУВАННЯ КБЗ

Тип рекреаційної зони: враження/діяльність	Сегменти ринку	Тип атракцій	Тип інфраструктури	Тип інформування
Долина нарцисів				
Рекреація, відпочинок, 0,5 – 1 день	Сім'ї, групи школярів, місцеве населення	Зональний; інтенсивне відвідування в травні	Місця для відпочинку, стежки та мостики	Неособисте інформування – інформаційні щити, екологічний маршрут, візит-центр; особисте: працівники заповідника, травень.
Мarmorоський, Черногірський та Свидовецький масиви				
Піші походи на кілька днів	Окремі подорожуючі, або організовані групи	Регіональний, національний, міжнародний	Марковані маршрути, місця для відпочинку, притулки	Неособисте інформування вздовж маршрутів, на початку маршруту; можливість проведення екскурсії з супроводом
Кузійський масив				
Ододенний похід	Організована автобусна екскурсія з відвідуванням музею, Географічного центру Європи, приїзд сімей на вихідні, ододенний похід для туристів, що зупинилися в садибах с. Костилівка	Регіональний, національний, міжнародний	Тематичні (екологічні) маршрути; візит-центр (музей)	Неособисте інформування вздовж маршрутів; візит-центри; можливість організації програм з супроводом
Угольські праліси та ліси Черногірського масиву				
Враження від недоторканої природи КБЗ Букові праліси (Уголька) та мішані ліси (Чорногора)	Фахівці: ліс, птахи, тварини, рослини Спеціалізовані групи студентів	Регіональний, національний, міжнародний	1-2 маршрути з легкою інфраструктурою: незначне маркування, жодних інфостендів	Спеціалізовані екскурсії з супроводом: букові праліси, рослини, дикі тварини, птахи.

женим або ж бути розділом проекту організації території), так і неформально складатися адміністрацією установи в якості робочого документа.

Стратегія розвитку туризму повинна розроблятися щонайменше трьома різними сторонами, що представляють місцевий бізнес-сектор, місцеву/регіональну владу та адміністрацію природоохоронної території. Стратегія спрямована на територію заповідника та прилегли громади з метою розвитку єдиного туристичного регіону, в центрі якого є заповідна територія як основна принада. Таблиця 1 (див. стор. 53) ілюструє різницю між менеджмент-планом та стратегією.

ТУРИСТИЧНЕ ЗОНУВАННЯ ТЕРИТОРІЇ ЯК ОСНОВА МЕНЕДЖМЕНТУ ВІДВІДУВАННЯ

В основі туристичного менеджменту території повинно лежати неформальне туристичне зонування, яке відповідає естетичним потребам відвідувачів, але в першу чергу забезпечує збереженість цінних природних об'єктів через обмежений доступ до найбільш

вразливих і цінних ділянок. Звичайно, складанню даного неформального документа (менеджмент-плану відвідування) повинно передувати детальне вивчення території та розрахунок гранично допустимого екотуристичного навантаження на кожен окремо взятій ділянці.

Рекреаційно-туристичне зонування можна показати на прикладі Карпатського біосферного заповідника (див. табл. 2), де експерти проекту WWF «Збереження та сталого використання природних ресурсів Українських Карпат» реалізували компонент розвитку сталого туризму. Для збору даних був використаний кількісний метод з проведенням польових досліджень та структуризованими детальними опитуваннями, які включали в себе відкриті питання та коментарі опитуваних. Польове дослідження включало в себе також безпосередні спостереження в кожній з проектних ділянок, приділяючи особливу увагу туристичній інфраструктурі та загальній атракційній цінності, що містить як природні, так і соціально-економічні аспекти.

Розташування КБЗ дає можливість для потужнішого розвитку туризму в майбутньому, оскільки неподалік знаходяться Румунія та Угорщина, хоча ситуація з переходом кордону деякою

мірою зменшує міжнародний потік туристів, а також є нагальна потреба вирішити питання з системою збору та утилізації сміття, що, звичайно ж, негативно впливає на задоволення естетичних потреб відвідувачів даного туристичного регіону.

При складанні туристичного менеджмент-плану слід також передбачити наступні елементи управління потоком відвідувачів:

- централізований веб-сайт з усією відповідною інформацією про регіон, а саме: сполучення, наявні атракції, можливості поселення, чим тут можна зайнятися та ін.;
- мережа інтегрованих інформаційних центрів;
- координуючий орган для даної діяльності – адміністрація установи.

Екотуристичний компонент було реалізовано також в трьох інших установах ПЗФ Українських Карпат: Ужанському НПП, Природному заповіднику «Горгани» та Карпатському НПП. Розроблено відповідні рекомендації та підготовано звіти, які можуть лягти в основу екотуристичного менеджменту установ, за винятком Природного заповідника «Горгани», де туризм як такий відсутній, але проектом було зроблено чималий внесок у розвиток екоосвітньої діяльності та запропоновано деякі рекомендації для розвитку наукового відвідування території як альтернативи туризму та рекреації.

ЛІТЕРАТУРА

1. Звіт проекту WWF «Збереження та стале використання природних ресурсів Українських Карпат», 2007 рік.
2. Звіт проекту WWF «Збереження та стале використання природних ресурсів Українських Карпат», 2013 рік.
3. Л. Гонтаржевська. Зовнішньо-економічна діяльність туристичних підприємств України. – Київ, 2006.
4. О.П. Морозюк. Екотуристична рекреаційна діяльність на територіях національних природних парків: обмеження та розрахунок оптимальної рекреаційної місткості // Збірник праць «Природа західного Полісся та прилеглих територій» – Луцьк, 2012 – С. 94-99.

ЗАВІТАЙТЕ В ПРИКАРПАТТЯ...

СИСТЕМАТИЗАЦІЯ ПРИРОДНИХ ЧИННИКІВ ФОРМУВАННЯ РЕКРЕАЦІЙНОЇ СИСТЕМИ ІВАНО-ФРАНКІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ

*Я. АТАМАНЮК,
Прикарпатський
національний університет
імені Василя Стефаника,
м. Івано-Франківськ*

У зв'язку зі стрімко зростаючою популярністю рекреаційної діяльності в останні роки інтенсивно розширюється мережа і площа рекреаційних територій. Зростання попиту в населення на оздоровлення і відпочинок з пізнавальною метою спричиняє необхідність вдосконалення і створення сучасного рекреаційного інфраструктурного забезпечення. Отже, виникає необхідність здійснення комплексних наукових досліджень функціонування рекреаційних систем. В цьому аспекті інтегрування наукового знання, вдосконалення існуючих і розробка нових методів дослідження є необхідними умовами наукового підходу до раціоналізації використання рекреаційних ресурсів.

Обрана наукова проблематика безумовно вплинула і на вибір регіону дослідження – території Івано-Франківської області у її ландшафтному представленні. Пріоритетними у виборі регіону поставили такі його специфічні риси: вдале просторове положення, значне ландшафтне різноманіття, сприятливі мікрокліматичні особливості, густа мережа шляхів сполучення, численні атрактивні історичні й природні об'єкти, та при всьому зазначеному – невідповідність існуючої ситуації в дослідженні територіальних

рекреаційних систем (ТРС) перспективам розвитку тут потужної рекреаційної індустрії.

Вивчаючи будь-яке явище чи об'єкт, дослідник завше звертає увагу на першопричини його існування. У такому випадку доцільно вести мову про чинники (фактори) розвитку, динаміки і т. ін.

Фактором (чинником) вважається рушійна сила процесів чи умова, що впливає на них, суттєва обставина в якому-небудь процесі, явищі. В цьому контексті під чинниками формування ТРС розуміємо ті, що зумовлюють найефективніше функціонування систем у даному місці. Проаналізувати чинники, що впливають на формування ТРС, складно, оскільки багато об'єктивних і суб'єктивних причин часто спричиняють корінні або часткові зміни ТРС.

Н.С. Мироненко виділяє групу економіко-географічних чинників, що впливають на формування ТРС [1]: рекреаційні ресурси, економіко-географічне положення, система розселення, ступінь розвитку рекреаційної інфраструктури, характер контактів рекреаційного обслуговування з іншими галузями народного господарства. А. Маріот поділяє усі чинники на: селективні (господарство, розселення, соціальні і політичні чинники), локалізуючі (природні і культурно-історичні), реалізуючі (комунікаційні і матеріально-технічні). Л.П. Василенко пропонує, «коли розглядаються специфічні передумови розвитку туризму в конкретному регіоні, виділити суто регіональні фактори і класифікувати їх відповідно до мотивів подорожі так: природні фактори, фактори, пов'язані із історичними і культурними особливостями території, соціально-економічні умови та наявність єдиної інфраструктури, спеціальна інфраструктура регіону». В. Кравців і П. Жук пропонують виділяти суб'єктивні та об'єктивні фактори розвитку рекреаційної індустрії [2].

Основною метою здійсненого дослідження стало краєзнавче вивчення природних чинників і особливостей формування та перспектив розвитку регіональ-

них рекреаційних систем на прикладі території Івано-Франківської області. Сформульовано і розв'язано такі завдання:

- проаналізовано теоретико-методичні аспекти досліджень чинників формування рекреаційних систем;
- з'ясовано актуальні особливості і потенційні можливості природних чинників у формуванні краєзнавчо-рекреаційного потенціалу регіону;
- сформульовано загальні рекомендаційні засади з оптимізації рекреаційного середовища області.

Чинники (як першопричини) виступають одночасно і як компоненти ТРС, і як власне чинники, залежно від наукового рівня їх аналізу. Наприклад, такий компонент ТРС, як природні ресурси, є перш за все чинником формування ТРС регіонального рівня.

Отже, можна твердити, що в рекреаційній географії наявні різні критерії, принципи, підходи до виділення та диференціації факторів розвитку й існування ТРС. Звідси – існує необхідність наукової систематизації чинників ТРС.

На основі існуючих принципів виділення і трактування сутності чинників формування ТРС нами побудовано наближену схему їх ієрархії (див. табл. 1, стор. 57).

У схемі певною мірою відображується складність і різноманітність чинників формування ТРС, що дозволяє нам уточнити їх ієрархічне місце. Загалом же їх класифікація і структурний аналіз ще потребує детального дослідження в майбутньому. Процеси становлення і розвитку ТРС розглядаються як результат взаємодії на різних ієрархічних рівнях в просторі і часі та різних за генезисом груп чинників: просторових, історико-еволюційних, природничих і антропогенних.

Суттєве значення для розуміння стану і динаміки ТРС мають природні ресурси, які виступають, з одного боку, чинниками формування ТРС, а з іншого – є власне однією із складових елементів даних систем. Зауважимо, що наукових робіт, де б комплексно розглядалися природні ресурси як чинники рекреації, при-

таманні для території Івано-Франківської області з огляду їх взаємозв'язків із ТРС, не знайдено. Це робить зазначений аспект досліджень перспективним. Цінну наукову інформацію з цього приводу знаходимо у вчених, які свого часу так чи інакше досліджували регіон: О. Адамєнка [3], Л.І. Воропай, Б. Гаврилів, К.І. Геренчука, В. Гетьмана [4], Б. Голояда, В. Євдокименка, М.М. Койнова, М.М. Приходька та ін.

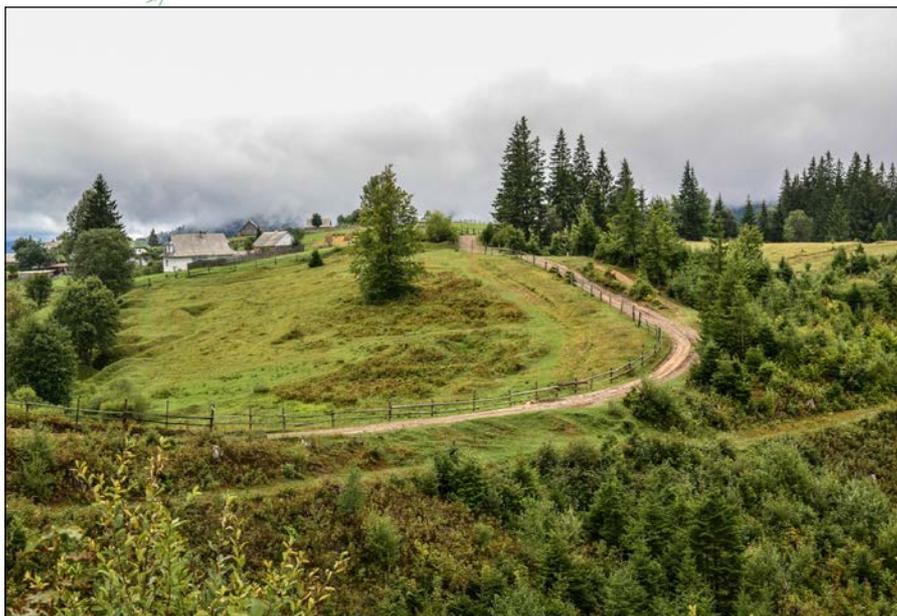
Геолого-геоморфологічні чинники.

На території Івано-Франківської області простежуються геологічні утворення двох типів: платформенні і геосинклінальні, а за геологічним віком – від найдавніших докембрійських до наймолодших антропогенних (четвертинних). До рангу геологічних пам'яток природи загальнодержавного значення відноситься одне урочище – Старуна, а місцевого значення – шість (переважно мальовничі скельні утворення). Пізнавальне значення мають також інші пам'ятки неживої природи: у верхів'ях Пруту (г. Говерла) та Дземброні (г. Смотрич) відслонюються сірі пісковики з пісковиково-аргелітними лусками (Чорногірська світа), на правому березі Пруту біля с. Заріччя Надвірнянського району збереглося унікальне відслонення добротівських верств з різноманітними відбитками. Сьогодні геологічні пам'ятки природи використовуються в основному для екстремальних видів туризму, зокрема скелелазіння, але в програмах туроператорів пропозиції щодо такого відпочинку не представлені, хоча потреба в послугах є.

До геологічних утворень належать і підземні води, зокрема мінеральні води, що знайшли широкий вжиток в рекреаційному господарстві. В Івано-Франківській області нараховується більше ста водопунктів мінеральних вод, що складає 13% усіх водопунктів Карпатського регіону [3]. Поширення мінеральних вод зі специфічними компонентами і властивостями по території Івано-Франківської області має певні відмінності (див. табл. 2, стор. 58).

Незважаючи на те, що лікувальні властивості окремих джерел були відомі ще у XIX ст. («Буркут» у Верховинському районі), сьогодні використання мінеральних вод з лікувальною метою знаходиться в області на дуже низькому рівні [3].

Важливим чинником, який впливає і на інші чинники, і на можливість розвитку багатьох видів рекреації, є рельєф. Загальновідомо, що чим яскравіше виражене чергування різних форм рельєфу території, тим більший інтерес вона представляє для рекреації. Івано-Фран-

Таблиця 1

СХЕМА СИСТЕМАТИЗАЦІЇ ЧИННИКІВ ФОРМУВАННЯ ТРС ІВАНО-ФРАНКІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Група чинників	Чинники	Види рекреації, що найбільше зазнають впливу
ПРИРОДНІ	Геолого-геоморфологічні чинники	Спортивна рекреація (пішохідний туризм, альпінізм, скелелазіння, гірський туризм, лижний туризм, спелеотуризм) Пізнавальна рекреація Лікувальна рекреація Оздоровча рекреація
	Гідрокліматичні чинники	Спортивна рекреація (водний туризм, екстремальний туризм) Пізнавальна рекреація Оздоровча рекреація (купально-пляжна, прогулянкова) Лікувальна рекреація
	Педобіогеографічні чинники	Оздоровча рекреація (спеціалізовані тури: орнітологічні, мисливські) Пізнавальна рекреація
	Утворення ландшафтної структури	Спортивна рекреація (велосипедний туризм, автотуризм) Пізнавальна рекреація
ПРИРОДНО-АНТРОПОГЕННІ	Агроландшафти	Пізнавальна рекреація Оздоровча рекреація (сільський зелений туризм)
	Природоохоронні території	Пізнавальна рекреація Оздоровча рекреація (екологічні тури)
СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ	Розселення	Пізнавальна рекреація (етнічні тури)
	Економічні передумови	Пізнавальна рекреація Лікувальна рекреація
	Екологічні	Пізнавальна рекреація Оздоровча рекреація
СУСПІЛЬНО-ІСТОРИЧНІ	Архітектурно-історичні ресурси	Пізнавальна рекреація
	Біосоціальні	Пізнавальна рекреація
	Подійні	Пізнавальна рекреація

Таблиця 2

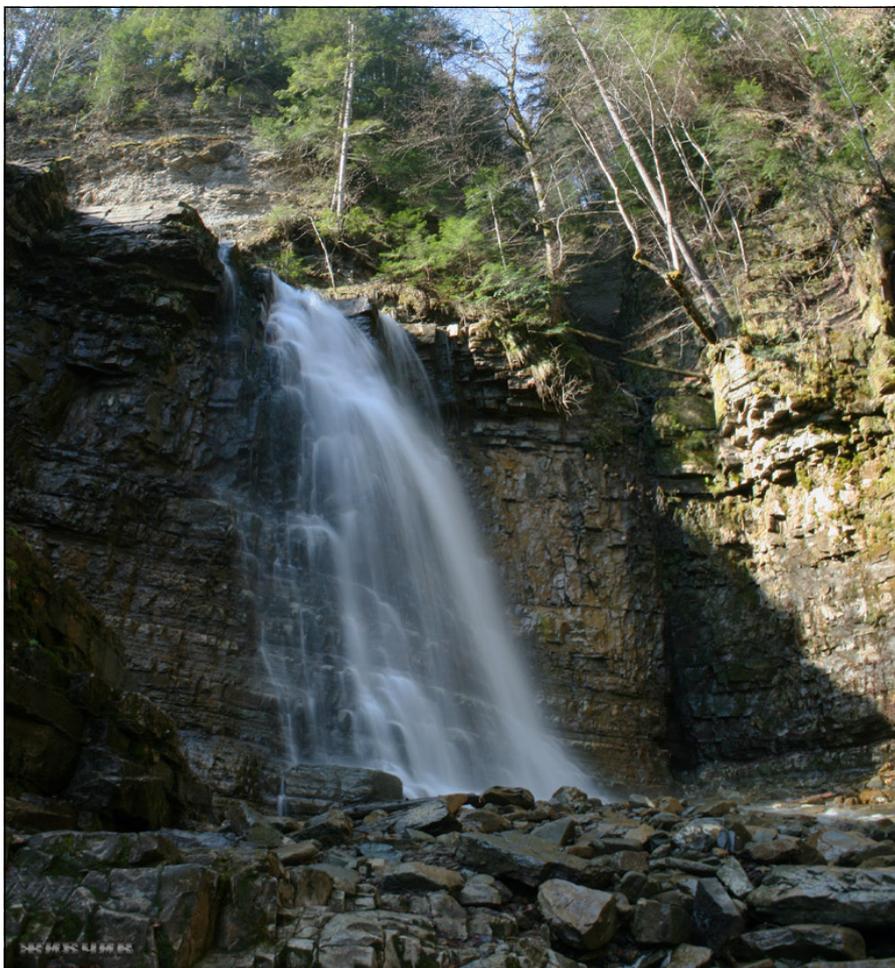
ПОШИРЕННЯ МІНЕРАЛЬНИХ ВОД ЗІ СПЕЦИФІЧНИМИ КОМПОНЕНТАМИ І ВЛАСТИВОСТЯМИ НА ТЕРИТОРІЇ ІВАНО-ФРАНКІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Мінеральні води	Район поширення
типу «Нафтуся»	смугою в південно-західній частині області в межах Верховинського, Косівського, Надвірнянського, Богородчанського, Долинського районів
вуглекислі води (за складом і властивостями близькі до знаменитих кавказьких мінеральних джерел «Нарзан» і «Казбегі»)	у південній частині області, у межах Верховинського району, в басейні р. Чорний Черемош
сульфідні води	Рогатинському, Тлумацькому, Калуському, Тисменицькому, Коломийському, Городенківському, Снятинському районах
залізисті води	у південній і в південно-східній частинах області в межах Рожнятівського, Богородчанського, Надвірнянського, Косівського і Верховинського районів
содові води	Верховинському, Надвірнянському та Долинському районах
води бромні, йодні, йодо-бромні	у передгірських та гірських районах області, а також складають великі поклади в глибоких горизонтах Передкарпатського прогину
хлоридно-натрієві й сульфатвміщуючі розсоли	смугою з північного заходу на південний схід по території Долинського, Калуського, Рожнятівського й Богородчанського районів

ківська область за характером рельєфу належить до числа найбільш мальовничих в Україні. Абсолютна більшість вершин Карпат нижче 2000 м і лише на масиві Чорногора шість вершин мають більшу висоту, у тому числі найвища точка Українських Карпат г. Говерла – 2061 м, на яку можна піднятися зі сторони Івано-Франківської та Закарпатської областей. Характерною рисою геоморфології окремих хребтів є те, що, як правило, на їх вершинах виступають тверді масивні пісковики, які, вивітраючись, утворюють скелясті урвища, кам'яні брили, осипи (на гребенях таких високих горганських хребтів, як Сивуля, Грофа, Попада, Довбошанка, Братківська тощо). Виразно помітно, що кам'яні осипи поширені на вершинах середньо-гірських хребтів, які піднімаються понад 1400-1500 м [5]. Поверхня найвишого гірського масиву Чорногори ускладнена не лише ерозійними формами, але й численними льодовиковими формами – карами, цирками («котлами») та моренними валами, які надають їй альпійського вигляду, утворюючи подекуди гострі гребені (особливо по північному схилу Чорногори та в Чивчинах). Гострі гребені, іноді з карнизами, є тільки на відроггах вододільного хребта масиву, наприклад, хребти Великі й Малі Кізли.

З точки зору розвитку рекреації цікавою є наявність схилів, придатних для влаштування гірськолижних та сноубордингових трас і полів. Найбільшою популярністю користуються такі гірськолижні зони, як Паляниця, Яблуниця, Ворохта Яремчанської міської ради, м. Косів та смт Верховина, с. Вишків Долинського району. Розроблені також пішохідні маршрути Карпатами – від найпростіших прогулянкових до складних багатоденних III категорії складності. Цікавим з точки зору рекреації є також Тлумач – Городенківський район області Придністерського Покуття. Цей регіон може стати перспективним для розвитку спелеотуризму.

Гідрокліматичні чинники. Водні ресурси Івано-Франківської області є важливою частиною її природних рекреаційних багатств. Річки Дністер, Прут, Білий та Чорний Черемош вже давно освоєні аматорами водного туризму. Особлива цікавість до р. Черемош та р. Прут обумовлюється наявністю на порівняно невеликій відстані комплексу складних природних перешкод. Певні незручності створює розміщення верхів'їв Чорного і Білого Черемошу в прикордонній зоні, а

Манявський водоспад
(Богородчанський район)

також відсутність спеціальних бівуаків, сигнальних щитів на берегах навпроти небезпечних ділянок, низький рівень туристичного сервісу.

Для ріки Дністер характерна невелика швидкість течії, що дозволяє проводити супутні відео- та фотозйомки. Наявність зручних пологих полян по обидва береги та численні струмки з чистою джерельною водою роблять цей район доступним для сімейного відпочинку, організованих дитячих та змішаних груп. Найціннішою, наймальовничішою ділянкою Дністра є Дністровський каньйон, який простягається на 250 кілометрів від гирла Золотої Липи до гирла Збруча, із значною кількістю історичних пам'яток на берегах.

Особливо мальовничістю виділяються водоспади, серед яких найвідомішими є: каскад водоспадів у вузькій тіснині під Говерлою та в Яремчі на р. Прут, тринадцятиметровий Манявський водоспад у Богородчанському районі, водоспад «Великий гук» у с. Шешори та водоспади в с. Шепіт Косівського району, водоспад «Крапивлець» в с. Микуличин.

Перспективним у плані розвитку туризму є освоєння карпатських озер, окремі із яких (Несамовите та Марічейка) поступово щезають. Багато подібних їм вже засипані продуктами руйнування крутих схилів чи перетворилися в болота (під загрозою – озеро Лебедине). Доцільним є будівництво в цих місцях туристських притулків. Варто подумати над тим, щоб збільшити глибину і площу дзеркала цих озер.

Якість кліматичних умов, з точки зору рекреації, полягає в ступені їх комфортності для відпочинку. На рівнинній частині Івано-Франківської області за рік спостерігається близько 140 комфортних для відпочинку днів, а в гірських районах на 20-50% менше. В Передкарпатті рекреаційний період зі сприятливими типами погоди триває 5 місяців (травень – вересень), у високогір'ї – 3 місяці (червень – серпень), у міжгірних котловинах, де кількість днів зі швидкістю вітру більше 6 м/с незначна (гігієністи вважають таку швидкість вітру несприятливою для відпочинку на відкритому повітрі), – близько 4 місяців (червень – вересень). Зимовий рекреаційний період триває в передгір'ї 3-5 місяців, а на високогір'ї до шести місяців і більше. Повторюваність сприятливих типів погоди за цей період складає близько 70%. Відсоток днів з інтенсивними опадами (5 мм за добу і більше) в літній період на рівнинній частині області значний і становить 18%, в гірських районах цей показник зростає (Яремче – 23%, Пожижевська – 26%). За

Канатна дорога (гірськолижний курорт «Буковель»)

таких умов більшість санаторно-курортних закладів загального та спеціалізованого профілю в області для курортної терапії використовують саме кліматичне лікування.

Педобіогеографічні чинники. Фітолікувальний тип рекреаційних ресурсів обмежується параметрами рекреаційного використання лісів і їх водоохоронно-захисними властивостями, цілющим впливом на організм людини і сприятливим санітарно-гігієнічним фоном для лікування, відпочинку, туризму.

Більшість лісових мисливських угідь області представлені середніми та незадовільними умовами для існування основних видів мисливської фауни, що спричинено переважанням у насадженнях середньовікових деревостанів та сильно вираженим «фактором турбування». У той же час угіддя з добрими кормовими та захисними умовами складають тільки 4-8%, причому спостерігається тенденція до їх зменшення, що зумовлено збідненням природних комплексів під впливом різних абіотичних, біотичних та антропогенних чинників, надмірних рубок проміжного користування та вітровалів. За останні 20 років питома вага найбільш придатних угідь зменшилась у 3-4 рази, відповідно оптимальна чисельність копитних зменшилась на 30-40% [3].

Утворення ландшафтної структури. До ландшафтних ресурсів рекреації належать мальовничі обширні території, що вирізняються своїм природнім виглядом, а також штучно змінени, пристосовані для відпочинку об'єкти. Важливим компонентом розвитку туризму і рекреації є мальовничість, а мальовничі прикарпатські краєвиди неодноразово описані класика-

ми вітчизняної та зарубіжної літератури, що, безперечно, є доброю рекламою. Доступність та оглядову ефективність вдало поєднує хребет Кострича (на північному сході відкривається чудова панорама Покуття, а на південному заході – весь ланцюг Чорногірського хребта), г. Говерла (в гарну погоду видно навіть Івано-Франківськ, Коломию та Снятин), вершини Хом'яка, Синячки, Великої та Малої Рокіти. Тому по Карпатах розроблено багато пішохідних, гірських, лижних та велосипедних маршрутів, а також маршрутів автомобілотуризму.

Щодо рівнинної частини області, то тут можна відзначити великі пагорби поблизу Рогатина (Квасова Гора) і Галича (Замкова Гора) із своєрідними панорамами. Їх відвідування можна залучити в програму екскурсій та походів вихідного дня.

ЛІТЕРАТУРА

1. Мироненко М.С. Рекреационная география /М.С. Мироненко, И.Т. Твердохлебов. – М.: Изд. Москов. ун-та, 1981. – 208 с.
2. Кравців В. Концептуальні основи перспективного розвитку індустрії в Карпатах /В. Кравців, П. Жук //Економіка України. – 1993. – № 12. – С. 57-62.
3. Стратегія розвитку та маркетингу туризму Івано-Франківської області до 2015 року /І.В. Підлетейчук, О. М. Адаменко, П.В. Андрусак та ін.]. – Івано-Франківськ: 2007. – 259 с.
4. Гетьман В. Сучасний стан і перспективи розвитку курортної справи в Карпатському регіоні /В. Гетьман //Гори і люди (у контексті сталого розвитку): Матеріали Міжнарод. конф. Т.1. – Рахів, 2002. – С. 39-41.
5. Свистович Р. Горгани – перспективний регіон Українських Карпат /Р. Свистович //Джерела. – № 3. – С. 24-34.

ЛАНДШАФТИ ДРЕВНІХ ЦИВІЛІЗАЦІЙ

РЕКРЕАЦІЙНІ РЕСУРСИ ПІВДЕННОЇ БЕССАРАБІЇ

*А. МОЛОДЕЦЬКИЙ,
Л. ВАСИЛЬЄВА,
Одеський
національний університет
імені Іллі Мечникова*

Територія південного заходу сучасної Одещини з п'ятого століття до нашої ери пов'язана з присутністю античної цивілізації. Тут були утворені грецькі колонії, пізніше міста-держави Тиру (Тірас), Нікіній, Ахілея та ін., які здійснювали контакти з «варварськими народами». З того часу характер освоєння і заселення цього краю мав істотні особливості, що відрізняють його від інших частин України. Первинне господарське освоєння відбувалося тут в період з V століття до н.е. по III століття н.е. в процесі грецької та римської колонізації. Після Великого переселення народів постійні поселення тут були майже відсутні близько 600-700 років, а зберігалось лише кочове населення різного етнічного походження.

У IX-IV століттях територія стала об'єктом інтересів Візантії, Київської Русі, Галицько-Волинського князівства, Угорщини і створеного на її околиці Молдавського князівства. У зв'язку з цим відбувалося становлення міських поселень, і територія залучилася до європейської християнської цивілізації. Проте татаро-монгольські і турецькі завоювання XIII-XV століть знову припиняють господарський прогрес. У результаті російсько-турецьких воєн XVIII-XIX століть відбувається сучасне заселення і господарське освоєння краю. До початку XIX ст. людиність тут була представлена українським, російським, молдавським і тюркомовним кочовим населенням, а після переходу в 1812 році до складу Російської імперії великого значення набула німецька, болгарська, сербська і грецька колонізація, що заміщує кочівників. Тому для даної місцевості характерна наявність моноетнічних і біетнічних сільських поселень, що представляють істотний етнокультурний інтерес, створюють пе-

редумови для пізнавальної рекреаційної діяльності.

Рекреаційні системи даної території виникли частково в кінці XIX – початку XX ст. у царській Росії, частково у 1920-1940-і рр. – у період перебування тут румунської адміністрації, частково створені за радянських часів структурами як Української, так і Молдавської РСР, що помітно відображається на їх сучасному і перспективному застосуванні.

Рекреаційні системи використовують тут три основні групи ландшафтних місцевостей: причорноморські акумулятивні, зрідка абразійні берегові ділянки; прилиманні і плавневі ландшафти; ландшафти долин малих річок у відрогам Молдавської височини.

Найбільш освоєними в рекреаційному плані є ландшафти узбережжя Шаболатського, Дністровського лиманів і Чорного моря в межах Білгород-Дністровського району і селищ Сергіївка і Затока. Це ділянки акумулятивних морських форм-пересипів, шириною 150-1200 м, що відокремлюють лимани від моря, а також ділянки абразійного типу побережжя в селищі Сергіївка і селах Куротне і Приморське. Тут рекреаційні системи, спочатку орієнтовані тільки на використання грязей та мулів Шаболатського лиману, стали виникати ще в кінці XIX століття (у с. Будаки – зараз Приморське – з 1895 р. [5]). З 1920-х років Сергіївка (Сергієшті-Ноу), Затока (Бугаз) і Біленьке (Акімбет) стають не тільки грязьовими, але і кліматичними курортами, де будуються грязелікарні, готелі і санаторії. В цей же час відбувається істотна зміна природних ландшафтів: у зв'язку з будівництвом залізничної гілки Одеса-Акерман (Білгород-Дністровський) в 1916 р. була насипана гребля, яка розділила Дністровський і Шаболатський лимани. Рівень останнього помітно знизився і утворилася сучасна система заболочених лиманних плавневих ландшафтів,

що стали угіддями для полювання та рибальства місцевого населення і рекреантів сусідніх курортів, а у сучасних умовах ще й екологічного туризму.

Найбільш інтенсивне господарське освоєння рекреаційних ландшафтів Сергіївки, Затоки, Приморського і Курортного відбувалося в 1970-80-і роки, коли основні інвестиції були спрямовані на будівництво санаторіїв, пансіонатів, баз відпочинку і дитячих таборів в межах степових ландшафтів приморського плато і на створення необхідної курортної інфраструктури. До 75% всіх інвестицій в курортно-рекреаційну сферу поступало з бюджету Молдови, тому після розпаду СРСР виникли складнощі в правовласних відносинах України і Молдови і проблеми в експлуатації рекреаційних установ.

З 2006 року почав реалізовуватися проект будівництва потужного аквапаркового комплексу на зсувній терасі корінного берегового плато у Сергіївці. На жаль, через економічну кризу після землевідводу та створення інженерного облаштування будівництво було призупинено.

У межах Тузловської групи лиманів рекреаційні ландшафти пересипів відзначаються як найбільш чисті в екологічному плані [1]. Курортні села Лебедівка (Татарбунарського району) і Приморське (Килійського району) використовують абразійні ландшафти берегової смуги, а забудова кіс – пересипів, окрім окремих рибальських притулків, повністю відсутня. Серйозно гальмує розвиток рекреаційної діяльності тут низький рівень освоєності транспортної інфраструктури, невдалий досвід вісімдесятих років ХХ ст. по розсоленню лиману Сасик, низька якість підземних вод і ряд інших. Проте активні форми природно-пізнавальної рекреації – туризму тут поступово входять в буденну практику [2], ландшафти пересипів зваблюють своєю віддаленістю від цивілізації активних рекреантів.

Плавневі річкові і лиманні ландшафти дунайської дельти використовуються для кліматичної рекреації, полювання і рибальства, перш за все місцевим населенням. Вітчизняні та іноземні туристи відвідують, в основному, плавневу зону дельти Дунаю біля м. Вилкове – при огляді міста і ділянок Дунайського біосферного заповідника, де відносна флористична однаковість гідрофільної плавневої рослинності

компенсується різноманіттям пташиного світу (понад 200 видів пернатих, що гніздуються, більше 120 видів перелітних водоплавних птахів), іхтіофауни (близько 100 видів риб), десятками видів земноводних і ссавців [4, с. 378]. Іноземні туристи відвідують такі об'єкти винятково з метою пізнавальної рекреації і знайомства з життям птахів, ссавців і земноводних. Тури проводяться в комфортних кліматичних параметрах сезону або під час міграції птахів. Вітчизняні туристи з віддалених регіонів активніше відвідують ландшафти дунайської дельти впродовж всього року, але теж переважно в комфортний сезон. Це зумовлює умови для сезонності використання ландшафтів дельти Дунаю і зменшення їх інвестиційної привабливості. Розширенню використання даних рекреаційних ландшафтів заважає загроза рекреаційної дигресії [6] для уразливих гідрофільних біоценозів і недостатній розвиток транспортної і рекреаційної інфраструктури, в яку за радянських часів (у 1940-80-і роки) практично не поступали державні капіталовкладення через прикордонне положення і політику безпеки того часу.

Слід відзначити, що перші туристичні готелі у Вилковому були відкриті за часів румунського адміністрування у 1920-і роки. Тоді здійснювався план залучення ландшафтів всієї дунайської дельти до мисливсько-рибальських форм туризму. Але економічна криза 1929-35 рр. та політична нестабільність у королівській Румунії стали на заваді реалізації цього плану.

Третя група рекреаційних ландшафтів представлена степовими ділянками долин малих річок Аліяга, Киргиз-Китай, Когильник, Сарата, Хаджідер, Чага та ін., де створені ставки-водосховища. Їх оточує степова рослинність з вкрапленнями чагарникового характеру. Живописність таких місцевостей, особливо у відрогам Молдавської височини, дозволила створити тут в 1950-80-і роки невеликі рекреаційні об'єкти сезонного типу: дитячі табори і табори відпочинку місцевого значення, які зараз майже не використовуються. Тарутинсько-Старокозацький і Бородинський геоботанічні округи [3, с. 374] відрізняються тут специфікою степових біоценозів, що, безумовно, є значним ресурсом для коротко- і середньострокового відпочинку місцевого населення і у разі залучення окремих фермерських садиб до розвитку системи «зеленого» туризму одержить певну перспективу. Місцем природно-пізнавального туризму тут може стати Манзирський парк, Могильовські і Анновські лісові масиви біля села Лісне Тарутинського району, де на площі 134 га знаходяться не тільки штучні лісові насадження, але і залишки гирнецевих лісів з пухнастого і черешкового дуба, які мало де збереглися серед розораних степів [3]. Тут, у вищих в гіпсометричному плані ділянках, спостерігається менша мінералізація підземних вод (Тарутино і Березино), що створює сприятливіші умови для розвитку рекреаційної діяльності, ніж на територіях Причорноморської низовини в Болградському, Татарбунарському, Арцизькому

Вилкове – українська Венеція;
вид на Дністровський лиман

Володіння НПП «Тузлівські лимани»; база відпочинку «Бессарабія» (село Лебедівка Татарбунарського району)

Плавневі річкові і лиманні ландшафти дунайської дельти використовуються для кліматичної рекреації, полювання і рибальства, що обумовлено наявністю великої кількості представників тваринного і рослинного світу.

Рекреаційні ландшафти степових ділянок долин малих річок в межах відрогів Молдавської височини представлені степовою рослинністю, чагарниками та штучними парками і використовуються для відпочинку місцевого населення.

ЛІТЕРАТУРА

1. Амброз Ю.А., Борисевич Т.Д., Молодецкий А.Э. Типовые краеведческие маршруты в школьной географии Одесской области [Текст]//Краеведческий вестник, 2001, № 1(15). – С. 27-35.

2. Воля Е.Г., Другин А.И., Бушуев С.Г. Проект комплексного летнего маршрута по Черноморскому побережью [Текст]//Черноморская каравелла. /Отв. ред. к. х. н. Кац Б.М., к. г. н. Молодецкий А.Э. – 2004. – Одесса: ЦИТЭПИ, 2004. – С. 22-25.

3. Дроздов А.М., Ланько А.И. Степная область южных отрогов Молдавской возвышенности [Текст]//Физико-географическое районирование Украинской ССР. /Под ред. проф. Попова В.П., проф. Маринича А.М., доц. Ланько А.И. – К.: Изд-во Киевского ун-та, 1968. – С. 371-377.

4. Дубина Д.В. Дунайські плавні //Географічна енциклопедія України [Текст]. – К.: Українська радянська енциклопедія ім. М.П. Бажана, 1989. Т. 1. – С. 377-378.

5. Компаниец В.Н., Компаниец Н.В., Компаниец И.В. Аспекты истории развития бальнеотерапии на курорте Сергеевка [Текст]//Устойчивое развитие туризма на Черноморском побережье. /Отв. ред. к. х. н. Кац Б.М., д. г. м. н., проф. Сафранов Т.А., д. э. н. Слюсаренко О.А. – Одесса: ОЦНТЭИ, 2001. – С. 379-384.

6. Теоретические основы рекреационной географии [Текст]//Ред. В.С. Преображенский. – М.: Наука, 1975. – С. 72-77.

і Саратському районах, де підземні води насичені сірководнем і не відповідають питним стандартам. Тому рекреаційні можливості ландшафтів українсько-молдавських прикордонних територій оцінюються високо.

До ландшафтних рекреаційних ресурсів даної території, зрозуміло, дотично відносяться також історичні, архітектурні, етнічні ландшафти, які можуть служити не тільки доповненням, але і основою рекреаційної привабливості південної Бессарабії.

Отже, історія використання рекреаційних ландшафтів південної Бессарабії поділяється на три етапи: початковий (кінець XIX ст. – 1940-і роки), середній (радянський період – 1940-1980-і роки) та сучасний (з 1991 р.). Кожний з них має характерні прояви в плані природокористування та економічного розвитку, але всі вони не можуть вважатися

цілком цілеспрямованими: прогресивні зміни межували з регресивними.

У рекреаційних цілях використовуються три групи ландшафтних місцевостей: причорноморські акумулятивні, зрідка абразійні берегові ділянки, приліманні і плавневі ландшафти; ландшафти долин малих річок у відрогів Молдавської височини.

Найбільш освоєними в рекреаційному плані виявилися ділянки акумулятивних морських форм – пересипів узбережжя Шаболатського, Дністровського лиманів і Чорного моря в межах Білгород-Дністровського району і селищ Сергіївка і Затока.

Акумуляційні та абразійні рекреаційні ландшафти Тузлівської групи лиманів є найбільш екологічно чистими та характеризуються транспортною віддаленістю від основних чинників забруднювачів.

АНТРОПОГЕННИЙ ВПЛИВ НА РУСЛА ТА ЗАПЛАВИ РІЧОК ПЕРЕДКАРПАТТЯ

О. ПАЛАНИЧКО,
Чернівецький
національний університет
імені Юрія Федьковича

Вплив антропогенних чинників на ландшафти Передкарпаття розпочався досить давно. Активізувалася господарська діяльність людини у середині ХХ століття. Саме в цей час розгортається будівництво основних захисних інженерних споруд, мостових переходів, розробляються руслові та заплавні кар'єри по видобутку будівельних матеріалів. Тому вивчення цього питання є досить важливим та актуальним. Адже інтенсивне освоєння та використання заплавл, берегів річок призводить до зміни річкових ландшафтних систем.

Руслознавчі дослідження, які набули поширення в другій половині ХХ століття, приурочувались переважно вивченню природних умов з метою освоєння територій. Зокрема, перші праці О.Н. Кафтана (у 1966-1969 роках) стосувались берегозахисних заходів на річках Українських Карпат та дії найбільших паводків. Пізніше водний баланс і якісний стан водних ресурсів Українських Карпат досліджувалися М.І. Кирилюком [3], гідрографічна мережа Карпат та зливовий стік – Б.В. Киндюком [1], еколого-геоморфологічний аналіз регіону – І.П. Ковальчуком [4], а морфологія, генезис та історія розвитку рельєфу Передкарпаття відображені у працях Я.С. Кравчука [5]. Ю.С. Ющенком проведено детальний геогідроморфологічний аналіз умов та закономірностей руслоформування річок Тиса, Прут і Дністер (описано однорідні ділянки та закономірності їх змін уздовж течії) [7]. А.О. Кирилюком проаналізовано антропогенні умови розвитку Верхнього Пруту [2].

Активна господарська діяльність призвела до змін однорідних ділянок русел та заплавл (ОДРЗ). Окремі ділянки повністю урбанізовано. На інших зафіксовано локальні (внутрішні) зміни. В результаті таких перетворень основних параметрів системи потік-русло та процесів руслоформування річок у їх басейнах виникають небезпечні явища та процеси.

Проаналізувавши відповідні картографічні матеріали 1889 року (М 1:150000) і 1977 року (М 1:100000) та сучасні космоснімки), а також провівши ряд експедиційних досліджень на річках Передкарпаття, можна твердити, що досліджувана територія зазнала великих антропогенних перетворень. Даний регіон досить щільно заселений. Місцеве населення активно використовує алювій із русел та заплавл для господарських потреб та будівництва.

Так, наприклад, на р. Стрий біля с. Ходовичі, де був розташований великий кар'єр і «завдяки» надмірному видобутку алювію відбулося пониження русла (на 5-6 метрів), русло перетворилося із розгалуженого на глибоко врізане однокоравне. Незважаючи на завдані збитки (розмиті, а пізніше зруйновані

основні гідротехнічні споруди (мости, дамби) вздовж річки) на початку вісімдесятих років ХХ ст., тут продовжується забір алювію. Також активно ведуться роботи по розробці кар'єрів у заплаві на лівому березі річки Стрий в районі с. Стриганці. Русло тут однокоравне, врізане. ОДРЗ р. Стрий від м. Стрий до с. Кути повністю антропогенно перетворена.

Антропогенного походження є середня частина р. Чечви, що пов'язано із створенням та функціонуванням Чечвинського водосховища. Вона включає три підділянки: гирло Чечви (на вході у водосховище), власне водосховище та русло у нижньому б'єфі (до гирла р. Дуби).

З правого берега водосховище обмежено греблею, що переходить в дам-

Річка Бистриця Солотвинська

Річка Чечва; «данина» річок Передкарпаття

на всьому протязі – урбанізовані ділянки. Окремі ОДРЗ (наприклад, в межах м. Коломия, м. Чернівці) повністю перетворені.

Варто зазначити, що під час експедиційних досліджень ми зафіксували, що майже на всіх річках в межах Передкарпаття створено захисні дамби і, навіть після проходження катастрофічного паводку, тут продовжують вибір алювію із русел та заплав.

ЛІТЕРАТУРА

1. Киндюк Б.В. Гидрографическая сеть и ливневой сток рек Украинских Карпат /Борис Владимирович Киндюк. – Одеса. «ТЭС», 2003. – 220 с.

2. Кирилюк А.О. Геогідроморфологічний аналіз розвитку русла та заплави Верхнього Пруту: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. геогр. наук: спец. 11.00.07 «Гідрологія суші, водні ресурси, гідрохімія» /А.О. Кирилюк. – К., 2009. – 20 с.

3. Кирилюк М.І. Водний баланс і якісний стан водних ресурсів Українських Карпат / Мирослав Іванович Кирилюк – Чернівці: Рута, 2001. – 246 с.

4. Ковальчук І.П. Регіональний еколого-геоморфологічний аналіз /Іван Платонович Ковальчук – Львів: Інститут українознавства, 1997. – 440 с.

5. Кравчук Я.С. Геоморфологія Передкарпаття /Ярослав Сафронів Кравчук – Львів: Меркатор, 1999. – 188 с.

6. Паланичко О.В. Аналіз провідних умов та вікових змін руслоформування річок Центрального Передкарпаття /О.В. Паланичко // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Географія – Вінниця, 2008. – Вип. 17. – С. 18-27.

7. Ющенко Ю.С. Геогідроморфологічні закономірності розвитку русел /Юрій Сергійович Ющенко – Чернівці: Рута, 2005. – 320 с.

бу обвалування, а із тильної сторони знаходиться шосе (сміт Рожнятів – с. Нижній Струтинь), лівий високий берег вкритий лісом та задернований, а вздовж обриву зверху проліг нагірний канал.

Русло р. Дуби в межах Передкарпаття звивисто розгалужене. Звивистість в сучасному руслі проявляється не на всій ділянці та поєднується із локальними ділянками (звуженого русла). Можливо, це наслідок антропогенного впливу. Смуга руслоформування власне у гирловій ділянці має ширину 30-40 м. Звивистість антропогенно пригнічена – русло спрямлене.

Протягом минулого століття на річці Лімниці теж відбулися значні зміни в руслі (особливо біля смт Перегінське та с. Слобода Рівнянська: із розгалуженого воно перетворилося на спрямлене одно-, дворукавне).

Від с. Томашівці до гирла, довжиною 6 км, русло р. Болохівки також антропогенно перетворене – спрямлене. На космоснімках нами відмічено систему староріч, що свідчить про звивистість русла в минулому.

У межах м. Калуш русло р. Сівки штучне: річку відвели, а на її місці зробили кар'єр калійних солей. За картою 1889 року смуга руслоформування досягає 500-600 м. Варто зазначити, що русло каналізували ще до 1977 року.

Змінилося також русло р. Бистриці Солотвинської в межах с. Солотвино – стало одорукавним, спрямленим. Гадаємо, це пов'язано із господарською діяльністю в басейні річки. Русло р. Бистриці Надвірнянської на урбанізованих ділянках значно змінено. Майже на всіх ОДРЗ річок басейну р. Бистриці нами було зафіксовано дамби обвалування, численні мостові переходи, вибір алювію із русла.

Щодо русла річки Ворони, то більша його частина (від с. Ворона до с. Чорнолазці) також антропогенно перетворена: русло каналізоване та врізане. Хоча за картами 1889 року воно звивисте, з другорядними протоками.

На річках Черемош, Прут та Сірет нами також зафіксовано антропогенно змінені ділянки русел та заплав. Зокрема, на р. Прут після виходу із гір майже

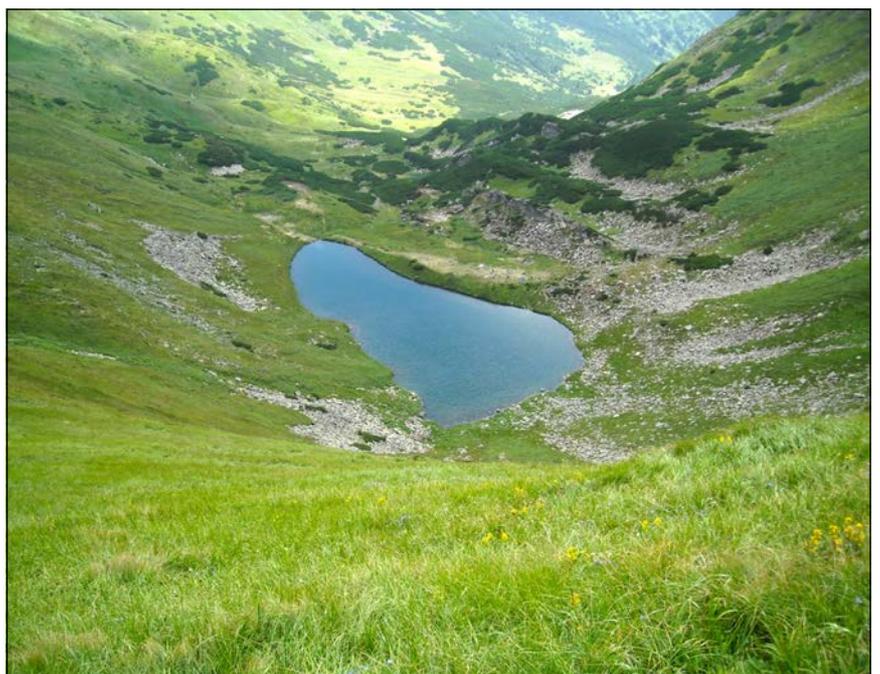
ВИСОКОГІРНІ ВОДНО-БОЛОТНІ ЕКОСИСТЕМИ ЧОРНОГОРИ – ПОТЕНЦІЙНІ ОБ'ЄКТИ ДЛЯ ВКЛЮЧЕННЯ ДО РАМСАРСЬКОЇ КОНВЕНЦІЇ

*В. ПОКИНЬЧЕРЕДА,
заступник начальника відділу
науково-дослідної роботи
та сталого розвитку;
П. ПАПРИГА,
завідувач лабораторії
екологічного моніторингу,
кандидат геологічних наук;
М. ВОЛОЦУК,
завідувач ботанічної
лабораторії, кандидат
біологічних наук,
Карпатський біосферний
заповідник,
м. Рахів*

Озера і болота високогір'я Чорногірського масиву Карпатського біосферного заповідника (КБЗ) розташовані на південно-західних мегасхилах Чорногори Українських Карпат [2]. Угіддя знаходяться в межах буферної зони та зони регульованого заповідного режиму КБЗ, де дозволені наукові дослідження, природоохоронні заходи, регульована рекреація. Водні об'єкти займають днища льодовикових котлів, відіграють важливу біогеоценотичну роль, акумулюють тривалий час значну кількість вологи під час злив та сніготанення. Гірські гідробіогеоценози, як один із різновидів біогеоценозів, віддалені від джерел антропогенного забруднення, слугують еталонними системами для вивчення перебігу різноманітних природних процесів, позбавлених прямого впливу людини.

Високогірні озера, крім наукової, природоохоронної, рекреаційної і естетичної цінності, мають також важливу історичну та етнографічну вагу. Майже про кожне озеро у народі складено багато пісень, легенд, історичних спогадів тощо.

Протягом 2009-2012 років нами проведено роботу по дослідженню

Озеро Бребенєскул

ХАРАКТЕРИСТИКА НАЙБІЛЬШИХ ОЗЕР ЧОРНОГІРСЬКОГО МАСИВУ КБЗ

Таблиця

№ п/п	Назва об'єкта	Висота н.р.м. (м)	GPS-координати	Глибина (м)	Площа водного дзеркала (га)	Довжина (м)	Ширина (м)
1	Бребенескул	1801	N 48° 06,103'; E 024° 33, 707';	2,8-3	0,6	152	47-25-32
2	Нижній Озірний	1513	N 48° 08, 030'; E 024° 30, 956';	3	0,25	50	20-30-25
3	Верхній Озірний	1625	N 48° 07,550'; E 024° 31, 1961';	0,5	0,20	120	15-22
4	Брецул	1731	N 48° 09, 114'; E 024° 30, 031'.	1,7	0,16	60	20-15-40

озер і боліт Чорногірського заповідно-го масиву КБЗ. За результатами роботи видано Розпорядження Кабінету Міністрів України «Про погодження надання статусу водно-болотних угідь міжнародного значення урочищу «Озірний-Бребенескул» від 21 вересня 2011 року, № 895-р». Площа водозбірного басейну даного угіддя становить 1656,91 га, що розташовані в межах висот 956–2061 м н.р.м.

Геологічна структура визначається розташуванням на межі централь-

ної синклінальної і внутрішньої антиклінальної зон Карпат, розвитком осадових утворень флішових формацій, які відклалися, починаючи від верхньої крейди до олігоцену включно. Геоморфологічно – це яскраво виражені льодовикові форми рельєфу (морени, кари, цирки). Часто зустрічаються форми рельєфу, утворені внаслідок морозного вивітрювання, а також сходу снігових лавин. Переважають гірські лучно-буроземні ґрунти, формування яких відбувається під

лучною і чагарниковою рослинністю. Їх особливістю є наявність торфу, товщиною до 10-12 см. Середня температура повітря найтеплішого місяця (липень): +13,7°C, найхолоднішого (січень): –12,1°C. Зима характеризується низькими температурами і вологістю повітря, безморозний період триває 80–95 діб, період весняного сніготанення – близько 35 діб. Сніговий покрив утримується з листопада до кінця травня. За рік випадає 1050–1550 мм опадів [1]. За біогеографічною характеристикою – це альпійський біогеографічний регіон на карті Смарагдової мережі Європи.

Високогірні водно-болотні угіддя (ВБУ) Чорногірського масиву відповідають трьом Рамсарським критеріям, зокрема:

1. Угіддя представляє верхів'я гір Говерла, Брецул, Туркул, Пожижевська, Бребенескул, де беруть початок річки Говерла, Бребенескул і Озірний з дуже значною густотою річкової мережі – 2,9 км на км², які відіграють важливу роль у живленні р. Тиса (найбільша притока Дунаю). Близько 5% території є заболоченою. В основному це гірські оліготрофні болота, що сформувалися в льодовиковий період. На даних угіддях знаходяться чотири найбільші озера льодовикового походження. Поруч розміщені декілька менших осоково-сфагнових озер і боліт.

2. Це місце мешкання низки рідкісних видів тварин і зростання рідкісних видів рослин.

3. Угіддя підтримує існування низки популяцій видів, важливих для збереження біорізноманіття Карпатського біогеографічного регіону.

Водозбірний басейн розташований у високогірній частині Українських Карпат. Живлення відбувається за рахунок поверхневих і атмосферних вод. Велика кількість струмків мають велике значення для формування стоку річки Тиси.

Озеро Нижній Озірний

Озеро Бребенескул розташоване в давньольодовиковому карі між вершинами Бребенескул і Гутин-Томнатик. Розміщене на висоті 1801 м н.р.м. і є найвищим озером в Україні. Підгачене порогами-ригелями. Береги круті, високі, з кам'яними осипищами. Живиться атмосферними опадами та підтоком ґрунтових вод водозбірному басейну. Гідрохімічні параметри станом на 01.09.09 року: вода прозора чиста, слабо кисла (рН 6,28), гідрокарбонатно-натрієвого типу, м'яка, жорсткість $-0,18$ мг-екв./дм³, $SO_4^{2-} - 3,7$ мг/дм³, $Cl^- - 4,3$ мг/дм³, загальна мінералізація $- 30,9$ мг/дм³. Дно понижується у північно-західній частині. Озеро не заростає прибережно-водними рослинними угрупованнями. Від озера бере початок потік Бребенескул.

Озеро Нижній Озірний розташоване в давньольодовиковому цирку на південно-західних макросхилах вершин Пожижевської і Туркула. Поруч з озером (на віддалі 70 м) протікає потік Озірний. Озеро заростає прибережно-водними рослинними угрупованнями вздовж берега на 0,5–3–4 м. Підгачене порогами-ригелями. Живиться атмосферними опадами та ґрунтовими водами. Гідрохімічні параметри станом на 01.09.09 року: вода слабо прозора, кисла (рН 5,12), гідрокарбонатно-натрієвого типу, жорсткість $-0,03$ мг-екв./дм³, $SO_4^{2-} - 3,7$ мг/дм³, $Cl^- - 2,5$ мг/дм³, загальна мінералізація $- 18,4$ мг/дм³. Дно понижується до центру озера.

Озеро Верхній Озірний розташоване в давньольодовиковому цирку на південно-західних макросхилах вершин Пожижевської і Туркула. В нього впадає невеликий струмок і бере початок потік Озірний. Живиться атмосферними опадами та ґрунтовими водами. Гідрохімічні параметри станом на 01.09.2009 року: вода прозора чиста, слабо кисла (рН 6,10), гідрокарбонатно-натрієвого типу, жорсткість $- 0,15$ мг-екв./дм³, $SO_4^{2-} - 3,5$ мг/дм³, $Cl^- - 2,9$ мг/дм³, загальна мінералізація $- 22,7$ мг/дм³. Дно майже рівномірне і мілке з незначним пониженням глибини у центрі.

Озеро Брецул розташоване на Брецульському плато – південно-західний макросхил вершини Брецула. Живиться атмосферними опадами та ґрунтовими водами. Гідрохімічні параметри станом на 01.09.2009 року: вода прозора чиста, кисла (рН 4,82), сульфатно-натрієвого типу, жорсткість

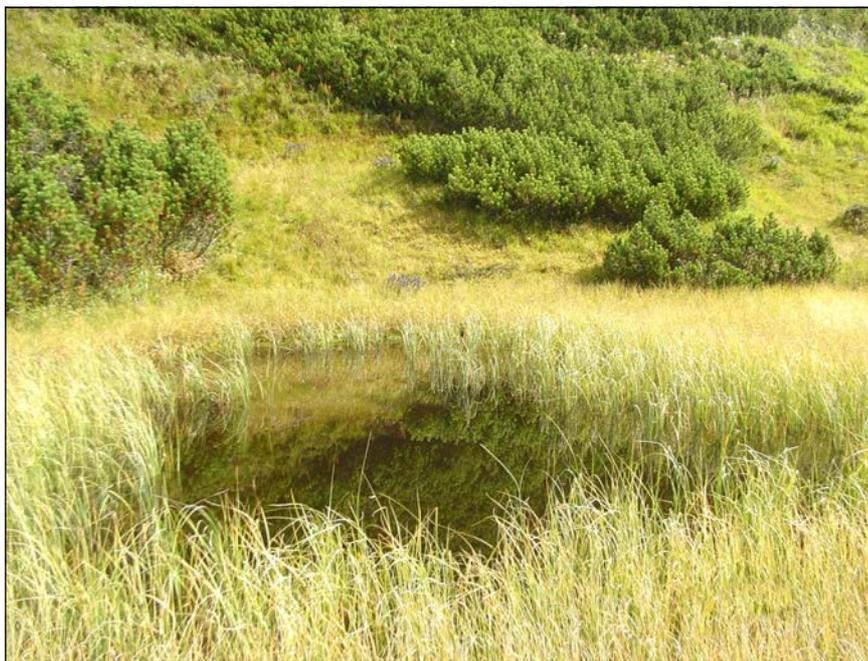
Озеро Брецул

$0,03$ мг-екв./дм³, $SO_4^{2-} - 4,7$ мг/дм³, $Cl^- - 1,6$ мг/дм³, загальна мінералізація $- 15$ мг/дм³. Дно майже рівномірне з пониженням глибини у центрі. Озеро інтенсивно заростає осоково-сфагновою рослинністю.

Також на даних угіддях знаходиться декілька менших озер і боліт, площею водного дзеркала до 0,1 га. Деякі озера сполучені між собою поверхневими або підморенними струмками. В деяких місцях є велика кількість заторфованих озерних улоговин, які заповнені мілким шаром води лише під час активного танення снігів і в дощовий період. Окрім того, в межах даного угіддя

є декілька оліготрофних осоково-сфагнових боліт, так званих «висячих».

Рослинний світ представлений водно-болотними та прибережними рослинними угрупованнями у межах верхнього лісового, субальпійського та частково альпійського поясів. Водноболотна рослинність сформована переважно з осоки здутої, пухівки піхвової, водянки чорної та сфагнових мохів. ВБУ є оселищами значної кількості рідкісних видів, що включені до «Червоної книги України» (2009): сверція багаторічна, товстянка альпійська. Значна частина високогірних озер знаходиться у межах верхнього лісового поясу серед зарос-

Заростаючі високогірні озера Чорногори

тей криволісся, сформованого ялиною європейською, сосною гірською, вільхою зеленою. Лише тут відзначені дуже рідкісні для України фітоценози, що занесені до Зеленої книги України (2009): гірськососняк сфагновий та пригніченоялиничник сфагновий, що характерні також і для гірських боліт Західної Європи.

Тваринний світ. Високогірні ВБУ є місцем живлення та гніздування деяких біляводних видів птахів: звичайної оляпки, гірської пліски. У період міграції тут зупиняються на відпочинок ба-

гато видів мігруючих водоплавних та біляводних птахів (лелекоподібні, гусеподібні, журавлеподібні, сивкоподібні). В цей час тут можна зустріти види птахів, які занесені до Червоної книги України та Європейського червоного списку: чорного лелеку, білооку чернь, сірого журавля, деркача, великого кроншнепа. Ці високогірні водойми слугують місцем розмноження та розвитку для низки ендемічних та субендемічних видів земноводних, зокрема тритонів карпатського та альпійського, кумки гірської, а також жаби трав'яної і ропу-

хи звичайної. Перші три види включені до Червоної книги України.

Слід відзначити, що деякі водно-болотні угіддя знаходяться на територіях без вилучення у землекористувачів у таких функціональних зонах біосферного заповідника, як буферна та традиційного природокористування – їх режим дозволяє проведення певних видів діяльності. За результатами чергової комплексної експедиції відзначено погіршення екологічного стану високогірних гідробіоценозів внаслідок «дикого» туризму. Виявлено самовільні встановлення наметів для ночівлі, вирубування криволісся для вогнищ, сліди яких не заростають десятиліттями, засмічення озер та прилеглих територій, купання, прання, миття посуду з використанням миючих засобів, витоптування берегів, випасання худоби та інше.

Все це призводить до погіршення екологічного стану та естетичного вигляду унікальних водойм Чорногори і сприяє їх інтенсивному заростанню та замуленню. Включення цих високогірних озер до Рамсарської конвенції як водно-болотних угідь міжнародного значення значно підвищить їх статус у природоохоронному плані і, безумовно, допоможе зберегти цю спадщину льодовикової епохи для майбутніх поколінь.

ЛІТЕРАТУРА

1. Біорізноманіття Карпатського біосферного заповідника. – К.: Інтер-екоцентр, 1997. – 711 с.
2. Заповідники і національні природні парки України. — К.: Вища школа, 1999. – 230 с.
3. Зелена книга України / під загальною редакцією члена-кореспондента НАН України Я.П. Дідуха. – К.: Альтер-прес, 2009. – 448 с.
4. Червона книга України: Тваринний світ. – К.: УЕ, 1994. – 464 с.
5. Червона книга України: Рослинний світ. – К.: УЕ, 1996. – 608 с.
6. Фельбаба-Клушина Л.М., Гапон С.В. Осоково-сфагнові болота Чорногірського масиву (Українські Карпати): структура і тенденції змін. УБЖ, 2008. – № 1. – ст. 80-89.

СВІДКИ СИВОЇ МИНУВШИНИ

УНІКАЛЬНІ АНТРОПОГЕННІ ОБ'ЄКТИ ЕКОЛОГІЧНОЇ МЕРЕЖІ СЕРЕДЬНОГО ПРИДНІСТЕР'Я

*Г. МУДРАК,
І. ВОЙНА,
Вінницький державний
педагогічний університет
імені Михайла Коцюбинського*

Середнє Пидністер'я – край, що характеризується багатством археологічної та історико-архітектурної спадщини, яка збереглася з давніх часів. Різноманітність, багатство та унікальність цих пам'яток – результат гармонійного поєднання своєрідних рис природи, людської праці й творчості, різних культурних традицій. На нашу думку, ландшафтно-топографічний чинник був значною мірою підсилений історичними умовами розвитку регіону, зокрема, його історико-політичною роллю на межі різних утворень та держав.

Перші науково-краснознавчі дослідження тамтешніх археологічних та історико-архітектурних об'єктів розпочалися ще у ХІХ ст. завдяки членам Одеського товариства історії і старовини. Ними було видано книги, в яких наведено історико-архітектурні характеристики фортець і замків Бессарабії, Поділля та Волині (в тому числі й Середнього Придністер'я).

У другій половині ХІХ ст. і у ХХ ст. археологічні та історичні дослідження фортець, замків, культових споруд проводили історики А. Чаловський (описав замки у Кудринцях, Окопах, Чорткові, монастирі, церкви, костели та синагоги Тернопільського воєводства), В.К. Гульдман, Юзеф Роме, Г.Н. Логвин, П.О. Раппопорт, Н.В. Молчановський, Л.В. Баженов, О.Я. Мацюк, П.І. Штойко, О.М. Пламеницька. Обстеженням та вивченням стоянок і поселень різних епох займалися Ю.Й. Сіцінський (видав «Археологічну карту Поділля»), В.Б. Антонович (вивчав Бакотські та інші скельні печери берегів Дністра), М.Я. Рудинський, В.О. Геринович (досліджували поселення трипільської культури на берегах Дністра), С.М. Бібіков, Е.Ю. Кри-

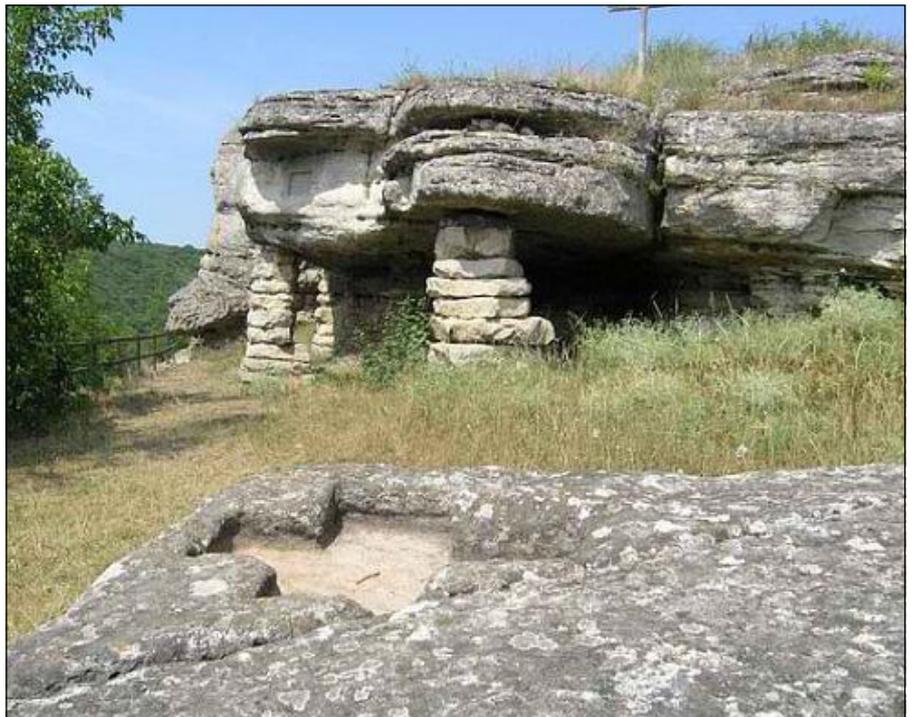
чевський, Т.С. Пасек, П.І. Борисковський, І.Г. Шовкопляс, І.С. Винокур, Л.В. Баженов, Б.О. Тимошук, М.П. Кучера, О.М. Приходнюк, П.А. Горішній, В.Д. Баран, М.Ю. Смішко, В.В. Давиденко та ін. [3, 5, 6].

Еколого-ландшафтознавче вивчення археологічних та історико-культурних пам'яток Середнього Придністер'я, визначення їх унікальності – надзвичайно важливе завдання. На основі проведених досліджень автори статті окреслюють необхідні заходи щодо оптимізації цих антропогенних об'єктів й територій та включення їх у структуру екологічної мережі регіону.

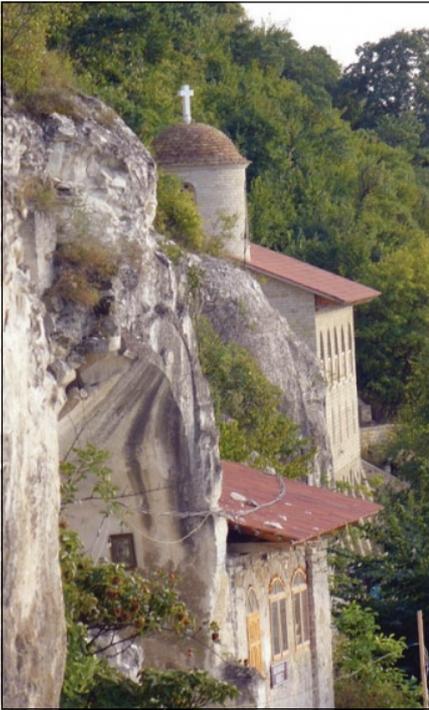
Середнє Придністер'я насичене різноманітними археологічними та історико-архітектурними об'єктами різних епох і культур. Його називають унікальним природно-історичним музеєм під відкритим небом. Про це свідчать сотні стоянок, поселень, замків, курганів, городищ, фортець, палаців, садиб, мона-

стирів, культових і храмових споруд. Усі ці об'єкти є антропогенними комплексами і відносяться до ландшафтно-інженерних та ландшафтно-техногенних систем. Зокрема, до ландшафтно-інженерних належать: старовинні відреставровані та оригінальні промислові комплекси, що діють в «музейному» режимі (старовинні млини, що використовують енергію води, заводи і фабрики на річках, гідроелектростанції). До ландшафтно-техногенних систем відносяться: історико-географічні центри міст і містечок; культові споруди з прилеглими територіями; фортифікаційні і замкові споруди; музеї-садиби; садово-паркові ансамблі з палацами й садибами. Їх класифікація детально розроблена в працях Г.І. Денисика [1].

Серед них можна виділити різновидні, своєрідні ландшафтні комплекси військового походження (белігеративні): оборонні вали і рови, укріплені городища, кургани, окопи та ін. Вони

Печера Монастирок (Тернопільська область)

**Лядівський скельний монастир
(Вінницька область)**

стали невід'ємною, інколи характерною ознакою сучасних ландшафтів. Ці об'єкти дали назву численним урочищам, хуторам і селам. Наприклад, Окопи (Тернопільської обл.), Завалля (Хмельницької обл.), Атаки (Чернівецької обл.). На жаль, збереглися такі об'єкти частково, тому потребують охорони. Унікальними пам'ятками археології, які потребують охорони, є: скіфські городища в селах Дерешова (2 км на південь, VII-III ст. до н.е.), Кукавка (північна околиця, V-III ст. до н.е.), Яруга (урочище «Патлаївська ода», VIII ст. до н.е.) [4, 8]; поселення трипільської культури в м. Бучач (гора Федір) [9], с. Вищеольчедаїв (на південь від села, урочище «Шинків млин», IV-III тис. до н.е.), Дерешова (північно-східна околиця, IV-III тис. до н.е.), Котужани (на північ від села, урочище «Ревер-долина», IV-III тис. до н.е.), Перекоринці (урочище «Попова долина», IV-III тис. до н.е.), Садова (урочище «Дубина», IV-III тис. до н.е.), Нижчий Ольчедаїв (урочище «Листисько», IV-III тис. до н.е.), Мервинці (в селі, IV-III тис. до н.е.), Озаринці (в селі, поселення трипільської, скіфської та черняхівської культур), Серебрія (урочище «Бужей», IV-III тис. до н.е.), Яришів (поселення трипільської та скіфської культур, IV тис. до н.е., VII-V ст. до н.е.); поселення черняхівської культури в селах Обухів (урочище «Бе-

резина», II-V ст. н.е.); Привітне (0,5 км на південь від села, III-IV ст. н.е.), Юрківці (урочище «Костів яр», II-IV ст. н.е.), Яруга (урочище «Попова долина», II-IV ст. н.е.), Івонівка (2 км на захід, III-V ст. н.е.); палеолітичні стоянки в селах Нагоряни (біля села, 40-10 тис. р. до н.е.), Суботівка (урочище «Деренівка», 100-40 тис. р. до н.е.); поселення епохи бронзи в м. Заліщики, села Біляни (на південний захід від села, урочище «Біля двору», X-IX ст. до н.е.), Серебрія (урочище «Костів яр», VIII-VII ст. до н.е.), Яруга (урочище «Фігура», X-VII ст. до н.е.) [8, 9]. Всі ці поселення на території Середнього Придністер'я формувалися в різні епохи (починаючи з ранньої бронзи) і характеризуються значною різноманітністю. Вони відображають історичні періоди розвитку суспільства і особливості формування сучасних природних умов.

На території Середнього Придністер'я зустрічається значна кількість своєрідних оборонних споруд стародавніх городищ. Лише в районі Бакотського мікрорегіону (Хмельницьке Придністер'я) зафіксовано 11 давньоруських городищ, у Вінницькому Придністер'ї – 34. Тут виділяються поодинокі та групи курганів (скіфський курган с. Колодівка, чотири кургани від 2 до 7 км на захід від с. Мервинці, VII-V ст. до н.е.), могильників (Передскіфський могильник с. Китайгород, Черняхівський могильник в с. Борщівці, II-IV ст. н.е.), якими славиться Придністерська земля. Потребує охорони давньоруське городище пізньопалеолітичного поселення, залишки якого збереглися в с. Карачківці. Поблизу сіл Ланівці та Козаччина знайдено 5 стоянок трипільців III-I тисячоліття до н.е. За декілька кілометрів від Борщова виявлено трипільське поле. Це вказує на те, що далекі предки українців вибирали не лише вигідні з військового і господарського погляду, а й гарні, сонячні, помережені водними артеріями ландшафтні ділянки [8-10].

Унікальною і невід'ємною частиною сучасних ландшафтів регіону є земляні вали, які носять назву Траянових. Зокрема, біля сіл Вигода, Окопи, Гермаківка, Кудринці, Іване-Пусте Тернопільської області збереглися залишки Траянових земляних валів (3 тис. років тому), більша частина яких розорана, а інша знаходиться під лісовими насадженнями. Походження Траянових валів – це спірне питання для вчених. Ці антропогенні комплекси на території Середнього Придністер'я менше поши-

рені. Проте вони є цінними для науки унікальними комплексними пам'ятками, які потрібно охороняти.

Особливою окрасою Середнього Придністер'я є карстові печери, так звані «печерні міста», які займають окреме місце серед археологічних пам'яток. Розташовані на всій території регіону підземні лабіринти є різними за своїми розмірами і конфігурацією, багато з них мають спільну особливість – наявність штучних печер і гrotів. Їх поява у регіоні відноситься до періоду раннього середньовіччя (VI-VII ст.) і пов'язана з певними ландшафтними особливостями краю. Кілька десятків тисяч років тому у печерах знаходили притулок дикі звірі, птахи і плазуни, а у VI-IV тисячолітті до нашої ери в окремих печерах Середнього Придністер'я поселяється первісна людина. У таких печерах започаткувалась людська культура. Чимало унікальних пам'яток виявлено в печерах Вертеба, Баламутівська, Нігинські (Залучанська, Черчинська), Кармалюкова, Джуриноска, Нагорянська, Язичницька, печера біля с. Бронниця та інші. За кількістю і багатством знахідок предметів матеріальної культури різних епох Вертеба не має собі рівних. Недарма відомий польський археолог Б. Януш у книзі «Археологічні пам'ятки Східної Галичини» (1918 р.) образно назвав печеру «Наддністрянською Помпеєю». «Печери... По-різному називають їх люди: підземна казка, світ чудес, восьме диво... Та в кожному випадку – частинка природи рідної землі, унікальний, неповторний дивосвіт, який ми повинні вивчати і оберігати» [7]. У печері Вертеба облаштовано музей трипільської культури. Понад 15 печер Середнього Придністер'я мають наукове, археологічне, спелеологічне, туристичне й пізнавальне значення.

Важливими і своєрідними елементами ландшафтів та унікальними історико-архітектурними об'єктами Середнього Придністер'я є витесані в скельних породах порожнини, які використовуються у світських і духовних цілях. Найбільш відомими є скельні монастирі Бакота, Лядова, Нагоряни, Монастириськ (Міжгір'я), Субіч, Сокилець, Мукша, Черче, Монастирок, Горигляди, Студениця, Буша, Рукомиш. Цінною історико-архітектурною пам'яткою XI-XIV ст. є Лядівський скельний монастир (Вінницька область), вироблений у вапнякових скелях. У висічених келяях і зараз живуть і моляться монахи.

На території Середнього Придністер'я добре збереглася значна кількість унікальних замків-фортець (XIV-XVIII ст.): Кам'янець-Подільський, Хотин, Бучач, Чортків; їх залишків: Залишки, Коропець, Ягільниця, Кудринці, Іване-Пусте, Кривче, Китайгород, Колодіївка, Язлівець (Тернопільської області), Каліус, Буша (Вінницька область), Жванець, Китайгород, Стара Ушиця (Хмельницька область); брам: Окопи, Дзвинячка, Кам'янець-Подільський; центри міст і містечок: Бар, Шаргород, Скала-Подільська, різностильових православних, католицьких, іудейських та мусульманських культових споруд XVI-XX ст. [4-6, 8-10]. Багато з них є музеєм під відкритим небом. Архітектура цих антропогенних комплексів гармонійно доповнює унікальні мальовничі ландшафти. Тут розташований Національний історико-архітектурний заповідник «Кам'янець» – один з найпривабливіших туристичних об'єктів України, що за кількістю різноманітних пам'яток (понад 150) поступається лише Києву і Львову. Хотинська фортеця (в 2002 р. відзначила своє 1000-ліття) – один з наймонолітніших й найгарніших замків України, що за своєю міццю й архітектурними особливостями стоїть в одному ряду з кращими середньовічними замками-фортецями Туреччини, Угорщини, Іспанії, Франції, Англії і Шотландії. Крім того, у різних куточках Середнього Придністер'я збереглися адміністративні будинки, палаци, парки, паркові будівлі та історичні пам'ятки XVIII-XX ст.

До унікальних об'єктів історико-архітектурного надбання досліджуваного регіону можна віднести й млини, що використовують енергію води річок. Вони були майже в кожному придністерському селі. Млини регулювали воду в річках за рахунок греблі чи гатки. Тепер діючих млинів залишилось мало й вони повинні стати музеями. Поряд з ними сформувались унікальні аквальні території та гідротехнічні споруди – малі гідроелектростанції, лісопильні, паперові фабрики, цукрові заводи тощо.

Значна кількість археологічних та історико-архітектурних пам'яток Середнього Придністер'я вже безповоротно втрачена, або знаходиться у занедбаному стані. Це пояснюється складністю проведення комплексних досліджень здебільшого зруйнованих, занедбаних і спотворених замків, фортець, замків, оборонних храмів, старих млинів і гідроелектростанцій, а також недостатньо опрацьованою джерелознавчою ба-

зою. Відсутні дані про локалізацію, стан збереженості об'єктів, немає бодай схематичної фіксації натурних залишків всіх споруд. Точно не визначена навіть кількість укріплень та інженерних споруд, що існували на території досліджуваного регіону.

З метою створення оптимальної культурно-екологічної мережі Середнього Придністер'я доцільно було б взяти під заповідання вище названі об'єкти історико-культурної спадщини регіону. Більшість з них потребують детального вивчення, охорони та раціонального використання. Перспективним напрямом діяльності зі збереження об'єктів історико-архітектурної спадщини є створення національних природних та регіональних ландшафтних парків регіону – природоохоронних рекреаційних установ, що мають особливе природоохоронне й історико-культурне значення. Для таких поліфункціональних об'єктів передбачається диференційований режим охорони й використання територій з урахуванням особливостей ландшафту, а також створення спеціальних адміністрацій з управління ними. Саме такі заходи допоможуть максимально ефективно забезпечити збереження цих унікальних об'єктів. У подальшому з метою формування єдиної системи природоохоронних територій, раціонального природокористування доцільним було б включення до просторових елементів регіональної культурно-екологічної мережі унікальних антропоген-

них об'єктів історико-культурної спадщини Середнього Придністер'я, до якої належать пам'ятки містобудування та архітектури, археології, історії, монументального мистецтва.

ЛІТЕРАТУРА

1. Денисюк Г.І. Антропогенні ландшафти Правобережної України: Денисюк Г.І. – Вінниця, Арбат, 1998. – 292 с. (Монографія).
2. Історичне краєзнавство в Україні /Тронько П. Т., Горбик В.О., Лугова О.І. та інші; АН УРСР. Ін-т історії. – К.: Наукова думка, 1989 – 240 с.
3. Пам'ятки архітектури і містобудування України: Довідник Держресстру національного культурного надбання /В.В. Вечерський, О.М. Годованюк, С.В. Тиманович та ін. /За ред. А.П. Мардера, В.В. Вечерського. – К.: Техніка, 2000. – 664 с.
4. Петранівський В.Л., Рутинський М.Й. Туристичне краєзнавство: Навч. посіб. /За ред. проф. Ф.Д. Заставного. – К.: Знання, 2006. – 575 с.
5. Пламеницька О. Фортеці й замки України //Пам'ятки України. – 1986. – № 3-4. – С. 34-41.
6. Радзівський В.О. Подорож у підземну казку. Путівник по карстових печерах Тернопільщини. – 2-е вид., доп., перероб. – Львів: Каменяр, 1984. – 56 с.
7. http://ukrainainkognita.org.ua/oblasti/pamiatky/pam_vinnytza.
8. http://ukrainainkognita.org.ua/oblasti/pamiatky/pam_termopil.
9. http://ukrainainkognita.org.ua/oblasti/pamiatky/pam_hmeln.ht.

Хотинська фортеця (Чернівецька область)

САКРАЛЬНІ ПАМ'ЯТКИ ДЕРЕВ'ЯНОГО ЗОДЧЕСТВА ЗАКАРПАТСЬКОЇ ГУЦУЛЬЩИНИ

ФОРМОТВОРЧІ ОСОБЛИВОСТІ ТА ПРОБЛЕМИ ЗБЕРЕЖЕННЯ

*Микола КОЗУРАК,
старший науковий
співробітник
Львівської національної
академії мистецтв*

Чарівні гірські ландшафти Закарпатської Гуцульщини з найвищими вершинами Українських Карпат увінчані знаковими рукотворними атрибутами: дерев'яними хатами, церквами, дзвіницями, колибами, мостами, залишками гребель, побутовими виробами народних умільців. Тут привітні люди споконвіків живуть у гармонії з природою і донині будують, творять, бережуть свої самобутні звичаї, традиції, обряди, культуру.

Рахівщина – одна з небагатьох територій України, де збереглися унікальні пам'ятки дерев'яного будівництва майже у первісному своєму вигляді. Поруч із давніми впродовж століть зростали нові дерев'яні сакральні та господарські споруди, альтанки, благоустроєні відпочинкові комплекси з об'ємно-просторовими композиціями і дерев'яною пластикою. Завдячуючи високій майстерності зодчих, тут створено такі відомі пам'ятки сакрального будівництва, як церкви Св. Миколая «Верхня» (1428 р.) та «Нижня» (1640 р.) у с. Середне Водяне; церква Успіння Пр. Богородиці (1750 р.) та Св. Петра і Павла (1860 р.) у с. Ділове; церква Преображення Господнього (1780 р.) у присілку Плитуватий поблизу с. Лазещина; церква Вознесіння Господнього (1824 р.) з дзвіницею (1813 р.) у с. Ясіня. Усі ці мальовничі дерев'яні церкви – невеликі за розмірами, але завдяки вдалим вишукуванням пропорцій і пластичному вирішенню вони гармонійно вписуються в ландшафт і є своєрідними акцентами навколишнього середовища. На жаль, в останні десятиріччя деякі пам'ятки дерев'яно-

го зодчества втрачені, розібрані або корінно перебудовані. Це, наприклад, церква Св. Великомученика Дмитра (поч. XX ст.) у с. Верхнє Водяне, церква Св. Духа (1935 р.) у с. Відричка, церква Преображення Господнього (1803 р.) у с. Водиця. Їх спочатку знімали з реєстрації, а потім розбірали. Давно вже не існує церков Різдва Пр. Богородиці (1860 р.) в с. Кваси, Св. Петра і Павла (1770 р.) в с. Косівська Поляна, Вознесіння Господнього (1860 р.) в с. Луги. Дещо по-іншому руйнувалися дерев'яні храми в останні десятиріччя, уже за часів Незалежності. З 1991 до 2005 р. знищено дерев'яні церкви Вознесіння Господнього (XVII ст.) у с. Кобилецька Поляна, Вознесіння Господнього (1771 р.) у с. Костилівка та Св. Михайла (1870 р.) у с. Білин. У 1991 році в с. Вільховатий довкола дерев'яної церкви Вознесіння Господнього (1938 р.) побудували нову муровану, а дерев'яну розібрали. Радикально перебудовані церкви Св. Михайла (1856 р.) у с. Стебному та Успіння Пр. Богородиці (1836 р.) у с. Чорна Тиса. Перекрито бляхою класичну п'ятизрубну церкву Преображення Господнього (1780 р.) в урочищі Плитуватий поблизу с. Ясіня. Якщо в радянський період руйнування сакральних дерев'яних споруд було результатом цілеспрямованої державної політики, то в останні десятиріччя храми руйнувалися з різних причин. Так, на Прикарпатті дерев'яні церкви майже щороку знищуються вогнем. На Рахівщині зафіксовано лише два випадки руйнування храмів таким чином. У 1995 році згоріла церква Св. Духа (XIX ст.) у с. Ясіня, а у 1979 році – церква Св. Пророка Іллі (1925 р.) у с. Розтоки. Обидва храми спалахнули від розрядів блискавок. Збереглася світлина церкви Св. Пророка Іллі у с. Розтоки, зроблена чеським дослідником К. Хансом, завдяки якій можемо мати уяву про

зовнішній вигляд храму, що належав за стильовими характеристиками до середньогуцульських. Цей термін був введений чеськими дослідниками, які вивчали дерев'яну архітектуру в Карпатах у першій половині XX ст. Йдеться про церкви, розміщені в південно-західній частині Гуцульщини, а всі класичні гуцульські п'ятизрубні храми розташовані в північній. Церква Св. Пророка Іллі у Розтоках мала всі ознаки цього стилю – базилічну форму бабинця, нави і вітваря. У східній частині нава мала бокові приращення. Над входом розміщувалася чотиригранна вежа-дзвіниця, увінчана наметовим дахом з цибулястим ліхтарем та маківкою й ажурним хрестом. Прямокутні вікна знаходилися у верхній частині стін. Стіни кожуховані, а дахи накриті гонтою. Церква загорілася, можливо, через те, що знаходилася на вершині відкритого (без дерев) пагорба та не мала належного заземлення. Проблема з належним заземленням дерев'яних споруд актуальна і в наш час. В окремих випадках, коли дошки для шалювання чи дерев'яні бруси вирізняються підвищеною смолянистістю, їх слід обробляти спеціальними прозорими протипожежними розчинами.

Як зазначалося вище, інколи під час побудови нового храму руйнується давня пам'ятка. Так була знищена церква Вознесіння Господнього (1776 р.) у с. Костилівка. За стилем вона була близькою до середньогуцульських. У 1991 році навколо дерев'яної старої церкви вимурували нову, а дерев'яну розібрали.

Ще один розповсюджений вид руйнування дерев'яних храмів – зовнішнє обшиття їхніх стін бляхою та пластиковою вагонкою, внаслідок чого дерево починає трухлявіти. При

такому «облицюванні» візуально спотворюються фасади, нівелюються пропорції і цілісне сприйняття споруди. Цікаво що такі «облицювання» започатковані ще на початку ХХ ст. Так, у 1907 році бляшане обшиття стін отримала церква Св. Петра і Павла (1827 р.) у с. Лазещина. Ця базилічна споруда, яка належить до церков середньогуцульського стилю, після бляшаного обшиття втратила свій первісний вшуканий вигляд. У 1987 році під час чергового ремонту відновили стіни – їх кожухували гонтою, що поліпшило зовнішній вигляд храму. Аналогічно у 1920-роках був обшитий бляхою храм Успіння Пр. Богородиці (1836 р.) у с. Чорна Тиса, який, на жаль, не вдалося відновити.

Досить часто загальний вигляд храмів спотворюють присінки та ганки, які добудовуються в останні роки. Церква середньогуцульського стилю Св. Петра і Павла (1860 р.) в урочищі Білий Потік поблизу с. Ділове до перебудови в 1900-их роках мала при вході відкритий ганок з різьбленими стовпцями-колонами, що збагачувало весь західний фасад. Стіни були кожуховані гонтою. Після перекриття дахів і обшиття стін бля-

шаними модулями церква суттєво втратила первісний вигляд, а заскле-на галерея закрила різьблені стовпці-колона.

Менших втрат від перебудов і реконструкцій зазнали окремо стоячі від храмів дерев'яні дзвіниці і каплиці. Так, у с. Вільховатий повністю збережена шестигранна дзвіниця (ХІХ ст.) зрубно-каркасної конструкції, яка є типовою для Закарпатської Гуцульщини. Нижній ярус дзвіниці зрубний, верхній, який відмежований від нижнього піддашшям, – каркасний. Добре збереглися дзвіниці біля таких знаменитих пам'яток Закарпатської Гуцульщини, як хрещатой (п'ятизрубною) Струківської церкви (1824 р.) та аналогічної церкви Преображення Господнього (1780 р.) в урочищі Плитуватий поблизу с. Лазещина. Дерев'яна, двоярусна дзвіниця поблизу Струківської церкви за своїми художніми та архітектурними якостями належить до найдосконаліших витворів народного зодчества. Нижній чотиригранний ярус зрубної конструкції гармонійно переходить у восьмирік каркасної конструкції з трьома заломами. Верхній ярус дзвіниці від нижнього відмежований піддашшям. Одвірок

Не вберегли: церква Св. Петра і Павла (1770 р.), с. Косівська Поляна

оздоблений різьбленою композицією з хрестом, солярними знаками та татуванням «1813».

Добре збереглася і дзвіниця поблизу церкви Преображення Господнього поблизу с. Лазещина. Обидва її яруси (зрубної конструкції) відмежовані між собою широким піддашшям. Увінчана дзвіниця чотирихилим наметовим дахом, який разом з піддашшям накритий гонтою.

У с. Стебному, з південно-західного боку від церкви Жінок Мирносиць (1855 р.), розміщена ще одна цікава, добре збережена двоярусна дзвіниця зрубно-каркасної конструкції. Стіни нижнього яруса обшиті дерев'яними шинглами, верхнього – вертикально шальовані дошками. Широке піддашшя, яке відмежовує яруси, опирається на фігурні випустки вінців зрубу. Увінчана дзвіниця восьмихилим наметовим дахом, накритим гонтою. Цікаву восьмигранну дзвіницю-каплицю (ХІХ ст.), яка знаходилася неподалік с. Богдан, розібрано у 50-их рр. ХХ ст.

Церква Преображення Господнього (1780 р.) у присілку Плитуватий поблизу с. Лазешина

До наших днів на Закарпатській Гуцульщині збереглося кілька пам'яток ще одного виду сакрального дерев'яного будівництва – каплиць. Так, у с. Чорна Тиса знаходиться одноступовна каплиця (XIX ст.), увінчана чотирихилим наметовим дахом. Спорудив її у XIX столітті дід відомого провідника національно-визвольного руху Закарпаття Степана Ключурака – Федір Ключурак.

Рідкісна у своєму планувальному вирішенні і добре збережена шестигранна каплиця-дзвіниця (XIX ст.) знаходиться у колишньому присілку Новоселиця (сьогодні – Рахів). Споруджена вона власними силами та коштами місцевих господарів – Миколою Кравчуком та Степаном Козураком (дідом автора цих рядків). До

шестигранної вежі-дзвіниці примикає прямокутне приміщення каплиці з гранчастим вітварем. Над входом до каплиці нависає дашок, оздоблений профільно-прорізними лиштвами та ажурним різьбленням. Стіни вертикально шальовані дошками та шпуровані, дахи накриті бляхою. Перед каплицею розміщений дерев'яний хрест з розп'яттям, виготовлений в кінці XIX ст.

У с. Хмелевому в первісному вигляді збереглася каплиця-дзвіниця невеликих розмірів, яка була споруджена в кінці XIX ст. Це прямокутна в плані споруда зрубної конструкції. Над входом розміщена чотирьохгранна вежа, увінчана наметовим дахом. Західний фасад збагачений фронтоном з фігурно прорізними лиштвами. При вході – відкритий ганок з чо-

тирма стовпцями – колонами. Дахи накриті гонтою.

Ще одна незвична каплиця каркасної конструкції знаходиться на околиці с. Вільховатий. Обидва яруси вертикально шальовані дошками, відмежовані між собою піддашшям. Каплиця має нетрадиційне для квадратної в плані споруди завершення у вигляді широко виступаючого двохилого даху, який нагадує завершення карпатських оберегів. Бокові площини (своєрідні фронтони) збагачені ажурними прорізами у вигляді солярних знаків.

До кінця 1940-их років існував ще один тип каплиць – обрядових. Вони споруджувалися на схилах гір і призначалися для освячування худоби перед випасом на полонинах, а також в місцях вирубок лісу, де відбувалися молебні. В радянський період майже всі вони були зруйновані. Завдячуючи сімейним фотоархівам та світлинам чеського дослідника 1920-их років Ф. Заплетала, можемо мати уяву про ці невеликі за розмірами, але вишукані в пропорціях сакральні споруди XIX і початку XX століття. В конструктивному плані каплиці вирішувалися як зрубні, інколи зрубно-каркасні і каркасні, прямокутні або гранчасті. Двохилі або наметові дахи, як правило, увінчувалися ліхтарями або великими маківками з дерев'яними хрестами. Накриття було переважно гонтове. Досить часто входи в каплиці збагачувалися різноманітними (з більшими і меншими випусками) дошками та відкритими ганками з різьбленими стовпцями – колонами й ажурними або фігурно-прорізними лиштвами. Це можна прослідкувати на світлині Ф. Заплетала, зробленій у 1921 році, де зображена каплиця, споруджена на початку XX століття поблизу с. Стебник. Каплиця зрубної конструкції, прямокутна в плані, увінчана стрімким двохилим дахом, який нависає над входом і опирається на різьблені стовці-колони, утворюючи відкритий ганок. Торцове завершення даху збагачене фігурно-прорізними лиштвами.

Над с. Білин, на схилі полонини Перелісок, поряд з стійлом для худоби і хатою-пастиркою, на початку XX ст. споруджена дерев'яна двоярусна, квадратна в плані каплиця-дзвіниця зрубно-каркасної конструкції, з не-

ликим круглим віконним прорізом. Верхній ярус каркасної конструкції вирішений у вигляді галереї. На ньому були встановлені невеликі дзвони. Між ярусами – широке піддашшя. Чотирихилий наметовий дах увінчаний невеликою маківкою з різьбленим дерев'яним хрестом.

На околиці села Косівська Поляна збереглася цікава обрядова капличка XIX ст., яка в радянські часи, коли відбувалося нищення релігійних споруд, була перенесена на подвір'я одного з місцевих жителів. Вона – прямокутна в плані, каркасної конструкції, вертикально шальована дошками. Двосхилий дах, який виступає над входом, увінчаний хрестом з розп'яттям та збагачений профільно прорізними дошками і ажурно-прорізними солярними знаками.

У зв'язку з тим, що каплиці і дзвіниці розмішувалися окремо, на певній відстані від церков, вони в меншій мірі перебудовувалися і майже всі збереглися в первісному вигляді.

Для того, щоб зберегти існуючі пам'ятки дерев'яного зодчества, потрібен виважений підхід при реконструкції і ремонті кожної споруди, під наглядом досвідчених фахівців. При цьому необхідно заборонити самовільні прибудови і обмежити використання сучасних штучних матеріалів (вікон, вагонок, кривлі). При зведенні нових сакральних споруд архітекторам потрібно обов'язково враховувати традиції місцевого народного будівництва. В цьому напрямку вже є перші позитивні зрушення. Так, у 1993 році на полонині Рогнеска, що поблизу села Богдан, споруджена обрядова капличка зрубної конструкції. Вона має всі ознаки середньогуцульського стилю – базилічну форму нави, бабинця і вівтаря, невелику вежу-дзвіницю, увінчану чотирихилим наметовим верхом. Зруби каплиці відкриті, а дахи накриті гонтою. Завдяки вдалим, вишуканим пропорціям і якісному виконанню капличка асоціюється з найкращими аналогічними спорудами початку XIX ст.

СКАНСЕН В УЖГОРОДІ

Церква Св. Михаїла з с. Шелестове Мукачівського району

Капличка з с. Новоселиця Міжгірського району

...І ВТРАТИ, І НАДБАННЯ

ІСТОРИКО-ГЕОГРАФІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ПРОСТОРОВОГО РОЗВИТКУ ІВАНО-ФРАНКІВСЬКА (XIX-XX СТ.).

*І. ЗАКУТИНСЬКА,
Прикарпатський
національний університет
імені Василя Стефаника*

Івано-Франківськ (колишній Станіслав) заснований у 1662 р. польським військовим і державним діячем Андрієм Потоцьким на місці стародавнього українського села Заболоття. Назва «Заболоття», очевидно, походить від географічної ознаки: село розташовувалося в межиріччі Солотвинської та Надвірнянської Бистриць, його оточували болота. 1672 року німецький мандрівник Ульріх фон Ведрум, подорожуючи по Україні, записав у своєму щоденнику: «... Воно (місто Станіслав) лежить на цілком рівнинній площині, де було руське село Заболоття, що зараз стало одним з передмість. З трьох боків місто оточене озерами і болотами, через які тече мала ріка Бистриця, впадаючи до міського рову» [7, с. 100].

У XIX ст. історію Станіслава вивчали польські дослідники, зокрема С. Бартанович і А. Шарловський. Серед українців першим зацікавився літописом міста Іван Франко. В останнє десятиріччя XX ст. його досліджували вчені Прикарпатського університету імені В. Стефаника В. Грабовецький, В. Полек, Б. Гаврилів, краєзнавці П. Арсенич, М. Головатий.

Місто, як відомо, виникло на базі військового укріплення. У середині XVII ст. станіславській фортеці відводилася роль форпосту в закріпленні польського панування на українських землях Галичини.

У XIX ст., в період австрійського панування, Станіслав був окружним і повітовим центром, а у XX ст. став воєводським і обласним. У 1919 році, за часів існування Західно-Української Народної Республіки (ЗУНР), упродовж 4-5 місяців був її столицею. Відразу ж після приєднання західноукраїнських земель до УРСР, 4 грудня 1939 року, місто назване обласним центром Станіславської області, а 1962 року перейменоване на Івано-Франківськ. З кожним роком стає все менше прибічників історичної назви міста, яка ототожнювалася на українській землі не тільки з ім'ям магнатів Потоцьких, але мала увічнювати топонімічну польську назву.

У XIX ст. відбулося відносно значне прискорення урбаністичного розвитку Станіслава. Кількість мешканців зростала у наступній прогресії: 5400 чол. (1801 р.), 11680 чол. (1857 р.) і 33330 чол. (1910 р.).

З перевтіленням міста в один з основних центрів економічного, суспільного і культурного життя Східної Галичини збільшилася кількість адміністративних, громадських, сакральних і житлових споруд. Розбудова міста особливо активізувалася після прокладання у 1866 році залізниці Львів – Чернівці. Почали зростати передмістя. Для цього осушува-

Івано-Франківськ: давній і сучасний

лась місцевість із болотами й озерами. Як наслідок, стали зникати невеликі річки та струмки, особливо ті, що потрапляли в зону забудови. Так, згідно з картографічними даними XIX-XX ст., розподіл річкової мережі в місті в основному відповідав напрямку доріг та вулиць. Прикладом цього є теперішні вулиці Бельведерська, Хотинська, Довга, Берегова та ін.

На розвиток будівництва вплинула пожежа 1868 року. Вона перетворила значну частину Станіслава на згарище, знищивши пл. Ринок, вірменську церкву та багато інших споруд. Згоріло 260 будинків, тобто четверта частина міста [2, с. 37-38]. Перед міською владою постало завдання заново відбудувати Станіслав, і вона впоралася з цим завданням досить успішно. Особливо прислужилися бургомістри Камінський та Німгін. Перед Першою світовою війною Станіслав разом із передмістям – третє за величиною поселення у тогочасній Галичині.

У другій половині XIX ст. у Станіславі теж спостерігається бурхлива будівельна діяльність. Крім капітального ремонту ратуші у 1870 р. та реставрації вірменської церкви, у цей час виросли залізничні споруди, будинок воєводства і магістрату, міський театр, велика кількість приватних будинків, переважно у середмісті. Однак після довгих років мирного господарського й культурного розвитку над Станіславом, що вже 100 років не відчував військових негараздів, нависла нова гроза – Перша світова війна. Вона завдала місту значних руйнувань, оскільки воно протягом року знаходилося у прифронтовій смузі. Майже третину Станіслава з його будинками та міськими установами знищено. Місто занепадало і нагадувало руїну, подібну на ту, яка тут була на початку XVIII ст. [6, с. 39-41]. Після Першої світової війни почалася відбудова міста. Впродовж п'яти років значно збільшилась його пло-

ща. Якщо у 1919 році вона складала 415,8 га, то станом на 1 січня 1925 року зросла до 2227,5 га. Кількість населення за той же період збільшилась від 28 213 чол. до 70 000 чол. Такому значному приросту людності сприяло приєднання до Станіслава присілків [6, с. 43].

Зі старого міста (оточеного колись мурами) з вузькими вулицями і просторим ринком з кінця XIX ст. центр перенісся далі на схід (вул. Камінського) і південь (вул. Сапежинська). Дільниці в східній і північній частині були щільно забудовані, в південному і західному напрямі – вільно. У південно-західній частині Станіслава створено штучне озеро [5, с. 3024].

Порівняно із 1918 роком різко змінився зовнішній вигляд міста. Велику увагу влада приділяла тротуарам, паркам, скверам, вуличним деревам та міським алеям. Скажімо, у 1927-1928 роках впорядковано парк імені Сенкевича (нині імені Т. Шевченка). Одночасно із розширенням скверів та парків почалася відбудова закладів громадського користування, знищених війною. Зокрема, величезної шкоди завдано газовому заводу, який до війни вважався одним з першокласних комунальних закладів у австрійських володіннях. Цей газовий завод був розташований на місці сучасного об'єднання «Івано-Франківськгаз», що на вулиці Ленкавського.

Наприкінці XIX – на початку XX ст. піднімається стрімка хвиля європеїзації Галичини. Завдяки надходженню іноземного капіталу в економіку краю створюються великі фірми, фінансується промисловість, зокрема і будівництво [2, с. 34]. В період розвитку капіталізму (кінець XIX ст.) на Станіславщині починається експлуатація перших нафтових родовищ (Слобода-Рунгурська – тепер Коломийського району, Битків Надвірнянського району, Ріпне Рожнятівського району). Нафта добувалася шахтним способом. На початку XX ст. починаються розробки газових родовищ: в 1912-1913 рр. в районі Калуша при бурінні родовища нафти відкрито газ. З інших добувних галузей найрозвинутішою була деревня – соляна. З 1868 р. добувалося щорічно близько 202,2 тис. центнерів солі. Потім добування солі значно зменшилось, і в 1892 р. її було добуто вже в 2 рази менше, ніж у 1868 р. Однак основним багатством краю на той час був ліс. Лісоматеріали складали найважливіший продукт експорту. Ліс, в основному в необробленому вигляді, вивозився в Німеччину, на південь Росії, Італію, Францію і навіть в Африку. Як результат, лісові багатства Станіславщини піддані знищенню, сліди якого бачимо ще й сьогодні. Обробна промисловість була розвинута дуже слабко. Це пов'язано з тим, що капіталістична монополія навмисне затримувала розвиток багатьох галузей промисловості і поповнювала ринок привозними товарами [4, с. 36-37].

У перші роки XX ст. у місті – вже знайомий нам будівельний бум. Багато споруджує держава, військові, приватники. Залізниця готується до розширення та перебудови вокзалу, проект розробив архітектор Е. Баудіш з Відня. Одночасно поруч зводять залізничну пошту, котру в жовтні того ж року здають в експлуатацію. У місті розпочато будівництво шести триповерхових, семи – двоповерхових приватних кам'яниць та понад 20-ти одноповерхових чи, як тоді казали, партерних будинків. Тоді також почате спорудження Австро-Угорського банку (тепер тут розташований Райффайзен банк Аваль (вул. Грушевського, 4) [5, с. 64].

Внаслідок інтенсивної забудови гідрографічна ситуація міста вкотре змінилася. Переважно в центральній частині стали зникати потічки та малі річки. Як свідчать плани Станіслава 30-их років, їх кількість зменшилася до 10 і загальна довжина гідрографічної мережі вже становила близько 39 км. На території міста, у басейні двох Бистриць, зараз протікають 4 потічки. За два з половиною століття густота річкової системи зменшилась вдвічі [1, с. 74].

...У 60-их роках XX ст. з'явилися нові вулиці в районі залізничної станції. Замість пустирів на вул. Московській (тепер Бельведерській), вулиці Куйбишева (тепер вул. С. Бандери), на вул. Набережній та в інших районах споруджено багатопверхові будинки. На мапі міста з'явилися Північний (тепер Чорновола) і Південний бульвари тощо. Також зростали житлові споруди у районі трикотажної фабрики, на вул. Чакалова (тепер Сорохтея). Згідно з генеральним планом у 70-80-ті роки XX ст. у місті з'являються нові мікрорайони – Позитрон, Пасічна, вулиці Будівельників, Братів Майданських (тепер вул. Хоткевича), у 80-90-ті роки – мікрорайон Каскад. У 1962 р. на південній околиці споруджено нове приміщення аеропорту, що призвело до розширення меж міста й остаточного приєднання до нього с. Опришівців. У 1982 р. ухвалили рішення про приєднання до Івано-Франківська навколишніх сіл – Вовчинців, Угорників і Микитинців. Так сформувалася сучасна територія міста.

ЛІТЕРАТУРА

1. Адаменко О.М. Екологія міста Івано-Франківська / О.М. Адаменко, Є.І. Крижанівський, Н.І. Кольцова – Івано-Франківськ: Сіверсія, 2004. – 200 с.
2. Станіславів – Івано-Франківськ // Галицька Брама. – 2009. – № 1-3. – 48 с.
3. Головатий М. Етюди старого міста /М. Головатий – Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2007. – 147 с.
4. Григор'єв А.М. Станіславська область /А.М. Григор'єв. – К.: Радянська школа. 1957. – 109 с.
5. Енциклопедія Українознавства /Словникова частина, т. 8 /гол. ред. В. Кубійович. – Париж. – Нью-Йорк: Молоде життя, 1976. – 3178 с.
6. Струмінський М. Історія міста Станіслава /М. Струмінський – Івано-Франківськ: Лілея НВ, 2007. – 55 с.
7. Ульріх фон Вердум. Щоденник //Жовтень. – 1983. – № 10. – 220 с.

Станіслав, 30-і рр. XX ст.

ОСОБЛИВОСТІ ДЕМОГРАФІЧНОЇ СИТУАЦІЇ У ГІРСЬКИХ РАЙОНАХ ІВАНО-ФРАНКІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ

*М. ДЕПУТАТ,
Чернівецький
національний університет
імені Юрія Федьковича*

Економічні, екологічні, соціальні, в тому числі й демографічні, проблеми гірських районів зумовлені здебільшого особливими гірськими умовами територій. Специфічні природні умови позначаються на всіх сферах життєдіяльності їх мешканців, насамперед впливають на розселення населення і його кількісні та якісні показники.

Демографічна ситуація є одним із визначальних чинників, що, з одного боку, виступають якісними характеристиками рівня життя населення, а з іншого – самі забезпечують стабільний соціально-економічний розвиток території.

Характерною особливістю Івано-Франківської області є відносно низький рівень урбанізації. Частка міського населення тут складає трохи більше 43%, а для гірських районів – 24,2%. Поселенська мережа гірських районів нараховує 353 (17 міських та 336 сільських) населених пунктів. Однак, враховуючи особливості природних умов гірських територій, розміщені вони досить нерівномірно – значно щільніше в рівнинних частинах і передгір'ї та досить дисперсно на гірських територіях. У цьому випадку доцільно зауважити, що при загальнообласній щільності 57,8 поселень на тис. кв. км, пересічно для гірських адміністративних

районів цей показник становить 45 населених пунктів. При цьому найнижча щільність 34,4 поселення на тис. кв. км характерна для сільських населених пунктів Верховинського та Долинського адміністративних районів, які мають статус гірських.

Подібна тенденція характерна і для значень людності. Так, на 56% території гірських районів Івано-Франківської області мешкає лише 39,5% населення, із пересічною густиною населення 69,6 осіб на кв. км. Найнижчі значення показників густоти населення властиві адміністративним районам із найбільшою кількістю поселень, що мають статус гірських.

Статеві-вікова структура має великий вплив на соціально-економічне становище в регіоні. Від структури населення залежить не лише спроможність до відтворення населення, а й значною мірою його економічна активність і потреба в матеріальних благах. Зокрема, ми можемо це спостерігати в населених пунктах, де активно розвивається рекреаційно-туристична діяльність.

При середньообласному рівні частки населення, що є молодшим працездатного віку (18%), для поселень гірських районів Івано-Франківської області цей показник дорівнює 20%.

Таблиця 1

РОЗМІЩЕННЯ НАСЕЛЕННЯ В ГІРСЬКИХ РАЙОНАХ ІВАНО-ФРАНКІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ
(станом на 1.01.2011 р.)

	Чисельність населення (тис. осіб)	Площа (тис. кв. км.)	Густина населення (осіб на кв. км.)	Частка міського населення (%)	Частка сільського населення (%)	Кількість поселень (од.)	Кількість міських поселень (од.)	Кількість сільських поселень (од.)
Богородчанський район	69,5	0,8	86,9	17,0	83,0	41	2	39
Верховинський район	29,6	1,25	23,7	18,9	81,1	43	1	42
Долинський район	69,2	1,25	55,4	32,8	67,2	43	1	42
Коломийський район	101	1,03	98,1	12,6	83,4	83	3	80
Косівський район	88,2	0,9	98,0	16,6	83,4	45	3	42
Надвірнянський район	113,8	1,3	87,5	37,2	62,8	47	4	43
Рожнятівський район	73,6	1,3	56,6	30,2	69,8	51	3	48
Загалом по гірських районах	544,9	7,83	69,6	24,2	75,8	353	17	336
Івано-Франківська область	1379,8	13,9	99,3	43,3	56,7	804	39	765

Аналіз демографічного навантаження дозволяє реально оцінити соціально-економічні можливості населення в регіоні. Так, для населення гірських районів Івано-Франківської області значення показника демографічного навантаження значно вищі від пересічнообласних (70 проти 66 непрацездатних осіб на 100 мешканців у працездатному віці). Найвищим цей показник є у Верховинському районі (73). Але враховуючи те, що ці значення формуються за рахунок частки мешканців, молодших працездатного віку, можемо із впевненістю говорити про позитивні демографічні перспективи гірських поселень Івано-Франківщини.

Характеристики природного руху населення є водночас і передумовою, і похідними формування людності регіону. З одного боку, рівень народжуваності забезпечує ріст чисельності населення та позитивні характеристики його складу, з іншого – процеси смертності нівелюють попередні результати. Природний приріст населення завжди відігравав вирішальну роль у формуванні чисельності населення гірських регіонів Українських Карпат, на відміну від міграційних переміщень, котрі за рахунок фізико-географічних особливостей території не набули в регіоні загальноукраїнських тенденцій.

Якщо у 2010 році в Івано-Франківській області показник природного скорочення складав 0,9, то в поселеннях гірських районів було зафіксовано природний приріст населення (0,1). Зауважимо, що природний приріст відбувся у чотирьох районах із семи. Зокрема, рівень переважання народжуваності над смертністю у Верховинському районі складає понад 5 проміле. Тоді як у Коломийському районі, із незначною часткою гірських поселень, значення природного приросту населення становило 2,9 проміле, тобто було найнижчим для регіону дослідження.

У даному випадку природний приріст населення сформувався за рахунок росту кількості народжень. Слід підкреслити характерну особливість мешканців гірських поселень – ментальну установку на багатодітність. Не можна також не врахувати й, власне, фінансову складову – мешканці поселень із статусом гірських отримують значно більшу державну допомогу при народженні дитини.

Іншою, не менш важливою характеристикою соціально-економічного розвитку гірських територій, є міграційне населення. Особливості рельєфу регіону дослідження створюють своєрідний простір для розвитку міграційних процесів. Гірські хребти завжди виступали природ-

Таблиця 2
СТАТЕВО-ВІКОВИЙ СКЛАД НАСЕЛЕННЯ В ГІРСЬКИХ РАЙОНАХ ІВАНО-ФРАНКІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ СТАНОМ НА 1.01.2011 р. (%)

	Чисельність населення (осіб)	Частка населення, що молодше працездатного віку	Частка населення працездатного віку	Частка населення, що старше працездатного віку
Богородчанський район	69500	20	59	21
Верховинський район	29600	23	58	19
Долинський район	69200	19	59	22
Коломийський район	101000	19	59	22
Косівський район	88200	20	58	22
Надвірнянський район	113800	21	59	20
Рожнятівський район	73600	19	58	22
Загалом по гірських районах	544900	20	59	21
Івано-Франківська область	1379800	18	60	22

Таблиця 3
ПОКАЗНИКИ ПРИРОДНОГО РУХУ НАСЕЛЕННЯ У ГІРСЬКИХ РАЙОНАХ ІВАНО-ФРАНКІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ У 2010 р. (проміле)

	Народжуваність	Смертність	Природний приріст (скорочення)
Богородчанський район	13,2	12,5	0,7
Верховинський район	18,2	13	5,2
Долинський район	13,2	12,9	0,3
Коломийський район	12,2	15,1	-2,9
Косівський район	13	13,7	-0,7
Надвірнянський район	13,9	12	1,9
Рожнятівський район	12,8	12,9	-0,1
Загалом по гірських районах	13,3	13,2	0,1
Івано-Франківська область	11,8	12,7	-0,9

ним бар'єром, що стримувало об'єми та напрями міграційних потоків. Однак досить цікавою для Карпатського регіону є зафіксована тенденція поступового переходу гірського населення у рівнинні поселення. Частка населення, яке заселяє гірські райони Івано-Франківщини, зменшується за рахунок міграційних переміщень, пропорційно до збільшення людності в рівнинній її частині.

Формуючись, міграційні потоки не рухаються тільки одним напрямком, тому і міграційне скорочення населення гірських районів не обмежується лише внутрірегіональними переміщеннями. Так, сальдо міжрегіональної міграції по Верховинському району складає 159 осіб на 100 тис. мешканців при середньому обласному значенні +6,3. Аналогічно, у Рожнятівському та Долинському районах (-9,1 та -93,8 відповідно).

Для нашої держави міжнародні напрями міграційних потоків (як нелегальні, так і офіційні) зазвичай пов'язані з нелегальним економічним становищем. У 2010 році для Івано-Франківської області сальдо міждержавної міграції склало +10,2 осіб на 100 тис. наявного населення. Скорочення чисельності мешканців за рахунок міждержавних переміщень було зафіксовано у шести адміністративних районах. Із них три гірські – Верховинський, Долинський та Коломийський, із найвищими показниками міжнародного міграційного скорочення (відповідно 6,8; 13 та 12,8).

Як бачимо, демографічні характеристики населення гірських територій Івано-Франківської області кількісно та якісно різняться від середньообласних. Тут ми можемо простежувати вплив як комплексу природних чинників, які наклали свій відбиток на розселення населення в гірських територіях, так і соціально-економічної складової життєдіяльності їх мешканців.

Водночас значний рекреаційний потенціал є тим рятівним кругом, який сприяє поліпшенню демографічної ситуації. Саме тому перспективними видаються дослідження перебігу демографічних процесів на рівні населених пунктів та їх груп.

ЛІТЕРАТУРА

1. Джаман В.О. Демографічна ситуація в Україні / В.О. Джаман. – Чернівці: Рута, 2005. – 24 с.
2. Джаман В.О. Регіональні системи розселення: демографічні аспекти / В. О. Джаман. – Чернівці: Рута, 2003. – 392 с.
3. Прибиткова І.М. Основи демографії / І. Прибиткова – К.: АртЕК, 1995. – 254 с.
4. Топчів О.Г. Основи суспільної географії / О. Г. Топчів. – Одеса: Астропринт, 2005. – 560 с.
5. Яворська В.В. Геодемографічні процеси і геодемографічні райони Українського Причорномор'я: Методологічні і методичні проблеми: монографія / В.В. Яворська – Одеса: Астропринт, 2007. – 208 с.

У ПОВІТІ МАРАМУРЕШ...

ДИНАМІКА ЧИСЕЛЬНОСТІ НАСЕЛЕННЯ УКРАЇНСЬКИХ СІЛ

*Василь КУРЕЛЯК,
кандидат географічних наук,
член наукової ради
природного парку
«Гори Марамуреш»,
Мірела КУРЕЛЯК,
учитель технічного ліцею
(с. Кривий),
с. Рона де Сус, Румунія*

Мараморощина – історико-географічна область, розташована на пограниччі двох держав – Румунії та України. Це один із репрезентативних районів поширення українців у Румунії. Тут проживає 30786 осіб української національності, 60,46% від загальної кількості українців (50920 чоловік за даними перепису населення у 2011 р.).

Нині вона займає північно-західну частину Східних Румунських Карпат, так звану Марамороську котловину, і простягається вздовж верхньої частини басейну річки Тиси, маючи вигляд природної фортеці.

Українська меншина в Румунії посідала четверте місце в національному складі населення у 2011 р. – після румунів, угорців та циганів. Українці проживають компактно в чотирьох регіонах – Буковині, Мараморощині, Добруджі та Банатах. Їхня чисельність у 1992 році становила 66833 осіб. За даними перепису населення станом на 2002 р. тут проживало 61091 осіб. Упродовж 1992–2002 рр. чисельність українського населення у Румунії зменшилась на 5742 особи. Останній перепис населення, який відбувся 2011 р., показав, що всього у Румунії проживає лише 50920 українців. За 19 років їхня кількість зменшилась на 15913 особи.

Найбільша кількість українців нараховується на Мараморощині – 30786 осіб (60,46% від усієї кількості), на Буковині – лише 10 тис. осіб (19,64%), а решта – в Добруджі та Банатах.

У даній статті використовуються статистичні матеріали австро-угорських та румунських переписів населення, які дають змогу висвітлити найістот-

ніші демографічні аспекти українського населення повіту Марамуреш. Своє завдання ми вбачали в тому, щоб визначити динаміку чисельності населення, проаналізувати важливі демографічні показники (народжуваність, смертність, шлюби, розлучення тощо), з'ясувати міграційні процеси та основні причини природної асиміляції. При цьому основна увага зосереджується на вивченні, з одного боку, процесів відтворення населення (співвідношення народжуваності та смертності), а з іншого – територіальної мобільності та загального приросту населення [1].

Суттєве значення для визначення динаміки природного приросту має кількісна характеристика шлюбів та розлучень. В останні роки спостерігається тенденція до зменшення кількості укладених шлюбів, натомість високим є показник розлучень. Вивчаючи етнотемографічну ситуацію у повіті Марамуреш, ми намагалися не залишити поза увагою проблему міграції українського населення. Одночасно з міграцією населення посилюються етнічні процеси природної асиміляції.

Вивчення чисельності населення українських поселень Мараморощини у 1857–1905 рр. представляє складність у зв'язку із змінами територіального устрою. За даними австро-угорського перепису населення, у 1857 р. у Марамороському комітаті проживало 184 тис. осіб. Дані наводилися також у розрізі великих населених пунктів з чисельністю понад 2000 осіб у кожному. У 1857 р. в селі Руська Поляна мешкало 3306 осіб, а в селі Великий Бичків 2464 особи (3). Австро-угорська статистика того часу не фіксувала по цих поселеннях чисельність населення за національною ознакою.

У 1905 р. чисельність населення Мараморощини становила 309 тис. осіб, у тому числі українців – 143,6 тис. осіб (46,4% від усього населення). За 48 років вона зросла на 125 тис. осіб. Всьо-

Долина Тиси (село Вишівська Долина)

го в українських поселеннях румунської Мараморощини проживало 22 тис. осіб, з них 64,5% були українцями (див. табл. 1) [2].

Зміна чисельності населення залежить насамперед від його природного та механічного руху. Динаміку чисельності населення в українських поселеннях повіту Марамуреш ілюструє табл. 2, стор. 82 [4, 5].

Загальна кількість усього населення в українських поселеннях Мараморощини у 1905–2011 рр. зросла на 18833 особи. Повільне зростання чисельності українців пояснюється подіями Другої світової війни та економічними негараздами. У 1947 р. в Румунії був голод, який зумовив підвищення смертності, особливо серед дітей. У 1956–1966 рр. українське населення Мараморощини збільшилося на 4506, а у 1966–1977 рр. – на 3334 особи. У 1965 р. у Румунії прийнято закон про заборону абортів, це урядове рішення суттєво вплинуло на статевовікову структуру населення. За період 1977–1992 рр. чисельність населення збільшилася на 3255 особи.

Біля Кінського водоспаду (біосферний резерват «Гори Родней»).
На першому плані – Василь Куреляк з дружиною Мірелою

Таблиця 1

СТРУКТУРА НАСЕЛЕННЯ УКРАЇНСЬКИХ ТА РУМУНСЬКИХ ПОСЕЛЕНЬ МАРАМОРОЩИНИ ЗА МОВОЮ ТА РЕЛІГІЄЮ У 1905 р. [2]

Столиця, повіт, громада	Загальна кількість населення, осіб	Рідна мова							Віра				
		Руська		Словацька	Угорська	Румунська	Німецька	Інші	Греко-католицька	Римо-католицька	Протестантська	Юдейська	Інші
		особи	%										
Марамороська столиця	309598	143621	46,4	545	42403	74978	47449	602	220917	23430	9228	56006	117
Великий Бичків	5294	2589	48,9	6	1530	50	1093	26	2843	1251	142	1054	4
Луг	1961	1638	83,5	-	99	12	209	3	1665	73	15	208	-
Борша	7758	125	1,6	-	403	5251	1979	-	5392	381	12	1972	1
Вишова, Вишів-Вижня	7562	271	3,6	3	938	2158	4191	1	2500	2492	67	2499	4
Леордіна	1451	24	1,7	-	6	1124	297	-	1150	6	-	295	-
Петрова	3350	1126	33,6	-	66	1465	693	-	2604	37	1	708	-
Руська Кривий	1593	1349	84,6	-	11	4	229	-	1364	-	-	229	-
Руська Поляна	4807	3608	75,0	-	90	27	1082	-	3671	90	2	1044	-
Руськова	2409	1352	56,0	-	28	14	1015	-	1379	26	-	1004	-
Довгополе	2350	341	14,5	-	1782	88	138	1	783	341	973	250	3
Коштіль	1536	5	0,32	-	1513	6	11	1	674	827	28	7	-
Кричунів	2201	842	38,2	1	61	31	1265	1	892	23	1	1285	-
Микова	643	230	35,7	1	207	108	97	-	360	176	23	84	-
Руна Вишня	2900	2489	85,8	3	162	86	95	65	2235	187	12	465	1
Сапинца	2658	25	0,94	25	60	1730	817	1	1755	94	12	797	-
Сарасеу	1103	18	1,6	-	52	1033	-	-	917	31	19	142	-
Сигіт, Сигут	17445	701	4,1	17	12658	1697	2329	43	4586	4314	2137	6375	33
Япа	1672	16	0,9	-	41	1222	389	4	1200	17	8	447	-
Луг	1294	1276	98,6	-	14	1	3	-	1179	8	-	107	-
Гута, П'ятра	299	28	9,4	4	70	39	157	1	64	159	32	43	1
Ремети	960	597	63,2	1	18	31	313	-	635	9	4	312	-
Тячево	4550	1216	26,7	5	2913	32	367	17	1748	447	1764	591	-

Таблиця 2

ЧИСЕЛЬНІСТЬ НАСЕЛЕННЯ УКРАЇНСЬКИХ КОМУН ПОВІТУ МАРАМУРЕШ У 1905-2011 рр., к-ть осіб

Поселення	Рік									
	1905	1930	1956	1966	1977	1992	1994	1995	2002	2011
Бістра (Бистрий)	1126	1922	4424	5473	5062	4902	4940	4868	4423	4174
Бочкою Марє (Виликий Бичків)	2589	4662	3612	4035	4585	4681	4435	4417	4468	3818
Посніле де суб Мунте (Руська Поляна, Поляни)	4807	5644	6298	7651	8776	10561	10833	10824	10033	10073
Ременці (Ремети)	960	2544	2602	2741	3003	3241	3387	3389	3058	3040
Репедя (Кривий, Русь Кривий,)	1593	1743	2877	3400	4074	4853	5008	5035	4761	4716
Рона де Сує (Вишня Рівня, Верхня Рівня)	2900	4154	4331	4773	5124	4982	5016	4977	4698	3855
Рускова	2409	3158	3164	3741	4324	5183	5536	5539	4854	5541
Всього	16384	23827	27308	31814	35148	38403	39155	39049	36295	35217

Таблиця 3

ВІДТВОРЕННЯ НАСЕЛЕННЯ В УКРАЇНСЬКИХ ПОСЕЛЕННЯХ ПОВІТУ МАРАМУРЕШ У 1991-2011 рр.

Поселення	Рік	Народжуваність		Смертність		Природний приріст		Мертво-народжені діти		Померли у віці до року	
		осіб	‰	осіб	‰	осіб	‰	осіб	‰	осіб	‰
Бістра	1991	113	20,7	36	6,6	77	14,1	1	8,8	8	26,5
	1992	122	24,4	59	11,8	63	12,6	1	8,1	1	8,2
	1993	103	20,7	52	10,5	51	10,2	1	9,6	6	58,3
	1994	77	15,6	43	8,7	34	6,2	1	12,8	-	-
	2002	63	14,24	57	12,89	6	1,35	2	31,75	1	15,87
	2011	54	12,93	41	9,82	13	3,11	-	-	-	-
Бочкою Марє	1991	67	13,9	56	11,6	11	2,3	-	-	3	44,8
	1992	80	17,8	48	10,7	32	7,1	-	-	1	12,5
	1993	57	12,7	69	15,4	-12	-2,7	1	17,2	2	35,1
	1994	46	10,3	61	13,6	-15	-3,3	-	-	2	43,5
	2002	50	11,19	54	12,09	-4	-0,9	-	-	-	-
	2011	38	9,95	50	13,09	-12	-3,14	-	-	-	-
Посніле де суб Мунте	1991	288	25,8	95	8,5	193	17,3	8	27	12	41,7
	1992	294	27,3	98	9,1	196	18,2	6	20	13	44,2
	1993	275	25,4	89	8,2	186	17,2	6	21,4	16	58,2
	1994	286	26,5	88	8,2	198	18,3	2	6,9	16	55,9
	2002	209	20,83	84	8,37	125	12,46	2	9,57	6	28,71
	2011	144	14,29	91	9,03	53	5,26	-	-	4	27,78
Ременці	1991	57	16,6	40	11,6	17	5,0	-	-	3	52,6
	1992	54	16,0	29	8,6	25	7,04	-	-	3	55,6
	1993	35	10,4	31	9,2	4	1,02	-	-	-	-
	1994	47	13,9	36	10,6	11	3,3	-	-	3	63,8
	2002	38	12,42	34	11,12	4	1,3	-	-	2	52,6
	2011	34	11,18	31	10,19	3	0,99	-	-	-	-
Репедя	1991	148	27,2	37	6,8	111	20,4	1	6,7	8	54,1
	1992	126	25,4	32	6,5	94	18,9	1	7,9	1	7,9
	1993	133	26,8	41	8,3	92	18,5	3	22,1	6	45,1
	1994	112	22,5	34	6,8	78	15,7	4	34,5	2	17,9
	2002	76	15,96	42	8,82	34	7,14	-	-	4	52,63
	2011	74	15,69	27	5,72	47	9,97	-	-	3	40,54
Рона де Сує	1991	87	15,8	62	11,3	25	4,5	-	-	3	34,5
	1992	78	15,2	45	8,8	33	6,4	1	12,7	1	12,8
	1993	59	11,6	66	13,0	-7	-1,4	1	16,7	-	-
	1994	71	14,9	59	11,7	12	2,4	1	13,9	1	14,1
	2002	53	11,28	64	13,62	-11	-2,34	-	-	-	-
	2011	37	9,6	53	13,74	-16	-4,14	-	-	-	-
Рускова	1991	118	20,2	39	6,7	79	13,5	2	16,7	4	33,9
	1992	121	22,2	46	8,4	75	13,8	-	-	5	41,3
	1993	119	21,6	36	6,5	83	15,1	1	8,3	4	39,6
	1994	105	19,0	32	9,4	53	9,6	1	9,4	1	9,1
	2002	59	12,15	30	6,18	29	5,97	-	-	-	-
	2011	59	10,65	50	9,02	9	1,63	1	16,95	-	-
Всього	1991	878	21,1	365	8,8	513	12,3	12	13,7	41	46,7
	1992	875	22,3	357	9,1	518	13,1	9	10,3	25	28,6
	1993	781	19,9	384	9,8	397	10,1	13	16,6	34	43,5
	1994	744	19,0	353	9,0	391	10,0	9	12,1	25	33,6
	2002	548	15,10	365	10,06	183	5,04	4	7,29	13	23,72
	2011	440	12,49	343	9,74	97	2,75	1	2,27	7	15,91

Українська православна церква (1598 р.) у селі Руська Поляна

Дерев'яна хата у селі Верхня Рівна (1940-і рр.)

Зростання чисельності українців у 1905–1995 рр. відбувалося за рахунок високого показника природного приросту. У 1977–1992 рр. чисельність населення в українських поселеннях Мараморощини зросла на 3255 осіб. За період 1992–1995 рр. вона збільшилася на 646 осіб [1].

Уже після 1995 р. динаміка чисельності населення в українських комунах має тенденцію до повільного зменшення. Упродовж періоду 1992–2002 рр. його кількість зменшилася на 2108 осіб, у 2002–2011 рр. – на 1078 осіб, за період 1992–2011 рр. – на 3186 осіб.

Чисельність українського населення залежить насамперед від природного приросту, тобто різниці між кількістю народжених і тих, що померли. На відтворення населення впливають різні чинники, серед яких найтипівішими є природні, біологічні, соціально-економічні, релігійні, соціально-культурні, психологічні. Величина природного руху залежить від статеві-вікової структури, стану шлюбів та розлучень, жіночої фертильності тощо.

Природний приріст українського населення у 1991–1992 рр. мав тенденцію до зростання. У 1994 р. він становив 10‰, проте природний приріст всього населення повіту Марамуреш у цей же час був значно нижчий (1,2‰). Показник смертності серед українців не перевищував 10‰, у той час, коли в середньому у повіті він становив 11,2‰ (див. табл. 3, стор. 82). У 2002 р. природний приріст населення становив 7,29‰. Останній перепис населення 2011 р. засвідчив тенденцію до зниження природного приросту населення 2,27‰ (табл. 3).

На динаміку чисельності населення та його природний приріст негативно впливає високий рівень мертвонароджених дітей та велика кількість смертей серед дітей віком до року. У 1991–1992 рр. кількість мертвонароджених дітей мала тенденцію до зменшення. Показник мертвонароджених дітей на 1000 народжених набув найбільшого значення (16,6‰) у 1993 р. У 1993–1994 рр. він знизився до 12,1‰. У 2002 р. зазначаємо низький показник мертвонароджених дітей, який становив 7,29‰. За даними останнього перепису населення 2011 р. – 2,27‰. Найбільшу кількість мертвонароджених дітей спостерігаємо в комунах Поєніле де суб Мунте, Репедя, Бістра та Рускова. У 1991–1992 рр. динаміка смертності дітей віком до року мала висхідну тенденцію,

а вже у 1994 р. цей показник становив 33,6%. За даними останнього перепису населення (2011 р.) – 15,91%. В таких українських селах, як Поєніле де суб Мунте (Поляни), Репедя (Кривий), Рускова (Рускова) та Бочікою Марє (Великий Бичків), зазначаємо високі показники смертності дітей до року, а в комунах Рона де Сус (Верхня Рівна) та Ремеці (Ремети) вони значно нижчі. Високий показник мертворождалих дітей зумовлюється такими факторами, як недостатній рівень медичних знань серед українських жінок, культури медичного обслуговування та ін.

Динаміка відтворення населення в українських поселеннях повіту Марамуреш характеризується територіальними відмінностями. В гірських українських селах (Поєніле де суб Мунте, Репедя, Бістра, Рускова) спостерігаються високі показники народжуваності і низькі показники смертності. У горбистих приміських селах краю – Бочікою Марє, Рона де Сус та Ремеці показники природного приросту невисокі. У 2002 р. у комуні Рона де Сус показник природного приросту населення був від'ємний – 2,34%. Уже в 2011 р. він набув най-

більшого від'ємного значення (-4,14) серед українських сіл повіту Марамуреш.

Одним із вагомих чинників, які суттєво впливають на величину показника природного приросту населення, є кількість шлюбів та розлучень. Абсолютні і відносні показники шлюбів та розлучень подаються в таблиці 4 (див. стор. 84).

Динаміка шлюбів у різні періоди була різною. Так, у 1991–1992 рр. вона зростала, а у 1992–1994 рр. зменшувалася. Динаміці розлучень властива протилежна тенденція. В комуні Рона де Сус зазначаємо найвищий показник шлюбів та розлучень порівняно з іншими українськими поселеннями повіту Марамуреш. У комунах Поєніле де суб Мунте (Поляна), Репедя (Кривий), Рускова (Рускова) та Бістра (Бистрий) спостерігаються найнижчі показники розлучень.

Українці населяють ізольовану гірську частину Марамороських Карпат. Вони перебувають в економічній скруті, яка, безумовно, позначається на міграційних процесах. Єдиний шлях розв'язання проблеми населення цієї території вбачає у «пошуку кращої долі», емігруючи в інші, економічно вигідніші регіони країни та за її межі. За період 1930-1995 рр. чисельність населення в українських поселеннях повіту Марамуреш зросла, створюючи надлишок трудових ресурсів.

У час австро-угорського панування серед місцевого населення поширилися штучні міграції (депортація українців і заселення угорцями місць їхнього проживання, наприклад, село Кипулунг ла Тіса (Довге Поле). Це призвело до посилення асиміляційних процесів в українських поселеннях Мараморощини.

Наприкінці XIX ст. розпочалася еміграція українців краю в південно-західну частину Румунії – Банати. Там поступово сформувався новий ареал проживання українського населення. Також у Банати емігрували українці із Закарпаття, Південної Буковини та Галичини. Після встановлення в 1919 р. державного кордону між Румунією та Чехословаччиною припинилися міграції з України на Мараморощину та Банати.

У міжвоєнний період життя українців в Румунії не поліпшилося, тому еміграційні процеси і надалі тривали. Найпоширенішими були постійні як зовнішні, так і внутрішні міграції. У роки Другої світової війни територія Мара-

Таблиця 4

ШЛЮБИ ТА РОЗЛУЧЕННЯ В УКРАЇНСЬКИХ КОМУНАХ ПОВІТУ МАРАМУРЕШ, ЗАРЕЄСТРОВАНІ У 1991–1994 РР.

Комуна	Рік	Шлюб		Розлучення	
		всього	%о	всього	%о
Бістра	1991	44	8,1	5	0,92
	1992	45	9,0	3	0,60
	1993	33	6,6	1	0,20
	1994	29	5,9	5	1,01
	2002	30	6,8	3	0,68
	2011	27	6,5	9	2,15
Бочікою Марє	1991	31	6,4	4	0,83
	1992	25	5,6	3	0,67
	1993	30	6,7	6	1,34
	1994	24	5,4	2	0,45
	2002	29	6,2	4	0,89
	2011	26	6,8	10	2,62
Поєніле де суб Мунте	1991	85	7,6	2	0,18
	1992	93	8,6	4	0,37
	1993	86	8,0	5	0,46
	1994	85	7,9	6	0,56
	2002	73	7,3	7	0,69
	2011	56	5,6	9	0,89
Ремеці	1991	29	8,4	2	0,58
	1992	18	5,3	3	0,89
	1993	19	5,6	-	-
	1994	23	6,8	7	2,06
	2002	14	4,6	6	1,96
	2011	21	6,9	4	1,31
Репедя	1991	25	4,6	4	0,73
	1992	35	7,1	2	0,40
	1993	30	6,1	5	1,01
	1994	27	5,4	2	0,40
	2002	30	6,3	2	0,42
	2011	34	7,2	8	1,70
Рона де Сус	1991	42	7,6	10	1,82
	1992	40	7,8	3	0,58
	1993	37	7,3	6	1,18
	1994	51	10,1	16	3,17
	2002	50	10,6	7	1,49
	2011	37	9,6	8	2,07
Рускова	1991	38	6,5	4	0,69
	1992	55	10,1	2	0,37
	1993	46	8,4	7	1,27
	1994	39	7,1	3	0,54
	2002	45	9,3	10	2,06
	2011	33	5,9	9	1,62
Всього	1991	294	7,1	31	0,74
	1992	331	8,5	20	0,51
	1993	281	7,2	30	0,77
	1994	268	6,9	41	1,05
	2002	271	7,5	39	1,07
	2011	234	6,6	57	1,62

морощини, як і північна частина Трансільванії, була захоплена гортистською Угорщиною. Як відомо, багато українців потрапило на примусові роботи до Німеччини й Угорщини, лише невелика кількість їх повернулася до рідного краю, інші залишилися на чужині або пропали безвісти.

Після Другої світової війни темпи міграційних процесів знизилися. Нині найпоширенішими є сезонні міграції. Населення українських поселень Мараморощини здебільшого емігрує на сезонні роботи, пов'язані із сільськогосподарським виробництвом, лісозаготівлею, будівництвом.

Маятникова міграція – це регулярне переміщення населення з одного населеного пункту в інший на роботу або навчання без зміни постійного місця проживання. Головні напрями маяткової міграції: село – місто або мале місто – велике місто. Найбільшого поширення маятникові міграції набули в приміських зонах середніх міст (Сігетул Мармацей, Вішеу де Сус та Борша). Тут міграції сприяють збалансованому і раціональному використанню трудових ресурсів міських і сільських поселень. Внутрішні переселення впливають на перерозподіл трудових ресурсів між містом та селом. Для українських поселень Мараморощини характерними за тривалістю є постійні та тимчасові міграції (див. табл. 6, стор. 87).

У 1991–2011 рр. для українців характерним був від'ємний природний міграційний приріст, особливо у 1991–1992 рр. (табл. 6).

За цей період з усіх українських поселень виїхало 3910 осіб, а прибуло 1020 осіб. Механічний рух безпосередньо впливає на чисельність українського населення, яке в 1991–1995 рр. мало тенденцію до зменшення. В басейні річки Рускови спостерігаємо найбільший від'ємний міграційний приріст, що пояснюється економічними причинами. Із сіл Поєніле де суб Мунте, Репедя та Рускова у 1991–2011 рр. виїхало 2190 особи, що становило 56,0% від усіх емігрантів українських поселень Мараморощини. Сюди ж прибуло лише 379 осіб (37,15% від усіх прибулих).

Мала кількість прибулих пояснюється віддаленістю сіл від міських поселень та низьким рівнем розвитку господарства. З комуни Поєніле де суб Мунте (Руська Поляна) за цей період виїхало 1193 особи (30,51 % від усіх, що

Гора Піп-Іван Мараморський

Так одягаються україночки у селі Бистрому

Восьмирічна школа у селі Верхня Рівна, започаткована 1773 р.

Туристична садиба на перевалі Гера (село Верхня Рівна); пастух з села Вишівська Долина Михайло Фіріщек

Таблиця 5

ЗАГАЛЬНИЙ ПРИРІСТ УКРАЇНСЬКОГО НАСЕЛЕННЯ МАРАМОРОЩИНИ В 1991–1995 рр.

Поселення	Рік	Природний		Міграційний		Загальний	
		осіб	%	осіб	%	осіб	%
Бістра	1991	77	14,1	-109	-20	-32	-5,9
	1992	63	12,6	-166	-33,2	-103	-20,6
	1993	51	10,2	-69	-13,9	-18	-3,7
	1994	34	6,2	-51	-10,4	-17	-4,2
	2002	6	1,35	-58	-13,11	-52	-11,76
	2011	13	3,11	-16	-3,84	-3	0,73
Бочікою Марє	1991	11	2,3	-32	-6,6	-21	-4,3
	1992	32	7,1	-31	-6,9	1	0,2
	1993	-12	-2,7	-21	-4,6	-33	-7,1
	1994	-15	-3,3	-12	-2,7	-27	-6
	2002	-4	-0,9	35	7,74	31	6,84
	2011	-12	-3,14	-19	-4,97	-31	8,11
Посіле де суб Мунте	1991	193	17,3	-211	-18,9	-18	-1,6
	1992	196	18,2	-132	-12,2	64	6
	1993	186	17,2	-187	-17,3	-1	-0,1
	1994	198	18,3	-190	-17,7	8	0,6
	2002	125	12,46	-75	-7,48	50	4,98
	2011	53	5,26	-55	-5,46	-2	-0,2
Ремеці	1991	17	5,0	-28	-8,1	-11	-3,1
	1992	25	7,04	-16	-4,7	9	2,34
	1993	4	1,02	-33	-9,8	-29	-8,78
	1994	11	3,3	23	6,8	33	10,1
	2002	4	1,3	-5	-1,64	-1	-0,64
	2011	3	0,99	-11	-3,62	-7	-2,63
Репедя	1991	111	20,4	-54	-9,9	43	10,5
	1992	94	18,9	-97	-19,6	-3	-0,7
	1993	92	18,5	-50	-10,1	42	8,4
	1994	78	15,7	-60	-12,1	18	3,6
	2002	34	7,14	-41	-8,61	-7	-1,47
	2011	47	9,97	-25	-5,31	22	4,66
Рона де Сус	1991	25	4,5	-71	-12,9	-46	-8,4
	1992	33	6,4	-69	-13,4	-36	-7
	1993	-7	-1,4	-53	-10,4	-60	-11,8
	1994	12	2,4	-56	-11,1	-44	-8,7
	2002	-11	-2,34	-42	-8,94	-53	-11,28
	2011	-16	-4,14	-23	-5,97	-39	10,11
Рускова	1991	79	13,5	-58	-10	21	3,5
	1992	75	13,8	-73	-13,4	2	0,4
	1993	83	15,1	-39	-7,1	44	8
	1994	53	9,6	-30	-5,4	23	4,2
	2002	29	5,97	-67	-13,8	-38	-7,83
	2011	9	1,63	-26	-4,69	-17	-3,06
Всього	1991	513	12,3	-564	-13,50	-51	-1,2
	1992	518	13,1	-584	-15,21	-66	-2,11
	1993	397	10,1	-452	-11,60	-55	-1,5
	1994	391	10,0	-382	-9,76	9	0,24
	2002	183	5,04	-253	-6,97	-70	-1,93
	2011	97	2,75	-175	-4,97	-78	2,22

виїхали), а прибула лише 121 особа (11,86%). В середньому за рік виїжджало 199 осіб. В усіх українських комунах за цей період міграційний приріст від'ємний і лише в комуні Ремеці у 1993–1995 рр. він був додатнім.

У межах української етнічної території серед українського населення спостерігаємо зовнішні міграції в країни Західної Європи (Угорщину, Австрію, Німеччину, Францію) та Америку. У 1995 р. перше місце за кількістю емігрантів посідала комуна Ремеці (Ремети) (15 осіб). У селі Рускова (Рускова) емігрувало 6, Рона де Сус (Верхня Рівна) – 2, в інших селах – по одній особі. Як свідчать офіційні джерела, в 1995 р. з усіх українських поселень виїхало 26 осіб. Нелегальним способом виїхало значно більше українців у країни Західної Європи з метою працевлаштування та постійного проживання. Румунська держава та уряд не вживають жодних заходів щодо офіційного працевлаштування за кордоном, тому усі нелегальні зовнішні міграції відносяться до категорії ризику. Після вступу Румунії до Європейського Союзу міграційні рухи посилилися.

В українських поселеннях Мараморощини проживають представники інших національностей, зокрема угорці, німці; у їхньому середовищі поширені зовнішні міграції. Наприклад, у 30-их роках ХХ ст. тут проживало 6 тис. євреїв (23,1% від усього населення). Нині в українських селах представники єврейської національності відсутні. Упродовж останнього десятиліття відбувалися міграції серед угорського населення, яке або повертається до Угорщини, або виїжджає у міста.

Зовнішні та внутрішні міграції впливають на зміну чисельності населення в українських поселеннях Мараморощини. Такі міграційні процеси не є бажаними в українській діаспорі, оскільки спричиняються до посилення асиміляції. Крім цього, вони впливають на статево-вікову структуру населення та його природний приріст.

Важливу роль у динаміці чисельності населення українських поселень Мараморощини відіграє загальний приріст населення, який є сумою природного та міграційного руху (див. табл. 5, стор. 86).

Як свідчать дані, загальний приріст українців у 1991–2011 рр. був від’ємний. В українських поселеннях Мараморощини відзначаємо відмінності в показниках загального приросту населення за цей період. У селах Бістра (Бистрий), Бочікою Маре (Великий Бичків), Рона де Сус (Верхня Рівна) міграційний приріст переважав над природним. Показник загального приросту населення сіл Поєніле де суб Мунте (Поляна) та Ремеці (Ремети) за цей період набув як від’ємних, так і додатніх значень. До населених пунктів, де показник загального приросту населення мав додатні значення до 1995 р., належать села Рускова (Рускова) та Репедя (Кривий).

У даному випадку загальний приріст населення має пряме відношення до зменшення чисельності населення, статево-вікової структури, природного приросту, національного складу населення, релігійної структури та впливає на соціально-економічний рівень життя населення.

ЛІТЕРАТУРА

1. Куреляк Василь //Українці румунської Мараморощини //Видавничий центр ЛНУ ім. Івана Франка. – 2001. – 184 с.
2. Томашівський С. Етнографічна карта Угорської Русі. – СПб, 1910. – 93 с.
3. Bevolkerung und den Viehstand von Osterreich. – Wien: Staatsdruckerel, 1859. – 390 р.
4. Recesamintul populatiei pe anul 1992. – № 88 – Baia-Mare. – Directia judeteana de statistica Maramures.
5. Recensământul populației pe anul 2002//Directia judetiană de statistică Maramureș-Baia Mare.

Таблиця 6

МІГРАЦІЇ НАСЕЛЕННЯ УКРАЇНСЬКИХ ПОСЕЛЕНЬ МАРАМОРОЩИНИ У 1991–1995 рр.

Поселення	Рік	Прибули		Вибули		Міграційний приріст	
		осіб	‰	осіб	‰	осіб	‰
Бістра	1991	18	3,3	128	23,3	-109	-20
	1992	3	0,6	169	33,8	-166	-33,2
	1993	-	-	69	13,9	-69	-13,9
	1994	11	2,2	62	12,6	-51	-10,4
	1995	20	4,0	126	25,5	-106	-21,5
	2002	7	1,58	65	14,69	-58	-13,11
	2011	13	3,11	29	6,95	-16	-3,84
Бочікою Маре	1991	39	8,1	71	14,7	-32	-6,6
	1992	41	9,1	72	16,0	-31	-6,9
	1993	45	10,1	66	14,7	-21	-4,6
	1994	58	13,0	70	15,7	-12	-2,7
	1995	29	6,5	44	9,9	-15	-3,4
	2002	71	15,89	36	8,05	35	7,74
	2011	10	2,62	29	7,59	-19	-4,97
Поєніле де суб Мунте	1991	24	2,1	235	21,0	-211	-18,9
	1992	18	1,7	150	13,9	-132	-12,2
	1993	9	0,8	196	18,1	-187	-17,3
	1994	22	2,0	212	19,7	-190	-17,7
	1995	28	2,6	250	23,0	-222	-20,4
	2002	6	0,59	81	8,07	-75	-7,48
	2011	14	1,39	69	6,85	-55	-5,46
Ремеці	1991	22	6,4	50	14,5	-28	-8,1
	1992	27	8,0	43	12,7	-16	-4,7
	1993	12	3,6	45	13,4	-33	-9,8
	1994	64	18,9	41	12,1	23	6,8
	1995	43	12,7	39	11,5	4	1,2
	2002	15	4,90	20	6,54	-5	-1,64
	2011	10	3,29	21	6,91	-11	-3,62
Репедя	1991	14	2,6	68	12,5	-54	-9,9
	1992	15	3,0	112	22,6	-97	-19,6
	1993	19	3,8	69	13,9	-50	-10,1
	1994	22	4,4	88	16,5	-60	-12,1
	1995	41	8,1	87	17,4	-46	-9,2
	2002	6	1,26	47	9,87	-41	-8,61
	2011	3	0,63	28	5,94	-25	-5,31
Рона де Сус	1991	-	-	71	12,9	-71	-12,9
	1992	22	4,3	91	17,1	-69	-13,4
	1993	13	2,6	66	13,0	-53	-10,4
	1994	12	2,4	68	13,5	-56	-11,1
	1995	19	3,8	51	10,2	-32	-6,4
	2002	5	1,06	47	10,00	-42	-8,94
	2011	8	2,07	31	8,04	-23	-5,97
Рускова	1991	24	4,1	82	14,1	-58	-10
	1992	12	2,2	85	15,6	-73	-13,4
	1993	33	6,0	72	13,1	-39	-7,1
	1994	38	6,9	68	12,3	-30	-5,4
	1995	28	5,1	95	17,2	-67	-12,1
	2002	-	-	67	13,8	-67	-13,8
	2011	3	0,54	29	5,23	-26	-4,69
Всього	1991	141	3,40	705	16,9	-564	-13,50
	1992	138	3,59	722	18,8	-584	-15,21
	1993	131	3,30	583	14,90	-452	-11,60
	1994	227	5,79	609	15,55	-382	-9,76
	1995	212	5,43	692	17,72	-480	-12,29
	2002	110	3,03	363	10,00	-253	-6,97
	2011	61	1,73	236	6,70	-175	-4,97

ЧИЇ ГОРИ І ДОЛИ?

ЗЕМЛЕКОРИСТУВАННЯ У НЕЗАЛЕЖНІЙ УКРАЇНІ

*Зіновій ПАНЬКІВ,
Львівський
національний університет
імені Івана Франка*

Неспроможність колгоспно-радгоспної системи землекористування забезпечити подальший прогрес суспільства, налагодити ефективне використання потужного земельно-ресурсного потенціалу України та повноцінне забезпечення населення продуктами харчування, а промисловість – сировиною, вимагали докорінної зміни господарської моделі, пошуку нових форм економічної діяльності з урахуванням світового досвіду. Поверхнєве реформування існуючої моделі (перехід на госпрозрахунок, індивідуальний та колективний підряд, створення кооперативів, фермерських і орендних господарств), що відбулося наприкінці 1980-их років без корінної зміни форми власності на основний засіб виробництва, не вирішувало найбільших проблем.

Розуміння усієї сукупності протиріч у використанні земельного фонду України, що були зумовлені адміністративно-командним управлінням і державною формою власності на землю, вимагало приділення проблемам землекористування першочергової уваги. Ще до Акту проголошення незалежності України Постановою Верховної Ради УРСР «Про земельну реформу» (1990) усі землі в межах республіки проголосили об'єктами реформи. Постанова Верховної Ради України (31 жовтня 1991 р.) схвалила Концепцію роздержавлення і приватизації підприємств, земель та житлового фонду, регламентувала перерозподіл земельної власності. Концепція передбачала право кожного дорослого громадянина України приватизувати рівну за розміром земельну ділянку, що було негативно сприйнято селянством, і такий підхід залишився нереалізованим. Друга концепція земельної реформи виникла під час підготовки та прийняття нової редакції Земельного кодексу України (15 березня 1992 р.), який регламентував

процедуру роздержавлення земель, передачу у колективну і приватну власність юридичних осіб і громадян, право на земельну частку членів колективних сільськогосподарських підприємств і працівників соціальної сфери на селі. Земельний кодекс і Закон України «Про форми власності на землю» юридично закріпили існування в Україні трьох рівноправних і незалежних форм власності на землю: державної, колективної і приватної.

Законодавство України обумовило склад земель державної форми власності, які не можна передавати у колективну і приватну:

- землі загального користування населених пунктів;
- землі гірничодобувної промисловості, єдиної енергетичної та космічної систем, транспорту, зв'язку, оборони;
- землі оздоровчого, природоохоронного, рекреаційного та історико-культурного призначення;
- землі лісового та водного фонду;
- землі сільськогосподарських науково-дослідних установ і навчальних

закладів, державних сортовипробувальних станцій і сортодільниць, елітно-насіненних і насінницьких господарств, племенних заводів, господарств з вирощування хмелю, ефіроолійних, лікарських рослин, фруктів і винограду [12; 13].

Суб'єктами права колективної власності на землю стали колективні сільськогосподарські підприємства (КСП), сільськогосподарські кооперативи, садівничі господарства. У колективну власність передавали площу, яку обраховували як різницю між загальною площею земель, що була у підпорядкуванні відповідної ради, і сумою площ земель державної та приватної форми власності. Кожен член КСП у разі виходу з нього мав право одержати свою частку земель в натурі, яку обчислювали діленням загальної площі сільськогосподарських угідь КСП на кількість осіб і пенсіонерів, а також працівників соціальної сфери (освіти, охорони здоров'я, культури, побутового обслуговування, зв'язку, торгівлі та громадського харчування, правоохоронних органів).

Громадяни України набували право власності на земельні ділянки на основі:

- одержання їх у спадщину;
- одержання частки земель у спільному майні подружжя;
- при купівлі-продажу, даруванні та обміні.

Земельний кодекс обумовлював максимальні розміри земельних ділянок, які передавали громадянам для певних цілей. Для ведення селянського (фермерського) господарства у власність передавали не більше 100 га усіх земель, у тім числі не більше 50 га сільськогосподарських угідь; для ведення особистого підсобного господарства – не більше 0,6 га; для будівництва та обслуговування будинку і господарських будівель у селах – до 0,25 га, в селищах – 0,15 га, у містах – 0,1 га; для садівництва – не більше 0,12 га; для дачного (0,1 га) і гаражного (0,01 га) будівництва. Конкретні розміри земельних ділянок, що передавали безоплатно у власність громадянам, визначали місцеві ради диференційовано, з урахуванням регіональних особливостей.

Унаслідок реформування станом на 1.01.98 р. 65,3% загальної площі України перейшло у власність сільськогосподарських підприємств, по 12,0% – у власність і користування громадян та лісогосподарських підприємств, а 5,5% було зачислено до земель запасу. Також 2,1 млн га земель було у користу-

ванні підприємств, організацій промисловості, транспорту, зв'язку, оборони, 304,4 тис. га – у користуванні організації природоохоронного, оздоровчого, рекреаційного та історико-культурного призначення, 530 тис. га – водогосподарських підприємств. Підприємства, що цілковито належали іноземним інвесторам, мали у користуванні 8,4 тис. га, а спільні підприємства – 5,3 тис. га. Сільськогосподарські підприємства станом на 1.01.98 р. мали у власності 81,2% усіх сільськогосподарських земель, 27,0% – лісів та інших лісовкритих площ, 63,3% – відкритих заболочених земель, 43,3% – відкритих земель без рослинного покриву, 21,5% – земель під водами. Проте ефективність землекористування була вкрай низькою. Майже половина КСП не здійснювала повноцінної діяльності, оскільки не вистачало техніки, а значна інфляція та диспропорція цін на сільськогосподарську і промислову продукцію спричинила збитковість у виробництві. Реформування вкрай негативно позначилось на аграрному секторі економіки, що зумовило до зменшення виробництва валової продукції сільськогосподарства протягом 90-х років на 21,6%. Виробництво зерна скоротилось з 51 до 21 млн т, м'яса – з 4,3 до 2,1 млн т; діяльність 88% сільськогосподарських підприємств була збитковою. Прибутковим було лише виробництво зерна та соняшника [3; 27]. Найвідчутніше скорочення виробництва відбулось у тваринництві. Поголів'я овець і кіз зменшилось у 18 разів. У рослинництві майже цілковито призупинили вирощування льону, деградували цукровобуряковий комплекс, виноробство і виноградарство, втратили свої позиції насінництво. Все це погіршило забезпечення населення продуктами харчування: в 2,2 раза зменшилось споживання м'яса, в 1,9 – риби і рибопродуктів, в 1,8 – молока, в 1,6 раза – яєць [25]. Переважну частку сільськогосподарської продукції виробляли у приватному секторі.

З метою врегулювання ситуації в аграрному секторі економіки вийшов Указ Президента України «Про невідкладні заходи щодо прискорення реформування аграрного сектора економіки» (від 3.12.99 р.), який зобов'язував у шестимісячний термін реформувати КСП у приватні підприємства. Впродовж року після введення в дію Указу 10,8 тис. КСП було перетворено на 13,7 тис. приватних господарств, у структурі яких 47% становили господарські товариства, 24% – кооперативи, 20% – при-

ватно-орендні та 8% – фермерські господарства [11].

Проведене реформування помітно змінило показники розподілу земельного фонду держави серед категорії землевласників, землекористувачів. Станом на 1.01.2010 р. 32,3% загальної площі держави було у власності сільськогосподарських підприємств, 31,6% – у власності громадян, 14,1% – у користуванні лісогосподарських підприємств, 16,2% віднесено до земель запасу, а решта категорій мала у власності та користуванні в межах 1%.

За рахунок розпаювання земель КСП частка сільськогосподарських земель у їхній власності зменшилась з 81,2% до 43,9%, натомість у власності громадян їхня частка зросла до 43,2%, а 10,7% від усіх сільськогосподарських земель переведено у категорію «Землі запасу». Інші категорії землевласників, землекористувачів мали у власності та користуванні незначні частки сільськогосподарських земель. Майже 76% усіх лісів і інших лісовкритих площ було передано у користування лісогосподарським підприємствам, а 14% обліковано в категорії «Землі запасу». Також у цю категорію було переведено майже 69% відкритих заболочених земель та земель під водами, 65% – відкритих земель без рослинного покриву. Громадяни, які отримали землю у власність і користування, становили найбільшу частку (99%) у структурі землевласників, землекористувачів, проте на одного припадало 0,77 га загальної площі та 0,75 га сільськогосподарських земель. Одне сільськогосподарське підприємство мало у власності і користуванні 949 га загальної площі та 918 га сільськогосподарських земель. У структурі сільськогосподарських підприємств переважну частку (87,5%) становили недержавні (кооперативи, товариства, колективні) підприємства. Державні сільськогосподарські підприємства були представлені радгоспами, сільськогосподарськими науково-дослідними установами і навчальними закладами, підсобними господарствами підприємств.

Значну кількість сільськогосподарських земель (45,1%) було надано громадянам для ведення товарного сільськогосподарського виробництва (в середньому 3,9 га), 19,5% для ведення селянського (фермерського) господарства (77,4 га на одне) та 18,12% – для ведення особистого підсобного господарства. Переважна більшість громадян (41,3%) отримала земельні ділянки для будівництва та обслуговування житло-

вого будинку, проте для цих цілей було виділено тільки 7,4% від усіх сільськогосподарських земель, наданих громадянам.

Згідно з планами реформування аграрного сектора економіки місце зліквідованих колгоспів і радгоспів, як основних виробників сільськогосподарської продукції, мали зайняти фермерські господарства. Найактивніше фермерські господарства створювали на початку 90-х років і вже станом на 1993 р. їх нараховували 14,7 тис. [3; 25]. Проте відсутність державного інвестування, матеріально-технічного забезпечення дало поштовх для ліквідації значної частини новостворених приватно-орендних фермерських господарств. Також значною перешкодою в функціонуванні таких господарств було їхнє заснування міськими жителями або особами, які не мали досвіду роботи у сільському господарстві. Вкрай несприятливим було і матеріально-технічне забезпечення. Згідно обстежень Держкомстату України, станом на 1999 р. на 100 фермерських господарств припадало 45 тракторів, 10 комбайнів, 15 автомобілів [25]. Основною перешкодою їх діяльності стала нестача коштів, зумовлена дисбалансом цін на промислову і сільськогосподарську продукцію. В українських реаліях формувалося декілька типів фермерських господарств: сімейні, міжсімейні та малі кооперативи [15]. Незважаючи на всі складності і перепони, кількість їх збільшувалась і

поліпшувалося матеріально-технічне забезпечення. Якщо 1992 р. в Україні нараховували 2,1 тис. фермерських господарств, то станом на 2010 р. їхня кількість досягла 50,1 тис. Упродовж усього періоду становлення фермерства збільшувався середній розмір господарства з 18,9 га сільськогосподарських угідь в 1991 р. до 85,1 га в 2010 р. Найбільша кількість фермерських господарств характерна для південних областей (Одеська – 7,7 тис., Миколаївська – 5,5 тис.), а найменша – для Івано-Франківської (588) та Рівненської (646) областей. Такі ж закономірності характерні і для географії середнього розміру сільськогосподарських угідь на одне фермерське господарство. Найменший середній розмір характерний для Закарпатської області (7,2 га на фермерське господарство). Незважаючи на позитивні зрушення, фермерські господарства все ще не стали головними виробниками сільськогосподарської продукції.

Значно зросла роль особистих підсобних господарств населення у продовольчому забезпеченні громадян, оскільки випуск їхньої продукції в 1,5 раза перевищував виробництво продукції сільськогосподарськими підприємствами. Підсобні господарства забезпечували майже половину сукупного доходу сільської сім'ї і все більше набували характеру дрібного присадибного господарства. Кількість підсобних господарств зросла не тільки в селах, але

й у селищах і містах. Економічні негаразди в країні зумовили до зростання кількості сільських жителів, зайнятих у підсобному господарстві, вдвічі, а міських – в 2,8 раза. Протягом 90-их років розмір земельних ділянок в особистих господарствах збільшився в 2,6 раза, посіви сільськогосподарських культур в їхніх межах зросли у 2,4 раза і станом на 2000 рік становили 4,81 млн. га. В межах 6,3 млн особистих підсобних господарств було сконцентровано 6 млн га сільськогосподарських угідь, або п'ята частина від їхньої загальної площі. Підсобні господарства продукували 98% картоплі, овочів і плодово-ягідних культур, 82% молока, 68% м'яса і 54% яєць [29]. Високої продуктивності у підсобних господарствах досягали здебільшого ручною працею, а значне збільшення працюючих у цьому секторі було зумовлене скрутною економічною ситуацією у державі, закриттям значної кількості промислових підприємств.

Складні політична та економічна ситуації в державі, значний рівень інфляції, неспіврозмірність цін на промислову і сільськогосподарську продукцію зумовили до погіршення рівня рентабельності сільськогосподарського виробництва, передусім продукції тваринництва, що визначало зміни у структурі посівних площ. Якщо 1990 року 45,0% від загальної посівної площі займали зернові, 37% – кормові, 11,6% – технічні, 6,4% – картопля та овочево-баштанні культури, то на початок 2006 року відбулося відчутне збільшення частки зернових (57,7), технічних (18,6), картоплі та овочево-баштанних культур (7,9%) за рахунок зменшення посівної площі під кормові культури (15,8%), що помітно підірвало кормову базу тваринництва.

Перехід від колгоспно-радгоспної системи землекористування до нових альтернативних форм зумовив до зниження рівня агротехніки (недотримання обґрунтованих сівозмін, монокультура, погіршення якості посівного матеріалу, зменшення норм внесення мінеральних і органічних добрив та ін.), що зумовило до зменшення показників врожайності сільськогосподарських культур, передусім технічних.

У спадок від соціалістичного землекористування незалежній Україні залишили розбалансовану структуру земельного фонду, в складі якого 72,2% займали сільськогосподарські землі, а

показник розораності території становив 57,5%. Найвищими показниками сільськогосподарської освоєності (близько 90%) та розораності характеризувались південні області. В складі сільськогосподарських земель 98% становили сільськогосподарські угіддя, у структурі яких станом на 1991 р. 79,9% займала рілля, 12,4% – пасовища, 5,2% – сіножаті, 2,5% – багаторічні насадження. Ліси та інші лісовкриті площі становили 16,4% від загальної площі держави (9,9 млн га), а основні лісові масиви сконцентровані в межах Поліських і Карпатських областей України. За площею лісів, лісистістю території, запасами деревини Україна належить до лісодефіцитних держав. У складі деревостанів хвойні дерева займають 42,2%, твердолистяні – 43,3%, м'яколистяні – 13,6%. Лісові землі є державною власністю. Для ведення лісового господарства їх надано у користування Державному комітетові лісового господарства (68,3%), Міністерству аграрної політики (24,0%).

Земельні угіддя України характеризуються високим біопродуктивним потенціалом, оскільки основна база землеробства розміщується на ґрунтах чорноземного типу (понад 60%). Площі основних типів ґрунтів України та ступінь їхньої розораності подано у таблиці. Згідно з відомостями Державного земельного кадастру, на балансі держави нараховують близько 15,5 млн га особливо цінних продуктивних земель, серед яких значну частку становлять нееродовані несолонцюваті суглинкові чорноземи (11,9 млн га). За прогнозами вчених, при дотриманні оптималь-

ної структури земельних угідь та відповідному рівні землеробства земельний фонд України може прогодувати 300-320 млн осіб.

Здійснені реформування земельного фонду кардинально змінили систему землекористування, оскільки на законодавчому рівні було зліквідовано монопольну державну власність на землю і з 1.01.2002 року в Україні діють три рівноправні форми власності: приватна, комунальна і державна. За рахунок безоплатної передачі у приватну власність громадянам було віддано 29,5 млн га (48,9% від загальної площі), у державній власності залишилось 30,1 млн га (49,9%). Ще 728,7 тис. га (1,2%) є власністю юридичних осіб. Дещо своєрідна ситуація склалась із комунальною власністю, яка юридично існує, проте фактично не відбулося процедури передачі землі у власність територіальним громадам сіл, селищ, міст. Згідно з Земельним кодексом, комунальною власністю є усі землі в межах населеного пункту, крім земель державної та приватної форми власності.

У державній власності залишилось лиш 29,1% сільськогосподарських угідь, які переважно використовують для забезпечення наукової діяльності й навчання, насінництва та ведення племінного господарства, вирощування лікарських рослин, специфічних видів сільськогосподарських культур (коноплі, маку, ефірно-олійних та ін.).

Розпаювання земель колективних сільськогосподарських підприємств і передача їх у приватну власність зумовили до зміни у співвідношенні земельних угідь у структурі земельного фон-

ду: зменшилась площа сільськогосподарських угідь за рахунок збільшення площ лісових, забудованих, відкритих заболочених земель.

Відчутні зміни відбулися у структурі сільськогосподарських угідь. Порівняно із 1991 р. зменшилась частка ріллі на 2,1% та багаторічних насаджень (на 0,3%), натомість відбулось збільшення площ пасовищ і сіножатей. Також у структурі сільськогосподарських угідь обліковано перелоги (близько 0,5 млн га), які у радянський період існували тільки теоретично. Найбільші площі перелогових земель характерні для поліських і карпатських регіонів, які характеризуються низькою продуктивністю. Здебільшого перелоги утворились у межах середніх земельних паїв, що були надані громадянам, які не мали ні фізичних, ні економічних можливостей для ведення товарного сільськогосподарського виробництва.

Специфічною формою землекористування є природоохоронна, яка почала формуватись ще наприкінці XIX ст., коли територія України перебувала в складі царської Росії (Асканія Нова, 1898) та Австро-Угорської імперії (Пам'ятка Пеняцька, 1886). У подальшому природоохоронна інфраструктура формувалась у радянській період. Оскільки в тогочасній ідеології домінував споживацький принцип, то під такі форми землекористування виділяли мізерні площі. Станом на 1990 р. в Україні нараховували 21 заповідник і національний природний парк, які охоплювали 407,0 тис. га. Здебільшого ці об'єкти були сконцентровані в Карпатах та Криму. Зміна пріоритетів у використанні

ПЛОЩІ ОСНОВНИХ ТИПІВ ҐРУНТІВ УКРАЇНИ, СТУПІНЬ РОЗОРАНОСТІ [14]

Таблиця

Назва ґрунту	Площа ґрунтів		Площа ріллі		
	тис. га	%	тис. га	% до загальної площі	% ріллі
Дерново-підзолисті супіщані і глинисто-піщані	1573,0	3,5	1015,0	64,5	3,5
Дерново-підзолисті огієсні	1916,9	4,3	1140,7	59,5	3,6
Сірі лісові	7924,0	17,8	6719,1	84,8	21,3
Чорноземи типові на лесах	6272,2	14,1	5731,4	91,4	18,1
Чорноземи звичайні на лесах	10395,0	23,4	8760,0	84,3	27,7
Чорноземи південні на лесах	6237,9	14,1	4662,2	74,7	14,8
Лучно-чорноземні на лесах	1124,9	2,5	700,7	62,3	2,2
Темно-каштанові і каштанові	1489,9	3,4	1241,0	83,3	3,9
Лучні на аловій	1936,1	4,4	663,0	34,2	2,1
Болотні, торфоболотні і торфовища	2061,8	4,6	78,5	3,8	0,2
Солончі, осолоділі	537,8	1,2	256,1	47,6	0,8
Дернові	1627,1	3,7	396,3	24,4	1,3
Буроземи	956,4	2,2	192,7	20,1	0,6
Коричневі гірські, гірсько-лучні	41,8	0,1	7,2	17,2	0,1

природно-ресурсного потенціалу держави, розуміння незворотності негативних змін природних компонентів і об'єктів при посиленні антропогенного навантаження, врахування досвіду землекористування у зарубіжних країнах зумовили до неспинного збільшення кількості територій і об'єктів природно-заповідного фонду, що виконують екологічні, генетичні, оздоровчі, санітарно-гігієнічні, виховні та культурно-освітні функції. Станом на 2010 рік в Україні обліковано 7 140 територій і об'єктів природно-заповідного фонду загальною площею 2,7 млн га, а показник заповідності становить 4,6%, що є значно нижчим, ніж у європейських країнах.

За кількістю територій та об'єктів ПЗФ України найбільша частка належить пам'яткам природи (42,6%), заказникам (36,9%), заповідним урочищам (10,8%), паркам-пам'яткам садово-паркового мистецтва (7,6%).

У межах України виокремлюють особливо цінні меліоровані (осушені та зрошувані) землі, які введено в експлуатацію в 60-90-х роках ХХ ст. Найбільші площі зрошення характерні для Автономної Республіки Крим (15,2), Херсонської (15,0), Запорізької (8,8), Миколаївської (7,7), Одеської (6,8%) областей, що зумовлено їхнім розташуванням у зоні недостатнього зволоження. Переважним способом зрошення в Україні є дощування. Здебільшого зрошувальні системи мають закрити мережу з широкозахватними дощувальними машинами, а відкриті магистральні та міжма-

гістральні канали переважно обладнані протифільтраційним покриттям. Зрошуване землеробство характеризувалось високою і сталою продуктивністю, яка була в 2,0-2,5 раза вищою порівняно з богарним землеробством. На початок 90-х років площа зрошувальних земель України становить 2,6 млн га, 84% яких було розташовано в Степовій зоні. Станом на 1.01.2010 року їхня площа зменшилась до 2,2 млн га, що становить 3,6% від загальної площі України. Результати сучасних досліджень засвідчують, що фактично поливають 20-35% від усієї площі зрошення, а продуктивність та обсяги виробництва сільськогосподарської продукції на цих землях зменшились на 25-40%. Таке становище зумовлено незадовільним технічним станом зрошувальних систем, низькими темпами оновлення парку дощувальної техніки і погіршенням еколого-меліоративного стану зрошувальних земель.

Квапльність у проведенні робіт, неврахування природних особливостей регіону спричинило розвиток у межах зрошувальних земель цілої низки деградаційних процесів, що погіршують їхню продуктивність: підняття рівня ґрунтових вод і пов'язаний з цим розвиток процесів підтоплення та вторинного іригаційного гідроморфізму (13-15% від площі зрошення); вторинне засолення ґрунтів (7-10%), осолонцювання (15%), трансформація мінеральної складової ґрунтів, мікробіологічні зміни та забруднення ґрунтів важкими металами.

З метою оптимізації використання зрошувальних земель слід проводити реконструкцію і модернізацію систем з урахуванням їхнього еколого-меліоративного стану. Мінімальна необхідна площа зрошення в Україні може становити 1,5-1,7 млн га. Для зрошення різних сільськогосподарських культур, крім дощування, слід використовувати більш ошадливі, ресурсозберігаючі способи поливу – крапельне зрошення. Переходити на богарне землеробство, де у структурі сівозмін разом із зерновими і технічними культурами слід включати чорні пари та багаторічні бобові трави, впроваджувати енергоощадливі агротехнологічні заходи.

Проведення осушувальної меліорації в Україні має давню історію, проте на початковому етапі ці роботи набули фрагментарного характеру. Широкомасштабні заходи осушувальної меліорації на перезволожених землях України почали здійснювати у другій половині ХХ ст., що зумовлено як необхідністю поліпшення їхньої продуктивності, так і екстенсивним колгоспно-радгоспним способом землекористування. На осушених землях, які 1990 р. становили 28,7% площі сільськогосподарських угідь, було вироблено 18,6% продукції рослинництва: 23,2% – зерна, 41,3% – волокна льону, 26,5% – овочів, 21,5% – картоплі, 27,3% – кормових коренеплодів, 12,0% – багаторічних трав. Станом на 1.01.2010 р. площа осушених земель в Україні становила 3,3 млн га (5,5% від загальної площі держави).

Найбільші площі осушених земель закономірно розташовані в західних, надлишковозволожених областях України: Львівській (23,5% від площі області), Волинській (20,7%), Рівненській (19,5%), Чернівецькій (15,0%), Закарпатській (14,4%). За даними державного земельного кадастру, осушення на більшій частині земель (69,4%) здійснюють за допомогою закритого гончарного дренажу, і тільки на 33,7% площі осушених земель проводять двобічне регулювання водного режиму. Хоча, як свідчать сучасні дослідження, переважна більшість осушувальних систем з двобічним регулюванням водного режиму має односторонній режим дії, відводячи надлишкові води за межі масивів осушення.

Соціалістична гігантоманія, неврахування усіх природних й економічних чинників у проведенні осушувальних

робіт спричинили розвиток таких деградаційних процесів, як дегуміфікація мінеральних ґрунтів і спрацювання торфових, вітрова ерозія, надмірне ущільнення верхніх горизонтів ґрунтів, переосушення, хімічна деградація, вторинне заболочування. Розвиток цих процесів призвів до того, що близько 800 тис. га осушених земель використовують як сіножаті та пасовища з урожайністю сіна не більше 15-20 ц/га. Коefіцієнт використання багатьох масивів осушення становить 0,4-0,7. Згідно з відомостями Держводгоспу, в доброму меліоративному стані є 61,1% від загальної площі осушення, 33,1 – в задовільному, 5,8% – у незадовільному.

Особливе місце в складі земельного фонду України займають землі населених пунктів, які характеризуються високим рівнем інженерного облаштування та антропогенного навантаження, що зумовлює їхню високу вартість. Політика радянського уряду на індустріалізацію, ліквідація хуторів і «неперспективних» малих сіл зумовила до росту міст, збільшення кількості міського населення. Станом на 1.01.2010 р. в Україні нараховували 29 934 населених пункти (в тому числі 454 міста, 886 селищ, 28 594 села), які займають площу 7,4 млн га (12,4% від загальної площі України). Тенденція до зменшення кількості сіл продовжується і в незалежній Україні, що зумовлено важкими умовами життя в сільській місцевості, відсутністю робочих місць, незадовільним рівнем розвитку інфраструктури. Порівняно з 1998 роком кількість сіл зменшилась на 230 (насамперед у Київській, Чернігівській, Харківській областях), натомість площа земель населених пунктів збільшилась на 375,4 тис. га. Таке збільшення площі відбувається за рахунок розширення зовнішньої межі великих міст, що зумовлює до зменшення площ прилеглих продуктивних сільськогосподарських і лісових угідь. Така ситуація спричинена затягуванням процесу розмежування земель державної та комунальної власності, відсутністю для більшості населених пунктів зовнішніх меж (встановлені тільки для 43% населених пунктів). Із 179-ти міст обласного підпорядкування зовнішні межі відсутні для 104-х, а для 30-ти міст потребують корегування.

Земельний фонд населених пунктів України характеризується високим показником сільськогосподарської освоєності (67,9%), а найвищі значення

цей показник має у селах – 77,8%, тоді як в містах він становить близько 30%. Причому зі збільшенням чисельності населення міст значення показника сільськогосподарської освоєності помітно зменшується. Ліси та інші лісовкриті площі в структурі земельних ресурсів населених пунктів становлять 4,5% (найвищі значення, характерні для міст, – 10,3, найвищі для сіл – 3,2%). Значення цього показника безпосередньо не залежить від розміру населеного пункту, кількості населення, політико-адміністративного статусу, а, зазвичай, обумовлено природно-кліматичними умовами та історичними особливостями забудови.

Частка забудованих земель у структурі земельного фонду коливається від 14,7% у селах до 50,2% – у містах. У структурі сільськогосподарських угідь населених пунктів 71,9% займає рілля, 7,3% – багаторічні насадження, 63,1% – сіножаті, 14,5% – пасовища. Розораність земельного фонду є доволі високою (в селах – 55,0%, у селищах – 42,0%, у містах – 18,0%).

Високий рівень інженерного облаштування та значна концентрація населення зумовлюють до багатогранності і різноспрямованості використання земельного фонду населених пунктів. Зростання кількості міських жителів вимагає відведення нових земельних ділянок під житлове будівництво, що вирішують завдяки розширенню їхніх зовнішніх меж, хоча здебільшого міста мають достатні внутрішні резерви.

Відновлення приватної форми власності на землю неминуче зумовило до залучення її у ринкові відносини як товару. Залежно від сутності операцій стосовно земельних ділянок в Україні можна виокремити три види ринку землі:

- ринок купівлі-продажу;
- ринок оренди;
- іпотечний ринок.

Одночасно з ринковими відносинами доволі активно розвивались угоди та операції обігу землі, яким не притаманні ринкові принципи (попит, пропозиція, конкуренція) – спадкування, дарування, обмін.

Запровадження мораторію на продаж земель сільськогосподарського призначення зумовило до залучення в ринок купівлі-продажу винятково земель під забудову. Найактивніше ринок такої категорії розвивається у Львівській, Одеській, Волинській, Чернівецькій, Київській областях, а найвища вартість одиниці площі проданих земельних ділянок характерна для м. Київ, багатьох обласних центрів, міст південного узбережжя Чорного моря, курортно-туристичних центрів. Станом на 2010 рік з початку дії ринку землі продано понад 22,0 тис. га земель вартістю понад 6 млрд грн. Останніми роками у зв'язку зі зловживаннями продаж земельних ділянок державної і комунальної власності для будівництва здійснюють винятково через земельні аукціони, що дало змогу збільшити надходження у бюджети різних рівнів. Дія мораторію на продаж земель сільсько-

господарського призначення спричинила хаотичні необгрунтовані процеси переведення сільськогосподарських земель у несільськогосподарські із подальшим їхнім залученням у цивільно-правові процеси. Вказана причина збільшила кількість операцій обігу із земельними паями, у структурі яких переважає успадкування (91,1%) та дарування (7,6%), які, здебільшого, мають сумнівний характер.

Найбільша частка земельного фонду України у зв'язку із правовими реаліями залучена у ринок оренди земель. Станом на 1.01.2010 р. в оренді перебувало 36,3% від загальної площі держави (51,3% сільськогосподарських угідь, 45,9% ріллі). Основними орендарями є сільськогосподарські підприємства різноманітних форм власності, які орендують близько 88% від усіх орендованих земель, що зумовлено необхідністю залучення додаткових площ для товарного сільськогосподарського виробництва. Також упродовж останнього періоду значні площі земель орендують спільні підприємства, які спеціалізуються на вирощуванні технічних сільськогосподарських культур. В Україні переважає короткотермінова оренда (87%), хоча простежується тенденція до збільшення частки довготермінової. Короткотермінова оренда негативно позначається на ефективності використання земель та є прямою загрозою погіршення їхньої родючості, оскільки орендар за короткий термін користування земельною ділянкою намагається отримати максимум прибутку без додаткових витрат на відновлення родю-

чості. У структурі орендної плати переважає натуральна форма оплати (71,7%), середній розмір плати за оренту 1 га становить 260 грн/рік; найвища орендна плата характерна для Черкаської області (406 грн/га), а мінімальна – у Сумській (185 грн/га). Ефективне функціонування ринку оренди землі могло б слугувати дієвою альтернативою ринку купівлі-продажу земель сільськогосподарського призначення за умови запровадження вагомих гарантій прав орендарів і орендодавців, посилення контролюючої функції держави за використанням орендованих земель, запровадження обов'язкового агрохімічного обстеження ґрунтів до і після оренди земельної ділянки, їхньої паспортизації.

Ринок іпотеки землі не набув значного поширення в межах України, що було зумовлено нестабільною економічною ситуацією, інфляційними процесами. Іпотечні операції поширювались тільки на високоліквідні земельні ділянки.

Реформування землекористування в Україні є надзвичайно заполітизованим, а постійні зміни політичних курсів і програм сповільнюють темпи його проведення. Земельна реформа з року в рік не отримує достатнього фінансування, відсутнє планування у виробництві сільськогосподарських культур, що навіть за умов високої врожайності робить їхнє вирощування збитковим для реальних товаровиробників. Дисбаланс цін на промислову і сільськогосподарську продукцію спричинює до нерентабельності виробництва. У спадок від соціалістичного землекористування Україна отримала цілий

спектр деградаційних процесів ґрунтів, які не вдається стабілізувати за відсутності достатнього фінансування заходів охорони земель. Здебільшого власники земельних паїв, проживаючи за межами села, не мають бажання самостійно їх використовувати і готові відчужити право власності за мінімальну ціну. Введення в дію ринку земель сільськогосподарського призначення без надійного правового регулювання може зумовити до того, що основне національне багатство держави стане власністю кількох олігархічних кланів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Аграрна праця та соціальний розвиток села /О.А. Богущкий та ін. – К., 1996. – 220 с.
2. Аграрна реформа на Львівщині: Документи і матеріали 1990-1994 рр. /за ред. М. Гладія. – 2-ге вид., доп. – Львів, 1995. – 184 с.
3. Агропромисловий комплекс України: Стан, тенденції та перспективи розвитку: інформ.-аналіт. збірник /за ред. П.Т. Саблука та ін. – К., 2002. – Вип. 5. – 647 с.
4. Березівський П.С. Приватний сектор у сільському господарстві: роль у виробництві та постачанні на ринок продукції скотарства /П.С. Березівський. – Львів, 1998. – 33 с.
5. Богущкий О.А. Демографічна ситуація та використання людських ресурсів на селі /О.А. Богущкий. – К., 1999. – 278 с.
6. Гладій М.В. Сільське розселення в умовах трансформації форм власності /М.В. Гладій, М.Д. Лисечко. – Львів, 2008. – 205 с.
7. Данилишин Б.М. Сільське господарство України: Сучасний стан і перспективи розвитку /Б.М. Данилишин, В.Я. Божена, А.С. Лисецький /НАН України. Рада по вивченню продуктивних сил України. – К., 1998. – 250 с.
8. Долинська М.С. Правове становище селянських (фермерських) господарств в Україні /М.С. Долинська. – Львів, 1999. – 179 с.
9. Економічні проблеми розвитку ресурсного потенціалу АПК України: зб. наук. праць /НАН України. Ін-т економіки /відп. ред. В.М. Трегубчук. – К., 1999. – 87 с.
10. Ефективність сільськогосподарського виробництва в особистих господарствах (за матеріалами обстеження) /за ред. П.Т. Саблука та ін. – К., 2001. – 377 с.
11. Земельна реформа в Україні у 2001-2002 роках: Звіт Інформаційно-ресурсного центру «Реформування земельних відносин в Україні» за 2001/2002 рр. – К., 2003. – 160 с.
12. Земельний кодекс України: від 25 жовтня 2001 р. – Львів: Укртехнології, 2001. – 95 с.

13. Земельні відносини в Україні: Законодавчі акти і нормативні документи / упорядник Л. Новаківський та ін. – К., 1998. – 814 с.

14. Земельні ресурси України // В.В.Медведєв, Т.М. Лактіонова. – К.: Аграрна наука, 1998. – 150 с.

15. Інформація Головного управління з питань економічної політики Адміністрації Президента України // Президентський Вісник. – 2000. – № 19. – С. 3-12.

16. Історія українського селянства: нариси: в 2 т. – Т. 2. – К.: Наукова думка, 2006. – 653 с.

17. Козловський Б.І. Наукові основи моніторингу осушених земель /Б.І. Козловський. – Львів: Місіонер, 1995. – 189 с.

18. Коментар Земельного кодексу України /НАН України. Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького. – К., 2002. – 300 с.

19. Кульчицький С.В. Криза колгоспного ладу /С.В. Кульчицький //УІЖ. – 2003. – № 5. – С. 5-25.

20. Липчук В.В. Селянські (фермерські) господарства: оцінка, проблеми становлення та розвитку /В. В. Липчук. – Львів, 1997. – 155 с.

21. Михасюк І. Аграрний сектор АПК: Проблеми і шляхи вирішення /І. Михасюк, С. Майовець. – Львів, 2001. – 148 с.

22. Новаківський Л.Я. Земельна реформа і землеустрій в Україні /Л.Я. Новаківський, А.М. Третяк, Д.С. Добряк. – 2001. – 153 с.

23. Паньків З.П. Земельні ресурси: навчальний посібник /З.П. Паньків. – Львів: ВЦ ЛНУ імені Івана Франка, 2008. – 272 с.

24. Паньків З. Еволюція землекористування в Україні /Зіновій Паньків. – Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2012. – 188 с.

25. Ромащенко М.І. Зрошення земель в Україні: стан та шляхи покращення /М.І. Ромащенко, С.А. Балюк. – К.: Світ, 2000. – 114 с.

26. Саблук П. Аграрна економіка і політика в Україні: підсумки минулого та погляд у майбутнє: науково-практичні нариси: в 3 т. /Саблук П. – Т. 2: Аграрна економіка в умовах демократичного державотворення. – К., 2001. – 242 с.

27. Соціально-економічне становище сільських населених пунктів України: статистичний збірник /Державний комітет статистики України. – К., 2001. – 194 с.

28. Супіханов Б. Реформи в АПК: стан і перспективи (Доповідь на всеукраїнських зборах селян 9 лютого 1999 року) /Б. Супіханов //Сільський час. – 1999.

29. Україна аграрна: довідково-біографічне вид. /авт.-упорядник В. Долгов. – К., 2003. – 336 с.

30. Україна в цифрах у 2004 році: статистичний довідник. – К., 2005. – 314 с.

31. Фермерство в Україні: зб. законодавчих та нормативних актів /Л.С. Бебех та ін. – К., 1994. – 220 с.

ТЕНДЕНЦІ МОНОПОЛІЗАЦІЇ СВІТОВОГО ПРОДОВОЛЬЧОГО РИНКУ

*М. ГОСТЮК,
Чернівецький
національний університет
імені Юрія Федьковича*

Вільна конкуренція породжує монополію на будь-якому ринку. Процес глобалізації природним чином посилює тенденції до монополізації і виводить їх на світовий рівень. У межах національних економік держава, як надринковий орган, обмежує процес створення монополій. Спільне антимоніопольне законодавство впроваджують також держави – члени інтеграційних структур. Проте у світогосподарських економічних зв'язках держава часто підтримує монополію становити національних компаній, сприяє їх просуванню на нові ринки, обмежує можливості конкурентів. У сучасних умовах спостерігається тенденція до створення міжнародної законодавчої бази, що дозволить вузькому колу найбільш потужних компаній диктувати свої умови на світових продовольчому та фармацевтичному ринках.

У 1963 році ООН створила Комісію Codex Alimentarius з офіційною метою забезпечення продовольчої безпеки націй. Для цього передбачено поширити контроль за продовольством та встановити коректну торгівлю на ринку продуктів харчування. До складу Комісії увійшло 170 країн світу, що охоплюють більш ніж 85% населення земної кулі. В роботі комісії також беруть участь і міжнародні неурядові організації, але в них нема права голосу, оскільки вони переважно представляють інтереси крупних хімічних концернів. Codex Alimentarius – це сукупність продовольчих стандартів, які слід застосувати на міжнародному рівні. Ці стан-

дарті розповсюджуються на всі види продовольства, на кінцеву продукцію та напівфабрикати, а також охоплюють усі стадії виробництва: технології вирощування, порядок застосування добрив та інших хімікатів, маркування продукції, методики аналізу. Більше того, вони ставлять поза законом усі інші альтернативні методики. Поза законом оголошуються всі аграрні технології та продовольства, що можуть скласти хоча б незначну конкуренцію тому, що просувається на світовий продовольчий ринок зазначеною комісією.

Кодексом передбачається, що в усіх країнах натуральні продукти, за винятком 18-ти найменувань, замінюються на хімічні. Вимоги тут вкрай суворі: молоко не може надійти на жоден ринок, якщо корова не вживала гормони росту та антибіотики. Жодна тварина в світі не може бути використана на м'ясо для комерційних цілей, якщо в її раціоні не було гормонів росту та антибіотиків. Положення Codex Alimentarius набули чинності з січня 2010 року.

Міжнародні продовольчі стандарти встановлюються у такий спосіб, щоб вони відповідали вимогам вузького кола компаній, що працюють на світовому ринку [1]. Це гіганти фармацевтичної хімії та генної інженерії, до яких належать: Monsanto, Pioneer, Aventis, BASF та інші. Отже, всі конкуренти ставляться в залежність від технологій кількох компаній. При цьому їх монополію надприбуток зростає не за рахунок посилення конкурентних переваг, а в результаті позаекономічного обмеження діяльності конкурентів і захоплення їх ринкових сегментів. У даній ситуації держава відмовляється від своїх традиційних функцій захисту конкуренції й активно сприяє монополізації ринку.

Codex Alimentarius управляється і фінансується Всесвітньою організацією охорони здоров'я та Організацією з сільського господарства та продовольства (ФАО) при ООН. Для впровадження заходів Кодексу, окрім зазначених організацій, залучена також Всесвітня торговельна організація. На відміну від інших організацій, ВТО має реальні важелі впливу на уряди всіх країн світу. Хоча, суто формально, норми Кодексу країни-учасниці впроваджують добровільно, за допомогою ВТО можна вплинути на будь-який уряд, який відхиляється від загальноприйнятих стандартів. Більше того, ВТО надана функція основного силового впливу в процесі монополізації світового продовольчого ринку. У такий спосіб міжнародні організації підкорені цілям монополістів у сфері генної інженерії.

До кола монополістів, що підпадають під стандарти Codex Alimentarius, також входить Всесвітній трест фармацевтичної хімії, основу якого складає концерн IG Farben із групи Рокфеллера. Тому не випадково, що питання продовольчої безпеки об'єднані з комплексом стандартів у сфері охорони здоров'я [2].

Поза законом ставляться всі новації у сфері альтернативної медицини за останні 50 років. Західна хіміко-фармацевтична індустрія прагне зміцнити своє місце на ринку в лікуванні більшості хвороб, включаючи рак та СНІД. Фахівці вважають, що є альтернативні методи лікування зазначених хвороб, однак шляхом дезінформації це приховується від основної маси людей [2].

Згідно вимог Codex Alimentarius країни-учасниці повинні заборонити китайську, тибетську, індійську медицину та інші альтернативні методи лікування, що можуть скласти конкуренцію західній медикаментозній медицині. Поза законом повинна бути поставлена також будь-яка інформація про альтернативну медицину.

Глобалізація фармацевтичної хімії насправді означає систематичне руйнування медичної наукової діяльності поза сферою досліджень Всесвітнього тресту. Блокування лікування деяких хвороб означає зростання прибутків цієї світової індустрії. Професор Матіас Рот (Німеччина), який на глобальному рівні просуває немедикаментозні методи лікування багатьох хвороб, пише: «Основна мета світової індустрії – це заробляння грошей на хронічних хворобах, а не їх попередження і лікування. Фармацевтична індустрія має прямий фінансовий інтерес у методах лікування для збільшення власних ринків. Тому медикаменти розраховані на послаблення симптомів, а не на лікування справжніх причин хвороб. Фармацевтичний трест відповідальний за розповсюдження безперервного геноциду, який вбиває мільйони людей» [2].

Ці висновки підтверджує і доповідь ООН, де констатується, що з 205 тисяч найменувань медикаментів індустрії фармацевтичної хімії лише 26 мають лікувальні властивості. З цих 26-ти тільки 9 можуть вважатись абсолютно пріоритетними. А якщо враховувати потенціал персидської, китайської або індійської медицини, то й останні 9 най-

менувань втрачають будь-яку корисність [6].

В економічній теорії давно доведена неможливість абсолютної монополізації жодної галузі, жодного ринку. Дана істина вже проявляється в досить переконливих формах. Зокрема, процес впровадження положень Codex Alimentarius у світову практику зустрічає опір на інституціональному рівні:

- Південна Африка відмовилась реалізувати вимоги Codex Alimentarius, хоча свого часу увійшла до її складу;
- відмовилась Індія, оскільки ліки, що просуваються, містять інгредієнти, які провокують важкі запалювальні процеси в організмах дітей;
- категорично проти Кодексу висловилась Асоціація лікарів та хірургів США;

- англійські противники Кодексу винесли цю проблему на розгляд Палати Лордів Великої Британії.

Значний опір чиниться також із боку багатьох провідних науковців та преси. Це протистояння природне, оскільки йдеться не тільки про суперечність між інтересами великого бізнесу та здоров'ям націй. В цій проблемі спостерігається конфронтація двох ідеологій.

З одного боку, – це ідеологія, зміст якої полягає в максимізації продажів, встановленні гегемонії єдиної світової сили. Дана політика не має нічого спільного з демократією і переслідує ціль моделювати поведінку мас згідно зі своєю волею та відповідно до своїх інтересів. Інструментами тут виступають пропаганда, виховання, створення різноманітних неурядових організацій, розробка фальшивих наукових норм.

З іншого боку, – це ідеологія, яка слугує базою в діяльності більшої частини лікарів, терапевтів, біологів, дослідників. Саме вони розробили концепцію біоіндивідуальності, яка передбачає право пацієнта самому обирати методи лікування. Такий підхід дозволяє швидше адаптуватись до індивідуальності людини, ніж нав'язування особистості масових методів лікування. Хвороба має специфічні форми в кожному індивідумі і якщо цього не враховувати, то людська істота возводиться в ранг фізико-хімічної машини.

Перша ідеологія розглядає людину як роботу – інтегральної частини системи. Інша трактує людину як мікроскопічне відображення Всесвіту. Встановити монополію економічну стане можливим лише в тому випадку, якщо буде

встановлена монополія ідеологічна. Без цього впливати можна лише на уряди за допомогою обмежувальних важелів ВТО. Проте майже неможливо нав'язати світовому товариству науковців, лікарів, експертів ідеологію, яка суперечить їх переконанням та професійній гідності.

Дані свідчать, що адепти Codex Alimentarius поки що орієнтуються на силові методи впливу. Зокрема в США в 2009 році прийнятий закон, який зобов'язує екологічні ферми купувати тільки генетично модифіковане насіння і лише в одній компанії – Monsanto. Невиконання карається штрафом у розмірі один мільйон доларів [3]. Послідовно, відповідно до програми, по всьому світу створюються органи управління процесом впровадження передбачених заходів. В різних країнах світу вже функціонують 30 комітетів та міжурядових організацій. Кожен підрозділ займається власними аспектами продовольчої політики, починаючи з сирів, зернових, м'яса, органічного продовольства, ГМ продовольства, біодобавок і закінчуючи продовольчою гігієною. Окрім того, в кожній країні буде створений орган Codex Alimentarius без статусу юридичної особи.

Основою для прийняття національних законів та нормативів слугують 300 правил та стандартів, розроблених Кодексом. До прикладу:

- встановлений граничний вміст пестицидів, хімічних добрив, ГМО, важких металів у продовольчих товарах;
- заборонені біодобавки, що містять залізо, мідь та ряд інших корисних елементів;
- часник, м'ята та деякі подібні продукти визнані наркотиками третьої категорії і їх вирощування слід заборонити. В торговельну мережу вони будуть допущені тільки від Monsanto;
- всі продовольчі товари повинні містити ГМО у встановлених пропорціях;
- обов'язкове опромінювання кобальтом усього асортименту продовольчих товарів;
- відмова від маркування товарів на наявність ГМО;
- всі продукти, що не входять до перелівку Кодексу, допускаються в торговельну мережу тільки після проходження відповідного тестування;
- вітаміни переводяться з класу продовольчих товарів до класу ліків і повинні проходити хімічну обробку.

У такий спосіб проводиться регламентація всього продовольчого і

лікарського ряду відповідно до інтересів провідних концернів. Вміст хімікатів у продовольчих товарах і так регламентується національними законодавствами, але зараз, згідно з новими вимогами, граничні норми переоглядаються в бік збільшення [4]. Фактично йдеться про штучне збільшення попиту на продукцію профільних концернів. Граничні норми використовуються як ефективний інструмент нецінової конкуренції на користь окремої групи товаровиробників.

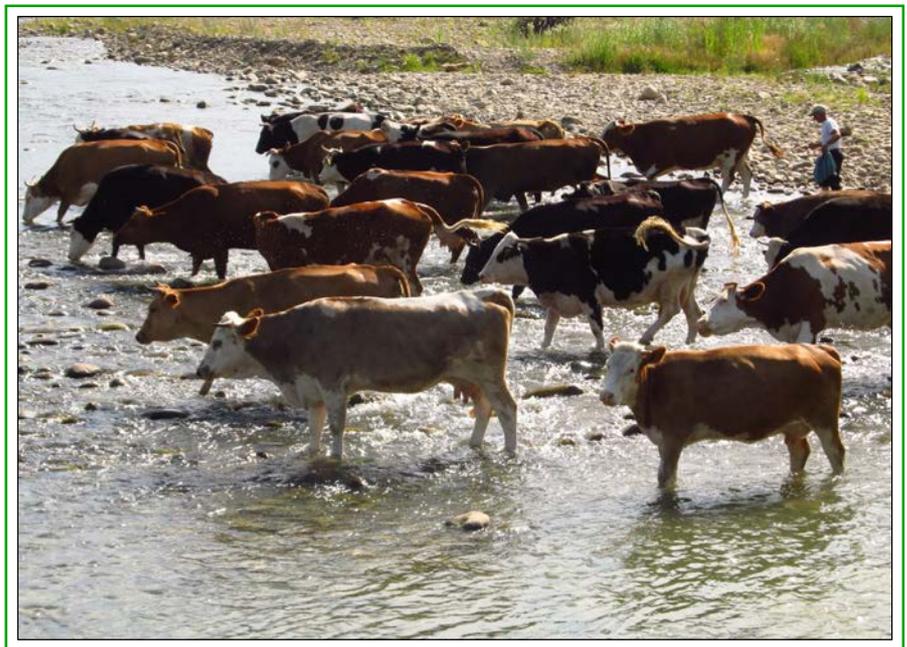
Особливий інтерес представляє нині сегмент екологічно чистого продовольства. Він є особливо прибутковим, оскільки тут практикуються дуже високі ціни, а попит стабільно зростає. За своєю суттю цей сегмент закритий для виробників хімічної галузі. Для хімічних концернів – це не тільки упущена вигода, але й потужна конкуренція. Саме із зазначених причин здійснюються спроби просування на ринок екологічного продовольства. Для цього як інструмент також використовується переогляд стандартів. Згідно з новою концепцією допускається певна кількість хімікатів в екологічних продовольчих товарах. Поступово граничні норми їх вмісту збільшуються. Як стверджують експерти, подібні норми розробляються заангажованими міжнародними групами науковців і тому їх наукова обґрунтованість може бути поставлена під великий сумнів [5]. Codex Alimentarius, у свою чергу, надає їм обов'язкового характеру, а хімічні концерни отримують можливість проникнення на ринок екологічно чистої про-

дукції. Більше того, продукція з вмістом хімікатів буде просуватись за цінами екологічної, що також слугуватиме джерелом монопольних надприбутків. У такий спосіб методично руйнується потужний ринковий сектор, який виступає конкурентом для протеже Кодексу.

Паралельно в продовольчих товарах штучно знижуються норми вмісту вітамінів і мінералів. Європейська комісія вже приступила до їх впровадження. Буде обмежене застосування тваринних інгредієнтів, і насамперед тих, що прирівнюються до біодобавок. З цього приводу професор університету Берклі (Каліфорнія) Брюс Сімс пише: «Codex і всі закони, що на ньому базуються, є прямою загрозою нашому здоров'ю» [5].

Тривалий період часу Європейський Союз суворо обмежував доступ на власні ринки генетично модифікованого продовольства. Але, як із часом з'ясувалось, така політика була продиктована необхідністю протистояти американським компаніям, які мали значні конкурентні переваги. В європейських же наукових центрах у даному напрямку проводились масштабні дослідження. Коли Європа піднялась на достатній рівень конкурентоспроможності, її позиції діаметрально змінилися. Починаючи з другої половини 2009 року, Європейська Комісія схвалює всі позиції Кодексу. Коли великі сили уніфікують підходи, невеликі країни змушені дотримуватися вимог Кодексу.

Значною перешкодою в процесі монополізації світового продовольчого ринку виступає також рух громадсь-

кості. В умовах масштабного впровадження нових продовольчих і медичних норм протестні настрої у світі зростають. У Мексиці склалась розвинута система лікування раку натуральними методами. Зараз країну змушують змінити законодавство і заборонити цю діяльність. Поки що ці спроби безрезультатні, але Мексика неспроможна буде витримати тиск, якщо до цього долучиться СТО. Аналогічний наступ ведеться на фітотерапію.

Європейський Союз щорічно сплачує Сполученим Штатам штраф в розмірі 117 млн. дол. і Канаді – в розмірі 11 млн. дол. за відмову імпортувати м'ясо- і молокопродукти тварин, яких годують гормонами росту RbGH. Codex не вважає ці гормони шкідливими, тоді як європейськими нормами вони заборонені. ЄС буде сплачувати ці штрафи щорічно, поки не дасть дозвіл на імпорт. Для Об'єднаної Європи, яка нараховує 500 млн. платників податків, така сума невідчутна, але для інших країн це може стати проблемою.

Багато положень Codex Alimentarius не сприймаються Китаєм, Південною Африкою, Індією. Деякі країни його приймають в частині експорту, але відмовляються від нього, коли йдеться про імпорт і послаблення позицій власних товаровиробників. Безпосередньо в країнах ЄС також спостерігаються акції, спрямовані проти нової аграрної політики. Зокрема, Міністерство екології Польщі підготувало проект закону, який дозволяє комерційне вирощування генетично модифікованих культур. Більше того, документ дозволяє вирощувати їх поблизу екологічно чистих культур. Активісти коаліції

«Польща без ГМО» вважають, що цей закон суперечить Конституції країни і, в разі його прийняття, він буде оскаржений у Конституційному суді...

За результатами спільних досліджень Інституту CRIIGEN і університету Саен та Ruen (Франція), модифікована кукурудза MON 810 від Monsanto визнана небезпечною для здоров'я людей, оскільки зумовлює хвороби нирок, печінки, серцево-судинної системи та інших органів. В ЄС її заборонили. Водночас у Болгарії даний сорт кукурудзи вирощується, але серед населення збираються підписи для його заборони. Виконавча влада погодилась накласти на нього заборону. MON 810 вирощується також в Іспанії, Люксембурзі, Словаччині, Польщі, Португалії. Заборонена в Австрії, Франції, Німеччині, Греції, Угорщині. В Польщі вона також заборонена, але там її продовжують вирощувати.

У ЄС також була заборонена картопля Amflora від концерну BASF. За рахунок цього сорту BASF розраховували отримати порядку 30-40 млн. євро на рік. Деякі країни заборонили ГМ баклажани від Monsanto.

Незважаючи на протести та заборони, курс на вирощування і комерціалізацію ГМО в Європі залишається незмінним. У вересні 2009 року Експертна група Єврокомісії оприлюднила свої висновки, з яких випливає, що вживання ГМО навіть корисне як для людей, так і для тварин. Всупереч висновкам французьких науковців, Європейське управління безпеки продовольства (EFSA) зробило висновок, згідно з яким кукурудза MON 810 не є небезпечною. Позиції прихильників ГМО і Codex

Alimentarius загалом у керівних органах Євросоюзу переважають. Окремі країни також безпеліційно погоджуються на впровадження всіх глобальних аграрних і фармацевтичних новацій.

Румунія стала першою країною в світі, яка в межах Codex Alimentarius дозволила використання препарату Initium, який класифікується як канцероген. Цей препарат передбачається використати в США, Голландії, Канаді, Німеччині та Великобританії. Випробування вирішено провести в Румунії. Препарат Enervin (виготовляється на базі Initium) буде використовуватись у виробництві й дозволить підвищити прибутковості на 25%.

Однак експерти вважають, що це призведе до масового скорочення обсягів реалізації румунських вин на світовому ринку. До того ж вони прогнозують значне скорочення кількості туристів у Румунію саме з цієї причини.

Препарат Zampro (також на базі Initium) буде використовуватись при вирощуванні картоплі, томатів, огірків та цибулі. Для поліпшення захисних функцій винограду буде впроваджуватись препарат Cobrio Top від концерну BASF. Цей концерн планує до 2016 року вдвічі розширити ринок Cobrio Top, переважно за рахунок Румунії, Болгарії, Росії та України. Примітно, що Україна та Росія ще не висловили своє ставлення до даного препарату, а BASF вже закріпив за собою ці ринки.

Серед експертів розповсюджена думка, що прагнення до монополізації світового продовольчого ринку насправді перетворюється на геноцид і це призведе до того, що протягом наступних тридцяти років на планеті вимре тридцять мільярдів людей [3].

ЛІТЕРАТУРА

1. Piata alimentelor [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://sacccsiv.wordpress.com/2009/11/30/codex>.
2. ONU si interesele concernelor farmaceutice [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.ecomagazin.ro/codex-alimentarius.
3. Noi reguli in comertul international [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://fsmaaa.blogpost.com/2009/05/27/codex>.
4. Piata produselor modificate genetic [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://nebcampus.wordpress.com/2009/05/27/codex>.
5. Codex Alimentarius [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.raz-bointrucuvant.ro/2009/05/13/o-noua>.
6. Codex Alimentarius [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.jurnalul.ro/stire-bun-de-consum/codex>.

ЦІЛЮЩІ ДЖЕРЕЛА ГУЦУЛЬСЬКИХ АЛЬП

П. ПАПАРИГА,
Л. ПІПАШ,
А. ВЕКЛЮК,
В. МАЛЯР,
лабораторія екологічного
моніторингу Карпатського
біосферного заповідника,
м. Рахів

Рахівський район є найбільш високогірним і займає найбільшу територію серед адміністративних районів Закарпатської області, знаходячись на її крайньому сході. Загальна площа району становить 189210 га. Він відрізняється від інших регіонів України своїми неповторними природними об'єктами, високогірними хребтами Чорногірського, Мармароського та Свидовецького масивів і частиною Горган, які утворюють багато ущелин та малих річок. Візитною карткою району є Чорногірський масив з найвищою вершиною України – горою Говерлою, яка піднімається над рівнем моря на 2061 м. Поряд височать ще 5 карпатських двотисячників – Петрос, Ребра, Бребенескул, Піп-Іван, Гутин-Томнатик. Гірські схили вкриті віковичними пралісами, де виразно домінують хвойні породи. Тут бере початок одна з найбільших приток Дунаю – річка Тиса. Напроти Чорногори, в південному напрямку, знаходяться Рахівські гори – відроги Мармароського кристалічного масиву з найвищою вершиною г. Піп-Іван Мармароський (1940 м н.р.м.). Масив складений древніми кристалічними породами: гнейсами, слюдяними і кварцовими сланцями тощо. Геологічна будова обумовлює унікальний рельєф цієї території, якій властиві глибокі міжгірні долини, льодовикові цирки, численні скелясті гребені та вершини. Недаремно цей нетиповий куточок Українських Карпат називають Гуцульськими Альпами. Чорногірська зона з великою кількістю лусок представлена крейдовими та палеогеновими відкладами.

У межах району середньорічна температура повітря становить +6,5°C. Річна сума опадів коливається в межах 1200-1500 мм. У цілому ж клімат сприятливий для багатой лісової та субальпійської рослинності, а наявність значної кількості мінеральних джерел робить цей регіон одним із найперспективніших для розвитку туризму та активного відпочинку в усі пори року.

Загалом у Рахівському районі обліковано понад 90 мінеральних джерел різного хімічного складу та дебіту. Здебільшого це вуглекислі гідрокарбонатні, зрідка сірководневі води з невеликим дебітом, які використовуються населенням для пиття. Ті з них, які розташовані у селітебній зоні, або близько від неї і, відповідно, є найбільш уживані – на сьогоднішній день є достатньо вивчені. Інші, більш віддалені, наразі активно вивчаються науковими співробітниками КБЗ. Джерела з потужним дебітом добре вивчені, а деякі з них переведені у розряд

родовищ, зокрема родовище «Гірська Тиса», мінеральна вода якого має рідкісний хімічний склад. Особлива бальнеологічна цінність води цього родовища визначена наявністю в ній толерантних кількостей арсенікуму (миш'яку) [1]. На базі цього родовища працює санаторій «Гірська Тиса», де оздоровлюється від 250 до 300 людей щоденно із різних частин України та закордону.

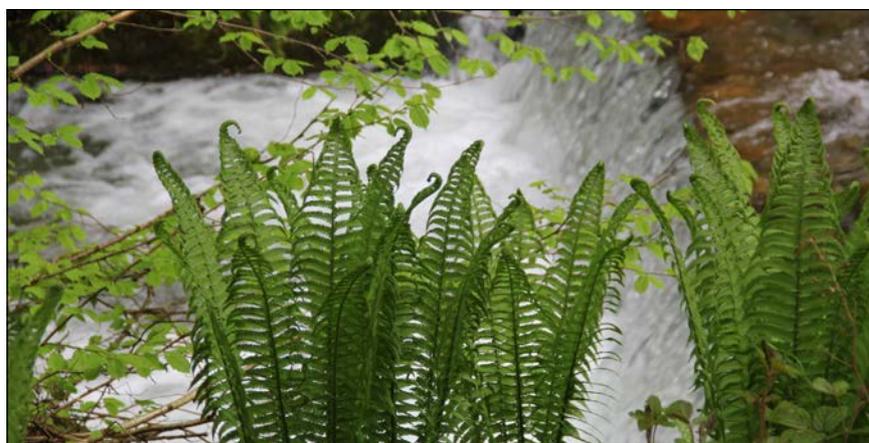
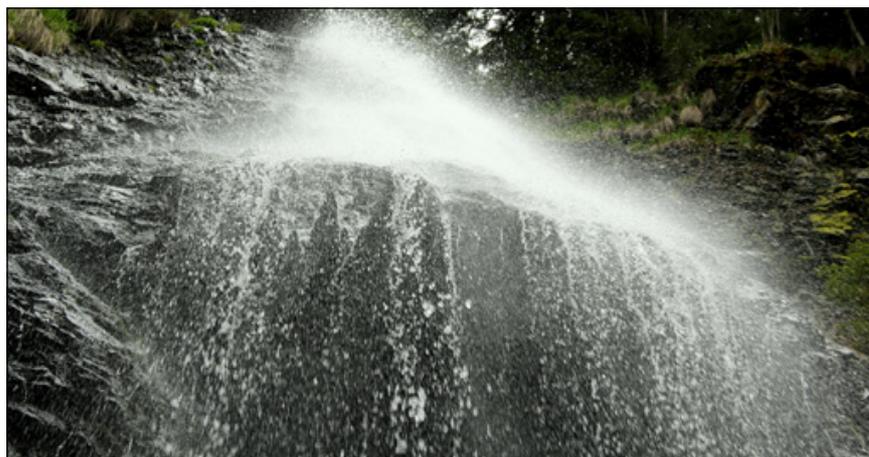
Загалом Карпати є геохімічною провінцією з підвищеною концентрацією важких металів [4]. На нестачу чи надлишок вмісту важких металів та інших токсичних елементів в ґрунтах, водах, рослинах території КБЗ та прилеглих територій як антропогенної, так і природної генези, вказують дослідження, проведені науковими співробітниками КБЗ в 2005–2009 роках [2, 3].

У зв'язку з тим, що основне надходження мікроелементів до організму людини відбувається в природних умовах з питними водами [3], особливе зна-

чення має вивчення закономірностей розподілу в них важких металів, літію, фтору, миш'яку, йоду та інших хімічних елементів.

Безумовно, головним джерелом надходження важких металів у підземні води відбувається за рахунок «вилуговування» їх із гірських порід [3]. Що стосується літію, фтору, йоду, миш'яку та ряду інших елементів, то їх надходження у природні води відбувається з глибинних гідрогеохімічних зон в районах тектонічної активізації. Це було добре показано на прикладі вивчення закономірностей розподілу фтору у питних водах Закарпаття та їх вплив на ендемічні захворювання населення [2].

На території Карпатського біосферного заповідника під час експедиційних виїздів спільно зі спеціалістами УкрНДІ медреабілітації та курортології (м. Одеса) та наукових співробітників КБЗ було обстежено та відібрано для стаціонарних досліджень проби підземних вод 10 джерел, які є найбільш уживаними як місцевим населенням, так і відвідувачами. Повний хімічний аналіз води вищенаведених джерел було проведено в Українському державному центрі стандартизації і контролю якості

Таблиця 1

РЕЗУЛЬТАТИ ГІДРОХІМІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ НАЙБІЛЬШ УЖИВАНИХ ПІДЗЕМНИХ ВОД РАХІВЩИНИ [5]

№	Водопункт	Місце розташування	Мінералізація, г/дм ³	Основні іони, екв. %	pH	T, °C	Специфічні компоненти, мг/дм ³	Напрямок використання
1. Слабкомінералізовані без специфічних компонентів та властивостей								
1	джерело № 2	урочище Піддл, м. Рахів	0,12	<u>HCO₃</u> 67 <u>SO₄</u> 20 <u>Cl</u> 12 Ca 49 Mg 31 (Na+K) 20	6,6	10,0	-	рекреаційне
2	джерело № 1	Кевелівське ПНДВ	0,21	<u>HCO₃</u> 78 <u>SO₄</u> 18 <u>Cl</u> 4 Ca 67 (Na+K) 18 Mg 15	7,4	7,0	-	рекреаційне
3	джерело № 1	с. Кваси	0,24	<u>HCO₃</u> 66 <u>SO₄</u> 20 <u>Cl</u> 14 Ca 47 (Na+K) 37 Mg 16	5,2	11,0	-	рекреаційне
2. Маломінералізовані без специфічних компонентів та властивостей								
4	джерело № 2	Кевелівське ПНДВ	1,77	<u>Cl</u> 78 <u>HCO₃</u> 21 <u>SO₄</u> 1 (Na+K) 83 Ca 12 Mg 5	7,4	9,5	-	лікувальне застосування
3. Вуглекислі з підвищеним вмістом заліза								
5	джерело № 3	Кевелівське ПНДВ, кв. № 3	1,25	<u>HCO₃</u> 96 <u>Cl</u> 3 Ca 60 (Na+K) 29 Mg 10	6,2	9,2	CO ₂ - 1940 Fe - 8,4	лікувальне застосування
4. Вуглекислі борні								
6	джерело № 1	урочище Красне Плесо, м. Рахів	2,25	<u>HCO₃</u> 75 <u>Cl</u> 23 <u>SO₄</u> 1 (Na+K) 49 Ca 43 Mg 8	6,0	8,2	CO ₂ - 1787 H ₃ BO ₃ - 100	лікувальне застосування
7	джерело № 1	урочище Піддл, м. Рахів	4,35	<u>HCO₃</u> 64 <u>Cl</u> 35 <u>SO₄</u> 1 (Na+K) 71 Ca 23 Mg 6	6,3	10,0	CO ₂ - 1406 H ₃ BO ₃ - 223	лікувальне використання
8	джерело № 1	урочище Говерла, с. Луги	4,24	<u>HCO₃</u> 72 <u>Cl</u> 27 <u>SO₄</u> 1 (Na+K) 56 Ca 29 Mg 15	6,1	9,0	CO ₂ - 1425 H ₃ BO ₃ - 161	лікувальне використання
5. Борні								
9	джерело № 2	Урочище Підменчулом, с. Луги	3,48	<u>HCO₃</u> 66 <u>Cl</u> 34 (Na+K) 63 Ca 33 Mg 4	6,0	-	H ₃ BO ₃ - 160	лікувальне застосування
10	колодязь	с. Кваси	8,76	<u>Cl</u> 68 <u>HCO₃</u> 31 <u>SO₄</u> 1 (Na+K) 86 Ca 10 Mg 3	6,3	-	H ₃ BO ₃ - 242	лікувальне застосування

ВМІСТ НОРМОВАНИХ КОМПОНЕНТІВ ТА СПОЛУК В ПІДЗЕМНИХ ВОДАХ, мг/дм³ [5]

Таблиця 2

№ з/п	Найменування водоупункту	Нітрати	Нітриги	Миш'як	Свинець	Цинк	Селен	Уран, пх10 ⁻³	Кадмій
1. Слабкомінералізовані води без специфічних компонентів та властивостей									
1	дж. № 2 ур. Підділ, м. Рахів	1,6	<0,008	<0,005	0,0006	0,0081	<0,010	<2,0	0,00003
2	дж. № 1 Кевелівське ПНДВ	8,2	<0,008	<0,005	0,0006	0,0081	<0,010	<2,0	0,00003
3	дж. № 1 с. Кваси	2,3	<0,008	<0,005	0,00003	0,0148	<0,010	<2,0	0,00003
ГДК за ДСТУ 878-93 (для столових вод)		50,0	2,0	0,05	0,1	5,0	0,05	1,8x10 ³	0,01
2. Маломінералізовані води без специфічних компонентів та властивостей									
4	дж. № 2 Кевелівське ПНДВ	<0,34	<0,008	<0,005	0,0016	0,0041	<0,010	<2,0	0,00012
3. Вуглекислі води з підвищеним вмістом заліза									
5	дж. № 3 Кевелівське ПНДВ, кв. 3	<0,34	<0,008	<0,005	0,0006	0,0121	<0,010	<2,0	0,00006
4. Вуглекислі борні									
6	дж. № 1 м. Рахів, ур. Красне Плесо	<0,34	<0,008	<0,005	0,0006	0,0164	<0,010	<2,0	0,00003
7	дж. № 1 м. Рахів, ур. Підділ	<0,34	<0,008	<0,005	0,0006	0,0081	<0,010	<2,0	0,00003
8	дж. № 1 с. Луги, ур. Говерла	<0,34	<0,008	0,0234	0,0058	0,0007	<0,010	<2,0	0,00094
5. Борні									
9	дж. № 2 с. Луги, ур. Підменчулом	<0,34	<0,008	–	–	–	–	–	–
10	Колодязь, с. Кваси	0,9	1,4	–	–	–	–	–	–
ГДК за ДСТУ 878-93 (для лікувально-столових вод)		50,0	2,0	1,5	0,1	5,0	0,05	1,8	0,01

природних і преформованих засобів [5] (див. табл. 1, 2, 3).

Зокрема, оцінено фізико-хімічні властивості підземних вод, а у ряді водоупунктів польовими аналізами визначено летючі та нестійкі компоненти – сірководень, діоксид вуглецю, органолептичні властивості, наявність заліза тощо [5].

Усі проаналізовані підземні води різняться за хімічним складом, мінералізацією, вмістом біологічно активних компонентів та сполук, напрямком використання.

До слабкомінералізованих без специфічних компонентів та властивостей відносяться води джерел на ділянках м. Рахів (урочище Підділ), Кевелівського природоохоронного науково-дослідного відділення (ПНДВ) – дж. № 1, с. Кваси (дж. № 1). Загальна мінералізація становить від 0,12 г/дм³ до 0,24 г/дм³. Води холодні – 7,0 - 11,0°C. Значення рН коливаються від 5,2 до 7,4. Переважно це слабкомінералізовані води слабокислої реакції.

У газовому складі підземних вод в незначній кількості, як правило, присутні діоксид вуглецю – до 10,0 мг/дм³, кисень – до 10,0 мг/дм³.

Щодо співвідношення основних аніонів та катіонів – води гідрокарбонатні, сульфатно-гідрокарбонатні різного катіонного складу. Біологічно активні компоненти та сполуки – йод, бром, радон, залізо, кремній, бор, валовий органічний вуглець – лікувальних концентрацій у досліджуваних водах не досягають.

За нормованими компонентами та сполуками слабкомінералізовані води відповідають вимогам чинних нормативів щодо вод питних мінеральних природних столових.

Таким чином, результати досліджень групи слабкомінералізованих вод без специфічних компонентів та властивостей свідчать про відсутність антропогенного забруднення та можливість їх використання в рекреаційних цілях.

У межах КБЗ визначено широкий спектр вод, щодо яких можливо прогнозувати лікувальні властивості при внутрішньому, або зовнішньому застосуванні, а саме:

- маломінералізована вода джерела Кевелівського ПНДВ (дж. № 2), з хлоридно-гідрокарбонатно натрієво-каль-

цієвим іонно-сольовим складом без специфічних компонентів та властивостей;

- вуглекислі води з підвищеним вмістом заліза ділянки Кевелівського ПНДВ (дж. № 3);

- вуглекислі борні води джерел м. Рахів (урочище Красне Плесо, Підділ), с. Луги (ур. Говерла);

- борні води джерел с. Луги (ур. Підменчулом), с. Кваси (колодязь). Слід зазначити, що польові фізико-хімічні дослідження борних вод не виконувались, але наявність газовиділення свідчить, що води містять і діоксид вуглецю.

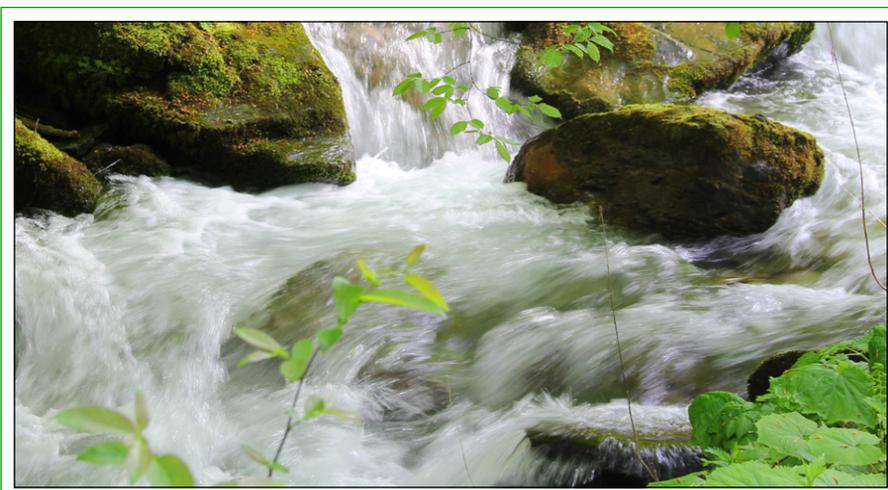
Практично всі досліджувані води, що містять у своєму складі біологічно активні компоненти та сполуки, відносяться до вод малої мінералізації (до 5,0 г/дм³). Найбільш мінералізовані води зафіксовано на ділянці с. Кваси (8,7 г/дм³). За температурою – холодні (Т 8,0-10,0 °С), за активною реакцією – слабокислі (рН 6,0-6,4).

Згідно отриманих результатів досліджень (табл. 2) вміст нормованих компонентів та сполук значно нижчий за гранично допустимі концентрації,

Таблиця 3

ВМІСТ НОРМОВАНИХ КОМПОНЕНТІВ ТА СПОЛУК В ПІДЗЕМНИХ ВОДАХ, мг/дм³ [5]

№ з/п	Найменування водопункту	Мідь	Ванадій	Ртуть	Хром	Стронцій	Радій пх10 ⁻³	Фтор	Феноли	Валовий орган. вуглець
1. Слабкомінералізовані води без специфічних компонентів та властивостей										
1	дж. № 2 ур. Підділ, м. Рахів	0,0014	0,0248	<0,001	<0,0014	0,78	<1,1	0,09	<0,001	2,7
2	дж. № 1 Кевелівське ПНДВ	0,0021	0,0327	<0,001	<0,0010	0,10	<1,1	0,09	<0,001	3,0
3	дж. № 1 с. Кваси	0,0026	0,0345	<0,001	<0,0015	0,10	1,63	0,47	<0,001	3,0
ГДК за ДСТУ 878-93 (для столових вод)		1,0	0,4	0,005	0,5	7,0	5,0x10 ⁻⁷	1,5	<0,001	5,0
2. Маломінералізовані води без специфічних компонентів та властивостей										
4	дж. № 2 Кевелівське ПНДВ	0,0196	0,0077	<0,001	<0,001	0,30	<1,1	1,42	<0,001	3,8
3. Вуглекислі води з підвищеним вмістом заліза										
5	дж. № 3 Кевелівське ПНДВ, кв.3	0,0026	0,0039	<0,001	<0,0010	0,04	<1,1	0,09	<0,001	3,3
4. Вуглекислі борні										
6	дж. № 1 м. Рахів, ур. Красне Плесо	0,0104	0,033	<0,001	<0,0010	0,18	<1,1	0,29	<0,001	3,0
7	дж. № 1 м. Рахів, ур. Підділ	0,0014	0,0248	<0,001	<0,0014	0,78	<1,1	<0,1	<0,001	2,7
8	дж. № 1 с. Луги, ур. Говерла	0,0056	0,0039	<0,001	0,0056	3,18	<1,1	0,1	<0,001	–
5. Борні										
9	дж. №2 с. Луги, ур. Підменчулом	–	–	–	–	–	–	–	–	–
10	Колодязь, с. Кваси	–	–	–	–	5,02	–	–	–	–
ГДК за ДСТУ 878-93 (для лікувально-столових вод)		1,0	0,4	0,02	0,5	25,0	5,0x10 ⁻⁷	10,0	0,1	30,0

які регламентуються ДСТУ 878-93 «Води мінеральні питні. Технічні умови» та ГСТУ 42.10-02-96 «Води мінеральні лікувальні. Технічні умови», що свідчить про відсутність антропогенного забруднення і перспективність використання даних мінеральних вод у лікувальних цілях залежно від їх мінералізації та хімічного складу.

Незважаючи на значну кількість мінеральних джерел в межах Рахівщини загалом та території КБЗ зокрема, їх подальше існування та вико-

ристання в значній мірі залежить від кількості прісних вод та техногенного впливу на довкілля. Тому будь-який вплив людини – вирубування лісів, меліорація, використання штучних добрив, хімічних засобів боротьби з шкідниками лісів та лук – може призвести до порушення природної рівноваги. Подальше дослідження підземних вод дасть можливість говорити про зміни їх фізико-хімічного складу в часі і прогнозувати використання цих вод в лікувальних та рекреаційних цілях.

ЛІТЕРАТУРА

1. Билак С.П. Минеральные воды Закарпатья. – Львов.: Изд. при ЛГУ издательского объединения «Вища школа», 1986. – 162 с.
2. Біогеохімічні провінції Закарпаття / Н.О. Крюченко, П.С. Папарига, Ю.К. Осадчук // Пошукова та екологічна геохімія. Київ – 2009. – №1(9) – С. 55–59.
3. Геохімія важких металів у природних комплексах Карпатського біосферного заповідника (на прикладі Чорногірського масиву та прилеглих територій) / П.С. Папарига // Дисертаційна робота на здобуття наукового ступеня кандидата геологічних наук. Спеціальність 04.00.02 – геохімія. – Львів, 2010. – 113 с.
4. Гідроекологічний стан басейну Тиси / Харченко Т.А., Ляшенко А.В., Овчаренко М.О., Кім Ю.В. – Київ. – 1999. – 152 с.
5. Матеріали звіту обстежень мінджерел, пелоїдів (лікувальних глин) та р. Тиси (ур. Підділ). Укр. НДІ медреабілітації та курортології. Український державний центр стандартизації і контролю якості природних і преформованих засобів. – Одеса, 2006. – 27 с.

В. ГЕТЬМАН,
Київський національний університет
імені Тараса Шевченка

ДЕ ВЗЯТИ ЛЮДСТВУ ЕНЕРГІЮ, або Коли настане термоядерне Ельдорадо?

Знижки найважливіших екологічних проблем людства (що стосуються його виживання в найближчій перспективі) особливо чільне місце посідає енергетична. Як ресурсна (забезпеченість енергією) вона буде третьою після демографічної (у світі нині проживає більше 7 млрд. людей при річному прирості 2-3%, тобто 80-120 млн.) і продовольчої (чверть населення світу від колиски до смертної години – напівголодне).

Виходячи із твердження американського еколога Баррі Коммонера [5] «Все зв'язане із всім», загалом зрозуміла зумовленість енергетичної проблеми дефіцитом (більше споживаємо, ніж видобуваємо) енергетичних ресурсів на перенаселеній Землі. За оцінками експертів, запаси нафти (враховуючи і не відкриті) будуть вичерпані протягом 30-40 років, вугілля – протягом 100-200 років і т. д. [2]. І навіть, якщо вони помиляються, то не набагато. Екологам відомий закон: «На всіх не вистачить!»

Отже, ситуація вже не тільки серйозна, але й критична. Недарма ще наприкінці 60-х років минулого століття вчені (американці Д. Форрестер, Д. Медоуз та ін.) з «Римського клубу», створеного італійцем Ауреліо Печчеї, прогнозували у своїх песимістичних проєктах («Світова динаміка», «Межі зростання», загалом 12 варіантів прогнозу), що людство до 2100 року чекають надзвичайно складні випробування і труднощі виживання [4].

В історії людства відомі випадки загибелі окремих цивілізацій при втраті ними засобів до існування і, відповідно, контролю над навколишнім природним середовищем. Так, на о. Пасхи у Тихому океані про колишніх мешканців нагадують лише величезні кам'яні велетні-статуї. У межиріччі Тигру і Євфрату (Месопотамія) зникла древня цивілізація шумерів через недосконалість іригаційних систем, що призведе

Теребле-Ріцька ГЕС (Закарпатська область)

ло до засолення ґрунтів і зменшення урожаїв [1,10].

Тобто, екологічна проблема з часом переростає в економічну (чи навпаки), а та у політичну. Так, Західна Європа на 2/3 залежить від імпорту енергетичної сировини. Україна навіть більше залежна від імпорту газу з Росії і Туркменістану. Всім знайома нинішня політична ситуація на Євразійському континенті. І крутиться вона навколо ресурсної (енергетичної) і, відповідно, екологічної проблеми, бо йде боротьба за виживання, «місце під сонцем». За голі, безцінні території ніхто «воювати» (у будь-якій формі – фінансово, політично) не буде. Зрозуміло, так тривалий час продовжуватися не може. Зміни, події, як мовиться, не за горами.

Відтак теперішні газонафтові суперечки (конфлікти) з часом можуть перерости із політичних у військові (чи вже стали де-факто – війни США в Кувейті у 1991 р., в Іраку 2005 р. тощо).

Таким чином, актуальність пошуку нових видів енергії для забезпечення постійно зростаючих потреб людства в енергетичній складовій його життєдіяльності не викликає жодного сумніву.

Як ми тлумачимо сьогодні поняття «енергія»? Не станемо вдаватися в дискусію, бо воно (існує тільки з середини ХХ ст.), як і багато інших у науковому світі («множина» у математиці, «вартість» в економіці, «квант» у фізиці, «ландшафт» у географії), і досі не має точного визначення. Навіть Ісаак Ньютон не знав його. Він застосовував подібне – сила. Ми тлумачимо це поняття як здатність виконувати роботу.

Для людини загалом: енергія – це працездатність. І знову афоризм Коммонера – зв'язок енергетичної проблеми з продовольчою. Людині, щоб працювати, необхідно харчуватися, потрібен продовольчий ресурс.

Що таке енергетичний ресурс, власне ресурс, і які бувають джерела

енергії? Слово «ресурс» (ressource) французького походження і означає – засоби, можливості, запаси. Джерела енергії поділяють на дві групи: відтворювані та не відтворювані («основний капітал»). До першої групи належать енергія сонця, вітру, рік, морських припливів, геотермальна – внутрішнє тепло Землі і т.д. Так, завдяки гарячим гейзерам ісландці за Полярним колом вирощують у теплицях банани та обігрівають житлові будинки своєї столиці – Рейк'явіка.

До другої групи належать джерела енергії (вугілля, нафта, горючий газ), законсервовані в земній корі мільйони років тому в результаті геологічних процесів еволюції. Вугілля, наприклад, утворилося внаслідок замулення і поховання колишніх тропічних лісів, які росли у прибережних лагунах. Їх склали деревовидні папороті, лепідодендрони, сигілярії (колоноподібні дерева до 30 м висоти з мечовидними листками на верху; відомі у вугільних відкладах Донбасу). До цієї групи відносять також ядерне паливо (уран, торій). Принагідно зазначимо, що у теперішньому балансі енергоспоживання перше місце належить вугіллю, далі – нафті і горючим газам.

Не будемо детально розбирати кожен з перелічених видів енергії. Однак декілька слів про тих, що у першій групі. Їх ще називають нетрадиційними, альтернативними. Хоча поки що ніякої альтернативи традиційним, з другої групи, вони не створюють. Чому? Дуже малий коефіцієнт корисної дії від їх використання, мала енергоефективність. Візьмемо, приміром, сонячну енергію. Коли б використати ті 3-5% енергії, що потрапляє на Землю від Сонця, ми забезпечили б собі безтурботне життя на багато-багато років. А при сьогоднішніх технологіях довелося б через сто років 10 % земної поверхні покрити сонячними генераторами. Вилучаються фантастично великі ділянки території. А де тоді людям жити?

Ну, а енергія вулканів, землетрусів?.. На жаль, риторичне запитання.

Низька ефективність і вітрових установок. Мільярдам, мільйонам бідних людей, зокрема «третього світу», таким способом не забезпечити належний рівень життя. Хоча, у принципі, вірно: якщо не існує кращого, то треба задовольнятися тим, що маємо.

Щоправда, є ще одна, як на сьогодні, модна енергетична «прерогатива». Це економне, бережливе викорис-

тання як енергетичних ресурсів (корисних копалин), так і економія самої електроенергії.

Йде мова щодо створення глобальної енергозберігаючої економіки [2]. Давайте зменшимо з 965 млн кількість машин у світі (у США їх – 248 млн). Зеконномимо бензин (нафту) і вирішимо водночас питання загорів у містах (економія часу). Давайте перейдемо на велосипеди (створимо для них окремі смужки на дорогах), – та чи багато знайдеться охочих поміняти авто на велосипед?..

Поміняймо лампи розжарювання на люмінесцентні (енергозберігаючі) та світлові діодні. Енергозберігаючі лампи у 10 разів служать довше, ніж лампи розжарювання. Світлодіодна лампа, встановлена при народженні дитини, буде, скоріше всього, працювати до закінчення нею університету.

Давайте відмовимося від великих плоских телевизорів, які у чотири рази більше використовують електроенергії, ніж традиційні, на основі електронно-променевої трубки. Давайте повсюдно перейдемо на більш енергозберігаючі (і комфортніші) швидкісні електропоїзди (як, наприклад, в Японії). Давайте... Та не можна все це одним махом зробити...

Однак дане питання треба розглядати у площині екологічної культури. Необхідно міняти на протилежне наше ставлення до життя, до природи зокрема, тобто формувати новий екологічний імператив. Згадаймо слова німецького «класичного» філософа Іммануї-

ла Канта: «Мораль – розум серця». Міняти треба мораль нинішнього світу. А це не так просто. Надто далеко ми вже зайшли. Навіть те, що ми сьогодні знаємо про довколишній світ, про природне оточення, говорить про деградацію людських відчуттів [8] (і, можливо, інтелекту).

Прогулюючись відносно мало зміненим ландшафтом, тобто, як звично кажуть, на природі, пересічна людина оперує дуже малим набором понять: ліс, дорога, поле тощо. А як називаються рослини, що в тому лісі ростуть, деревні і трав'яні види, яким назви давали наші предки, готуючи ліки, відвари, використовуючи в їжу, вона не знає. Вже не кажу, що не всім у голову приходить думка: «Чому, наприклад, така лісова тіншовитривала рослинка (сціофіт), як квасениця звичайна, або заяча капуста (Oxalisacetosella), у похмуру погоду (негоду) і на ніч закриває листочки і навіть білі (з рожевими або ліловими прожилками) пелюстки своєї ніжної оцвітини?» Та куди нам до таких вершин!

Тобто спостерігаємо малий, а той зовсім ніякий ботанічний (чи орнітологічний) словниковий запас. Коли б люди краще знали природу, вони б трепетніше її оберігали, а щоб її знати – треба свято до неї (як далекі предки) ставитися. Ось тут і закорінена деградація наших почуттів і думок!

А це – робота над собою, самовдосконалення. У самовдосконаленні – осягнення самого Бога. Однак це питання окремої розмови.

Якщо «запрягти» вітер...

Принагідно скажемо, що джерелом екологічної культури є землеробський, аграрний досвід наших пращурів. У цьому досвіді – ставлення до землі, до праці на ній (загалом – до праці), до життя і зокрема – використання (електро)енергії.

Та не так, можливо, усе й погано у нашому житті. Спробуймо дещо обнадійливе сказати стосовно енергетичної перспективи. Маю на увазі ядерну і термоядерну енергію – два діаметрально протилежні ядерні процеси, що протікають з виділенням колосальної енергії: процеси розділу і синтезу ядер атомів.

Ядерна енергетика. Нині їй альтернативи ще немає. У 26 країнах світу функціонує понад 400 ядерних реакторів, які виробляють електроенергії більше, ніж усі гідроелектростанції світу. Паливною сировиною (ядерним паливом) є розповсюджені у природі ізотопи торію та урану. Ізотопи – це різновиди хімічних елементів, ядра яких складаються з однакової кількості протонів і різної – нейтронів. За одержаними останнім часом оцінками, західні країни мають близько 1-2 млн. тонн запасів урану.

У Франції, до прикладу, атомні електростанції (АЕС) виробляють понад 80 % електроенергії.

В енергобалансі України ядерна енергія складає більше 50 %. Сумний досвід Чорнобиллю... Згідний. Так, це «недолік» каналних радянських реакторів, модернізованих з ядерних реакторів атомних підводних човнів. До того ж – прискореними темпами (зазвичай, для кількості). Західні корпусні реактори з двійним-трійним залізобетонним захистом себе показали краще. Хоча також були аварії в Айдахо-Фолсі у 1961 р., на АЕС «Тримайл-Айленд» у Гарисберзі, 1979 р. (Пенсільванія) у США [7].

Радіоактивні відходи? Пора вже більш серйозно займатися освоєнням космосу і вивозити їх, якщо не на Місяць, бо надто близько, то супутниками транспортувати у далекий космос. Організуємо ж бо вже міжпланетні автоматичні експедиції на Марс (НАСА – Національне агентство США з космічних досліджень – планує десятирічну у 20-х роках цього століття), не кажучи про Юпітер, Сатурн (американські та радянські космічні програми) і т. д. Звичайно, ніхто не гарантує стовідсоткової безпеки їх запуску чи підйому у межах земної атмосфери. Але, як говориться: вовків бояться – у ліс не ходити.

Термоядерний синтез. Вирішивши цю проблем, людство одержить гранді-

Чорнобильська АЕС

озне щодо потужності джерело енергії. Йдеться про долю людства і про безмежні можливості. Однак постає питання: чи заслужила такий «подарунок долі» нинішня земна цивілізація (з її аморальністю, бездуховністю)? Примічено, що водночас із зростанням благополуччя населення, підвищенням рівня життя виразніше проявляються негативи людської природи: вбивства, наркотики, алкоголізм, статеві збочення тощо.

Проблема термоядерного синтезу може бути вирішена, якщо вдасться поставити собі на службу керовану термоядерну реакцію. Синтез ядер дає у 100 раз більше енергії, ніж розщеплення атома урану [9]. Тобто треба відтворити на Землі умови Сонця чи подібної зірки, де температури сягають тисячі, мільйони градусів по Цельсію. Це стан плазми. Уявляєте Сонце на Землі? Чи дозволить нам це Бог?

І що дуже важливо – термоядерний процес отримання енергії не дає радіоактивних відходів! Прийнято вважати, що відношення радіоактивної небезпеки для реакторів поділу (ядерних) і реакторів синтезу виражається як 1000:1 [6].

Сировиною для термоядерної реакції є дейтерій, важкий ізотоп водню. Також більш важкий ізотоп водню – тритій. Дейтерій міститься у морській воді. Там його колосально багато – не менше 50 млрд. тонн.

Перейдемо до особливостей проходження термоядерного синтезу. Сама природа цієї реакції складна і створює великі труднощі. Щоб два ядра дейтерію (дейтерію і тритію) могли злитися

та утворити ізотоп гелію (на чому і побудована термоядерна реакція), вони повинні підійти досить близько одне до одного. Для цього вони повинні мати велику енергію, тобто їх треба нагріти ядерним паливом.

Тобто маємо справу з плазмою, яка є четвертим станом речовини. Вона утворюється при температурах, вищих за температуру у внутрішніх областях зірок. Це іонізований газ, який складається з одних атомів і вільних електронів. У земних природних умовах плазма представлена обмежено: спалахами блискавки у мізерні долі секунди під час грози, полярними сяйвами на полюсах. Проте нинішня технічна цивілізація дає нам плазмові пристрої та інструменти (вогні газоосвітлювальних реклам, газорозрядні прилади – випрямлячі, тиратрони тощо).

Сьогодні досить гарячу плазму одержують у лабораторних умовах поки що на короткі проміжки часу. Також вона ще не має комплексу всіх необхідних для термоядерного синтезу властивостей.

Головні труднощі полягають у тому, щоб ізолювати високотемпературну плазму від стінок апарату, в якому вона знаходиться. У чому реально вона може міститися? Справа за ефективним методом термоізоляції, який би унеможлилював контакт плазми з доволі численними предметами. Тобто плазма з усіх сторін повинна бути оточена вакуумним простором (подібно до умов космосу). Але як утримати плазму від витоку (випромінювання) у вакуум? Відповідь є! – Магнітне поле навколо

Завдяки гейзерам ісландії вирощують у теплицях банани та обігрівають житлові будинки

плазми! Його силові лінії оточуватимуть плазму паралельно стінкам місткості, де вона перебуватиме. Заряджені частинки рухатимуться вздовж силових ліній. Подібно до явища полярного саява, де вони огинають Землю і сходяться щільно над полюсами. Створюється ніби пастка для плазми.

Ідея магнітної термоізоляції керованого термоядерного синтезу була оприлюднена ще у 1950 р. відомими у світі академіками колишнього СРСР А. Д. Сахаровим та І. С. Таммом. Самостійно до такої думки приблизно тоді ж прийшли фізики США і Великобританії.

Цікаво, Ігор Тамм вважав ХХ ст. віком біології, генної інженерії. Він мав рацію, бо до сьогодні термоядерну проблему треба було вирішити! А не займатися «ринковою» економікою, купівлею – продажем і набиванням грошових мішків. Комфортними машинами у велику науку не в'їдеш! До слова, ще у І тисячолітті до н.е. один з семи мудреців Стародавньої Греції, брат скіфського царя Савлія, виходець з наших південних степових просторів Анахарсіс (близько 535-475 рр. до н.е.) говорив: «Ринок – це місце, навмисно призначене, щоб обманювати та обкрадати один одного» [11]. От у чому гальмо і деградація нашого нинішнього «ринкового» суспільства!

Вернімося до термоядерного синтезу. Другим ключовим питанням для

успішного вирішення керованої термоядерної реакції є проблема стійкості плазми. На даний час завдяки теоретичним розрахункам і проведенням експериментам виявлено умови, при яких гаряча щільна плазма, утримувана у вакуумі магнітними силовими лініями, буде залишатися у рівновазі тривалий час.

Третє питання, яке зараз фактично вирішене, – це нагрівання плазми до необхідних температур. Для цього пропонують різні шляхи, зокрема: пропускання сильних струмів через плазму, введення у плазму високочастотної електромагнітної енергії [6].

Яким буде термоядерний реактор? Як зазначалося вище, при злитті ядер дейтерію виникає ядро гелію (альфа-частинка) і нейтрон. Кінетична енергія цих продуктів синтезу становитиме термоядерну енергію. На нейтрони її припадає 80%. Альфа-частинки залишатимуться у плазмі, «підігріваючи» її своєю кінетичною енергією. На нейтрони не діє магнітне поле навколо плазми і вони виходять за її межі. Тому використання термоядерної енергії зводиться до використання енергії швидкісних нейтронів [1,6]. Пристрій, де енергія нейтронів буде перетворюватися на тепло, називають «бланкет» (з англ. – ковдра). По його каналах циркулює вода (як у радіаторі системи опалення).

Енергію утворюваних при термоядерних реакціях нейтронів необхідно

перетворити на тепло, яке грітиме воду, а її пара крутитиме турбіни. Подібний процес характерний для теплоелектростанцій. Питання, яке треба вирішити, – перетворити термоядерну енергію в електричну напругу (без участі води і пари).

Сьогодні все залежить від інженерного розв'язання вище зазначених задач, від їх технічного впровадження у практику.

При всіх позитивах термоядерного синтезу є одна засторога: може виникнути серйозна небезпека перегріву біосфери (чи географічної оболонки). Тому доведеться обмежувати виробництво термоядерної енергії і шукати способи видалення з географічної оболонки надлишків тепла.

ЛІТЕРАТУРА

1. Алексеенко И.Р. Последняя цивилизация? Человек. Общество. Природа / И. Р. Алексеенко, Л. В. Кейсевич. – К.: Наукова думка, 1997. – 411 с.
2. Браун Л.Р. Мир на грани. Как предотвратить экологический и экономический коллапс / Л.Р. Браун. – М.: АСТ-ПРЕСС КНИГА, 2013. – 208 с. – (Идеи для мира).
3. Горягин В. Ф. Концепции современного естествознания: Учеб. пособие / В. Ф. Горягин. – Донецк : ДИТБ, 2002. – 181 с.
4. Іванюк Д.П. Управління природоохоронною діяльністю: Навч. посібник / Д. П. Іванюк, І. В. Шульга. – К.: Алерта, 2007. – 368 с.
5. Коммонер Б. Замыкающийся круг. Природа, человек, технология / Барри Коммонер / Пер. с англ. Постл. акад. Е. К. Федорова. – Л.: Гидрометеоиздат, 1974. – 279 с.
6. Концепції сучасного природознавства: Підручник / Я. С. Карпов, В. В. Кисельник, В. Г. Кремень та ін. – К.: Професіонал, 2004. – 496 с.
7. Лапін В.М. Безпека життєдіяльності людини: навч. посіб. / В. М. Лапін. – 7-ме вид., переробл. і допов. – К.: Знання, 2011. – 334 с.
8. Маср-Абіх Клаус Міхаель. Повстання на захист природи. Від докільця до спільноті / Клаус Міхаель Маср-Абіх / Пер. з нім., післямова, примітки Анатолія Єрмоленка. – К.: Лібра, 2004. – 196 с.
9. Неклюкова Н.П. Общее земледелие. Часть 2 / Н.П. Неклюкова – М.: Просвещение, 1975. – 224 с.
10. Тойнбі Арнольд Дж. Дослідження історії. Том 1 / Арнольд Дж. Тойнбі / Пер. з англ. В. Шовкуна. – К.: Основи, 1995. – 614 с.; Том 2 / Арнольд Дж. Тойнбі / Пер. з англ. В. Митрофанова, П. Тарашука. – К.: Основи, 1995. – 406 с.
11. Энциклопедия мудрости. – РООССА, 2007. – 814 с.

ПІД КРИТИЧНОЮ ЗАГРОЗОЮ МІФИ І ПРАВДА ПРО РИСЬ

Ярослав ДОВГАНІЧ,
завідувач зоологічної лабораторії
Карпатського біосферного заповідника,
м. Рахів

Хижак постійно приваблюють до себе увагу біологів, що займаються питаннями охорони природи, і полонять уяву багатьох людей, навіть досить далеких від природи. Цей інтерес викликаний не тільки тим, що хижі звірі є уособленням невловимості та сили, але також їхньою рідкісністю та роллю, яку вони виконують у природі.

Хижаків часто переслідують як конкурентів людини, тому історично стосунки людини і хижаків супроводжувалися конфліктами та непорозуміннями.

Із зміцненням природоохоронної етики протягом ХХ століття хижі ссавці вже не розглядаються просто як хижаки, але як ключова і цінна складова частина природних систем. Однак ця зміна ще не торкнулася свідомості багатьох людей, що живуть поряд з цими дивовижними тваринами. Часто ставлення до хижих ссавців базується на міфах, які виникли через людське невігластво або егоїстичні інтереси певних соціальних груп. У цій статті ми спробуємо розвіяти деякі міфи про хижаків карпатських лісів – рись.

МІФ ПЕРШИЙ: РИСЬ ПОТРЕБУЄ ДИКОЇ ПРИРОДИ, АЛЕ СЬОГОДНІ МИ ЖИВЕМО В КУЛЬТУРНОМУ ЛАНДШАФТІ, ДЕ ДЛЯ НЕЇ ВЖЕ НЕМАЄ МІСЦЯ

Хоча рись є типовим мешканцем лісів, вона здатна населяти і території з досить низькою лісистістю – як природні біотопи, так і обезліснені людиною культурні ландшафти. На основі точних радіотелеметричних даних про чесько-баварську, словенську і швейцарську популяції рисі були встановлені фактори, які є визначальними для її поширення. Виявилося, що рисі надають перевагу залісненим і безлісним природним територіям, уникаючи територій, густо заселених людьми. Науковці встановили, що придатні біотопи, де рисі можуть тимчасово проживати, знаходяться практично у всіх областях із залісненістю 30-50%, хоча найпридатнішими для них є гірські області з лісистістю понад 50% (Červený et al., 2006). Радіотелеметричні дослідження пересування рисі, проведені в Чеській Республіці (Bufka et al., 2000), показали, що рись нерідко навідується на території, які заселені людьми, але робить це вночі, коли активність останніх мінімальна. Таким чином, рись може співіснувати з людиною завдяки різним періодам активності.

Отже, мирне співіснування людей і рисі можливе. Все залежить від толерантності і бажання людей допустити проживання цього хижаків і в культурному ландшафті, де ще збереглися ліси.

На жаль, люди воліли б триматися від рисі якнайдалі. Більшість з них вважає, що місце рисі та інших великих хижаків у спеціальних природних резерватах. Вони не розуміють, що спроби ізолювати рись на просторово обмежених природоохоронних територіях приречені на невдачу, оскільки цей вид має індивідуальні ділянки площею в сотні квадратних кілометрів (Linnell et al., 2001). Без з'єднаності з іншими природними територіями жодний парк в Європі сам по собі не здатен утримувати навіть невеликий залишок популяції цього хижаків.

Якщо люди не погодяться на мирне співіснування з риссю, ця чудова тварина зникне з нашої природи.

МІФ ДРУГИЙ: ЯКЩО НА РИСЬ НЕ ДОЗВОЛЯТИ ПОЛЮВАННЯ, ТО ВОНА НАДТО РОЗМНОЖИТЬСЯ

Рись як високорівневий хижак має природно низьку щільність популяції (0,3-3,5 особини на 100 км²) (Breitenmoser et al., 2000). Величина індивідуальної ділянки, встановлена на основі точних радіотелеметричних досліджень на Шумаві, становить 300-400 км² (Bufka, 2007). Рись не терпить на своїй ділянці сторонніх особин. Індивідуальні ділянки можуть перекриватися тільки в особин протилежної статі, наприклад, ділянка самця може перекриватися з кількома ділянками самок (Červený et al., 2006). Середня щільність популяції рисі на Шумаві складає 1,6 особини на 100 км² (Bufka et al., 2003).

Самка виховує молодняк приблизно рік. Потім молоді особини вирушають шукати власні ділянки (Červený et al., 2006). Тому локальне надмірне зростання чисельності не відбувається. Якщо трофічна ємність території падає, рисі збільшують свої індивідуальні ділянки, що призводить до зменшення щільності їх популяції (Hetherington & Gorman, 2007).

МІФ ТРЕТІЙ: РИСЬ МОЖЕ ВИНИЩИТИ УСІХ КОЗУЛЬ І МИСЛИВЦІ НЕ МАТИМУТЬ НА ЩО ПОЛЮВАТИ

Від мисливців нерідко можна почути: «Якщо в угіддях з'явилася рись, то козуль нам не бачити». Чи правдиве це твердження? Давайте проаналізуємо факти.

Справді, козуля в Карпатах є основною здобиччю рисі. Сучасні дослідження показують, що на рись припадає у різних місцях від 2% до 41% смертей козуль (Molinari-Jobin et al., 2003). Однак кожен випадок треба розглядати залежно від місцевих умов і порівнювати з іншими причинами смертності. Навіть 30% частка рисі у загальній смертності не завжди є причиною зниження поголів'я козулі. Хоча відомі випадки, коли рись значно знизила поголів'я козуль. Наприклад, через те, що рись появилась в Шумаві після 80 років відсутності, місцями знизилася чисельність козуль на 30-50% (Koubek & Červený, 2003). Однак справжньою причиною такої ситуації була тривала відсутність рисі в тому регіоні, через що козулі втратили обережність і навички уникати хижаків. Невдовзі ситуація вирівнялася.

Як правило, поголів'я козуль знижується з інших причин. Наприклад, у Швейцарії встановили, що найзначнішим фактором смертності козулі у 90-х роках минулого століття був відстріл (45-55% із загальної відомої смертності), а рись відповідальна тільки за 24-37% відомої смертності козуль (Molinari-Jobin et al., 2002). Отож, мисливська здобич за цей період зросла втричі. Подібно і в сусідній Франції: у 1986-1997 роках мисливці могли підвищувати відстріл козуль, незважаючи на тривалу присутність рисі (Stahl et al., 2001).

На Шумаві (Чеська Республіка) у 1996-2005 роках частка смертності козуль, спричиненої риссю, складала 3-18% (в середньому 10%). Серед найзначніших факторів, що впливали на смертність козуль, рись була тільки на третьому місці (Červený, 2006). І тут висока частка відстрілу (62%) показує, що мисливці можуть успішно полювати в одному угідді з риссю.

Детальний статистичний аналіз мисливських даних за період 1954-2000 р.р. в Естонії також не підтвердив, що чисельність рисі істотно впливає на чисельність козулі. Єдиним з досліджених факторів, який відчутно впливав на поголів'я козуль, було полювання (Lõhmus, 2001). При цьому в Естонії на площі приблизно 42 000 км² живе близько 1100 рисей (Valdmann, 2004).

Таким чином, повір'я, що рись і мисливці не можуть житися в одному угідді, – це міф.

МІФ ЧЕТВЕРТИЙ: ОХОРОНА РИСІ СПРИЯТИМЕ ТОМУ, ЩО РИСЬ ВИНИЩИТЬ НАБАГАТО ЦІННІШУ БОРОВУ ДИЧИНУ (ГЛУХАРІВ, ТЕТЕРУКІВ, РЯБЧИКІВ)

Це правда, що рись живиться також дрібними ссавцями і птахами, але вона явно не складає для тетеревиних основної загрози. На Шумаві залишки тетеревиних (рябчика та глухаря) були виявлені лише у 3,6% екскрементів рисі (Červený et al., 2006). Насправді набагато значнішими споживачами куриних є менші хижаки, такі, як лисиця або куниця. М. Саніга (Saniga, 2002) в словацьких Карпатах встановив, що з 49 знищених гнізд тетеревиних 22% припадало на лисицю, куницю або ласку, 9% на дикого кабана і 3% на ведмедя (разом 34%).

З птахів гнізда розорали круки і сойки, які були відповідальні за 18% знищених гнізд. Зі штучно розведених глухарів, випущених у Шумаві, у Чеському лісі та в Крушних горах 76% відомої смертності (телеметрично відстежені особини) припадало на лисицю або куницю (Marhouf & Volf, 2005).

Доказом того, що як глухар, так і рябчик можуть співіснувати з риссю на одній території, є спільне проживання цих тварин в гірському пасмі Карпат, а також перекривання ареалів рябчика та рисі. Якщо ми придивимося ближче до конкретних локалітетів, то виявимо, що, наприклад, гірський масив Смерк в Бескидах зі звичайним проживанням рисі (Telnarová, 2004) є в той же час й областю з найбільшим поширенням тетеревиних птахів (Júrová & Krupa, 2006). Насправді виходить, що рись швидше захищає глухарів та рябчиків від знищення лисицями, ніж сама їм загрожує.

МІФ П'ЯТИЙ: РИСЬ ВБИВАЄ ЗДОБИЧ ТІЛЬКИ ЗАРАДИ РОЗВАГИ. СТИБАЄ НА ТВАРИН ПРЯМО З ГОДІВНИЦІ, БІЛЯ ЯКОЇ ЧАСТО МОЖНА ОДНОЧАСНО ЗНАЙТИ КІЛЬКА ВПОЛЬОВАНИХ, АЛЕ НЕПОЧАТИХ ТВАРИН

Рись за ніч здебільшого не споживає більше, ніж 1,5-2 кг м'яса (якщо дуже голодна, то, як виняток, і 4 кг), до своєї здобичі однак повертається повторно приблизно 5 днів (Jobin et al., 2000). Якщо вполює козулю біля годівниці і при поверненні наступного дня виявить присутність там інших «споживачів», інстинкт спонукує її напасти і на них. Але за це рись не можна звинувачувати, адже вона полює не заради забави, а через закладені в неї інстинкти. В природних умовах здебільшого рись має мало шансів здибати кілька тварин одночасно або іншим разом зустріти здобич на тому самому місці. На присутність годівниць, де взимку концентруються дикі ратичні, ні рись, ні козулі генетично не запрограмовані. Це вже результат діяльності людини.

Вирішити проблему при сучасному мисливському законодавстві складно, тому що обов'язок підготовувати дичину впливає із закону. Однак зробити її менш гострою можна, якщо розмішувати годівниці на відкритих місцях, що добре проглядаються. Найкраще їх встановлювати в листяних деревостанах. Причому слід встановлювати годівниці менші за розміром, але у більшій кількості, щоб дичина не концентрувалася надовго на одному місці, а у випадку нападу рисі могла б підготовуватися біля іншої годівниці. Винятковим і нетиповим нападам рисі прямо з годівниці можна запобігти побудовою конструкції з крутим дахом.

МІФ ШОСТИЙ: АБСОЛЮТНА ОХОРОНА РИСІ НЕЕФЕКТИВНА; ЯКЩО НЕ ДОЗВОЛИТИ ПОЛЮВАННЯ НА РИСЬ, ВОНА БУДЕ ПОСТІЙНО ВІДСТРІЛЮВАТИСЯ НЕЛЕГАЛЬНО

На основі сучасних даних не можна констатувати, що присутність великих хижаків для лісового культурного ландшафту має негативний вплив. До конфлікту з інтересами людини зазвичай доходить при розведенні свійських тварин. Однак цю проблему можна вирішити прийняттям закону про компенсацію збитків, спричинених хижаками, що знаходяться під охороною (в Україні – це рись і ведмідь). Допомогти можуть також державні та громадські природоохоронні організації, якщо будуть проводити багато культурно-просвітницьких заходів, метою яких є попередити можливі конфлікти між людиною і хижаками. У словацьких Бескидах для охорони худоби від хижаків використовують спеціально навчених вівчарських собак.

Це правда, що в деяких країнах, де дозволено полювання на великих хижаків, їх популяції процвітають. Однак це не є загальним правилом. Дослідження, проведені у Скандинавії, показали, що законне полювання не може саме по собі вберегти рись від браконьєрства. Частка незаконного відстрілу в загальній смертності рисі була більшою, ніж законного полювання, і її чисельність зменшувалася в областях як з високими, так і з низькими квотами на відстріл (Andren et al., 2006). З іншого боку, існують країни (наприклад, Італія чи Польща), де великі хижаки є численними всупереч (або завдяки) суворій охороні (Linnell et al., 2007). Не існує жодного універсального способу, який би гарантував ефективну охорону рисі. Однак перш ніж ламати охорону виду, який знаходиться під сильною і критичною загрозою, ми мали б знати усі позитиви і негативи, які б така зміна могла принести.

ЛІТЕРАТУРА

1. Andren H, Linnell J. D. C., Liberg O., Andersen R., Danell A., Karlsson J., Odden J., Moa P. F., Ahlqvist P., Kvam T., Franzen R. & Segerstrom P., 2006. Survival rates and causes of mortality in Eurasian lynx (*Lynx lynx*) in multi-use landscapes. *Biological Conservation*, 131: 23-32.
2. Červený J., 2006: Myslivec a rys, dva lovci a jedna kořist - srnčí zvěř. *Svět myslivosti* 7 (3): 8-11.
3. Červený, J., Koubek, P. & Bufka, L., 2006: Velké šelmy v České Republice. IV. Rys ostrovid. *Vesmír* 85 (2): 86-94.
4. Breitenmoser U., Breitenmoser – Würsten C., Okarma H., Kaphegyi T., Kaphegyi – Wallmann U. & Müller U. M., 2000: Action plan for the conservation of the eurasian lynx in Europe (*Lynx lynx*). *Nature and environment*, No. 112., Council of Europe Publishing, Strasbourg, 69 pp.
5. Bufka L., 2007: Výzkum a monitoring populace rysa ostrovida (*Lynx lynx*). *Správy NP Šumava*, Přístupné online: <http://www.npsumava.cz/vyzkum.php.dc>.
6. Bufka L., Červený J., Koubek P. a Horn P., 2000: Radiotelemetrický výzkum rysa ostrovida (*Lynx lynx*) na Šumavě – předběžné výsledky. Pp.: 143-153. In: Česká lesnická společnost, Mze ČR, Střední lesnická škola, Lesy České republiky, Okresní úřad Píero, Městský úřad Hranice, Okresní myslivecký spolek ČMMJ, Vojenské lesy a statky Praha – divize Lipník k B. (eds.): *Preďatoři v Myslivosti 2000. Sborník referátů, Hranice 1.-2. září 2000*, Česká lesnická společnost, Hranice, 176 pp.
7. Bufka L., Červený J., Koubek P. & Koučorová M., 2003: Prostorové nároky rysa ostrovida (*Lynx lynx*) na Šumavě: 173. In: Bryja J., Zukal J. (eds.): *Zoologické dny Brno 2003. Sborník abstraktů z konference 13.-14. února 2003*, 244 pp.
8. Hetherington D. A. & Gorman M. L., 2007: Using prey densities to estimate the potential size of reintroduced populations of Eurasian lynx. *Biological Conservation* 137: 37-44.; Schmidt K. (in press): Behavioural and spatial adaptation of the Eurasian lynx to a decline in prey availability. *Acta Theriologica* 53.
9. Jobin A., Molinari P. & Breitenmoser U., 2000: Prey spectrum, prey preference and consumption rates of Euroasian lynx in the Swiss Jura Mountains. *Acta Theriologica* 45 (2): 243-252.
10. Kunc L., 1972: Za karpatským rysem. *Živa* 3: 1972.
11. Jůzová B. & Krupa M.: 2006 *Přírodě blízké hospodaření v lesích s ohledem na zachování ptačích druhů (tetřev hlušec a jeřábek lesní) jako předmětů ochrany v Ptačí oblasti Beskydy*. Nепublikovaná studie Agentury ochrany přírody a krajiny ČR, 47 pp. + příl.
12. Koubek P. & Červený J., 2003: Vliv rysa ostrovida na populace srnčí zvěř. *Svět myslivosti* 4 (3) : 8-10.
13. Linnell J. D. C., Andersen R., Kvam T., Andrén H., Liberg O., Odden J. & Moa P., 2001: Home range size and choice of management strategy for lynx in Scandinavia. *Environmental Management* 27(6): 869-879.
14. Linnell J., V. Salvatori & Boitani L., 2007: Guidelines for population level management plans for large carnivores in Europe. A Large Carnivore Initiative for Europe report prepared for the European Commission. Final draft May 2007.
15. Löhmus A., 2001 (ed.): Status of Large Carnivore Conservation in the Baltic States: Large Carnivore Control and Management Plan for Estonia, 2002-2011. Council of Europe, Strassburg, 53 pp.
16. Marhoul P. & Volf O., 2005: Hodnocení realizace prvních pěti let záchranného programu tetřeva hlušce v České republice. *Agentura ochrany přírody a krajiny ČR, Praha*, 30 pp + VI příl.
17. Molinari-Jobin A., Molinari P., Breitenmoser-Würsten C. & Breitenmoser U., 2002: Significance of lynx *Lynx lynx* predation for roe deer *Capreolus capreolus* and chamois *Rupicapra rupicapra* mortality in the Swiss Jura Mountains. *Wildlife Biology* 8 (2): 109-115.
18. Molinari-Jobin A., Molinari P., Breitenmoser-Würsten C. et. al, 2003: The Pan-Alpine Conservation Strategy for Lynx. Council of Europe, Strasbourg, 22 pp.
19. Saniga M. 2002: Nest loss and chick mortality in capercaillie (*Tetrao urogallus*) and hazel grouse (*Bonasia bonasia*) in West Carpathians. *Folia Zool.* 51(3): 205-214.
20. Stahl P., Vandel J.M., Herrenschmidt V. & Migot P., 2001: Predation on livestock by an expanding reintroduced lynx population: long-term trend and spatial variability. *Journal of Applied Ecology* 38: 674-687.
21. Telnarová B., 2004: Výskyt velkých šelem v prostoru horského masivu Smrk. *Ostravská univerzita v Ostravě, Přírodovědecká fakulta, Katedra biologie a ekologie, Ostrava*, 54 pp. + 28 příl.
22. Valdmann, H. 2004: Estonia. In: Arx M., Breitenmoser-Würsten C., Zimmermann, F. & Breitenmoser U. (eds.): Status and conservation of the Eurasian lynx (*Lynx lynx*) in Europe in 2001. *KORA Bericht No. 19.*, 330 pp.

СОССЮРЕЇ УКРАЇНСЬКИХ КАРПАТ

Алла КОЗУРАК,
Тетяна АНТОСЯК,
наукові співробітники ботанічної лабораторії
Карпатського біосферного заповідника,
м. Рахів

На території Карпатського біосферного заповідника (КБЗ) зафіксовано більше 3000 видів рослин, з них 1354 – вищі судинні рослини, 149 – занесені до Червоної книги. Деякі є дуже рідкісними, ендеміками чи реліктами, і мають одиничні місця зростання. Це, зокрема, рослини роду *Saussurea* DC., який в Українських Карпатах представлений трьома видами: *Saussurea discolor* (Willd.) DC., *S. alpina* (L.) DC. та *S. porcii* Degen. Всі вони занесені до Червоної книги України, а останній, окрім того, – до Європейського Червоного списку.

Рід *Saussurea* DC названо на честь Теодора Соссюра – професора мінералогії в Генуї і Женеві, відомого дослідника Альп, який був першим, хто підкорив найвищу вершину Альп – г. Монблан. Він налічує понад 125 видів, поширених у помірних і субтропічних зонах Північної півкулі; у Європі – 9 видів.

Saussurea discolor (Соссюрея різноколірна) – середньоєвропейський високогірний вид. Зростає дуже зрідка в субальпійському поясі на вапнякових скелях і осипищах. Загальний ареал охоплює Піренеї, Східні Альпи, Карпати: Західні (Словаччина), Східні і Південні. Сьогодні відоме тільки одне єдине місцезростання його у Чивчинах – це вершина г. Великий Камінь на хребті Чорний Діл.

S. alpina (Соссюрея альпійська) – вид з голарктичним типом ареалу. Загальний ареал поширення охоплює полярно-арктичні області Північної Європи; гірські системи Середньої Європи (Східні Піренеї, Альпи, Карпати, Балкани) та Азії (Урал, Східний Сибір, Далекий Схід); Північна Америка. На основній частині свого ареалу трапляється в тундрі, на кам'янистих схилах, осипах, скелях, луках, лісових галявинах, уздовж берегів річок і струмків. В Українських Карпатах дуже рідко трапляється на Чорногорі (схили гір Петрос, Шпиці, Гутин-Томнатик, Бребенескул) та Свидівці (гг. Близниці). У 2010 р. ботаніками Карпатського заповідника соссюрея альпійська була знайдена на північно-східному схилі г. Говерла. Зростає в субальпійському та альпійському поясах на скелях і скелястих розсипах. У Чорногорі та Свидівці частина популяції охороняється на територіях Карпатського НПП та КБЗ.

S. porcii (Соссюрея Порціуса) – східно-карпатський ендемічний вид. Загальний ареал обмежений Східними Карпатами: в межах України та Румунії (г. Коронгіш у Роднянських Альпах). В Україні: Чорногора (полонина Рогнеска, ур. Примаратик), Чивчинські гори (г. Гнетеса, полонина Глистувата, між полонинами Глистувата і Прелуки, перевал Шия, г. Фага Банулуї). Зростає у субальпійському поясі, на вологих луках, осокових болотах, на мокрих кислих ґрунтах. У 2005 р. нау-

ковцями Інституту екології Карпат на чолі з Ю. Кобівим виявлено місцезростання соссюреї Порціуса у Свидовецькому масиві: на вологих кальценосних осередках у долині струмка, поміж горами Трояска і Татарука на висоті близько 1300 м н.р.м. У Червоній книзі СРСР (1984) соссюрея мала статус як вид, можливо, уже зниклий у природі. На той час було відомо тільки одне місцезростання на високогірному болоті у Чивчинських горах (г. Плешата). Але у 1985 році під час експедиції з інвентаризації флори Карпатського державного заповідника співробітником Всесоюзного інституту лікарських рослин Олександром Єфремовим та ботаніком заповідника Василем Антосяком на прилеглій до заповідника території було знайдено на площі 0,5 га невелику популяцію соссюреї в ур. Примаратик на висоті 1380 м н.р.м. Це була сильнозволожена сінокісна лука, огорожена від прилеглого пасовища, що позитивно вплинуло на збереження цього рідкісного виду. Про цю знахідку у 1987 році була опублікована стаття «О находке соссюреи Порциуса в Украинских Карпатах». Тому у Червоній книзі 1996 р. вже змінено статус цього виду (категорія I – зникаючий) і подається нова інформація щодо нових місцезростань на основі підтверджених знахідок та гербарних матеріалів. У ЧКУ (2009) природоохоронний статус змінено вже на рідкісний.

У 1988 році науковцями ботанічної лабораторії в ур. Примаратик на ділянці, де зростає соссюрея Порціуса, закладено пробну площу, яку поновлено у 2009, зроблено геоботанічні описи. Дана ділянка наразі охороняється інспекторами Богдан-Петроського відділення. Розроблено план дій щодо поліпшення і збереження *S. porcii* і *S. alpina*, мета якого полягає у збереженні існуючих популяцій шляхом впровадження рекомендацій, спрямованих на підтримання їх природних біотопів.

Нині даний вид охороняється на територіях Верховинського НПП і КБЗ.

Saussurea porcii Degen
в урочищі Примаратик (полонина Рогнеска)

КАБІНЕТ МІНІСТРІВ УКРАЇНИ

РОЗПОРЯДЖЕННЯ

від 10 вересня 2014 р.

№ 819-р

Київ

ПРО ЗАТВЕРДЖЕННЯ ПЛАНУ ЗАХОДІВ ЩОДО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СТАЛОГО РОЗВИТКУ І БЛАГОУСТРОЮ ГІРСЬКИХ НАСЕЛЕНИХ ПУНКТІВ УКРАЇНСЬКОЇ ЧАСТИНИ УКРАЇНСЬКО-СЛОВАЦЬКО-НІМЕЦЬКОГО ПРИРОДНОГО ОБ'ЄКТА ВСЕСВІТНЬОЇ СПАДЩИНИ ЮНЕСКО «БУКОВІ ПРАЛІСИ КАРПАТ ТА ДАВНІ БУКОВІ ЛІСИ НІМЕЧЧИНИ»

1. Затвердити план заходів щодо забезпечення сталого розвитку і благоустрою гірських населених пунктів української частини українсько-словацько-німецького природного об'єкта Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО «Букові праліси Карпат та давні букові ліси Німеччини», що додається.

2. Міністерствам, іншим центральним органам виконавчої влади та Закарпатській облдержадміністрації подавати щороку до 25 січня Міністерству економічного розвитку і торгівлі інформацію про стан виконання плану заходів, затвердженого цим розпорядженням, для її узагальнення і подання щороку до 20 лютого Кабінетові Міністрів України.

Прем'єр-міністр України **А. ЯЦЕНЮК**

ЗАТВЕРДЖЕНО
розпорядженням Кабінету Міністрів України
від 10 вересня 2014 р. № 819-р

ПЛАН ЗАХОДІВ ЩОДО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СТАЛОГО РОЗВИТКУ І БЛАГОУСТРОЮ ГІРСЬКИХ НАСЕЛЕНИХ ПУНКТІВ УКРАЇНСЬКОЇ ЧАСТИНИ УКРАЇНСЬКО-СЛОВАЦЬКО-НІМЕЦЬКОГО ПРИРОДНОГО ОБ'ЄКТА ВСЕСВІТНЬОЇ СПАДЩИНИ ЮНЕСКО «БУКОВІ ПРАЛІСИ КАРПАТ ТА ДАВНІ БУКОВІ ЛІСИ НІМЕЧЧИНИ»

1. Опрацювати питання щодо визначення переліку автомобільних доріг місцевого значення в Закарпатській області, які ведуть до Карпатського біосферного заповідника та Ужанського національного природного парку як складових частин українсько-словацько-німецького природного об'єкта Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО «Букові праліси Карпат та давні букові ліси Німеччини» (далі – природний об'єкт «Букові праліси Карпат та давні букові ліси Німеччини»), та включення їх до переліку автомобільних доріг загального користування державного значення, затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 18 квітня 2012 р. № 301 (Офіційний вісник України, 2012 р., № 30, ст. 1110).

*Мінінфраструктури, Укравтодор,
Закарпатська облдержадміністрація.
2014-2015 роки*

2. Провести ремонт і забезпечити утримання дорожньої інфраструктури в межах території Карпатського біо-

NOTA BENE

сферного заповідника та Ужанського національного природного парку.

*Мінінфраструктури, Укравтодор,
Закарпатська облдержадміністрація.
2015 рік*

3. Організувати та провести зустріч за участю представників Мінприроди, Міністерства довкілля Словацької Республіки і Федерального міністерства довкілля, охорони навколишнього природного середовища та безпеки ядерних реакторів Федеративної Республіки Німеччина з метою підписання Меморандуму щодо збереження українсько-словацько-німецького природного об'єкта Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО «Букові праліси Карпат та давні букові ліси Німеччини».

*Мінприроди,
Закарпатська облдержадміністрація.
2014-2015 роки*

4. Забезпечити переоснащення систем опалення адміністративних та житлових будинків державної і комунальної форми власності, які розміщені на території української частини природного об'єкта «Букові праліси Карпат та давні букові ліси Німеччини».

*Закарпатська облдержадміністрація,
Мінрегіон, Міненерговугілля.
2014 рік*

5. Забезпечити проектування та виконання робіт з берегоукріплення річок і здійснення протизсувних заходів, реконструкцію очисних споруд та водозбору, будівництво каналізаційних мереж, мереж централізованого і нецентралізованого питного водопостачання в м. Рахові, селищах міського типу Кобилецька Поляна, Ясіня Закарпатської області, які розташовані на території української частини природного об'єкта «Букові праліси Карпат та давні букові ліси Німеччини».

*Закарпатська облдержадміністрація,
Мінрегіон, Мінприроди, Держводагентство.
2014-2016 роки.*

6. Організувати розроблення схеми планування територій Великоберезнянського, Перечинського, Рахівського, Тячівського та Хустського районів Закарпатської області.

*Закарпатська облдержадміністрація,
Мінрегіон.
2014-2015 роки.*

7. Вирішити питання щодо збирання та видалення побутових відходів на територіях, прилеглих до української частини природного об'єкта «Букові праліси Карпат та давні букові ліси Німеччини».

*Закарпатська облдержадміністрація,
Мінрегіон, Мінприроди.
2014-2015 роки.*

8. Розглянути питання щодо залучення інвестицій для розміщення у Великоберезнянському, Рахівському, Тячівському і Хустському районах Закарпатської області підприємств, що здійснюють глибоку переробку деревини, дикорослих плодів, ягід, грибів та інших природних ресурсів.

*Закарпатська облдержадміністрація,
Мінекономрозвитку, Мінприроди,
Мінагрополітики.
2015-2016 роки.*

...

JOINT DECLARATION OF INTENT BETWEEN THE MINISTRY OF ECOLOGY AND NATURAL RESOURCES OF UKRAINE, THE FEDERAL MINISTRY FOR THE ENVIRONMENT, NATURE CONSERVATION, BUILDING AND NUCLEAR SAFETY OF THE FEDERAL REPUBLIC OF GERMANY AND THE MINISTRY OF THE ENVIRONMENT OF THE SLOVAK REPUBLIC CONCERNING THE COOPERATION ON THE PROTECTION AND MANAGEMENT OF THE JOINT WORLD HERITAGE PROPERTY «PRIMEVAL BEECH FORESTS OF THE CARPATHIANS (SLOVAK REPUBLIC AND UKRAINE) AND THE ANCIENT BEECH FORESTS OF GERMANY (GERMANY)»

The Ministry of Ecology and Natural Resources of Ukraine, the Federal Ministry for the Environment, Nature Conservation, Building and Nuclear Safety of the Federal Republic of Germany and the Ministry of the Environment of the Slovak Republic (hereinafter Participants),

consider the importance of natural beech forests with Outstanding Universal Value as a key element of forest ecosystems of Europe;

acknowledge the importance of the protection of the integrity of World Heritage property “Primeval Beech forests of the Carpathians (Slovak Republic and Ukraine) and the Ancient Beech forests of Germany (Germany)” and

note the significant role of natural beech forests, first of all those of the World Heritage property “Primeval Beech forests of the Carpathians (Slovak Republic and Ukraine) and the Ancient Beech forests of Germany (Germany)” in supporting biodiversity and mitigating effects of climate change.

The Participants recall the relevant objectives of:

- the UNESCO Convention Concerning the Protection of the World Cultural and Natural Heritage (1972),
- the Convention on the Conservation of European wildlife and Natural Habitats (1979),
- the Convention on Biological Diversity (1992),
- the Framework Convention on the Protection and Sustainable Development of the Carpathians (2003),
- the Agreement between the Government of the Federal Republic of Germany and the Government of Ukraine on Cooperation in Environmental Protection (1993),
- the Agreement between the Ministry of the Environment of the Slovak Republic and the Ministry of Environmental Protection and Natural Resources of Ukraine on Cooperation in Environmental Protection (1994) and
- the Agreement between the Government of the Federal Republic of Germany and the Government of the Slovak Republic on Cooperation in Environmental Protection (1997).

The Participants also recall the results of the trilateral meetings that took place between 2007 and 2012 on beech forests as World Natural Heritage;

note Decision 31 WHC 8B.16 and Decision 35 WHC 8B.13 of the UNESCO World Heritage Committee and

reaffirm their willingness to contribute to their implementation.

The Participants share the view that this Joint Declaration of Intent should serve as a basis for the trilateral cooperation on the protection and management of the joint World Heritage property “Primeval Beech forests of the Carpathians (Slovak Republic and Ukraine) and the Ancient Beech forests of Germany (Germany)”.

1. AIM OF THE COOPERATION

The Participants express their intention of mutual support and cooperation concerning the protection, conservation, presentation and transmission to future generations of the Joint World Heritage property “Primeval Beech forests of the Carpathians (Slovak Republic and Ukraine) and the Ancient Beech forests of Germany (Germany)”.

2. INSTITUTIONAL ARRANGEMENTS

2.1. The Participants have decided to establish the Integrated Management System for the Joint World Heritage property “Primeval Beech forests of the Carpathians (Slovak Republic and Ukraine) and the Ancient Beech forests of Germany (Germany)” to ensure its protection and effective management.

To coordinate the overall management of the Joint Property the Participants have decided to establish the Joint Management Committee.

The Participants share the opinion that each of them contributes to the cooperation under this Joint Declaration of Intent according to their capabilities, unless consented otherwise by the Participants.

Coordination of the national management rests with the National Steering Committees/National Steering Group.

2.2. The tasks of the Joint Management Committee should include:

- to promote, steer and manage the implementation of this Joint Declaration of Intent especially in the areas of cooperation as specified in Number 3;

- to jointly establish and to further develop a working programme and to oversee its implementation.

2.3. The Participants share the view that the Joint Management Committee may establish by mutual consent trilateral working groups to address, inter alia, topics of the different areas of cooperation as specified in Number 3. The protected areas authorities, responsible for the individual components, may establish further Working groups.

2.4. The permanent participants in the Joint Management Committee should be the representatives of the Ministries for Environment and/or Nature Conservation on national level, and in Germany on federal state level (*Bundeslander*), and/or representatives of the relevant protected areas and/or experts. Irrespective of the number of representatives, any Participant has only one vote when decisions or recommendations are made. By mutual consent of the Participants of this Joint Declaration of Intent, representatives of other institutions/organisations may be invited to the meetings.

2.5. Meetings of the Joint Management Committee:

- Meeting frequency: One regular meeting per year (and additional extraordinary meetings if required and by prior consent of all Participants).

- Meeting venue: rotating in alphabetical order in one of the three Participants.

- Chair: Participant hosting the meeting.

- Language: Meetings should be held in English unless consented otherwise.

- Conclusions: to be taken by consensus.

- Meeting Documents: to be distributed six weeks in advance before a meeting.

At its next meeting the Joint Management Committee should consider the need for further rules of procedures and may adopt such rules of procedures.

3. AREAS OF COOPERATION

The Participants intend to cooperate, inter alia, on the following topics:

3.1. Implementation of common principles and objectives based on the defined Outstanding Universal Value of the Joint Property;

3.2. Establishment and effective implementation of the integrated management system for the Joint Property;

3.3. Establishment and implementation of cooperative and transnational monitoring plans in order to monitor and report on the transnational serial property as a whole;

3.4. Establishment and implementation of cooperative and transnational research programmes and projects (including inventories, research on natural forest ecosystems, anthropogenic impact assessments, response to climate change, etc.);

3.5. Training and capacity building (including training institutions, exchange among specialists, etc.);

3.6. Activities of the planned “International capacity-building and research centre for beech primeval forests and sustainable development” at the Carpathian Biosphere Reserve;

3.7. Finding and possibly securing adequate resources;

3.8. Communication, education, public awareness and local community engagement;

3.9. Sustainable tourism;

3.10. Sustainable development in the areas adjacent to World Heritage property.

4. DURATION

The Participants share the view that the cooperation under this Joint Declaration of Intent should start when it is signed by

each Participant. The Participants intend to cooperate on the basis of this Joint Declaration of Intent until it is unanimously decided to do otherwise.

*Signed in Bonn on 14 May 2014
in three copies in English language.*

СПІЛЬНА ДЕКЛАРАЦІЯ ПРО НАМІРИ МІЖ МІНІСТЕРСТВОМ ЕКОЛОГІЇ ТА ПРИРОДНИХ РЕСУРСІВ УКРАЇНИ, ФЕДЕРАЛЬНИМ МІНІСТЕРСТВОМ НАВКОЛИШНЬОГО СЕРЕДОВИЩА, ОХОРОНИ ПРИРОДИ, БУДІВНИЦТВА ТА БЕЗПЕКИ РЕАКТОРІВ ФЕДЕРАТИВНОЇ РЕСПУБЛІКИ НІМЕЧЧИНИ І МІНІСТЕРСТВОМ ОХОРОНИ НАВКОЛИШНЬОГО СЕРЕДОВИЩА СЛОВАЦЬКОЇ РЕСПУБЛІКИ ЩОДО СПІВПРАЦІ З ОХОРОНИ ТА УПРАВЛІННЯ СПІЛЬНИМ ОБ'ЄКТОМ ВСЕСВІТНЬОЇ СПАДЩИНИ «БУКОВІ ПРАЛІСИ КАРПАТ (СЛОВАЧЧИНА ТА УКРАЇНА) ТА ДАВНІ БУКОВІ ЛІСИ НІМЕЧЧИНИ (НІМЕЧЧИНА)»

Міністерство екології та природних ресурсів України, Федеральне міністерство навколишнього середовища, охорони природи, будівництва та безпеки реакторів Федеративної Республіки Німеччина і Міністерство охорони навколишнього середовища Словачької Республіки (далі Учасники)

беруть до уваги роль природних букових лісів з видатною глобальною цінністю як ключових елементів лісових екосистем Європи;

визнають важливість збереження цілісності об'єкта Всесвітньої спадщини «Букові праліси Карпат (Словаччина та Україна) та давні букові ліси Німеччини (Німеччина)» та

звертають увагу на значну роль природних букових лісів, в першу чергу тих, що складають об'єкт Всесвітньої спадщини «Букові праліси Карпат (Словаччина та Україна) та давні букові ліси Німеччини (Німеччина)», в підтримці біорізноманіття та пом'якшення наслідків кліматичних змін.

Учасники керуються положеннями, які прописані в:

- Конвенції про охорону Всесвітньої культурної і природної спадщини (1972 р.);
- Конвенції про збереження європейської дикої природи і природних оселищ (1979 р.);
- Конвенції про біологічне різноманіття (1992 р.);
- Рамковій конвенції з охорони та сталого розвитку Карпат (2003 р.);
- Угоді між Урядом Федеративної Республіки Німеччина та Урядом України про співробітництво в охороні навколишнього середовища (1993 р.);
- Угоді між Міністерством охорони довкілля Словацької Республіки та Міністерством охорони навколишнього природного середовища та природних ресурсів України про співробітництво в галузі охорони навколишнього середовища (1994 р.);
- Угоді між Урядом Федеративної Республіки Німеччина та Урядом Словацької Республіки про співробітництво в галузі охорони навколишнього середовища (1997 р.).

Учасники вважають також важливими напрацювання тристоронніх зустрічей, які проходили в період між 2007 і 2012 роками щодо букових лісів як Всесвітньої природної спадщини;

беруть до уваги Рішення 31 WHC 8B.16 та Рішення 35 WHC 8B.13 Комітету Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО та підтверджують готовність зробити свій внесок у їх реалізацію.

Учасники поділяють думку, що ця Спільна декларація про наміри ляже в основу тристороннього співробітництва з охорони та управління Спільним об'єктом Всесвітньої спадщини «Букові праліси Карпат (Словаччина та Україна) та давні букові ліси Німеччини (Німеччина)».

1. МЕТА СПІВПРАЦІ

Учасники висловлюють свій намір щодо взаємної підтримки і співпраці стосовно охорони, збереження, представлення та передачі майбутнім поколінням Спільного об'єкта Всесвітньої спадщини «Букові праліси Карпат (Словаччина та Україна) та давні букові ліси Німеччини (Німеччина)».

2. ОРГАНІЗАЦІЙНІ ЗАСАДИ

2.1. Учасники прийняли рішення створити Інтегровану Систему менеджменту для Спільного об'єкта Всесвітньої спадщини «Букові праліси Карпат (Словаччина та Україна) та давні букові ліси Німеччини (Німеччина)», щоб забезпечити його збереження та ефективне управління.

Для координації загального менеджменту Спільного об'єкта учасники вирішили створити Спільний менеджмент-комітет.

Учасники поділяють думку про те, що:

- Кожна сторона повинна зробити внесок у співробітництво в рамках даної Спільної декларації про наміри в міру своїх можливостей, якщо учасниками не буде прийнято іншого рішення;
- Координація менеджменту на національному рівні лежить на Національних керівних комітетах / Національних керівних групах.

2.2. Завдання Спільного комітету управління повинні включати:

- сприяти, спрямовувати і керувати реалізацією даної Спільної декларації про наміри, особливо в напрямках співробітництва, що зазначені в пункті № 3;
- спільно створити і в подальшому розвивати програму роботи та наглядати за її здійсненням.

2.3. Учасники поділяють думку про те, що:

- Спільний менеджмент-комітет може створити тристоронні робочі групи за взаємною згодою для розгляду, зокре-

ма, тем в рамках різних напрямків співробітництва, які зазначено в п. № 3;

- Адміністрації природоохоронних територій, що відповідають за окремі складові частини, можуть також створювати робочі групи.

2.4. Постійними учасниками Спільного менеджмент-комітету повинні бути представники Міністерств охорони довкілля та / або охорони природи на національному рівні, а в Німеччині – на рівні федеральних земель та / або відповідних природоохоронних територій та / або на рівні експертів. Незалежно від кількості представників будь-який учасник має тільки один голос в прийнятті рішень або рекомендацій. За взаємною згодою учасників даної Спільної декларації про наміри представники інших установ / організацій можуть бути запрошені на засідання.

2.5. Засідання Спільного комітету з управління:

- Періодичність засідань: одна чергова нарада на рік (і додаткові позачергові засідання у випадку необхідності та за попередньою згодою всіх учасників).
- Місце проведення засідань: почергово в алфавітному порядку на території однієї з країн-учасниць.
- Головує країна-учасниця, що організовує засідання.
- Засідання повинні проходити англійською мовою, якщо немає домовленості про інше.
- Рішення повинні бути прийняті на основі консенсусу.
- Документи засідань розсилаються за шість тижнів до початку зустрічі.

На своєму черговому засіданні Спільний менеджмент-комітет повинен розглянути питання про необхідність додаткових процедурних правил (регламенту) і може затвердити дані процедурні правила (регламент).

3. НАПРЯМКИ СПІВРОБІТНИЦТВА

Учасники мають намір співпрацювати, зокрема, за наступними темами:

- 3.1. Впровадження єдиних принципів і цілей на основі визначеної видатної глобальної цінності Спільного об'єкта;
- 3.2. Створення та ефективна реалізація інтегрованої системи управління Спільним об'єктом спадщини;
- 3.3. Розробка і реалізація спільних транснаціональних планів моніторингу з метою контролю та звітності про транснаціональну серійну спадщину в цілому;
- 3.4. Створення і здійснення спільних транснаціональних дослідницьких програм і проектів (у тому числі інвентаризація, дослідження в галузі природних лісових екосистем, оцінка антропогенного впливу, реагування на зміни клімату і т.д.);
- 3.5. Навчання та підвищення кваліфікації (в тому числі на базі тренінгових закладів, обмін фахівцями тощо);
- 3.6. Діяльність запланованого Міжнародного навчального науково-дослідного центру букових пралісів і сталого розвитку на базі Карпатського біосферного заповідника;
- 3.7. Пошук і, за можливості, забезпечення необхідними ресурсами;
- 3.8. Налагодження зв'язків, екоосвіта, інформування громадськості та залучення місцевих громад;
- 3.9. Сталий туризм;
- 3.10. Сталий розвиток територій, прилеглих до Об'єкта Всесвітньої спадщини.

4. ТРИВАЛІСТЬ

Учасники поділяють думку про те, що співпраця в рамках даної Спільної декларації про наміри розпочнеться, коли буде підписана кожним Учасником. Учасники мають намір співпрацювати на основі Спільної декларації про наміри, поки не буде одноставно вирішено вчинити інакше.

*Підписано в Бонні 14 травня 2014 року
у трьох примірниках англійською мовою.*

ЗАКАРПАТСЬКА ОБЛАСНА РАДА

Міністру Федерального Міністерства навколишнього середовища, охорони природи, будівництва та ядерної безпеки Федеративної Республіки Німеччини пані Барбарі Хендрікс

Вельмишановна пані Міністр!

14 травня 2014 року у Бонні повноважні представники Федерального Міністерства навколишнього середовища, охорони природи, будівництва та ядерної безпеки Федеративної Республіки Німеччини, Міністерства охорони навколишнього середовища Словацької Республіки та Міністерства екології та природних ресурсів України підписали Спільну Декларацію про наміри щодо Співпраці з охорони та управління Спільним об'єктом Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО «Букові праліси Карпат (Словаччина та Україна) і давні букові ліси Німеччини (Німеччина)».

В Україні, яка виступила ініціатором утворення українсько-словацько-німецького Спільного транснаціонального об'єкта Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО, підписання Спільної Декларації розцінюють як вагомий крок у збереженні унікальних глобальних природних цінностей наших країн та відзначають особливу роль Німеччини у європейському процесі збереження букових лісів Європи.

Закарпаття – унікальна область України, де зосереджена українська, найбільша в Європі, частина букових пралісів. Область розташована в географічному центрі Європи на кордонах із Угорщиною, Словаччиною, Румунією та Польщею.

Тому для Закарпатської області Декларація, разом із прийнятими з цього приводу рішеннями Уряду України, відкриває нові можливості не тільки для посилення охорони букових лісів, але й створює передумови для сталого розвитку в населених пунктах, які прилягають до цього об'єкта, створення тут необхідної інфраструктури. Закарпатська обласна рада розцінює Декларацію як ще одну можливість поглиблення українсько-німецької співпраці в екологічній сфері, налагодження ділового партнерства між територіальними громадами та підприємницькими структурами в регіоні розташування Спільного об'єкта, залучення іноземних інвестицій у створення системи збору, переробки та утилізації побутових відходів, запровадження пілотних проектів з альтернативних джерел енергії, дорожнє будівництво, туристично-рекреаційну галузь, переробку сільськогосподарської продукції, деревини та інших природних ресурсів.

З метою реалізації вище означеного, просимо Вас підтримати ініціативи щодо проведення українсько-німецької зустрічі керівників природоохоронних відомств та органів регіональних влад, обговорення питань створення Асоціації міст-побратимів та природоохоронних установ, які охороняють та вивчають букові праліси Карпат та давні букові ліси Німеччини, що входять до Всесвітньої спадщини. Це надасть можливість ефективно обмінюватися досвідом роботи, нарощувати інтелектуальний потенціал, підвищувати кваліфікацію наукових та господарських кадрів, активістів територіальних громад.

Вельмишановна пані Міністр, від імені територіальних громад Закарпатської області висловлюю Вам вдячність за співпрацю і сподіваюся на її поглиблення задля збереження унікальних лісових екосистем.

З глибокою повагою
Голова ради

І. БАЛОГА

26 травня 2014 року
№ 01-14/350

МУЗЕЙ ГУЦУЛЬСЬКОЇ РІЗЬБИ ЮРІЯ ПАВЛОВИЧА

Юрій ПАВЛОВИЧ. Автопортрет.
Суха різьба. Грушеве дерево. Косів, 1986 р.

Блискучий майстер гуцульської різьби Юрій Павлович народився 10 травня 1943 року в селі Чинадієвому Мукачівського району на Закарпатті. Закінчив Львівський інститут прикладного мистецтва (нині – академія мистецтв). Працював на художньо-сувенірній фабриці в селі Драчнині Свалявського району, потім – в Ужгороді. Через деякий час переїжджає в Косів, де на той час функціонувало кілька художньо-виробничих об'єднань з потужними колективами професійних мистців-різьбарів. Косів, за словами Павловича, став головним його університетом. З кінця 70-х років минулого століття розпочинає активну виставкову діяльність. Роботи Ю. Павловича експонуються на регіональних, обласних, а також всеукраїнських вернісажах. У 1983 році в Коломийському музеї народного мистецтва Гуцульщини та Покуття імені Й. Кобринського відбулася його перша персональна виставка. У наступних 90-х роках – персональні виставки в Косові, Коломиї, Ужгороді, Києві. У 2002 р. Юрій Павлович отримав найвищу нагороду – Гран-прі – на XII Міжнародному гуцульському фестивалі. 2004 року стає лауреатом мистецької премії імені Данила Щербаківського, 2005-го йому присвоєно почесне звання «Заслужений майстер народної творчості України».

З 2011 року живе і працює в закарпатському Рахові. 14 листопада 2014 року тут, у приміщенні славнозвісного готелю «Європа», завдяки старанням відомого рахівського громадського діяча і мецената, заслуженого гуцула України Юрія Бендака відкрито Музей гуцульської різьби Юрія Павловича. Мармурову вивіску для новоствореного закладу безкоштовно виготовив місцевий підприсмець Василь Фірішак, портрет призвудія торжества, з якого починається еспозиція, олійними фарбами на полотні виконав художник Павло Марінець. Водночас відбулася презентація книги за співавторства Аделі Григорук та Олександра Масляника «Юрій Павлович: сповідь душ». З небуденною подією, яка розпочалася молебнем, проведенням парохом церкви Успіння Пресвятої Богородиці Василем Носою, винуватця торжества, а також місцеву громаду, окрім автора цих рядків, широко вітали т.в.о. голови Рахівської райдержадміністрації Віктор Медвідь, в.п. голови Рахівської районної ради Михайло Фірка, міський голова Рахова Ярослав Думин, начальник відділу культури Рахівської райдержадміністрації Володимир Шепета, провідний методист Закарпатського обласного організаційно-методичного центру культури Володимир Мишанич, народний художник України Золтан Мичка (Мукачево), заслужений художник України,

Див. стор. 116-117

1

5

2

3

4

ХРОНОПИС СИМВОЛІВ І ЗНАКІВ

Рахів, 14 листопада 2014 р.
Урочисте відкриття Музею гуцульської
різьби Юрія ПАВЛОВИЧА

Фотознімки В. ЗЕЛІНСЬКОГО та І. ШЕЛЕВЕРА

Початок див. на стор. 115

викладач Косівського інституту декоративно-прикладного мистецтва Степан Бзунько, викладач цього ж вищу Богдан Радис, почесні громадяни Рахова журналіст, видавець Олександр Масляник (Львів), письменник, журналіст Василь Кухта (Ужгород), скульптор Юрій Гав'юк (Львів), голова Рахівського районного товариства Всеукраїнського об'єднання «Гуцульщина» Іван Беркела, близькі друзі Юрія Павловича – різьбар з Косова Василь Бович, лікар, живописець із закарпатської Міжгірщини Любомир Запотічний, художник, викладач Міжгірського ліцею Володимир Глеба та ін. Щойно відкрившись, музей одразу ж став одним з культурно-мистецьких центрів регіону. Наприкінці дійства великі медалі ВО «Гуцульщина» з присвоєнням почесних звань «Заслужена гуцулка України» і «Заслужений гуцул України» вручено солістці самодіяльного народного ансамблю пісні і танцю «Лісоруб» Ганні Гаджі та члену Національної спілки письменників України Василю Кухті.

В експозиції нововідкритого музею представлені унікальні витвори Майстра з великої літери – різьблені тарелі, інкрустовані бакунтом, мосяжними цвяшками, пацьорками, кісткою, перламутром, бичим рогом, з рельєфами портретів людей, що залишили глибокий слід на ниві української духовності; ікони, хрести, шкатулки, рахви та інші предмети учорашнього і нинішнього гуцульського побуту, виконані в різноманітних різьбарських техніках; дивовижні бартки, пістолі, палиці, гарпаки, череси, тобівки, люльки, мисливські комплекти та ін., де в однаковій мірі автору підкоряється дерево, метал (лиття з бронзи), шкіра та інші матеріали, – весь цей різнобарвний загадковий дивосвіт привертає увагу поціновувачів тонким художнім смаком автора, бездоганною технікою виконання та глибоким змістом орнаментальної мови. Музей гуцульської різьби Юрія Павловича, що, без сумніву, репрезентує своєрідну авторську школу, став воістину безцінною перлиною в короні Рахова – чарівної столиці закарпатських гуцулів.

*Аделя ГРИГОРУК,
мистецтвознавець,
заслужений працівник освіти України,
м. Косів Івано-Франківської обл.*

6

9

7

10

8

11

1, 4, 7. Миттєвості урочистого відкриття; 2. Молитва за процвітання музею та його фундаторів; 3. У гуцулів жодна подія не відбувається без запального танцю; 5. Ще мить, і музей відчинить двері: стрічку перерізають (зліва направо) заслужений майстер народної творчості Юрій Павлович, в.п. голови Рахівської районної ради Михайло Фірка, фундатор музею заслужений гуцул України Юрій Бендак, міський голова Рахова Ярослав Думин, т.в.о. голови Рахівської райдержадміністрації Віктор Медвідь; 6. Дослідниця творчості Юрія Павловича старший науковий співробітник науково-дослідної лабораторії «Гуцульська етнопедagogіка і гуцульщинознавство» Академії педагогічних наук України Аделя Григорчук (м. Косів); 8. Привітати мистця з небуденною подією приїхали косівські побратими; 9. Юрій Павлович: заповітна мрія здійснилася! 10. Святим споріднених душ стало відкриття музею для (зліва направо) начальника відділу культури Рахівської райдержадміністрації Володимира Шепети, голови Рахівського районного товариства ВО «Гуцульщина» Івана Беркели, фундатора музею відомого громадського діяча і мецената Юрія Бендака; 11. Фрагмент музейної експозиції.

НІМЕЦЬКІ КОЛОНІСТИ ТА ЇХ РОЛЬ У ПРОМИСЛОВОМУ ОСВОЄННІ ЛІСІВ У ВЕРХІВ'ЯХ БАСЕЙНУ ТИСИ

*Микола ТКАЧ,
історик-краєзнавець,
Микола ВОЛОЩУК,
кандидат біологічних наук,
м. Рахів*

На території гірської Рахівщини, як і всього Закарпаття, багато століть мирно живуть люди різних національностей і народностей – українці (етнічна група «гуцули»), угорці, румуни, німці, чехи, словаки, італійці... Така етнічна строкатість населення сформувалася під впливом різних державних утворень, до яких належав край упродовж останнього тисячоліття: Угорського королівства, Трансільванського князівства, Австрійської монархії, Австро-Угорщини. Тільки в часи минулого бурхливого ХХ століття Закарпаття перебувало у складі Австро-Угорської імперії, Румунії, Чехословаччини, Угорщини, Радянського Союзу, а тепер в Україні [1].

Як свідчать деякі історичні джерела, у рівнинній частині Закарпаття люди проживали з прадавніх часів. Перші німецькі поселення тут з'явилися вже у XII – XIII століттях [3]. До XVII століття німецькі колоністи заселяли переважно рівнинні і передгірні райони краю, де займалися в основному сільським господарством [16]. Гірська місцевість, у тому числі і Рахівщина, до XIV ст. була практично не освоєною і мало заселеною людьми [1].

Вже з кінця XVII століття виникла гостра потреба у використанні багатих лісових ресурсів гірської частини Закарпаття. Тому з усіх куточків великої за розмірами Австрійської імперії та Німеччини почали ціленаправлено переселяти німецьких спеціалістів лісової

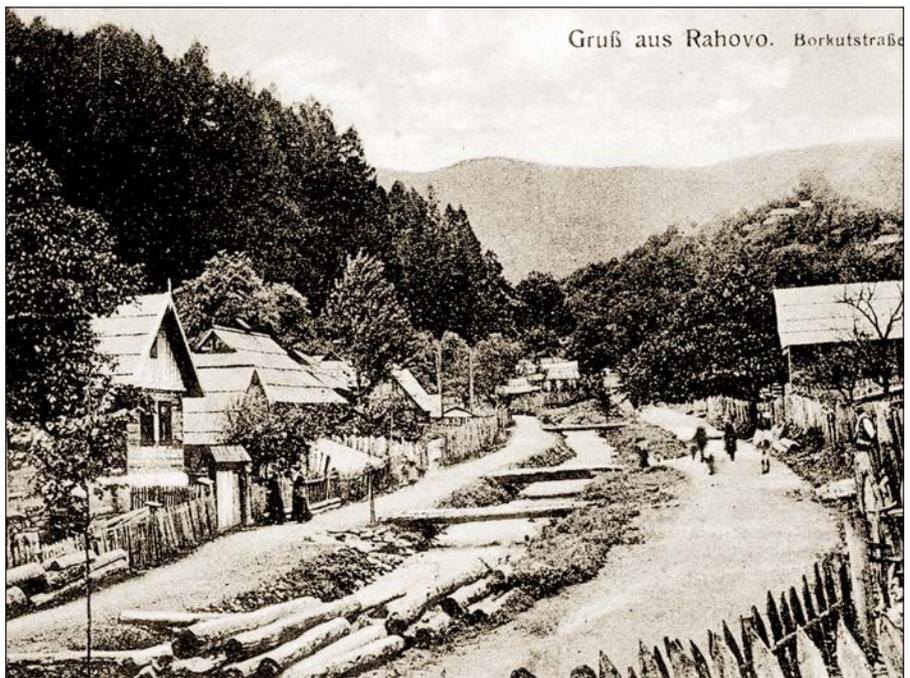
галузі у гірські райони, в тому числі і у верхів'я басейну Тиси. Саме завдяки їм тут почала зароджуватися і розвиватися лісова галузь.

На той час місцеві жителі-гуцули не знали справжньої вартості лісу, який після зрубу спалювали, звільняючи землю під сінокоси і орні ділянки й використовуючи як матеріал для будівництва житла та обігріву [2]. І ось німці, італійці та інші переселенці навчили місцевих жителів рубати дерева, за допомогою риз спускати і сортувати деревину, розпилювати її, виготовляти дошки, робити дранку (колоті дощечки), зв'язувати дерева у плоти (дараби, бокори) і транспортувати по гірських потоках. Саме вони на малих річках і потоках активізу-

вали будівництво плотин (гаті, греблі, клязузи), за допомогою яких сплавляли плоти (дараби, бокори) по річці Тиса у низинні райони Закарпаття, а звідти й до Угорщини.

Як згадується у історичних джерелах, перша така гать на території Мараморощини була побудована в урочищі Стебний поблизу с. Ясіня ще у 1724 році [3]. За нею такі ж гаті з'явилися впродовж наступних десятиліть у верхів'ях річок Білої, Чорної Тиси та їх численних приток [15].

Є відомості, що ясінянський, богданський і рахівський якісний хвойний ліс йшов навіть на будівництво кораблів [7]. В першу чергу заготовляли тис ягідний, з якісної твердої деревини якого

Поштова листівка німецькою мовою із зображенням однієї з вулиць Рахова.
30-і рр. ХХ ст.

виготовляли щогли і навіть корабельні цвяхи. У XVIII ст. тисові ліси повністю вирубані, тому зараз він у Карпатах став вкрай рідкісним.

Професія бокорашів (плотогонів) набуває все більшого поширення. В таких населених пунктах Рахівщини, як Ясіня, Богдан, Рахів, Вільховатий, Великий Бичків, Кваси, Берлебаш (Костилівка), Трибушани (Ділове), Луг, Кобилецька Поляна та деяких інших нараховувалось десятки бокорашів [16]. Ця професія була небезпечною, потребувала фізичної сили, вправності і добре оплачувалася.

Для розпилювання деревини на дошки німецькими майстрами було побудовано на деяких потоках водяні пили. Найпотужнішою тривалий час вважалася споруджена у 1732 році у Великому Бичкові. Уже в перший рік її існування тут працювало понад 20 людей: 14 теслів, 6 гандлагерів, 1 коваль [15].

До XVIII ст. значною частиною лісів краю володіли поміщики. Тому для розвитку лісової галузі Марамороський комітат почав викупувати лісові масиви [16]. Постало питання про ведення правильної експлуатації лісових ресурсів. Досвід і технічна вправність німецьких майстрів, найкращих фахівців лісової справи у Європі, переселених у регіон Карпат, були неоціненними. Тому на державному рівні прийнято рішення продовжувати переселяти знавців лісової справи з Верхньої Австрії та Німеччини на гірські території Закарпаття, у тому числі і у верхів'я річки Тиси та її приток. Такі переселенці передали свій значний досвід і технічні навички місцевим жителям. Як свідчать літературні джерела, перші спроби переселити людей німецької національності на Рахівщину були зроблені ще до 1730 року, проте тоді прибулих було небагато [9].

Друга спроба виявилася більш вдалою. За часів імператриці Австрії Марії-Терезії в 1775 році розроблена спеціальна державна програма, за якою створювалися вигідні умови для згаданих спеціалістів-переселенців у Східні Карпати з Верхньої Австрії та Південної Німеччини. Вони повинні були заготовляти деревину, необхідну для видобутку солі у Солотвині на Мараморщині [1]. Для таких переселенців будували будинки, давали у користування земельні ділянки у 300 квадратних сагів [16]. Також виділяли сінокісні луки

Бокораші транспортують ліс по річці Чорна Тиса. 30-і рр. XX ст.

на 2-3 голови худоби. Будинки і землю не можна було продавати, лише передавати у спадок нащадкам по чоловічій лінії [8]. Крім того, кожному переселенцю гарантувалася оплата в 1000 гульденів на рік. На випадок його смерті вдова і не більше як четверо дітей повинні були отримувати пенсію [9]. Ця державна політика сприяла тому, що переїжджали з Австрії цілі сім'ї. Серед тих, хто збирався їхати освоювати для себе нові місця, були представники майже всіх лісових професій: спеціалісти по зрубуванню, обробці, розпилюванню дерев, спорудженню будівель, шлзів і загат, іригації річок, залісненню тощо.

Добрі умови для розвитку деревообробного промислу сприяли тому, що вже у другій половині XVIII ст. багато сіл Марамороського комітату, в тому числі й Рахівщини, були зайняті на лісорозробках протягом цілого року [16]. З початком інтенсивної розбудови міст згаданої імперії потреби в будівельному лісі з Східних Карпат з кожним роком постійно зростали. Зростали й потреби у таких професіях, як лісоруб, бокораш. Тільки в селі Ясіня та навколишніх присілках у кінці XVIII ст. постійно працювали у лісі 300-400 лісорубів [11]. Інтенсивне лісокористування призвело до того, що в кінці XVIII ст. суцільні вирубки лісу займали значні площі. Таким чином, постало питання про створення раціональної системи ведення лісової справи, тобто вирубані ділянки

потрібно було заліснювати вирощеним посадковим матеріалом, інакше можна було залишитись без лісу взагалі [9]. Тому створювалися лісові дирекції. Така лісова дирекція була й у Рахові [16].

Є відомості, що в 70-80-х роках XVIII століття починається наймасовіша колонізація краю австрійцями. В цей період з'являються перші акціонерні товариства [1]. З метою проведення гірськосоляних, лісових, залізородних та інших розробок імператриця Марія-Терезія та її син Йосип II переселяють у Мараморщину (східний регіон Закарпаття) австрійців із Зальцкаммергуту [1]. Для прикладу, у верхів'я річки Тересви, біля села Руська Мокра, засновано німецьку колонію Дойч-Мокра (тепер – Комсомольск). Пізніше вихідці з колонії Дойч-Мокра заснували село Кенігсфельд (сучасна назва – Усть-Чорна). В XIX столітті нащадки німецьких поселенців із колонії Дойч-Мокра стали поселятися в селах долини Тересви [14].

Велика частина переселенців були неодруженими. Їх привозили до Мараморського Сиготу, що був центром Мараморщини, до якого входив і Рахівський, або Тисодолинянський округ (Тісовилдь), де вони женилися. Звідти їх відправляли на постійне місце проживання у гірські населені пункти. Там їм відводили земельну ділянку, давали худобу, знаряддя праці й ліс для будівництва житлових приміщень, одяг і все це за рахунок держави [16]. За спогадами ста-

Після служби у римо-католицькій церкві Св. Яна Непомука (1826 р.) в Рахові.
30-і рр. ХХ ст.

рожилив, у населені пункти у верхів'ї річок Чорної і Білої Тиси поселяли в основному вихідців із сільської місцевості, які потім працювали лісорубами, а у села Кобилецька Поляна, Трибушани (тепер Ділове) – вихідців із міст, які зокрема, мали навички плавлення металу із залізної руди. Вони там заснували і працювали на залізорудних мануфактурах. Новоприбулі переселенці, в основному, були вихідцями німецького походження з Австрії – з Імюкдену, Ебензее та Ішлю. Про німецькі родини з Ясіня є відомості, що вони з Ротевейзе. Одним чи не з останніх німецьких осередків у Рахові було поселення спішських німців з Гонгартену (1814 р., Ціпцерай) [8].

Від переселення верхньоавстрійських німців у верхів'я рік Східних Карпат австрійська казна отримувала вигоду. Ліси вирубувалися тепер більш інтенсивно і раціонально, що зменшувало їх нестачу, а вирубані ділянки заліснявалися. Верхньоавстрійські лісоруби спорудили на річках Закарпаття каскади шлюзів і загат за тією технологією, що застосовувалася у їх рідних місцях, зробивши постійним водний шлях для сплаву лісу до річки Тиси. Загальна кількість загат на Рахівщині становила сімнадцять [16]. Будували їх і перестроювали, в основному, місцеві жителі за участю німецьких переселенців. Поселення німецьких колоністів

позитивно вплинуло на місцеве населення. Гуцули від них переймали більш досконалі методи рубки дерев і обробки деревини, різні технічні навички, особливо при будівництві житла. Ще й до сьогоднішнього дня при спорудженні дерев'яних будинків майстри, з'єднуючи дерев'яні конструкції, використовують так званий «австрійський замок» або «німецький зуб».

Австрійські переселенці розійшлися майже по всій Рахівщині і склали на кінець ХІХ – на початку ХХ ст. близько 11% усіх жителів. Місцеві мешканці називали їх «швабами». Німецька мова за вжитком посідала третє місце (після української й угорської) [9]. Винятком можна зробити хіба що Малий Кевелів (тепер Свидовець), де у другій половині ХVІІІ ст. було поселено разом кілька десятків німецьких родин для зрубання лісу та будівництва на березі Тиси великого тартака [6].

Наприкінці ХVІІІ – початку ХІХ ст. (за Австрії) адміністрація Мараморського комітату взялася за будівництво вазової дороги долиною річки Тиса через с. Ясіня і Яблуницький перевал. Так, у 1845 році було з'єднано Сигіт (тепер у Румунії) із Станіславом (нині Івано-Франківськ) [10]. В кінці ХІХ ст. через територію Рахівщини Австро-Угорщиною розпочато будівництво транскарпатської залізниці [4]. Для її побудови у

складній гірській місцевості з усіх кутків великої за розмірами імперії запрошені відповідні спеціалісти різних національностей, серед яких найбільше було італійців, німців, угорців, хорватів, боснійців... Після завершення будівництва 15 серпня 1895 року частина молодих будівельників, створивши сім'ї, залишилася тут жити і обслуговувати новозбудовану залізницю [12].

З кінця ХІХ – початку ХХ ст. притік колоністів із німецьких і австрійських земель майже повністю припиняється. Зафіксовано переселення тільки незначних груп німців: їхали або родичі тих, що вже проживали у краї, або спеціалісти, яких не вистачало. Зате збільшилося число німецьких переселенців із Румунії і Галичини [9].

Щодо внутрішніх міграційних процесів, то серед німецьких колоністів на перше місце виходить переміщення в ті населені пункти Рахівщини, де швидко розвивалась промисловість, особливо деревообробна і хімічна. Так, згідно даних перепису населення, якщо в 1910 році німці склали близько 10% усіх міських жителів Рахівщини, то в такому селі, як Великий Бичків, вони становили десь близько 30%, а в Рахові і Ясінях відповідно 20 і 14% [16]. Особливо високий відсоток їх був зайнятий на великих підприємствах. Так, наприклад, на Великобичківському лісохімкомбінаті німці склали 16% всіх працюючих. Вони займали посади інженерів, техніків, кваліфікованих майстрів і робітників [9].

Із вступом у ХХ ст. темп приросту німецького населення на Рахівщині почав зменшуватися у порівнянні з іншими національними групами [9]. Причиною такого стану стало ще і те, що відбувається їх асиміляція з угорцями. Цьому процесу сприяв також конфесійний аспект. Німці, як і угорці, є римо-католиками. За їх активної участі були побудовані римо-католицькі церкви у Рахові, Ясінях, Великому Бичкові, Кобилецькій Полянці та інших населених пунктах [5,6].

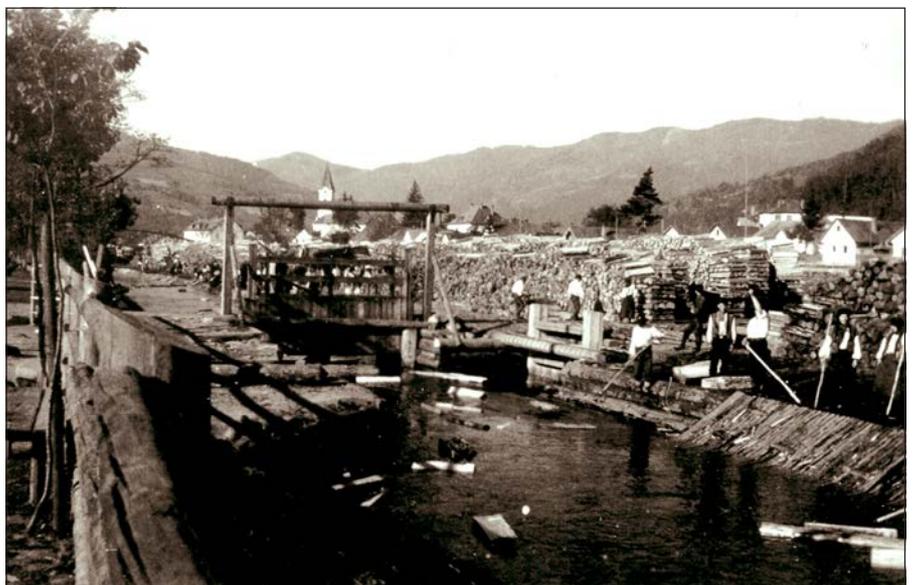
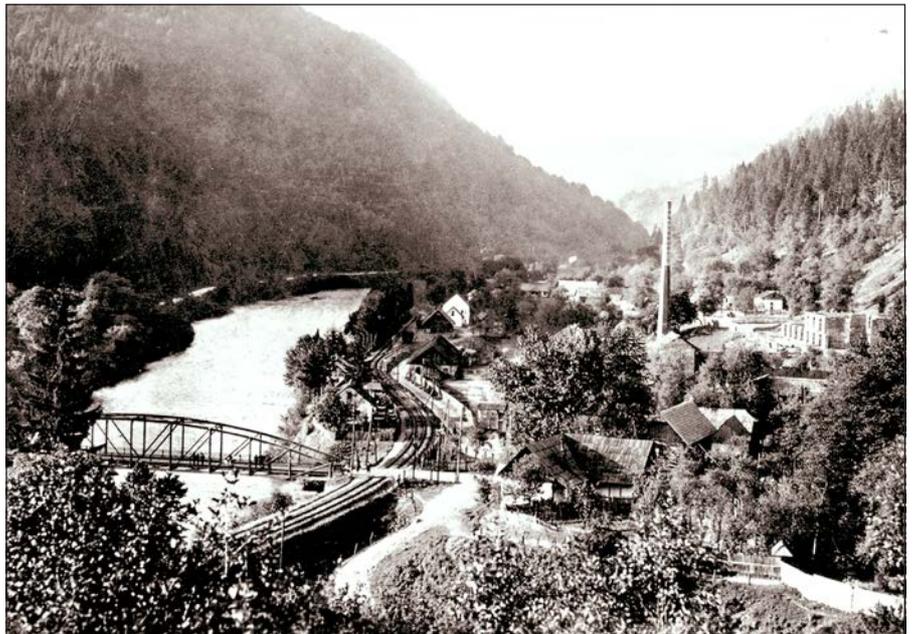
Не на користь закарпатських німців склалася у ХХ ст. і міжнародна обстановка. Перша і особливо Друга світові війни не обійшли стороною й німецької меншості. Багато її представників були мобілізовані в угорську армію і загинули на фронтах.

Коли восени 1944 року радянські війська вступили на територію краю,

частина німецького населення виїхала в Австрію й Німеччину [9]. Для тієї частини німців, які залишилися, випала важка доля [16]. Після 1944 р. військова рада 4-го Українського фронту видала постанову № 0036 про відправку до таборів військовополонених всіх німців-чоловіків із Закарпаття, віком від 18 до 55 років. Лише впродовж 13-14 грудня 1944 р. військами НКВС було затримано 292 чоловіків німецького походження у Рахівському, Тячівському, Хустському та інших округах. Їх відправили до Свалівського і Старосамбірського таборів військовополонених [13]. Частина з них була депортована, в основному в Тюменську і Магаданську області. Там для них почалися тривалі роки важкої праці на лісорозробках та інших промислах. Багато німецьких переселенців загинуло в тюменських лісах від голоду, холоду та хвороб [9].

Лише 13 грудня 1955 року німців було знято з обліку спецпереселенців і у 1974 році їм дозволили повертатися у рідні місця [9]. Почався виїзд німців у Західну і Східну Європу, у тому числі і Німеччину та Австрію. Цей процес не вдалося зупинити і досі. Так завершилась в історії закарпатських німців найбільш трагічна сторінка їхнього життя [16].

Без перебільшення можна твердити, що роль німецьких колоністів у економічному і культурному розвитку Рахівщини, як і всього Закарпаття XVIII–XIX ст., була значною. Окрім занять землеробством і лісгосподарством, вони працювали мельниками, пекарями, м'ясниками, кушнірами, стельмахами, ткачами, шевцями, кравцями, столярами, шлюзівниками, слюсарями, фельдшерами, аптекарями і навіть лікарями та учителями [16]. Тривале контактування місцевого населення (українського, угорського, єврейського) з німецькими колоністами позитивно вплинуло на його соціально-економічний і культурний розвиток. Розмовна мова мешканців Рахівщини увібрала в себе ряд німецьких слів. До сьогодніш-

Ліси Східних Карпат – об'єкт зацікавлення австрійських монархів; переселенці облюбували гуцульські села; заготівля деревини на березі Тиси поблизу німецького поселення Ціпцерай у Рахові. 30-і рр. XX ст.

нього дня можна почути: шпайз – комора, швагер – брат дружини, госундраги – підтяжки, штрімфлі – шкарпетки, шваблики – сірники, анцуг – костюм, бігльз – праска, фірганки – занавіски, шурц – фартух, шутер – щербінь, штрека – залізниця, ташка – сумка, луфтовати – провітрювати, шпаціровати – гуляти, райбати – прати, мелдовати – повідомляти, штимовати – пасувати, фриштиковати – снідати, гобльовати – стругати, файний – гарний, шіковний – спритний тощо.

За даними Н.І. Головчак [3], на території Закарпаття було зафіксовано 1480 німецьких прізвищ людей, які проживали тут протягом 266 років (з 1723 по 1999 роки). За мовно-географічними групами німецькі прізвища Закарпаття діляться на: 1) верхньонімецьку; 2) західносередньонімецьку; 3) східносередньонімецьку; 4) нижньонімецьку та 5) прізвища східнофризького узбережжя Пів-нічного моря. Найпоширенішою є група верхньонімецьких прізвищ (Burger, Drucker, Forster, Grabner), що пояснюємо регіональним походженням більшості закарпатських німців. Менше представлені західносередньонімецькі – Anger, Berg, Blech, Hinsburg, східносередньонімецькі – Fritscher, Junger, Langer, Lieber, нижньонімецькі – Ensen, Bettlen, Erben, Reints та прізвища фризької прибережної області – Kraffa, Metta, Stoffa [3].

Траплялися також випадки, коли необізнаність з орфографією офіційної мови призводила до помилок у написанні німецьких прізвищ в документах. Внаслідок цього одні й ті ж прізвища подавалися по-різному. Навіть рідні брати могли мати у документах різні прізвища. Наприклад, Сеілер (Seiler) переписували як Сайлер, Зейлер, Зайлер, Зійлер, Стайлер, Штайлер... Подібно переписувалися інші німецькі прізвища, зокрема Еібен (Eiben) – Айбен, Ейбен, Ербен; Ауер (Auer) – Авер, Явер; Феуер (Feuer) – Фойер, Фоер, Феер; Леутнер (Leutner) – Левтнер, Лойтнер; Понітз (Ponitz) – Поніз, Понітс, Поніц... [3]. Серед найбільш поширених німецьких прізвищ, що в сучасний період трапляються на Рахівщині, – Айб, Ангер, Бланер, Вешлер, Візавер, Геблер, Лазар, Йогн, Кіфор, Молнар, Тракслер, Тушер, Шмоцер, Штодлер, Шайбнер та багато інших.

Зараз німців значно менше, ніж у далекому XVIII ст. Переважна частина

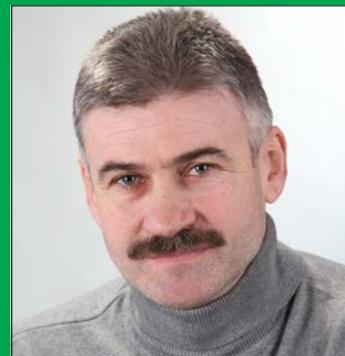
нащадків німецьких переселенців у більшості випадків називає себе угорцями чи українцями і тільки прізвища виявляють забуте національне походження.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бредлі У.-Б., Довганич Я. Історія лісокористування // Праліси в Центрі Європи. Путівник по лісах Карпатського біосферного заповідника. – Бірменсдорф, 2003. – С. 33-43.
2. Вінценз С. На високій полонині. Івано-Франківськ, 2011. – С. 120-121.
3. Головчак Н.І. Німецькі прізвища Закарпаття // Автореф. дис. на здобуття наук. ступ. канд. філол. наук. – Одеса, 2003. – 21 с.
4. Домашевський М. Історія Гуцульщини. т. III, Чикаго, 1986. – С. 255.
5. Куля Ф. Фактори збереження рідної мови і національної культури німців Закарпаття. CARPATICA-KARPATIKА. Випуск 6. – С.184.
6. Куцинський А. Закарпаття в боротьбі. Буенос-Айрес, 1981. – С. 65.
7. Мишюк О. Нариси з соціально-господарської історії Підкарпатської Русі.– Т. 2. – Прага, 1938. – С. 234.
8. Павленко Г.В. Німці на Закарпатті. Ужгород, 1995. – С.40-41.
9. Павленко Г.В. Німці на Закарпатті: колонізаційні і міграційні процеси у XVIII – XX ст. CARPATICA-KARPATIKА. Випуск 6. – С. 193.
10. Попович В. Храми Рахівщини. Ужгород, 2013. – С. 380-381.
11. Тиводар М. Етнографічне районування українців Закарпаття. CARPATICA-KARPATIKА. Випуск 6. Ужгород, 1999. – С. 198.
12. Ткач М., Волощук М. Італійці у Східних Карпатах // Всеукраїнський науково-популярний журнал «Зелені Карпати». – 2013. – С. 99-105.
13. <http://www.experts.in.ua/baza/analitic/index.php> (Трагедія німців Закарпаття).
14. <http://incognita.day.kiev.ua/nimeczki-kolonisti-v-zakarpatti.html> (Зубанич В. Німецькі колоністи на Закарпатті. Газета «День»).
15. http://librar.org.ua/sections_load.php (Вплив німецьких колоністів на розвиток ремесел на Закарпатті).
16. <http://zakarpattsi.org.ua/tzk/novyny/41-rahivshchyna-i-nimecki-pereselenci.html> (Ткач М. Рахівщина і німецькі переселенці).

У ФОТООБ'ЄКТИВІ – ГОРИ

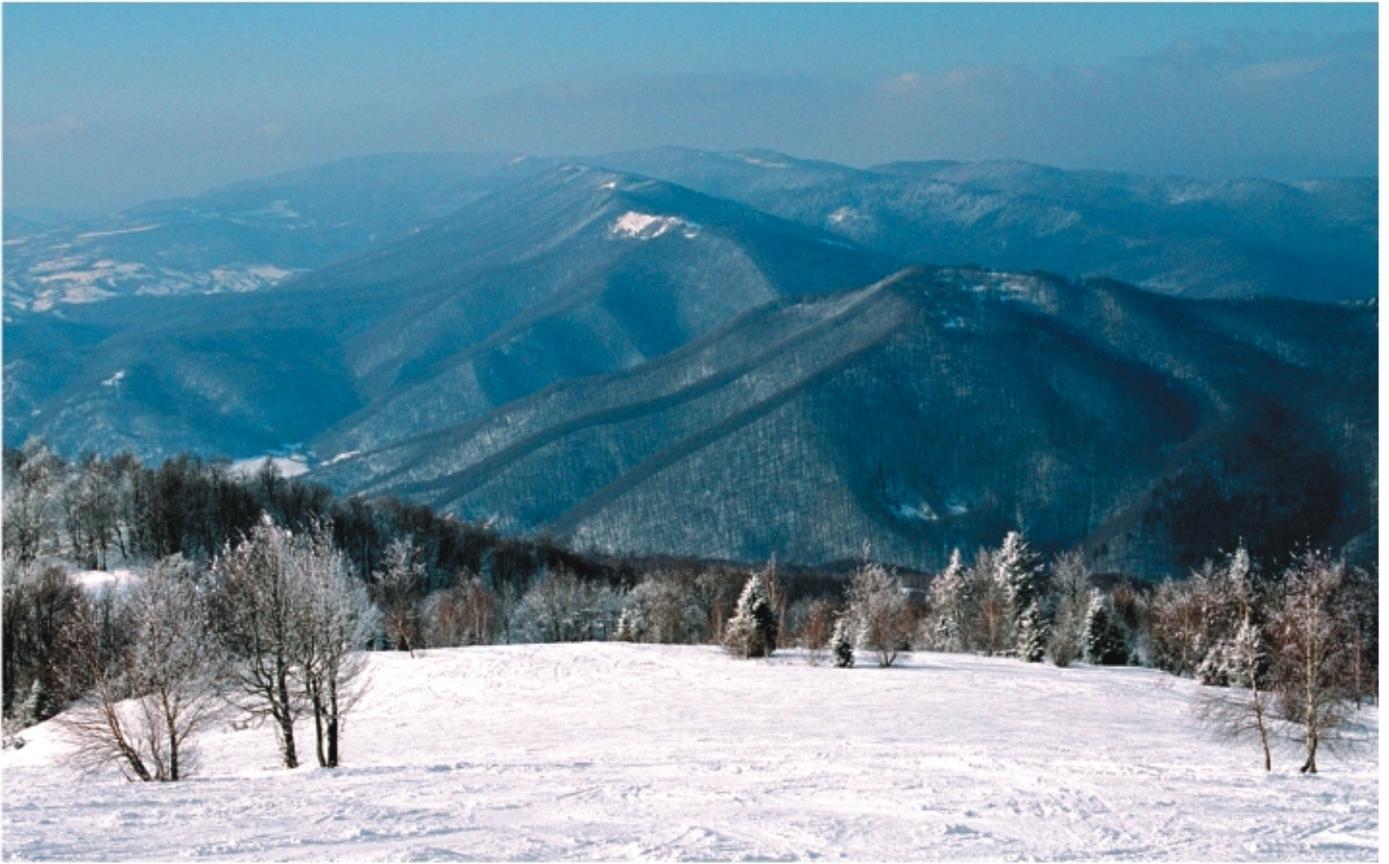
Фотохудожник Володимир НЬОРБА народився 20 липня 1966 р. у закарпатському селі Чорнотисові. Член Національної спілки журналістів України. Фотографією займається з дванадцяти років. Автор двох персональних фотовиставок, організатор і учасник серії фотовиставок «Карпати» у Словаччині, Польщі і Києві та міжнародних пленерів художників і фотохудожників.

Видавництво «Краєвиди Карпат», засновником якого є В. Ньорба, – рекордсмен України за кількістю виданих фотовиставок, що репрезентують Закарпаття. Його авторству належать красномовні нариси та фотоальбоми, серед яких: «Ужгород» (1999), «Ужгородський район» (2001), «Виноградів – древнє місто над Тисою» (2003), «Перечинщина – край закарпатських Бескидів» (2004), «Мукачєво – місто над Латорицею» (2005), «Іршавщина – край зачарованої долини» (2006), «Міста Закарпаття» (2007), «Великий Березний» (2008), «Замки Закарпаття» (2009), «Хустщина – перлина Марамороша» (2010), «Геральдика Закарпаття» (2010) та інші.

З 2009 року В. Ньорба є головою Спілки фотохудожників Закарпаття. За період його керівництва члени Спілки взяли участь у організації і проведенні 23 фотопленерів та 44 фотовиставок. Завдяки підписанню угод про співпрацю із фотоклубами Словаччини, Угорщини, Польщі, Румунії та України Спілка фотохудожників Закарпаття активно залучається до культурно-мистецьких проєктів європейського і світового рівня. Зокрема, на теренах Закарпаття успішно пройшли міжнародні салони художньої фотографії під патронатом Міжнародної асоціації фотомистецтва (FIAP) «Карпатський фотонервасаж – 2013» та «Карпатський Драг – 2014». Наступного року стартує Міжнародний салон художньої фотографії «Карпатський круг – 2015». В. Ньорба – голова цих салонів.

Володимир НЬОРБА:
На околиці. Синевирське озеро.
З осіннім врожаєм. Долина
нарцисів. Верховина. Орачі.

Іштван ЛАУДОН

МАГІЯ СХОДУ

Нотатки подорожей по Боснії та Герцеговині

Хто з нас не читав цікаві та захоплюючі розповіді чарівної Шехерезади про тисячу і одну ніч? Хто не чув про приголомшливо різнобарвне життя на Сході, яке помітно відрізняється від звичаїв нашого суспільства, про його сліпучо красиві місця? Схід усміхається нам ясным небом. Там все дихає життям, кров пульсує набагато швидше, серце б'ється гарячіше, а наша уява ніби провалюється в чарівну країну казок. Всі ці речі настільки інтригують уяву силу душі, що виникає непереборне бажання вивчати та пізнавати Схід ще більше.

І якщо під час Рамадану – найбільшого турецького свята – вечорами милуєшся з найвищої точки феєрично освітленим скупченням мінаретів мусульманських міст, якщо, обійшовши вулиці, мечеті і базари, споглядаєш накопичення бездоганих витворів мистецтва і предметів ручної роботи, якщо ти оглянув площі і сади, познайомився з дивним багатогранним способом життя населення, а в тій душі – пустеля, і душа не насичена поетичним натхненням, – тоді в будь-якій мальовничій місцині Боснії-Герцеговини стаєш зачарованим, як у казці.

Ось така точка зору і приваблювала мене в цій окупованій місцевості. Насправді Боснія, Герцеговина пропонує багато матеріалу для істориків, науковців та любителів природи: тут живуть старі мінливі історії, які збереглися в народному фольклорі з часів доброго правління Трткових, Остожків і Томашевичів. Про це свідчать і нагадують повсюди розкидані руїни замків. Особливі фрагментації ґрунту, художня краса місцевості приваблює і зачаровує; а населення містичними чарами і поетичністю відкриває частину східного життя для мандрівників. Боснія, Герцеговина ще зовсім не вивчена країна: для науковців – неосяжний скарб; для любителів дичини, підводного світу і птахів – істинна нагорода; і нарешті, для туристів тут відкривається мінливий калейдоскоп розкішної краси Сходу.

Давайте ближче познайомимося з цими двома місцевостями. Після тривалої зими 1891 року, в кінці квітня, в Угорщині ми ще знаходимо деякі залишки весни. Тільки на Дальському вокзалі я споглядав дикі каштани в повній зеленій помпезності. Зворушлива картина приємно милує око в ранковий час, тоді, коли у Славонських Бродах ми насолоджує-

мося ранньою свіжістю весни. Це перехід зими у весну! Живильне повітря, квітковий аромат, зелені гаї, повсюди відлуння пташиного співу, а береги Сави прикрашає різнобарвна рослинність. Блакитні, як небо, горлянки (*Ajuga*), помаранчева калюжниця (*Caltha*) і, як зірочки, зірчоники (*Stellaria*) були останніми нашими знайомими рідної угорської землі.

Потяг стояв декілька хвилин, а потім, залишивши лівий берег ріки Сави, по високому насипу заїхав на величний міст Сави: саме тут у 1872 році, 29 липня, пройшли окупанти по тимчасовій понтонній переправі. Які зміни за ці короткі 14 років! Тоді на жодному клаптику землі не було безпечно, наші війська під прицілом гармат могли розраховувати тільки на свою доблесть, силу, вони були першими піонерами в рядах, у пропаганді цивілізації тут, на далекому Сході. Сьогодні парова машина – найбільший фактор цивілізації – проносить нас через мальовничі місцевості, східні краєвиди, які крок за кроком після тяжких боїв вдалося завоювати нашим доблесним солдатам. Тому на кожній зупинці де-не-де склеп, великий цвинтар, де спочивають останки наших знайомих і родичів, де видніються мармурові обеліски або пам'ятні дошки, чути яскраві розповіді привітних провідників, які особисто брали участь у боях. Оскільки більшість із них служиві вояки, то описують нам тяжкі картини окупації, безжалний східний фанатизм та його жорстокість. Геть з захливленими спогадами!

Ми на землі Боснії! В Босна-Броді закінчується лінія угорської державної залізниці. Купивши тут квиток, сідаємо на Боснійську вузькоколіяку. Босна-Брод ще не має ознак Сходу. Тут вперше зустрічаємо представників босняків як перших східних новинарів.

Дорога починається з рівнини, яка потім веде нас через вільховий гай, де в кінці лісосмуга, що чергується з полями.

ВІД РЕДАКЦІЇ. Закінчуємо публікувати серію досі невідомих українському читачеві статей видатного натураліста Закарпаття кінця XIX – початку XX ст., пристрасного мандрівника Іштвана Лаудона (див. №№ 1-2 за 2012 р. та №№ 1-2 за 2013 р.). Нотатки подорожей по Боснії та Герцеговині І. Лаудон спершу виголосив на авторській вечірці, яка зібрала весь тодішній бомонд Ужгородського округу (7 квітня 1892 р.), а відтак видрукував на сторінках угорської газети «Унг» (№№ 17-19, 24 квітня; 1, 9 травня 1892 р.). Редакція висловлює щирю вдячність ужгородському науковцю Михайлу БІЛАНІЧУ за надані матеріали.

Вид на місто Мостар

Доки приходимо до тям, перед нашими очима відкривається Дервент на берегах Укріни, з трьома величними мечетями та палацом на вершині гори, з лівого боку – турецькі казарми кавалеристів, де зараз знаходяться наші загоны.

А яка суета на вокзалі! Декілька офіцерів очікують прибуття знайомих; у високій чорній шапці священник розмовляє зі своїми вірниками; флегматичний турок в тюрбані, разом із закритою чадрою одаліскою, чекає на знак про посадку. Привертає увагу і кокетливий погляд сербської жінки в мальовничому вбранні, виказуючи протилежність мусульманству.

Довго не можемо милуватися цією приємною картиною. Втішає те, що на кожній великій станції вона повторюється. Напружує і шум, і галас, і намагання перекричати один одного продавців апельсинів, інжиру та кави.

Провідник вигукує «Einsteig», і ми їдемо далі. Дорога наша проходить по безлюдній місцевості між горами, які повністю зарослі, як хащі. Зробивши крутий поворот між Укріною і Боснією, потяг прямує до вододілу. Ще один прощальний погляд у Саву, яка срібною стрічкою починається зі смарагдово-зелених лугов: перед нашими очима відкривається картина, як в ранішній зорі купається Дервент. Як тільки наближаємося до Хан Маріци (мусульманське село) – з виноградниками, фруктовими садами та квітниками, все починає нагадувати нам домівку, тільки обличчя людей не викликають довіри.

Зараз потяг стрімко несе нас в Боснянську долину через гірські ущелини та залізні мости; з жахом дивимося у вікно купе на останній поворот, який видніється під нашими ногами. На цій небезпечній дорозі не було навіть жодного випадку затримки через неполадки: потяг вели досвідчені машиністи. Пейзажі – художні: зліва Босна, з правого боку гір величезні скелі, в ущелинах яких ростуть жовті примули (Primula) та чемерники (Helleborus) із зеленими квітками. На одній зі сторін скелі є пам'ятна дошка. Цю скелю називають Сокчевіє (Sokcevie), тут була велика битва з повстанцями-арнаутами.

З правого боку бачимо великий залізний хрест, який возвів граф Сапарі на честь тих, хто загинув у Добої. Після цього досягаємо Добою, і через Трбук із сірчаною мінеральною водою прибуваємо в мальовничу Маглайбу. Це місто

було побудоване на пагорбі гори у вигляді півкола, на вершині якої бачимо руїни замку після турецького завоювання та правління. У центрі міста видніється оточена кипарисами незабутня мечеть з тендітними мінаретами. Неповдалік від вокзалу знаходиться мармуровий обеліск на честь знищеного графа лейтенанта Хорінські та його гусарської ескадри. Це сумний спогад першого кривавого місива з часів окупації: дружельобне, на перший погляд, населення винищило весь ескадрон, залишивши тільки кількох.

Після цього досягаємо найбільш родючої частини Боснійської долини. Багаті пасовища, заповнені стадами буйволів, тютюнові плантації, які чередуються з плантаціями кавунів. Далі прибуваємо до Зепце – дуже відомого в Боснії міста, в якому займаються розмноженням коней. Після Зепце місцевість стає дикою. Шум, який піднімається з підніжжя гори і повз який прямує наш потяг, перебиває гуркіт потяга і відбивається страшним гулом від схилів гір. Подивившись вниз, бачимо, що перед нами відкривається неймовірна картина. На схилах гір ростуть хвойні дерева, оточені кущами та гірляндами весняних рослин. Вони спускаються аж до русла Босни. В безодню річки, розбиваючись на мілкі бризки, вливається вода, яка тече зі скель. Ще не оговтались від споглядання природної краси, як вже нові красевиди зачаровують нас. Такого не було в усій долині Босни. Тут поєдналася північна дика природа зі східною зачарованістю: скелю висотою 548 метрів омивають дикі хвилі Босни. На боці скелі, немов гнізда ластівок, розташовані хатинки тихого маленького мусульманського села з його зруйнованим замком. Це райське місце – Врандук. Тихий, мальовничо одягнутий турок перевозить нас на примітивному човні до села, а потім піднімається вгору з нами до самих руїн замку, у дворі якого показує колодязь, який закінчується аж у водах Босни. Це місце влітається також в угорську історію. В 1410 році місто захопив король Сигізмунд, а з 1503 року воно склало кордон між Угорщиною та Турцією.

Починаючи з Врандука, місцевість стає більш покірливою, високі гори зникають за горизонтом, і пагорби, з гарними лісами та пишними пасовищами, деякий час супроводжують нас. Досягаємо Зеніци – досить розлоге містечко, в якому добре розвинута килимова промисловість. Завдяки вугільним шахтам, що тут діють, починається стрімкий розвиток міста. Чисельність приїжджих дуже велика. Є державна в'язниця, а також виправна колонія.

Зеніца – позаду. Біля вокзалу Яніци перед нашими очима відкривається пишний краєвид. Величезні скелі-гіганти, спочатку окремі колони, а потім цілі ряди колон набирають фантастичних форм, які визирають із зелені букових лісів, а русло Босни зачаровує зір. Виступаючі піщаники створюють затори, гірська вода карколомно спадає донизу...

Залишивши Какань-Добой і Двір, їдемо дорогою, що знову веде нас через родючі землі Босни. Тут знаходиться помпезна будівля грецької Західної семінарії, побудованої за рахунок держави. Видніються скелі-гіганти Динарських Альп, які утворюють місцевість Сараєва, полонина Ігман, у підніжжі якої протікає Босна, Гум, пуста – безліса Пашін Брдо, полонина Бор'є. І тут, в одну мить, перед нами відкривається оспіване поетами завдяки незвичайній красі місто Сараєво, або турецькою – Босна-Серай. Ця боснійська перлина має 106 мечетей.

Матеріал, яким хочу поділитися, набагато цікавіший, обширніший, ніж опис міста, в якому я пробув два дні. Досвід та враження від перебування там не дозволяють зробити

цілісний опис; дивлячись на це все, мене найбільше приваблювало в окупованій місцевості – пізнання східного життя, яке ще досі відлунує в моїх спогадах. Тому прийміть мої щирі вибачення.

Місто з модерними європейськими ознаками, з вузькими вуличками... складається з брудних мусульманських районів. Ріка Мілачка, з численними маленькими мостиками, протікає через місто. На її березі знаходиться корзо Сараєва. Населення міста складає 30 000. Тут – місцезнаходження 15-го штаб-корпусу та провінційного губернатора, архієпископа римо-католицької єпархії, греко-католицького митрополита, турецького первосвященника та багато іншого. Має 2 мусульманських монастирі, 2 греко-католицькі та 4 римо-католицькі церкви, 106 мечетей, 3 синагоги, одну головну гімназію та багато гуманітарних інститутів.

До нової частини міста відносяться: губернаторський палац, поштамт, телеграф, а також музей Боснії, який побудований в готичному стилі, як і римо-католицький собор, численні затишні готелі, театр, тютюнова фабрика.

А зараз на мить поглянемо на мусульманський квартал, який за різнобарвністю цікавить нас найбільше і який ми не побачимо у містах Заходу.

Проходячи біля похмурої стіни мусульманського монастиря «течке», з якого щоп'ятниці зазвичай чути волювання дерев'яних стовпів, швидко дійдемо до безстанна. На цьому місці продають цінні східні килими та інші турецькі ручні роботи. Далі по дорозі розпочинаються ринки, царсія, від їх різнобарвності неможливо відірватися, але забрудненість суперечить західним вимогам.

Район складається близько із 50-60 переплених між собою вулиць та громад, дерев'яних будиночків, які водночас є і майстернею, і крамничкою. Деякі з товарів не можна купити будь-де, а тільки на одній з вулиць у дерев'яній лавці. Таким чином, м'ясники, чоботарі, токарі, ювеліри, майстри по виготовленню шкіряних ременів і т.д. та їх вироби знаходяться на окремих вулицях, названих за їх призначенням. Наприклад, Küjamdzilyk – вулиця вишуканих ювелірних виробів, Kürkdzilik – кушнірів, Tsimelyk – чоботарів, Kazandsilyk – ювелірів та карбувальників і т.д.

У царсії кипить життя місцевих жителів. Тут вони обговорюють щоденні події та вкладають угоди, це їхня місцева спільнота. Ярмарок відвідує велика кількість людей: мусульмани, іспанці, євреї, греки; беї (мусульманське військове звання), торговці, ремісники – місцеві і сільські, кожен хвалить свій товар. Час від часу чути оглушливі вигуки ремісників, голос погонича мулів, пропозиції пекаря: ро три крони (ціна по три крони). Покупці метушаться. Це все, сидячи, спокійно спостерігає мусульманин, курячи чубук (турецька люлька).

Особливо жвавий рух у першій половині перших чотирьох днів тижня, оскільки п'ятниця є святковим днем для турків, субота – для євреїв, неділя – для християн.

Кінцем всього стає стоголосий гучний вигук «Allahu akbar», який закликає до вечірньої молитви. І тоді починають закривати дерев'яні лавки, гасять вогонь, мусульмани квапляться у мечеть, а християни та євреї – до своїх домівок. І там, де кілька хвилин тому кипіло і бурлило життя, настає тиша. Тільки однотонні кроки охоронця та пісня сліпого гусляра, яка лунає з турецької дерев'яної каварні, порушує інколи мертву тишу. Подекуди тут і там, особливо під час свята Рамадан, постають жіночі постаті в чадрі, перед якими несуть ліхтарі. Вони ходять відвідувати своїх знайомих та родичів.

У базарному районі Сараєва знаходиться дуже гарний і перефарбований турецький молитовний дім, так званий Usrev bez-moschee, або ж Hegová dzamia, який заслуговує щоби ближче ознайомитися з ним. Ще на самому початку, коли тільки ступаєш на подвір'я, напроти тебе постає столітня липа, під її густою кроною – криниця з чистою кришталевою водою, в якій проводяться численні ритуальні омивання. Там немає такої криниці, яку я бачив в Моштарі, де розгалуження найближчого потічка ведуть водогін на подвір'я. Крім цього, поблизу кожної мечеті є хоча б один, пірамідальної форми, кипарис. Зазвичай його садять тоді, коли починають будівництво мечеті. Кидається у вічі й те, що кількість цвинтарів співпадає з кількістю мечетей. Хаотично видніються із-за вічнозелених кущів кам'яні надгробки. У яничарів вони мають форму тюрбана, у бідняків схожі на звичайного кам'яного стовпа без усякого оздоблення, у багатіїв – кам'яна плита, на якій можна прочитати всю біографію; і насамкінець, над могилами беїв височіють кам'яні мавзолеї. Після окупації на кладовищі міста поховання стали заборонені.

Входимо у вестибюль мечеті (підпирається стовпами з кольорового мармуру), церковний слуга ставить перед нами тапки, їх взуваємо на черевики або замотуємо хусткою. Тільки так можна вступити в помпезно оздоблений молитовний дім. На яскраво розмальованих стінах є рядки з Корану.

У молитовному домі привертають увагу дві речі: розташована здебільшого на чотирьох стовпах кафедра (mimbar), з якої промовляє до своїх вірників імам (турецький священник), і повернена завжди в сторону Мекки молитовна ніша (kibla, mihrab). Стоячи в цій молитовній ніші, імам говорить молитву, вірники – в довгих і рівних між собою рядах за спиною імама. Тілесні рухи і рухи кінцівок виконуються синхронно з великою точністю. Імам співає молитву, а вірники тихенько повторюють за ним, і тільки кінцеве «амінь» дзвенить голосно.

Нарешті, ще одну цікаву річ показують на дворі мечеті: камінь величиною в аршин (міра довжини). Колись один із падишахів помітив, що багато торговців використовують несумісні з мусульманською порядністю та вченням Корану міри одиниць. Тому з метою уникнення у майбутньому цих зловживань падишах викарбував на кам'яному стовпі

Тасмичий Врандук

офіційну довжину одного аршина, щоб і покупці змогли переконатися в правильності відміряного товару.

А зараз перенесемося в Герцеговину.

Під час блукань і подорожей я часто натрапляв на такі місця, де німа чарівність та граціозна помпезність природи давали змогу забути все, що зв'язувало з плинністю земної краси, але ніде і ніщо не зачаровувало мене так, як безлісі скелі Герцеговини, які пролягли через вододіл між Боснією та Герцеговиною, а також через величну полонину Іван. Тут природа гідна пензля майстра, словами не можна передати ті кольори. Справжній зимовий пейзаж, де північний холод зливається з живильним подихом субтропічного клімату, а жорстка зелена хвоя переплітається з вічнозеленими тропічними кущами.

Цю красу і тишу природи порушує стукіт коліс потяга, який везе нас у край пташки бюль-бюль, до столиці, яка зустрічає нас, дурманячи ароматом троянд, смоківниць та гранату, – Мостар. Не минуло й року з тих пір, як ми пройшли дорогу від Сараєва до Коніци під військовим супроводом.

Рано-вранці попрощалися з Сараєвом. Моїми супутниками в поштової кареті були молодий представник багатой інтелігентної бейської сім'ї із Мостару Мехмет Савлет (інспектор державної залізниці Герцеговини) та ще один інженер; біля візника сідає озброєний солдат, а слідом за нами їде солдат на коні. Це все наслідок обачності та безпеки, оскільки в наш час розбійницькі банди канули в минуле, і тому навіть у самому далекому боснійському поселенні можемо рухатися без зброї.

Полишаючи Сараєво, проходимо біля кам'яної піраміди на честь загиблих у вуличних боях, наша дорога пролягає крізь родючі сараєвські поля та туристичні місця й веде до купалень Лїдзе-Крнотїна (Lidze-Crnatina). Потім через Ган-Пазарїк (Han Pazaric) і Тареїн (Tarein) повільною ходою верхи на конях досягаємо старі зарості Іван-Планїни, а десь за 45 хв – розкидані домівки Іван-Караули (Ivan-Karaula), разом з цим й найвищу точку вододілу.

Вершини Прень – планїни (Prenj planina) відкривають перед нами чудовий краєвид, а Беласніца – куточки кам'яної стїни.

І ось ми вже в Герцеговині. Це зразу відчутно завдяки снодійному впливу тропічного клімату та свіжості природи. Два зовсім різні природні світи, від куща до останньої травинки – ніщо не схоже на їхніх представників з Боснії.

Дуже скоро дістаємося до Коніци (Konjic). Це місто дуже полюбили боснійські правителі і там залюбки проводили час. Звідси на «парових крилах» продовжуємо свою подорож. Наш провідник – високий засмаглий турок. Йому дуже пасує форма залізничника та феска, прикрашена колесами з крилами. Він розмовляє ламаною німецькою мовою. Це все заради гостей, оскільки тут вже переважають мусульманські звичаї.

Залишивши Коніцу, продовжуємо свою дорогу повз річку Неретва (Narenta). По обидва боки – магічний похмурий краєвид, долина зустріла нас буйним цвітінням. Дорога пролягала через річку Неретва та місто Ябланиця до джерела Комадіті.

Із 40-метрової, зарослої зеленими водоростями скелі, спадає каскадом пінний потік у води річки Неретва.

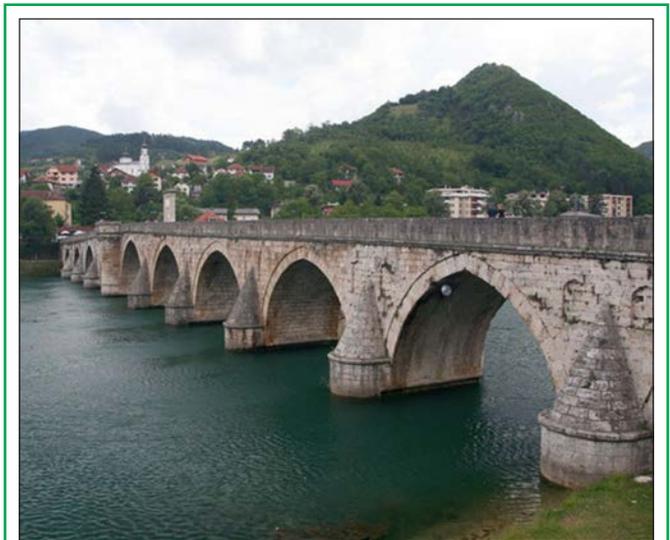
За всім цим починається пустеля – аж до самого моря. Тільки завдяки водам річок і потічків орошені поля приносять поживу для рослин і створюють зелену основу для карстових скель.

Надалі долини звужуються, і тільки кам'яністі скелі, на вершині яких подекуди ростуть хвойні дерева, зовсім здавлюють долину Неретви. Форми скель стають більш круті й обривисті. Біля Грабовици досягаємо відому заплаву річки Неретва. Яке це чудове видовище! Висотою в тисячу метрів вертикальні стїни за декілька кроків здавлюють річку, яка титанічною силою, як лавина, проклала собі дорогу і тече далі. Якраз над цією точкою проходить залізничний міст, шлях якого веде в середину скелі, а потім, завдяки новітнім технологіям, дорога в'їдається в схил гори.

Потім долина вже розширюється, і ми проїжджаємо повз насадження смоківниці (інжиру). Здалеку видніється снігова вершина гори Велез (Velež), заморожуючий подих якої тріскає на друзки від весняної посмішки вічної долини; на горі Подвелез і Гум видніються цитаделі, які захищають місто Мостар і його околиці. Опиняємося в казармах Нордіагерт та Неретва, а потім ще за одним поворотом, через усіяні турецькими трояндами сади, потрапляємо до столиці Герцеговини – міста Мостар.

Свою назву місто отримало через одну неправильну слов'янську етимологію від старого римського моста, побудованого на річці Неретва, яку можна поєднати з правдоподібними назвами «pons vetus» та «stari most». По суті, на місці сучасного Мостара римляни мали два постійні табори: Andretium та Bistue. Нещодавно німецький посол Блау доказав за допомогою знайдених карбованих арабських надписів та архітектурного стилю те, що міст є не римською, а натомість, турецькою будівлею XV століття.

Місто та його мешканці зберегли консервативний ортодоксально-магометанський характер у спілкуванні, так само, як і Сараєво. Захищаючись від поривчастого вітру бори, який виникає частіше взимку, будівлі здебільшого складаються з масивних каменів, а дахи вкриті плитами. Від півночі на південь місто перетинає річка Неретва. Перепливати її можна лише в Мековіц, причиною цього є сильна течія, внаслідок якої в річці накопичилась велика кількість валунів. Найвідомішою її цікавинкою є згаданий турецький міст над річкою Неретва. Він формує величезну скляну арку висотою в 19 метрів. Площі Мостара хизуються тропічною флорою, деревами австралійських сріблястих акацій і т.д. З південного сходу кришталєво чистий потічок Радопольє перетинає місто 15-20 рукавами. Він заведений у двір кожної мечеті та в ко-

Вишеградський міст

жен сад. Це справжній Ніл маленького масштабу. Завдяки йому безплідна земля Мостара постійно насичує життям місцевість.

Скельні арки над потічками, вкриті густим плюшем, дарують неймовірно живописну красу. Деінде на березі ростуть дерева смоківниць та блакитні трубчасті квіти *Lithospermum petraeum* у супроводі Адіанту, венериного волосу (*Adiantum capillus-veneris*).

Побувавши в Мостарі, людина ніколи не забуде різнобарвні враження, які щодня повторювались в оточенні парків, смоківниць на узбережжі Радополья. Над потічком побудовані дерев'яні хатинки на стовпах, де свіже повітря проганяє денну нестерпну спеку. В цих хатинках пропонують найсмачнішу турецьку каву та освіжаючі напої.

Тут збирається еліта Мостара: високопосадовці, державні чиновники, офіцери в блискучих мундирах, елегантні жінки та спортсмени на велосипедах.

На килимі, вистеленому на газоні, сидить навприсядки група турків і п'є каву. Барвисто вдягнені серби веселяться під мелодію гусел (музичний інструмент). З розташованої поряд альтанки доносяться до нас звуки гарного настрою. Веселе товариство німців сидить разом на підтвердження того, що домівка людини там, де вона себе добре почуває. Звичайно, і між ними проглядається образ солдата, який з цікавістю роздивляється все навколо.

А яке задоволення чекає на нас у пізні години вечірніх сутінків! В цій незабутній долині чується відлуння солов'їного співу, а ми із жадібністю всмоктуюмо запах троянд, який доноситься до нас із турецьких садиб. Магометани вважають солов'я святим, оспівують його в поезії.

Мостар володіє ще однією чудовою місциною, яка знаходиться за три чверті години їзди, це – Буна, витік річки. Більшість річок Герцеговини характеризуються карстовими порожнинами. Початковий витік річок точно не визначається. Вони кілометрами можуть бігти таємними шляхами під землею. Такою є річка Буна біля селища Благай. Виходить на поверхню з-під 300-метрового скельного виступу і після 30-хвилинного бігу впадає в Неретву. Цей скельний виступ насичений нішами, де в злагоді живуть і в'ють гнізда пронизливі свистуни – сільські ластівки, дикі голуби та білоголовий орлан на самій горі. З тріщин виростає товстянка (*Crassula*) кармінового кольору, з м'ясистим листям. Над цим джерелом знаходиться скельна веранда одного турецького будинку, де господар пропонує освіжаючі напої та чорну каву. Під час пиття насолода від мальовничого краєвиду забезпечена.

Цей дім має ще одну родзинку: тут знаходиться могила якогось турецького святого. Могила вкрита дорогими килимами та щодня прикрашається свіжими квітами. Хазяїн розповідає, що цей святий похований у трьох місцях і щовечора, прокинувшись, миється у тазі з водою та витирається рушником, який в кімнаті приготували для нього. Він стверджує, що рушник вологий щоранку. Стіни кімнати прикрашені віршами з Корану.

Над селом Благай підіймаються похмурі руїни скельного замку Степанаграда, які розповідають нам про кращі часи Герцеговини. Тут жив Степан Вукшич, під керівництвом якого Герцеговина почала платити данину османам.

А наостанок хочеться сказати кілька слів про флору та фауну Герцеговини, оскільки я мав чимало можливостей для дослідження.

У глухих лісах гори Вележ можна зустріти усі види дичини, а на снігових вершинах пасуться стада серн. Гірські по-

Фортеця Сребрнік

тічки переповнені фореллю. В Неретві м'ясиста форель вагою 25-30 кілограмів не вважається рідкістю.

Дивує, тим часом, багатий пташиний світ Неретви, зумовлений морським кліматом. Різноманітним є плач, гул та сміх груп різнобарвних птахів, милуватися якими можна годинами.

Герцеговину слід коректніше називати країною рептилій. Поміж скельним щебенем блукають тисячі черепах, а на горі гріються на сонці майже півметрові смарагдові ящірки. Тут мешкає найстрашніша рептилія місцевості – гадюка носата (*Vipera ammodytes*), укусу якої забрав життя багатьох.

Ще два види змій є унікальними – *Tropidonotus tessellatus* та *Tarbophis vivax*. Ці види у нас не водяться, хоч і є безпечними. На турецькому цвинтарі рясніє велика кількість коричневих безногих ящірок (*Pseudopus Palasii*), завтовшки з руку.

Флора дивує колористикою. Правда, на горах і між їхніми зазубреними утвореннями скель знаходяться тільки колючі чагарники (*Paliurus aculeatus*) та рослини, проте більш захоплюючою є багата колористика рослинності річкових долин та узбережжя річок. Орхідеї дивовижного кольору мадженти, рожеві очитки (*Sedum*), блакитні безмертники (цими – *Helychrisum*), п'янки самосил (*Teucrium*), вітек (*Vitex*) та акант (*Acanthus*), які мають чудову форму листя і знані серед будівельників. Особливість турецьких цвинтарів – безлистий кущ Ефедра (*Ephedra*), який схожий зростом на нашу плакучу вербу. Весною надзвичайно гарне блискуче листя та фуксієвидні квіти у дерев смоківниць та гранату.

А тепер вже час попрощатися із цією місцевістю Сходу. Ще все перед моїми очима висять мальовничі краєвиди, вкриті вуаллю туману, ще досі в моїх вухах дзвенить спів муедзина, спонукаючи на відданість. Його благородна простота приховує в собі багато таємниць, його казки спроможні запалити будь-які емоції.

Це справжнісінька магія, якої ми не в змозі позбутися і яка робить Схід таким привабливим.

Переклад Олександри ФОГАШ та Михайла БІЛАНІЧА

Василь КУХТА,
член Національної спілки письменників України
та Асоціації українських письменників,
лауреат літературних премій імені П. Тичини; імені Б. Нечерди;
«Князь Роси» імені Т. Мельничука; імені Ф. Потушняка; «Лицар слова» (Румунія),
м. Ужгород

ТОЧКА ОПОРИ

ІТИ Й НЕ ОЗИРАТИСЯ, або ДЕЩО ПРО СЕБЕ

1. ЖАР ПІД ОТЧИМ ПОРОГОМ

Тисячу разів моїх земляків, що народилися у цнотливих кривках Карпатських гір, переконували, що їхні звичаї і віра – пусті забобони. За це не приймали в комсомол і партію, нещадно висміювали. «Красивая земля, но слишком много местных... – рапортували у центральний провід. – І все такі забобонніє!..»

Про висліди невпинної боротьби з «місцевими» забобонами і йдеться у моєму вірші «Сучасна арифметика»:

*колись гуцули
рахували гроші*

*тому гуцули
рахувати вміють*

*рахеє сивий гуцул
(слухаючи телевізор):*

...колись ми мали

*на двадцять сіл пана... одного
на десять сіл злодія... одного
на п'ять сіл пияка... одного
на три села одну (най си не приказує!) к...ву*

йой, які ж ми тепер багаті!

І все ж, деякі із забобонів виявилися настільки живучими, що найлютіші віруси сьогодення й досі не зітруть «карти пам'яті» карпатських аборигенів. Ось приклад: кілька років тому гостював я в одній горянській родині, де під час святкової трапези діти... увімкнули телевізор. З екрану розпинався про щось «стильний» хореограф проекту «Шанс»: у синіх шароварчиках до колін, червоних черевичках на високих заклабуках та ще й у жіночих згардах на волохатій шиї. «Ох і гидомирне... – раптом спалахнув патріарх роду, сивочолий дідусь. – Я б таке, прости Господи, без жалю у ковбурі (ополонці) втипов...» Спонтанний, як грім, гуцульський гнів спровокую читачам пояснити кількома словами: споконвік у горах юнаків (чоловіків) шанували за вроджену і набуту мужність (заборонялося зодягати намисто, бо втопляться), дівчат – за неплідробну цноту (якщо котрась приміряє капелюха, то народить байстрюча). Можна по-різному сприймати ці (для когось смішні) табу, але, покопавшись у собі, зрозумів, що всі родові карпатські забобони, незважаючи на плин часу і

зміну епох, вперто тяжіють і наді мною. Принаймні, я теж бриджуся вусатих *feminem*-носіїв «української» (з наголосом на другому складі) культури...

...Що стосується літературної діяльності, то тут моя перманентна забобонність аж зашкалює. Бо саме я (як не випитували б!) тримаю у надсекреті (звісно, до з'яви у світ) назву нової книги, не публікую завчасно з неї творів, особливо тих, які мені найдорожчі... Якось єдиний раз злегковажив цим правилом і, як результат, назву (ледь перефразовавши) вкрали, а сюжети кількох віршів, м'яко кажучи, запозичили. Та й сама книга (такі зурочили!) упродовж багатьох літ відлежувалася (за браком фінансування) у видавництві... Якось на мій редакторський стіл потрапив нарис молодого журналіста з районної газети. Я втішився, що підрастає талановита зміна, та раптом, ошелешений, зрозумів, що маю завізувати *ad verbum* (слово в слово)... власний твір. Тільки героїв звати інакше, та й професії поміняли... З тих пір, дбаючи про захищеність авторських прав, публікую вірші й есеї лише у тій періодиці, тиражі якої не перевищують тисячі-другої примірників. Правда, злі язики торочать, що навіть про такі наклади нинішні літературно-мистецькі видання можуть хіба що мріяти...

Моя забобонність, підказує життя, – невичерпна і багатогранна. Бо варто лишень започаткувати якийсь літературний захід (скажімо, міжнародний фестиваль «Карпатська корона»), як одразу хтось змавпує щось подібне («Карпатську ватру») і трубитиме про це, видаючи себе за першопрохідця. Або ж, дізнавшись під час «круглого столу» з питань культури про чужі творчі задуми, без найменших докорів сумління видасть їх за «свої» та ще й почимчикує до властимущих вибивати на це кошти. Чи, скажімо, до знемоги мінятиме політичні шарфики: помаранчеві, голубі, білі, червоні... І тут вже тобі самому, друже, не обійтись без рятівних солярних знаків на одвірках автономії духу, як і без ритуальної грані (жару) біля містичного порога, що розділяє карпатський світ й антисвіт у «червоній куфайці» (моє).

Не відаю, хто і як, але я щиро вдячний «забобонам», успадкованим од рідного народу. Навіть сьогодні вони допомагають мені, якщо не жити, то бодай виживати. Особливо той, що застерігає: коли трапиться тобі, хлопче, в дорозі «непевне» (себто нечиста сила, нечестивець), іди вперед з вірою, не озирайся, як би тебе облесно не кликали, які б золоті гори позаду не обіцяли. Щось синхронне проповідували колись мудрі латиняни: *electa una via, non datur recursus ad altèram* (тому, хто обрав свій шлях, не дозволено йти іншим)!

2. ЧОМУ Я ПОСМІХАЮСЯ, КОЛИ МЕНЕ ЗАПИТУЮТЬ ПРО ГОБІ...

Коли я був законотворчим піонером, любив читати книжечки про позитивних героїв. Вони, на відміну від мене, ніколи не рвали штанців, вилазючи на бабину грушу; окрім шахів, не грали в інші азартні ігри, і найголовніше – мали чудове гобі. І яке ж то було гобі: кожен з тих чемненьких, охайних хлопчиків колекціонував... олов'яні солдатиків. Як мені хотілося бути схожим на них! Але в моєму рідному містечку Рахові, хоч і тішилось воно славою «гуцульського Парижа», можна було роздобути будь-що, тільки не металевих вояченьків у розфарбованих мундирчиках. Звісно, я давно виріс і маю власну думку, чому такі колекції користуються популярністю у світі. Ба, навіть один з персонажів (теж парижанин) щойно прочитаного мною роману «Витівки кепського дівчиська» Маріо Варгаса Льоси, найсвіжісінького лауреата Нобелівської премії, повеліває олов'яними арміями...

У тому ж далекому-далекому дитинстві я мріяв стати художником. А потім широко вірив, що спорадичні малярські вправи і є моїм, таким необхідним для гармонійного самоприйняття, гобі. Та якось я зробив невиправдану помилку: проілюстрував власними алегоріями книжку, а її побачив академік малярства, лауреат Шевченківської премії Володимир Микита. «Ви малюєте професійно!» – виніс свій нещад-

ний вердикт. «Ні, тільки не це...» – скрикнув я перелякано, але було вже пізно: маестро Микита кількома скупими штрихами перекреслив моє вистраждане гобі... Траплялися, правда, люди, які вперто намагалися нав'язати мені гобі на власний смак. Першою в тому ряду – моя рідненька дружина. Доки писала дисертацію, а відтак її захищала, довелося мені (щоб діти не ходили голодними) освоїти кілька кулінарних рецептів. Один з них – калачі по-рахівськи. Пригостив ними якоесь відомого українця Миколу Мушинку зі словацького Пряшева. «Щось подібне я смакував у Канаді... – задоволено вигукнув він. – Маєш, друже, чудове гобі!»

Жарти жартами, але, як і кожен з моїх колег-письменників, хто на шматок насущного заробляє безпросвітною журналістською працею, вважаю це згорі присудженою кармою: щойно встигнеш пригорнутися до чогось серцем (скажімо, до народного мистецтва), а воно враз із звичайнісінького захоплення переростає у професійний обов'язок. І вже завтра, будь певен, влячні читачі подарують тобі трембіту, і нічого не залишиться іншого, як навчитися на ній грати... І ти, наче стійкий олов'яний солдатик, тільки знічено посміхаєшся, коли перед телекамерою в прямому ефірі чи за столиком у кафе «Пегас» чуєш найінтимніше із запитань: «А яке у вас гобі?..»

3. КУЛЕША «НА РІПІ»

Якось на зустрічі з читачами у рідному Рахові мене запитали, що я взяв би з собою у далекі світи. Я відповів: чавунний казанок для кулеші на ріпі (картоплі). Мої земляки мені не повірили і довго сміялися з такої гуцульської фіґлі (жарту). А втім, я казав чистісіньку правду: коли нарешті, по семи роках праці у молодіжній газеті, отримав квартиру, батько подарував мені чавунний горщик, копістку-кулешір та ослінчик зі смерекового дерева. Без цих трьох атрибутів годі й думати про кулешу «на ріпі». Адже для того, щоб чогось вартісного добитися у чужих світах, потрібно, як кажуть рахів'яни, не одну кулешу з'їсти! Та ще й яку кулешу! Адже такою (справжній кулінарний ексклюзив!) не смакують ні галицькі, ні буковинські гуцули...

Чистимо 2 кг картоплі, заливаємо водою у чавунному казанку. Коли звариться, зцідимо воду. Знову ставимо казанок на слабкий вогонь, додаємо до смаку солі, 100 г кукурудзяної муки. Тут же, на плиті, добряче перетовчуємо картоплю, відтак переміщуємо казанок на дерев'яний ослінчик. І ось починається найсуттєвіше дійство: ретельно «вимішати» таку кулешу під силу тільки жилавим чоловікам! Сідаєте на ослінчик, обхопивши коліньми добре вкутаний кухонним рушником казанок, і, дослухаючись, чи не пече, куди не слід, «мішете» кулешу копісткою за годинниковою стрілкою (або навпаки). Кулеша буде тоді придатною для споживання, коли стане «шовковою». Борони вас, Боже, щоб знайшли їдці у страві наймізернішу грудку – осоромитесь на все життя! А коли кулеша як слід «вимішена», казанок знову на хвилину-другу потрапляє на вогонь, а відтак з нього, ефектно перевернутого догори дном, на тарель буквально випадає кулеша «на ріпі» – справжній, як жартує дехто, гуцульський торт. Утім, споживати цей «торт» слід з бриндзою, вурдою, назбираними у сусідньому смерековому лісі й приготованими на сметані грибами, щойно звареним вудженим м'ясом і т.д. і т.п. О, незрівнянні, нічим і ніким не перевершені кулінарні смаки мого далекого, але не забутого дитинства!..

Письменник Василь КУХТА з подарованою трембітою

4. ЧИМ «ЗАПИВАТИ» ГУЦУЛЬСЬКУ ШАЛАТУ?

Гонорові рахів'яни, в різні роки і століття об'їздивши на потязі, омнібусі, возі, а то навіть обійшовши пішки бабусю Європу, не можуть натішитися: далеко тамтешнім шляхетним рестораціям до висот славнозвісної гуцульської кухні! Бо якщо віденська «Плахута», розташована неподалік австрійського парламенту, зі своїм, скажімо, тафельшпіцом, себто вареною яловичиною, ще с'як-так годна конкурувати, то стосовно шалати... Ні, пихата Європа навіть не здогадується, що то за дивовижний продукт і з чим його, між нами кажучи, їдять...

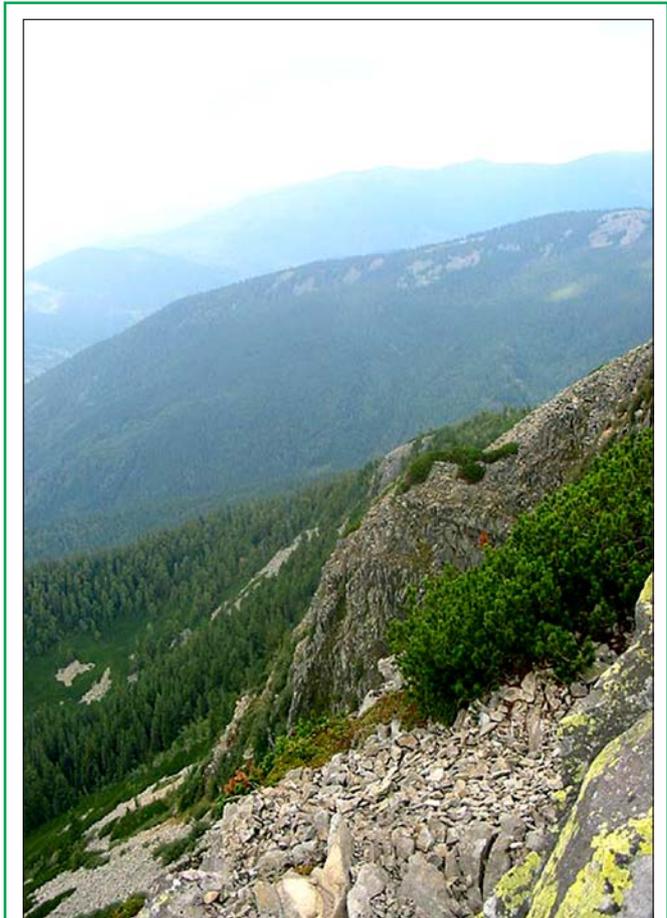
За сімома замками ховають «тверді» гуцули загадковий рецепт, який передається від покоління до покоління. А втім, таки настала пора поділитися зі світом найсокровеннішим... Ось як навчає варити шалату моя мама: у казанок вливаємо один літр кислого, бажано домашнього молока. Коли закипить, всипаємо, поволі перемішуючи, дві столові ложки кукурудзяного борошна. Додаємо два дрібно порізані пучки зеленої цибулі, підсолюємо за смаком, знову доводимо до кипіння. Вкидаємо триста грамів дбайливо промитого, порізаного салату. Варимо на слабкому вогні п'ять хвилин, засипаємо дрібно порізаний зелений кріп, доливаємо двісті грамів сметани. І вже тоді, довівши страву до кипіння, знімаємо казанок з вогню, дбайливо накриваємо. Гуцульську шалату, ще одна неабияка вигода, можна споживати і гарячою, і холодною...

Я так трепетно, з таким кулінарним азартом переповідав прадавній рецепт, що мій старший приятель, університетський професор, великий гурман і дегустатор рідкісних страв, за якими ладен податися й до Відня, таки напросився «на шалату». Спорожнивши вмить налиту до країв миску, мимохіть озирнувся на холодильник, а відтак спитав: «А гуцули готують... гурку?» – «Звісно готують, – здивувався я. – Але куди їй до витонченого... екзотичного букету шалати?!...» – «Ну, не скажи, – чомусь посмутнішав приятель, – гурка... це так доречно... І до того ж, її можна запивати домашнім червоним вином!»

Здається, я нарешті зрозумів натяк зголоднілого, вихованого на «тафельшпіцах» закарпатської долини професора. І, сповідуючи принцип кухонного лібералізму, налив ще одну миску запашного вегетаріанського наїдку. Дарма, що його не слід запивати ні білим, ні червоним вином. Зрештою, шалата й сама, наче благородний трунок: обов'язково притримайте перший ковток у роті. Щоб повніше й гостріше відчутти присмак щедро завітчаного рясом, благодатного карпатського літа...

5. «ПЕРЕКЛАДЕНІ» ЯФІНИ

Найдобріші яфани (чорниці) ростуть на таємничій Глемеї у Рахівських горах. Погідного літнього ранку вони виблискують у росяних купинах-яфріниках, немов агати у срібній оправі. На губах і долонях надовго залишають ліловий слід. Зустрівши вас на вулиці, знайомі заздрісно вигукують: «О, ви вже були у яфинах! А ми тільки збираємось...» Але по яфани треба ходити вчасно. Доки не завадили цій справі рясні дощі або азартніші сусіди не вичесали спеціальними гребінцями

«Луна в бескеттах глумиться: «І-ва-а-а...»

всі схили. Отож гайда «у яфани»! Кидаємо у торбину окрасць хліба, цибулину, огірок, кілька круто зварених яєць, відрізаємо шмат вудженого сала. Бо в «голодному поході» за чорниціями присохне «шкіра до кісток, як від туристок» (творчість моїх земляків). Важливо також, окрім їстівних припасів, не забути взяти з собою череваті коші і маленькі кошики-набирки, гребінці, виготовлені з дерева й металу, або ж якийсь інший збиральницький реманент. Бо без нього ваш похід у гори... гм-гм... екскурсією називається!

Вдосвіта взуваємо чоботи або високі шнуровані черевки, на плечі накидаємо «штормівку» з рятівним каптуром і піднімаємося крутою стежиною обабіч норовистого потоку. Проходимо крізь похмурі смерекові, мішані, букові ліси, залишаємо позаду себе кучеряве пасмо туману. Сонячний диск, наче суцвіття велетенської арніки, раптом випливає з-за гори і все змінюється до невпізнанності. Життєдайне сяйво омиває насторожену душу, звільняючи її від страхів-рудиментів перед дикою природою. Зрештою, ми вже майже прийшли: ген за колючою стіною джерепи (ялівця) мерехтять яфани нові поляни!

...Які ж вони запахнючі, які цілючі, карпатські «агати»! Але якщо ви вперше «у яфинах», то не обійтися без своєрідного лікнепу. Правило номер один: коли натрапите на рясний «врожай», не галасуйте, не приваблюйте до свого щастя інших. Особливо, якщо «ті інші» не з вашого гурту, родини, вулиці. Бо якщо приходьки, скажімо, «з-за ріки», то не слід було пертися на «чужу» територію, у них є власна гора, Віпчи-

БРАТЕ МІЙ ОПРИШКУ...

Слова Василя КУХТИ

1. Зійшла зоря над срібним Попіваном,
Йй місяць-молодик пливе навстріч...
Куди прямуєш, Рахівський Іване? –
Гаптована морозом сива ніч. } 2 р.
2. Гукаю вслід, молю, а ти не чуєш,
Чи, може, віру втратив у слова?
Лиш вітер по верхах німих кочує,
Луна в бескетгах глумиться: «І-ва-а-а...» } 2 р.
3. З тобою ми не хитрістю багаті,
Не брязкотом щербатого гроша...

Музика Миколи ПОПЕНКА

- Прийми, Іване, мій далекий брате,
Мене до парубоцького коша! } 2 р.
4. Попросимо у гір благословення...
Аби їх не посвіла краса,
Нам рідна пісня висіче знамення
У цих високогордих небесах! } 2 р.
5. Зійшла зоря – золоторунна стрижка...
Мовчить... мовчить печальний Попіван...
Куди прямуєш, брате мій опришку? –
Відлуння озивається: «Іва-а-а...»,
«Іва-а-а...», «Іван!» } 2 р.

на, нехай полюють за «агатами» там. Правило номер два: «гості» забрели, не дай, Боже, з Полянського боку. Тоді не грішно їх злегка шугнути! Не раз – не два у дитинстві чув я розповіді молодих парубчаків: «Внадиласи на Наш бік «поленка», то я єї так напудив (налякав), що всі яфини розсипала...» Але ви – на Своєму боці і тому почуваетесь впевненими і щасливими. Із зубастої пашеки гребінця у ваші пригорщі котяться, виблискуючи сизуватими бочками, омріяні яфини. Любовно дмухаєте на них складеними у дудочку губами, і все зайве – листочки, сухі бадилінки – забирає ласкавим крилом високогірний вітерець. Яфини, а з ними і ваші, сповнені по вінця коші, пахнуть чимось таким... Ні, запахи і смаки рахівської Глемеї не передати кількома скупими словами! Аби хоч трішки дійти до суті, треба бити годину розповідати про відчуття свободи, що охоплює на вододільному хребті, гордий лет орла, до якого ви, здається, дістаєте рукою, аромати розпашілих на сонці гінзури і медуниці, плюскіт криничок-джерелець, з яких починаються потоки, що живлять Тису; навіть про те, як тане у роті надвечір прозоре, наче слюда, сало, забуте на самому споді торби...

Наступного ранку, після фантазмагоричних сновидінь, сидите на власній кухні, радо споглядаючи результат свого збиральницького щастя. Не знаю, скільки скляних трілітрових слоїв вам знадобиться, але рецепт на вашому озброєнні один і той же. Старий і перевірений на міцність, як і сама Гуцулія. У зазначеній місткості слоїв всипаєте 1,5 л яфин, розділяючи (перекладаючи) шарами цукру (1кг). Накриваєте прозорим целофаном (з допомогою гумки). Протягом місяця зберігаєте у світлому місці (скажімо, на кухонному підвіконні). Відтак продукт готовий для споживання. Традиційно його додають у горілку, чай, смакують як десерт ложечкою (особливо люблю це робити я!), загортають у млинці, випікають з ним тістечка. «Перекладені» яфини особливо помічні, коли болить живіт, пече, як казали наші предки, «під грудьми». Якщо б мені довелося тестувати на «гуцульськість» різні делікатеси, то на вершину п'єдесталу, безумовно, я вивів би саме цей продукт...

Отож збираймося «у яфини!» А якщо не виходить «у», то давайте хоча б «по» – на базар...

2012–2014 рр.

Помірно, в душі опришків

The musical score is written in G minor, 2/4 time. It consists of a vocal line and a piano accompaniment line. The lyrics are in Ukrainian. The score includes various musical notations such as dynamics (mf), articulation (accents), and performance instructions like '1. Зійшла зоря' and '2. Гукаю вслід'. The piano part features chords like Gm, D, F, Bb, Bb7, G7, Cm, Eb, D7, F7, and Eb. The vocal line has lyrics like '1. Зійшла зоря над срібним Попіваном, йй місяць-молодик пливе навстріч... Куди прямуєш, Рахівський Іване? Гаптована морозом сива ніч.' and '2. Гукаю вслід, молю, а ти не чуєш, чи, може, віру втратив у слова? Лиш вітер по верхах німих кочує, луна в бескетгах глумиться: «І-ва-а-а...»'.

Василь КЛІЧАК,
член Національної спілки письменників України,
лауреат літературних премій імені Д. Нитченка;
«Князь Роси» імені Т. Мельничука; імені О. Гірника;
імені М. Черемшини,
м. Київ

НЕ ЧІПАЙТЕ ГУЦУЛЬСЬКІ ДУШІ...

Відпочивав із сім'єю у Яремчі.
Завітали друзі,
запросили у ресторан «Колибу».
Все первозданне,
прокурене димом.
Музики грають
чудові гуцульські мелодії.
Не стримався, підійшов до музик:
– Хлопці, а заграйте-но
танець із фільму
«Білий птах з чорною ознакою».
Мовчать. Про кіно не чули.
– Чи знаєте ви
Івана Миколайчука?
Ні, також не чули.
Цимбаліст такий молоденький,
років двадцять три,
каже мені прямо,
навіть трохи раздратовано:
– Вуйку, не питайте мене
ні про що.
Я нічого не знаю.
Газет не читаю.
Радіо не грає.
Телевізор поламаний.
Оце навчили мене
грати на цимбалах –
то є все, що я вмію і знаю...

Поріділи карпатські ліси.
Обміліли карпатські річки.
Не чіпайте гуцульські душі...

За тихим шелестом не чути видиху,
уста ковзнули об вечірній плащ.
Йдемо із лісу, сутінком обвиті,
Гора, село і ми – такий колаж
на всі віки – із місяцем у парі.
А ніч іде, холодна і важка.
Ми несемо Олексу на топорах.
Най Чорногора прийме ватажка...
Під небесами відгоріла ватра,
мов болісна опришківська душа.
Одмухали уста порожні кварти,
торкнувши край вечірнього плаща...

Як гарно торохтіли вози по серпневій
дорозі...

А коли залягали дощі,
вона розм'якала,
із лісу вода прибувала,
і вулицею текла маленька річка
аж до Рибниці.
У ковбанях, ямах, зсунутих окопах
надовго лишалась вода.
Проростав крізь неї осот,
і плавали маленькі жабенята.
По вулиці тій більш не возили пашу,
бо вози перекидалися.
Лиш зрідка тягнули дрова,
бо дорога ішла з лісу.
Цьвохкали батогом, били коней
прутиками,
аби швидше йшли,
а воза підважували плечима,
щоби колеса не потрапляли в окопи чи
ями,
а вони, ті колеса, звісімковані,
зшістнадцятириковані,
все одно з'їжджали, зсувалися,
застрягали,

ох, і надовго вони застрягали...
Не помагали ні лайки, ні вигуки,
й несамовите биття
тих смиренних шкапин,
з яких, здавалося, височать очі...
Врешті, скидали ті дрова із воза
(вже втретє сьогодні),
потім знов, за ковбанею, їх накладали,
повільно рушали,
неголосно перемовлялись,
відкахикуючись цигарковим димом...

Як гарно торохтять вози на серпневій
дорозі!...

Я подзвонив тобі ось щойно...
І збурих хвилю почуттів.
Неначе ліс, м'який і хвойний,
від спекоти мене охолодив...
Ввійшов я між мохи правічні –
і враз відчув на босоніж,

що є в житті щось віковичне,
яке перетина, мов ніж,
всю нашу суєту щоденну,
усе, що нам давно чуже...
В гарячому місяці натхнення
не все згорить, щось оживе...

Де мої найближчі острови?
Я до них, як жовтий лист, лечу.
Вже свою запалює свічу
Осінь – завойовниця трави.
Не втомитись збуреним очам,
не торкнутись кольору межі.
Де твої ряхтливі рубезі,
Осенє, що плинеш, як ручай?
Плавно й легко, як повітря це,
проминаєш дерево й траву,
пестиш нерозливу синяву,
пестиш нерозгадане лице.
Де твої найближчі острови?
Ти до них, як жовтий лист, лежиш.
Ти, не наполохана, біжиш
в осінь – завойовницю трави...

ПРОПАВ КІНЬ

*Пропав кінь.
Біла смужка на голові
І на лівій задній нозі...*

З оголошення

В яких туманах, у яких вітрах
блукає кінь, невидимий, мов страх.
Куди його, самотнього, несе?
Де він траву столочену пасе?
Біжить, біжить, мов хвиля на пісок,
і тане, і сповзає, мов смичок.
І гривово вітрища підійма,
а де він? Де?

Нема його. Нема.

Пригублює струмок. Змітає пріч
каштановим хвостом липневу ніч
і мчить шалено на багрянний схід,
минаючи горбки, що вирив кріт,
минаючи копиці і стежки,
тебе й мене. Хвилини і роки.
В яких туманах, у яких вітрах
блукає кінь, невидимий, мов страх?

Що ж воно діється в нашій щоденності
дикій?
Зовсім недавно були ми, неначе клубки.
Щось зберігали в собі, щось ховали під
темні повіки,
Доки якось ненароком торкнулись
рукою руки.
І – почалось. Розкрутилося дужче і дужче.
Ниті розплутались. Кожна невидима нить
тонко тримає наші стривожені душі,
а якщо рветься якась, то болем
страшним болить...
В нашому світі, у нашому космосі дивним
наче якесь мерехтіння просвітлює кожну
із душ.
Щастя велике – себе проявляти наївним.
Хочеш не хочеш, а очі сильніші розірвуть
в осінь ощо – дивовижну, глибоку, шалену
поглядом теплим зіркіше, пильніше
вдивляйсь.
Хочеться дуже стояти під палаючим
кленом
й не помічати, як повинь вогниста
знялась.
Все завертілося. Нас вже у місті немає.
Ми летимо. Кружеляємо. О, який вир!
Кожен листочок повільно
в повітрі згасає,
тихо-тихенько лягає.
І знов підлітає, як вірш.
Віршем оцим я тобі залікую
всі рани.
Віршем оцим я тобі лиш одній присягнусь.
Я – не зцілитель. І хай мене завтра не
стане,
ти не сумуй. Я листочком до тебе
здіймусь.
Сяду тремтливо на чисту розквітлу
долоню.
З'являться ниті і душі наповнять
теплом.
В світі мінливому, в світі тонів і
півтонів
легко і просто, коли легко і просто
обом...

НА МОТИВ ЛІВІУ ДАМІАНА

Це море холодне у розповні щедрого
літа...
Шумить, аж не чути, як птиці бентежно
ячать.

Від спеки нудотної може душа
спопеліти.
Бездумно, неначе пісок,
розсипається час.
Скажи-но мені, о, вітрами
збурунене море,
скажи ж, чи не соромно це відчувать,
далебі?
Душа не болить, та щось муляє їй
від докорів
сумління. Скажи, чи знайома ця мука
тобі?
Володар природи, міркую собі
наодинці:
не в силі ніщо вгамувати
розвихрений шал.
Розбіглися хвилі докруг,
як навала ординців,
облизує кожна пожовклий пісок,
мов лоша.
Стрижі розкричалися гучно понад
берегами,
і вітер примчав звідкілясь блискавично,
як мить.
Реве і шмагає обличчя мое батогами.
Пошарпані нерви у нього.
А море – шумить...

Ми під гору ішли,
через трави росисті й кущі.
Ми збирали суніці,
а трави були по коліна.
Ми під гору ішли,
десь у горах сміялись дощі
перед першим походом
на стиглі поля України...
Шурхіт грому в повітрі
над нами, як хустка, повис,
розірвавсь на шматки –
і нема вже червненого грому.
Тільки чути, як котить
свій шум незадимлений ліс,
він димітиме потім,
димітиме довго потому,
коли вляжеться тиша
і вщухне розхристаний дощ.
Ми йдемо, а позаду гойдається
ліс, як колиска.
Вже й суніць назбирали,
і міряєм трави уздовж,

мов згубили в них щось,
і шукаємо, хоч і запізно,
бо вже крапає дощ...
Ми збиваємо в травах росу,
по неходженім ходимо,
ніби закохані вперше...
Я в руці обережно,
мов свічку на вітрі, несу
повне-повне суніць
нашої доні відерце...

Рибниця темна така, дзюркітлива,
наче невістка на перших порах.
Певно, учора періщила злива.
Вбрід я кохану несу на руках.
Йду обережно, боюсь налякати
скупчення зір у подолку ріки.
Вільхи притихли, неначе ягнята,
тільки ледь-ледь затріпочуть листки.
Там, біля лісу, що гріє хатинку,
місяць чека, осідлавши поріг.
В травах сріблястих темну стежинку
зроблять сліди наших втомлених ніг...

Тиждень побув у мами...
Хату накрили,
криницю вичистили,
рова прокопали,
хоч падав дощ –
хотів не дати скінчитися
тому тижневі.
Ми змушені були
перевести стрілки
дощового годинника
на ліс.
Чи не тому так довго
(писала мати)
він не багряннів?...

На початку літа
сімдесят першого року
була страшна повінь.
Розлився Прут,
розлилася Рибниця.
То було щось страшне,
щось жахливе.

Вода прибувала і прибувала,
давно вийшла з берегів,
плавно і підступно
йшла через зарінки,
проходила через плоти і паркани,
затоплювала подвір'я,
просочувалась через стіни
і проходила крізь хати.
Затоплювала повністю усю городину.
За страшним її шумом
не чути було людського крику,
плачу, прохання про допомогу.
Вода – сильна і жорстока –
затопила весь наш город,
дійшла до плота
і зупинилась...
В подвір'я не зайшла,
воно залишилось неторкнутим
її жовтим бруднющим намулом.
Із подвір'я
крізь пелену ряхтливого дощу
я бачив, як на тому боці Рибниці
на горі
стояли скупчено люди.
Мовчки, непорушно дивилися,
як ріка знущається
над їхніми односельцями
під лісом.
... Невдовзі випогодилося.
Річка ввійшла в береги.
А на нашому городі
залишився від неї намул
і багато мертвих
дрібних рибин,
від яких майже все літо
тхнуло, смерділо,
ніби нікуди
не відпускало...

Незабутні, щемливі оті вечори...
Тиша довкола хати,
довкола лісу,
довкола Рибниці.
У хаті звучить радіо...
Я страшенно любив радіовистави.
Насолоджувався голосами акторів.

В приплюснутій Всесвіттом,
усією пеленою темряви хаті
розвивалась бурхлива уява.
Інколи ставало лячно,
боязко,
навіть відчував,
як мурашки бігали по тілу.
Заспокоювало щось приємне,
вражало щось несподіване,
заповнювало душу чимось новим,
що вже не відпускало від себе.
На все життя вразило
оте Коцюбинського з «Тіней...»:
«Вогонь полонинський
народився, неначе Бог...»

Наприкінці серпня
під лісом розпалювали вогнища.
Били в бляшанки,
лементували, кричали.

На городах
картопляні рядки
впиралися майже в ліс.

В такий спосіб
відлякували диків,
щоб вони не рилися нахабно
у картоплях.

Пелена
зоряної серпневої ночі
рвалася
від майже ритуального,
майже дикунського
дійства.

З першими
світанковими блискітками
лемент вшухав,
вогнища догорали,
роздимлювалися.
Розходилися
по домівках...

В травах під лісом
засвічувалася роса.
Куші розступалися,
виходили дики
із цілими виводками
прямо в бараболі.

Рилися в них,
гризли, топтали.
Притишено,
без радісних вигуків.

До першої тіні.
До першого викрику.
До першого переляку.

МАЙЖЕ ЗА ПАУЛО КОЕЛЬЙО

Приснився дивний сон...
У далеких Гімалаях
біля однієї з вершин Непалу
закопано скарб.
Заради нього
взяв участь у експедиції –
групі відчайдухів з України.
Добралися до заповітного місця.
Став копати.
І невдовзі видобув череп'яну трубку,
а в неї загорнутий папірус.
Розкрили. Стали розбирати
старовинні санскритські літери.
І, як на диво,
цілком зрозумілий текст:
– У Підкарпатті
є невеличке поселення,
а в ньому Копана гора.
У ній наші предки
закопали скарб...

Сон обірвався.
Копана гора
дивиться у вікна
батьківської хати...

Наталія НЕСТЕРУК,
м. Львів

ШКІЦИ НА ТЛІ ПРИРОДИ

МОКРА РУКА ЧЕРВНЯ

Цей літній дощ запам'ятається надовго, а можливо, назавжди. Він подарував їй відчуття величі і всеосяжності. Це як симфонія юності, як перше кохання, що ніколи й нікому не вичавити з пам'яті. Йшла і не зупинялася. Згадувала хвилини екстазного поєднання – внутрішнього і доволішнього. Саме в цю хвилину згадала його сяйливі очі, пружне тепле тіло, загадкові слова. Без нього життя вкотре стає неповним, нецікавим. Сумувала і розуміла, що не скоро побачить його, але знову і знову марила, що вже завтра разом ітимуть улюбленою вуличкою і червневий дощ назавше злутує їхні розпаровані душі. І вони будуть... будуть щасливі! Здрігнулася: чиясь мокра рука огорнула її тремтячу долоню...

РЕТРО ДУШІ

Місто Лева, вечір і вона... Так, це вона блукала до болю знайомими вуличками старого міста. Ніби недавно ось тут строчила конспекти, стояла під бронзовим ореолом старозавітної таблички, сиділа у затишній кав'ярні, де струменить ностальгійна музика, шалені запахи незрівнянної львівської кави... Йшла і думала, а з вечорових вікон, де тьмяніли чийсь силуети, напередими звучали вальс, шансон, ретро... І дивно, – вже не хотілося, як колись, бути окрасою гамірного товариства, посміхатись комусь і радіти. Оцей стан робив її особливою, вона на мить ставала іншою, не схожою на себе. Згадала, як біля високих важких дверей тримала в руках синеньку книжечку з першими успіхами, – фортуна посміхалася їй, і вона виходила з аудиторії весела і щаслива. Як складала свою улюблену філософію, виказуючи глибокі думки. Й очі... закохані очі молодого викладача... Блукала і не помічала, що зі скрипом зупинився старий знайомий трамвай... Це як ретро, як улюблена класика, як музика її душі... І як колись, добігала до зупинки, а серце, калатаючи, виривалося з грудей. Стояла у вагоні, задивлялася у вікно на вузькі львівські вулички. Вулички мрій і спогадів... вулички її колишньої і теперішньої любові.

ЗЕЛЕНІ РЯДКИ

Море дерев, квітучий рай і вона... Лежала, мружила і відчувала, як зелена трава лоскоче її прозорі пальці. Ставала якоюсь сповільненою і вже не хотілося зводитись – іти в інші світи і виміри. Згадала враз Лесине: «Стояла я і слухала весну»... Всіма фібрами душі, найдрібнішою клітинкою спраглого тіла відчувала кожне слово, кожен строфу отого неповторного пейзажно-інтимного світу, отієї пори «відродження, оновлення і надії»... І вже смарагдове Лесине навернення немов стало реальністю – це не сон, а миттєвості духовної глибини та якоюсь незбагненою ілюзорності... Враз відчула, що лежить таки на траві, а сонячне проміння огортає її розмілене тіло. Це не Леся, а вона, Наталка, що теж творила і мріяла, щоб її зелені, наче трава, рядки, їхня чутливість, глибокость переконливо промовляли на папері.

ДОТИК МЕТЕЛИКА

Поле ромашок і вона – весела, щира. Стоячи посеред золотого розлогості у стані піднесення, раділа життю, літала, як вільний птах, хотіла, аби весь світ був таким!.. Не зривала квітів, тишилася кожному дотику до Божої краси. Їй хотілось обійняти, захистити цю величну красу, чисту, як сльоза, як гірський потік. Це поле і вона... поєднані глибокостю, розлогостю, відчуттям безмежного космічного простору, де немає нікого, лишень вона і її величність Краса. Стояла немов у мареві, уявляла, як через тисячу літ ці ромашки будуть такими ж прозорими, а вона, як і сьогодні, прийде сюди і... І, можливо, по її обличчю тектимуть сльози незбагненої радості. Це хвилини, які будуть притаманні тільки їй... Легким дотиком крила метелик нагадує про невідворотність.

ОКРЕМІШНІСТЬ

Зима, тріскучі морози, затишна вуличка Бойчука, море примружених ліхтарів... Вогники у вікнах, зачинені квартирки, кольорові гардини... Вона не відчуває холоду. Задивлена у вікна затишних осель, де люди п'ють запашний, заварений на травах чай, мовчки посміхаються. Звідти лунають приглушені голоси... голоси дитинства з нестаріючого «брухунця». Здається, саме зараз звучить її улюблена театральна вистава. Та, що заворожує, де рідна мова набуває особливого шарму. Шарму, якого вже немає ніде, лише у таких знайомих і вже забутих п'єсах. Де кожен крок героя виказує його потаємну окремішність. І ще гостріше посеред зими відчувала відстань розділених, зневірених людських сердець. Тих, що стали черствими, холодними і незворушними, наче каміння... У пам'яті кружеляють знайомі постаті дорогих людей. Усвідомлювала, що їх не так багато, але вони – яке це щастя! – є. Пам'ятає їх риси, погляди, звички. Ось і знову хтось поряється на кухні, читає улюблену книгу, «зависає» в Інтернеті, затягується цигаркою. І вже розуміла, що вони стали навіки рідними, що прийде на кожен поклик їхніх сердець. І подарує їм свою окремішність...

СПАДКОЄМЕЦЬ КЛАСИКІВ

Ужгородський художник Василь Вовчок виховувався на творчості Золтана Шолтеса, Гаврила Глюка, Федора Манайла, Андрія Кошки, Антона Кашшая та інших класиків закарпатської школи живопису. З ними неодноразово їздив на пленери, товаришував, збагачувався досвідом. Про наставників у нього збереглися теплі спогади, щира вдячність за безцінні уроки життя. Оточення, в якому формувався Василь Вовчок, зробило його таким, яким він є нині – простим і відкритим світу, вірним рідному Закарпаттю, Україні. У творчості, як і його наставники, відштовхується від природи, що хвилює, надихає до роботи. Сутність буття шукає у простому.

Художник побував у багатьох європейських країнах, про які нагадують етюди, написані там, але ніде й ніколи не мав бажання зостагись, як подекотрі з колег, назавжди. Особливо, зізнається, йому близька Словаччина, де багато разів бував на пленерах і має щирих друзів, які завжди раді зустрічі. Але як би добре не було в гостях, завжди радо повертається додому, в рідні й милі серцю Карпати. Протягом кількох десятиліть створив сотні і сотні полотен, які засвідчують цікаву еволюцію, невпинні творчі пошуки. Порівнюючи різні періоди його життя і творчості, бачимо зміни, що відбуваються у манері письма, побудові композиції, колориті, технології малярства. Осібне місце займають роботи, створені під впливом одеської школи живопису, адже митець художню освіту здобув в Одеському державному педагогічному інституті ім. К.Д.Ушинського, де навчався на художньо-графічному факультеті. Їх вирізняє спрощене трактування форми, урівноважена, статична композиція, монохромний колорит. Уже за кілька років після повернення з Одеси в Ужгород творча манера змінюється, набуває характерних рис закарпатської малярської школи, гармонійно її доповнює. Художник працює в багатьох напрямках і жанрах живопису. Це – тематична картина, портрет, пейзаж, натюрморт тощо. Залежно від теми, настрою пише як в експресіоністичному, так і в імпресіоністичному ключі, нерідко поєднуючи роботу пензлем та мастихіном, працюючи як акрилом, так і олійними фарбами. Він багато й сміливо експериментує, шукаючи і знаходячи щораз нову манеру письма. Майстер пише з артистизмом, легко й невимушено, отримуючи від роботи радість і задоволення. У його творах, а особливо пейзажах, завжди особливу й помітну роль відіграє лінія, що окреслює форму. Вона статично спокійна, чи динамічно напружена, ніжна, нервово-мерехтлива, що, певною мірою, зближує Василя Вовчка насамперед з Ернестом Контратовичем, Федором Манайлом. Помітна також схильність до узагальнення, стилізації образу, намагання передати типове й характерне, виразити сутність природи, її настроїв. Колорит робіт художника, зазвичай, дзвінкий і насичений, а тональний діапазон – максимально широкий. Він не боїться яскравих, чистих кольорів. Цікаво, що незважаючи навіть іноді на темний і холодний колорит, його живописні роботи не пригнічують, навпаки, додають позитивного настрою. А загалом, Василь Вовчок – художник сонця і добра, завжди усміхнений і оптимістичний, світла, доброзичлива людина.

У квітні 2014 року в галереї «Ужгород» проходила виставка творів відомого закарпатського майстра пензля з нагоди його 55-річного ювілею. До експозиції ввійшло кілька десятків полотен, створених протягом останніх років. На них переважно зображено чарівні куточки європейських міст, а також незрівнянні карпатські краєвиди. З роси й води!

Володимир МИШАНИЧ,
м. Ужгород

МИТЕЦЬ. ПРИРОДА. ЧАС

*Василь ВОВЧОК,
член Національної спілки
художників України, викладач
Ужгородської дитячої школи мистецтв
імені Шандора Петефі, лауреат
міжнародної премії «Карпатська корона»*

ШУКАТИ У ФАРБАХ ...ПІСНЮ

Напевно, ніхто не заперечить, що світ мистецтва дуже багатогранний і різноманітний. Тому і СВІТ! Кожен митець вбачає в немовбито одному й тому ж пейзажі інколи зовсім протилежні мотиви, ніж його колега, та й виконує роботу найчастіше в іншій техніці. Деколи одне й те ж виглядає докорінно інакше на папері чи полотні. Цим, зрештою, і приваблює мистецтво. Окремі митці досягають довершеності у творчій інтерпретації довколишнього світу. Через те за манерою виконання легко вгадується, часто-густо навіть дилетантами, автор. Мене завжди цікавив хід думок різних художників, їхня схильність до аналізу, підбору і реалізації композиції. Хвилювало при цьому питання: чому так, а не інакше вирішив митець?

Мабуть, інтуїція художника, його вміння аналізувати побачене і відкриває нові шляхи в малярстві. Зокрема, приваблює в цьому розрізі творчість багатьох закарпатських художників. Їхні майстерність, енергія і вміння виокремити найхарактерніші риси гірського краю і дали світу цілий ряд чудових творів. Затим у бесідах із творцями непересічних робіт я зрозумів, звідки починають рости корені самобутньої творчості, чому маестро хвилюють саме ті, а не інші миттєвості в момент реалізації певного задуму.

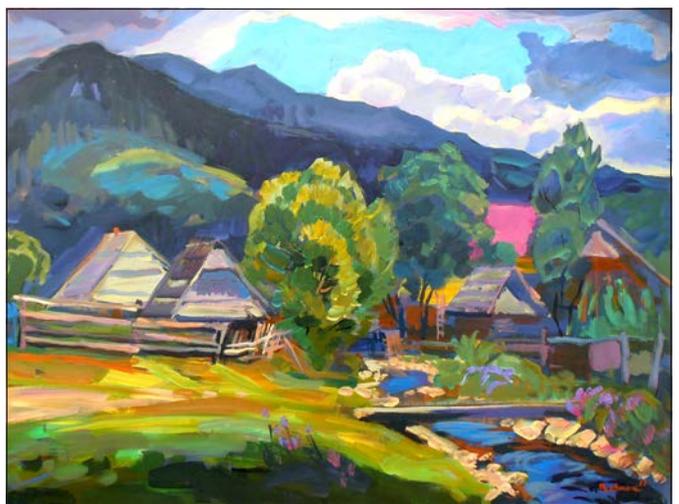

Дуже цікаві й різні за манерою виконання роботи закарпатських художників мають у собі цікаве колірне вирішення, в якому присутні, скажімо, народна традиція, зосібно – вишивка. Це можна простежити на прикладі незабутніх Андрія Коцки, Ернеста Контраговича, або Юлія Сташка і Юрія Герца. Поєднання кольорів, характерних для регіону, знаходить свою особливу «дзвінкість» у їх творах.

...Сидів зимового вечора за комп'ютером. І випадково почав аналізувати фото з вишивками на закарпатських народних костюмах. Відтак трансформував зображення за допомогою рамки програм ПК. Пробував здибати цікаві колірні фрагменти, а потім на їх основі створював мотиви, які б нагадували наші Карпати, їх кольорові будиночки, квітучі сади, засніжені полонини.

І нечekanо виринули цікаві мотиви в техніці комп'ютерної графіки.

Завважив, що колірний смак цих народних робіт дуже нагадував твори тих же Коцки, Контраговича, Сташка, Герца. І особливо – полотна Юрія Герца, які навіювали думку, що цей художник інтуїтивно, всією душею відчув і узагальнив колірну красу Закарпаття – аналогічно до тих майстрів, котрі творили перед ним, заховавши в глибину віків свої імена,

За наших стодолов... Полотно, акрил, 2010 р.

Затрималася... Полотно, акрил, 2011 р.

Літо у Бедевлі. Картон, акрил, 2014 р.

Весна в Доманинцях. Картон, акрил, 2011 р.

Синевирський мотив. Картон, акрил, 2012 р.

Літній день. Картон, акрил, 2012 р.

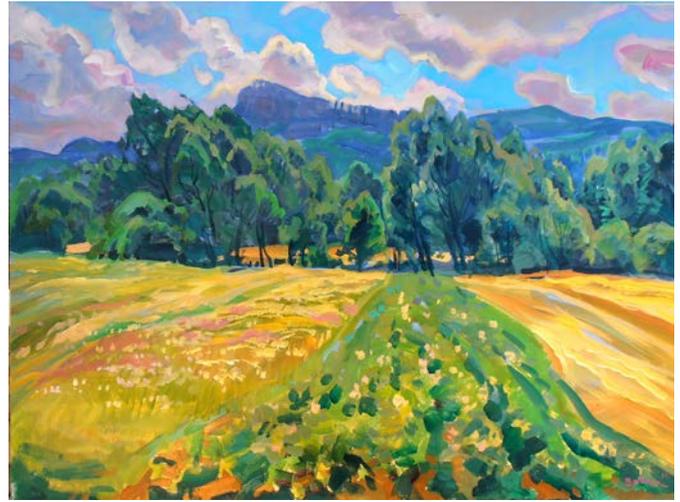
Біля Тиси. Картон, акрил, 2014 р.

Через місточок. Картон, акрил, 2012 р.

Осінь біля Осою. Картон, акрил, 2013 р.

Вуличка в Синеvirській поляні.
Картон, акрил, 2012 р.

Сонячна кошара. Полотно, акрил, 2008 р.

Але незвичність таки приваблює послідовників. Це треба ж: у обрисах калюжі знайти певний драматизм і предмет для художньої інтерпретації! Такий підхід поглинає. Саме ПДХІД. Бо, у випадку тотального епігонства, підходящих калюж на всіх апологетів малярського мистецтва може й не вистачити.

От і на прикладі відомих закарпатських художників можна відстежити розвиток їхньої творчості, вибір мотивів для живописних творів кожного. Мені пощастило бути знайомим із більшістю малярів-краян старшого та середнього покоління. Це – знамениті Золтан Шолтес, Гаврило Глюк, Антон Кашшай, Ернест Конратович, Шандор Петкі, Василь Габда, Степан Мальчицький, Іван Шутев, Володимир Микита, Юрій Герц, Едіта та Микола Медвецькі, В'ячеслав Приходько.

Не важко помітити, що на початку мистецького шляху всі художники відштовхуються від творчості своїх попередників, або й цілої живописної школи, в якій вони навчалися. Та з роками їх творчість набуває більш виражених, прив'язаних до регіону рис. Підбір стає одноріднішим, колірне вирішення набуває декоративних форм, чітко виділяються основні елементи... Ще пам'ятаю старе Закарпаття з його побіленими хатками, високими дерев'яними стріхами. У фарбуванні використовувалися тоді сині, жовті відтінки, елементи фіолетового і жовтогарячого. Така архітектура чудово вписувалася в природне середовище. Адже гарно сприймалася на тлі вічних гір. А ще додавалися до загальної кольорової симфонії яскраві соняшники (як у нас мовлять СОНЯЧНИКИ), розмаїті квіти біля будинків, копиці сіна. А навесні повним апофеозом тріумфу дійсності ставали квітучі дерева на фоні білосніжних снігових вершин. Поєднання творчо впорядкованої стихії таких елементів можна побачити на полотнах Федора Манайла, Ернеста Конратовича, Степана Мальчицького, Юрія Герца. На прикладі творчості останнього можна прослідкувати етапи пошуків художньої форми та колористики. Він же завжди говорив, як згадувалося вище, що творчість – це пісня, і треба відчувати ПІСНЮ, дивлячись на картину. Цебто, і творити слід, неначе співати. І так постійно!

Спостерігав за думкою художника та його роботою, бачив як він доходив до узагальнення в своїх діях, як «шукав свою пісню». Так, у його творах натхненно присутня краса Карпат, цвітіння садів, колорит дерев'яних церков, а ще – картини населені людьми, котрі живуть і працюють – співаючи.

Як художник, я теж ставлю перед собою завдання, аналізую, шукаю шляхи для реалізації власних творчих задумів. Адже цінність мистецтва – в індивідуальності окремих митців.

неповторні орнаменти. А для цього вони підібрали кольори ниток, що найповніше давали краянину бентежне відчуття маленької батьківщини, її краси і гармонії.

«І зазвучала пісня!» – як казав, зазвичай, Юрій Герц.

І зрозуміло, яка земля вивела «за руку» митця з цієї мовчазної духовної «пісні». Підсвідоме відчуття кольорової гармонії Карпат характерне для художників, котрі виросли в середовищі, багатому на фольклор, народні традиції, а вони шліфувалися століттями, як гладкий камінь у гірській ріці.

Педагогічний процес нагадує таке ж поступове і поступальне шліфування. Працюючи з дітьми в Ужгородській дитячій школі мистецтв, неодноразово бачив, що кожного разу потрібно знаходити нові неординарні теми для чергової роботи, різноманітні варіанти, нестандартні підходи до творчих завдань. Така педагогічна строкатість мислі народжувалася численними пленерами, спостереженнями під час них за працею художників України, а також за мистцями з Польщі, Словаччини, Угорщини, інших країн світу. Завше звертав найперше увагу на те, що саме творці беруть за основу своїх полотен, звідки з'являється початковий поштовх до виконання того чи іншого твору, чому художники досить «уперто» тримаються свого напрямку в живописному трактуванні та виборі тематики. Наприклад, деякі маестро відштовхуються від роботи з природи, шукають оригінальні миттєвості стану природи, моделюють форми зображення, колористику. Інші ж більш абстрактно підходять до картини, відтворюючи у фарбах, скажімо, штукатурку на стінах старих будинків, фактуру природного каменю, незвичні форми дерев, а інколи просто цікаву форму звичайної... калюжі. Кожен художник знаходить свої мотиви, свій шлях у творчості. Деколи, правда, по ньому не йдуть інші, але це вже частковості.

Сучасність теж диктує свої напрямки, і художник повинен знаходити себе в часі та просторі. Вважаю, що такі художники, як Ю.Герц та інші знані закарпатські митці, завжди прив'язані до землі, яка їх народила. Аналізуючи пейзажні мотиви, характерні особливості Закарпаття, я і відчув одного разу певну залежність кольорів вишивок від середовища. Йдеться не тільки про наші, приміром, верховинські орнаменти. Скажімо, на одному фольклорному фестивалі мені впали в око чудові вишивки на строях учасників фольклорного ансамблю з Іршавщини. Костюми були автентичні, збережені «від мами до доньки».

Потім, на уроках композиції, я запропонував учням використовувати колірну гаму таких своїх комп'ютерних розробок на базі різних варіантів народної вишивки. В результаті різні за рівнем роботи юних аматорів пензля і олівця збагачувалися на кольори, збільшувалась і кількість відтінків, тональностей. А окреме поєднання кольорів створює дзвінкість та виразність творчого зображення. Навіть роботи, викладені в абстрактній формі, стають зрозумілими, сприймаються наче мелодія.

Темно-зелені смереки, світло-жовті берези та темно-жовтогарячі дуби, синьо-зелені вільхи біля води. Осінні мотиви... У Конратовича в осінньому жовто-червоному пейзажі можна відшукати листя ожини, що яскравим зеленим кольором підсилює дзвінкість осені.

Якщо порівнювати колірний стан у мозаїці трансформованого фото закарпатського пейзажу із колірним станом мозаїки вишивки, – відчув і побачив, відслідковується чіткий взаємозв'язок. Якщо узагальнювати, то інтуїтивно це закарпатські художники збагнули. Тому і присутня в їх роботах колірна сила різних вишивок із народних костюмів та рушників, серветок тощо. Закарпатський пейзаж характерний поєднанням різноманітних відтінків у зв'язку з тим, що наші гори вкриті різними породами дерев. Серед них – смереки, буки, граби, берези, дуби... Це дає різні тони і відтінки. Особливо ж осінній пейзаж багатий на контрасти та теплоту відтінків. Тут присутня уся колірна гама – від жовтого до фіолетового, лілового. Окремі плями синьо-зелених, темно-зелених відтінків посилюють кольорове звучання пейзажу, який так чудово відтворили закарпатські художники в своїх роботах. От і для нас, педагогів, важливо передати це відчуття навколишнього світу нашим учням, окрилити їх і надихнути на оригінальні пошуки власних мотивів. А нове прочитання традиційних вишивок варто використати у модерному дизайні, чим збагатити сучасне середовище народними мотивами, вагомими надбаннями національних традицій.

*Продовження творчого вернісажу
Василя ВОВЧКА
див. на 3-4 стор. обкладинки*

ЗМІСТ

	Стор.	
Нові можливості і стандарти	1	АТАМАНЮК Я. Завітайте в Прикарпаття... (систематизація природних чинників формування рекреаційної системи Івано-Франківської області)
ДДДУХ Я., ПАРЧУК Г. Стан та перспективи розвитку мережі біосферних резерватів в Україні	2	МОЛОДЕЦЬКИЙ А., ВАСИЛЬЄВА Л. Ландшафти древніх цивілізацій (рекреаційні ресурси Південної Бессарабії)
ГАМОР Ф. Як поліпшити традиційне господарювання в українських біосферних заповідниках?	5	ПАЛАНІЧКО О. Антропогенний вплив на русла та заплави річок Передкарпаття
ГАМОР Ф. Поступ і перспективи	8	ПОКИНЬЧЕРЕДА В., ПАПАРИГА П., ВОЛОЩУК М. Високігірні водно-болотні екосистеми Чорногори – потенційні об'єкти для включення до Рамсарської конвенції
Рекомендації Міжнародного науково-практичного семінару «Розвиток системи біосферних резерватів в Україні» (Ужощькі рекомендації – 2014)	9	МУДРАК Г., ВОЙНА І. Свідки своєї минувшини... (унікальні антропогенні об'єкти екологічної мережі Середнього Придністер'я)
ГАМОР Ф. «Карпатський експрес»: європейські мрії збуваються?..	12	КОЗУРАК М. Сакральні пам'ятки дерев'яного зодчества Закарпатської Гуцульщини (формотворчі особливості та проблеми збереження)
Потяг Київ – Рахів: зrealізована мрія	17	Скансен в Ужгороді
ЗЕЛІНСЬКИЙ В. Дочекалися!	18	ЗАКУТИНСЬКА І. ...І втрати, і надбання (історико-географічні особливості просторового розвитку Івано-Франківська (XIX-XX ст.))
<i>Екосвіт у подіях</i>		
Ігор Шевченко – Міністр екології та природних ресурсів України	20	ДЕПУТАТ М. Особливості демографічної ситуації у гірських районах Івано-Франківської області
Американці про охорону вовків у Карпатах	20	КУРЕЛЯК В., КУРЕЛЯК М. У повіті Марамуреш... (динаміка чисельності населення українських сіл)
ГАМОР Ф. Букові праліси на поштових марках	20	ПАНЬКІВ З. Чиї гори і доли? (Землекористування в незалежній Україні)
ГАМОР Ф. Солов'їна симфонія старовікових гаїв	21	ГОСТИЮК М. Тенденції до монополізації світового продовольчого ринку
ГАМОР Ф. «Рахівський список» букових пралісів Європи обговорили на семінарі у Відні	21	ПАПАРИГА П., ПІПАШ Л., ВЕКЛЮК А., МАЛЯР В. Цілющі джерела Гуцульських Альп
ЮРАЩУК Р. Майстер-клас «Великодня писанка»	22	ГЕТЬМАН В. Де взяти людству енергію, або Коли настане термоядерне Ельдорадо?
БУНДЗЯК В. Теренова гра-квест у Рахові	22	ДОВГАНІЧ Я. Під критичною загрозою (міфи і правда про рись)
Установча нарада природоохоронного проекту «Збереження карпатських пралісів»	22	КОЗУРАК А., АНТОСЯК Т. Соссюреї Українських Карпат
ГАМОР Ф. Побачив світ 37 том Літопису природи	23	<i>Nota bene</i>
ГАМОР Ф. Українсько-румунський екологічний семінар	24	Розпорядження Кабінету Міністрів України від 10 вересня 2014 р. № 819-р «Про затвердження Плану заходів щодо забезпечення сталого розвитку і благоустрою гірських населених пунктів української частини українсько-словацько-німецького природного об'єкта Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО «Букові праліси Карпат та давні букові ліси Німеччини»
Міжвідомча нарада з питань будівництва малих ГЕС на гірських річках Карпатського регіону	25	План заходів щодо забезпечення сталого розвитку і благоустрою гірських населених пунктів української частини українсько-словацько-німецького природного об'єкта Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО «Букові праліси Карпат та давні букові ліси Німеччини» (затверджений Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 10 вересня 2014 р. № 819-р)
КОЛАЧУК І. Весвітній день захисту навколишнього природного середовища у КБЗ	27	Спільна Декларація про наміри Міністерства екології і природних ресурсів України, Федерального Міністерства навколишнього середовища, охорони природи, будівництва та ядерної безпеки Федеративної Республіки Німеччини і Міністерства охорони навколишнього середовища Словацької Республіки щодо співпраці з охорони та бережливого ставлення до Спільного об'єкта Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО «Букові праліси Карпат (Словачина та Україна) та давні букові ліси Німеччини (Німеччина)» (підписана в Бонні 14 травня 2014 року)
Гуцульський кінв у культурі Карпат	27	Лист голови Закарпатської обласної ради Івана Балого до Міністра Федерального Міністерства навколишнього середовища, охорони природи, будівництва та ядерної безпеки Федеративної Республіки Німеччини Барбари Хендрікс з приводу підписання Спільної Декларації про наміри щодо співпраці з охорони та бережливого ставлення до Спільного об'єкта Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО «Букові праліси Карпат (Словачина та Україна) та давні ліси Німеччини (Німеччина)» (від 26 травня 2014 р № 01-14/350)
ГАМОР Ф. Навчальна практика іноземних студентів	28	ГРИГОРУК А. Музей гуцульської різьби Юрія Павловича
ГАМОР Ф. Засідали науково-технічні ради	28	ЗЕЛІНСЬКИЙ В., ШЕЛЕВЕР І. Хронопис символів і знаків
БАБІЧИН Ю. Міжнародний форум з нагоди 25-річчя НПП «Синевир»	29	ТКАЧ М., ВОЛОЩУК М. Німецькі колоністи та їх роль у промисловому освоєнні лісів у верхів'ях басейну Тиси
ГАМОР Ф. Програма розвитку ООН реалізує проект з інтеграції Конвенції Ріо в національну політику України	29	У фотооб'єктиві – гори
БУНДЗЯК В. Облаштували мінеральне джерело Чергове засідання колегії Мінприроди	30	ЛАУДОН І. Магія Сходу (нотатки подорожей по Боснії та Герцеговіні)
Наближення законодавства України до права Європейського Союзу в галузі охорони довкілля	31	КУХТА В. Йти й не зиратися, або Дещо про себе
БУНДЗЯК В. Веломарафон «Стежками опришків»	31	КУХТА В., ПОПЕНКО М. Брате мій опришку...
ГАМОР Ф. Запропонований адміністрацією Карпатського біосферного заповідника План заходів затвердив Кабмін України	32	КЛІЧАК В. Не чіпайте гуцульські душі...
ГАМОР Ф. На «крутлому столі» в Києві обговорено практичні аспекти управління українськими об'єктами Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО	32	НЕСТЕРУК Н. Шкіци на тлі природи
БЕРКЕЛА Ю., ПОКИНЬЧЕРЕДА В. Семінар експертів з питань Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО	33	МИШАНИЧ В. Спадкоємець класиків
ГАМОР Ф. Американські дипломати У Карпатському біосферному заповіднику	34	ВОВЧОК В. Шукати у фарбах... пісню
Мінприроди працює над створенням Чорнобильського біосферного заповідника	34	
ІГНАТКО О., БУНДЗЯК В. Озеленено подвір'я освітніх закладів	35	
ШЕТЕЛЯ М. Букові праліси НПП «Синевир» як майбутній об'єкт Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО	35	
БЕРКЕЛА Ю., ПОКИНЬЧЕРЕДА В. Навчальний тренінг з питань організації наукової діяльності	36	
ГІЛЕЦЬКИЙ Я. Природно-географічне районування Українських Карпат (як основа оптимізації природокористування у регіоні)	37	
ДАНІЛОВА О., СІВАК В. Лісові ландшафти у формуванні природоохоронних територій Буковини	41	
ЮЗИК А. Тасмичи Чорного Долу (Національний природний парк «Черемоський»)	44	
БАБІЧИН Ю. Досвід, гартований стихією (Національному природному парку «Синевир» – 25)	47	
ЗЕЛЕНЧУК Я. Роль НПП «Верховинський» у збереженні цінних природних комплексів та історико-культурних об'єктів Чивчино-Гриняєвських гір	50	
ГУБКО В., БЛУМЕР А. Туристичний менеджмент-план – ключ до збалансованого розвитку екотуризму в установах природно-заповідного фонду	52	

CONTENTS

	Page
New options and standards	1
<i>Association Agreement between Ukraine and the European Union opens new opportunities and standards in all aspects of life, including environmental protection.</i>	
DIDUKH Y., PARCHUK H. State and perspectives of biosphere reserves' network development in Ukraine	2
<i>The authors analyze the activities of the National Committee of Ukraine for UNESCO «Man and Biosphere» including the most important area – implementation of the Seville Strategy, which aims to develop scientific foundations and practical recommendations for the establishment of biosphere reserves. The creation of such reserves, the authors stress, are aimed at solving complex problems that affect different areas: environmental, political, economic, scientific, educative and more.</i>	
HAMOR F. How to improve the traditional farming and nature resource management in biosphere reserves?	5
<i>In the Madrid Action Plan, focuses Sc.D., professor, honored nature conservation activist of Ukraine Mr. Fedir Hamor, provides that the idea of biosphere reserves as areas of sustainable development can be seen as an attempt to define and create a specific area for a specific combination of supportive, ensuring regulatory and cultural ecosystem services. And thus it is proposed to create conditions for ecological, economic and social well-being of local communities and stakeholders. Based on the foregoing, the author offers a number of fundamental changes to national legislation and legislative regulations that are to be designed to significantly improve management in traditional Ukrainian reserves.</i>	
HAMOR F. Progress and perspectives	8
<i>1-3 October 2014 in the territory of the Biosphere Reserve «Eastern Carpathians» (Uzhanskyi National Nature Park, the village Uzhok, Velykyi Bereznyu district, Transcarpathian region, the Ministry of Ecology and Natural Resources of Ukraine, with the support of the European Union program «Additional Support for the Ministry Environment and Natural resources of Ukraine in the implementation of sector budget support», there was held an international scientific-practical seminar «Development of biosphere reserves in Ukraine».</i>	
Recommendations of the International scientific-practical seminar «Development of biosphere reserves in Ukraine» (Uzhok recommendations – 2014)	9
HAMOR F. «Carpathian Express»: European dreams come true?..	12
<i>Region of the Ukrainian Carpathians is among the most environmentally sensitive areas. Crucial issues here are to reduce the continuous cutting of forests, the reorientation of the local economy in ecologically safe methods of management and others. The priorities are to preserve the unique natural values and the development of tourism and recreation industry. In the context of these objectives we would like to present to public's attention activities of CBR administration, including contributions of the deputy director, a famous nature conservationists Prof. Fedir Hamor, that are aimed at introducing of the train Kyiv-Rakhiv, the revival of «historic» trains of the former Transcarpathian railway routes Rakhiv – Cluj-Napoca – Budapest – Uzhgorod. The provincial Rakhiv town thus may be for Ukrainian «gate» to Europe.</i>	
Train Kyiv – Rakhiv: The Dream Come True	17
ZELINSKYI V. Finally!	18
<i>Photo-report about the arrival of the first shuttle of the train Kyiv-Rakhiv</i>	
<i>The world of ecology in events</i>	
Igor Shevchenko – the Minister of Ecology and Natural Resources of Ukraine	20
Americans about the protection of wolves in the Carpathians	20
<i>July 7, 2014 Periodical International Centre of Wolves (USA) talked about the protection of wolves in CBR.</i>	
HAMOR F. Primeval Beech Forests on stamps	20
<i>March 3, 2014 in the national park «Müriz» (Germany), which is a part of the Ukrainian-Slovak-German UNESCO World Heritage site «Primeval Beech Forests of the Carpathians and the Ancient Beech Forests of Germany», issued a new stamp «Ancient Beech Forests of Germany – World Natural heritage Site».</i>	
HAMOR F. Nightingale symphony of old growth groves	21
<i>March 21, 2014 at the National Park «Heinich» (Germany) Michael Figel released audio CD «Sounds of the World Heritage» with recordings of bird singing in the old-growth beech forests that are parts of the Ukrainian-Slovak-German UNESCO World Heritage site «Beech forests of the Carpathians and the ancient beech forests of Germany».</i>	
HAMOR F. «Rakhiv list of» European beech forests discussed at a seminar in Vienna	21
<i>3-4 of April 2014 at the International Conference «Primeval Beech Forests and ancient beech forests in Europe: problems of conservation and sustainable use», held in Rakhiv on 16-22 of September 2013, there was formed the so-called «Rakhiv list» of the old-growth forests of Europe, which could be considered as potential sites for expansion of the Ukrainian-Slovak-German World Heritage Site the «Primeval Beech Forests of the Carpathians and the Ancient Beech Forests of Germany». In order to discuss this list and to identify the new candidates for inclusion in the World Heritage List in Vienna, at the Ministry of Agriculture, Forestry, Environment and Water Austria, there was the final international workshop.</i>	
YURASCHUK R. Workshop «Decorated Easter egg»	22
<i>On 12-13 April 2014 in the Tourist Information Center of CBR «The center of Europe» (Dilove village, Rakhiv district, Transcarpathian region) there was held a workshop on decorating Easter eggs for Rakhiv village scouts and students of the Dilove village school.</i>	
BUNDZIAK V. Terenova game-quest in Rakhiv	22
<i>April 23, 2014 this event was held by CBR staff and management of department for youth and sports of the Rakhiv district administration for students of Rakhiv region on the occasion of Earth Day.</i>	
Constituent meeting of the environmental project «Conservation Carpathians forests»	22
<i>On 23-25 if April 2014 in the Carpathian National Nature Reserve, in the village Mykulychyn, Ivano-Frankivsk region, there was an held a kick-off meeting on the implementation of the environmental project «Conservation of the Carpathians forests» implemented by the Ukrainian Society for Bird Protection – representative of the International Association of Environmental Bird Life in Ukraine.</i>	
HAMOR F. The 37th of Chronicles of Nature published	23
<i>On April 26, 2014 CBR has published the 37th Volume of Chronicles of Nature (for 2013). This is a fundamental scientific work, prepared on paper and in electronic files, totaling 542 pages. It consists of 11 chapters, 99 units and 8 annexes. It contains detailed information on the structure and territorial zoning Biosphere Reserve, detailed descriptions of scientific grounds and state abiotic environment. It presents the main results of observations of the chemical composition of precipitation and snow cover in Carpathian mountains, the water table in the Valley of Narcissus, the state of natural disasters and others.</i>	
HAMOR F. Ukrainian-Romanian environmental seminar	24
<i>On 29-30 of April 2014 in Viseu de Sus (Romania), within the cross-border project «Bioregio Carpathians», funded by the European Union, the Ukrainian-Romanian environmental workshop, which was attended by leaders and scholars CBR (Ukraine), Romanian park «Mountain Maramoroschyn» national park «Mount Rodney», department of the World fund for Nature (WWF) and several research institutions in Romania was organized. We discussed actual problems of cross-border cooperation on monitoring and organization of anti-barkbeetle activities in protected forests bordering on Ukraine and Romania, also we discussed aspects of cross-border conservation of large mammals in the Carpathian Mountains, the creation of cross-border Maramures Mountains Ramsar wetland sites and others.</i>	
Inter-agency meeting on the construction of small hydropower plants on the mountain rivers of the Carpathian region	25
<i>On May 29, 2014 a joint meeting took place, initiated by the Ministry of Environment of Ukraine, with the participation of Ministry of Energy, State Water Management Agency and State Fishery Agency, the State inspection Ukraine and other interested institutions. It has been noted that the decision on the construction of small hydropower plants should be made taking into account the potential environmental risks and impacts, and construction projects – developed with the development of the ecological network, management plans mountain river basins, the development of protected areas, with the international treaties of Ukraine and others.</i>	
KOLACHUK I. World Day of environmental protection in the CBR	27
<i>On June 5, 2014 as part of the celebration of the World Day of Environmental Protection, the forestry researcher laboratory, zoological and botanical laboratories of CBR prepared for students of Rakhiv schools an excursions into nature, acquainted with the life of the biosphere reserve. All information and tourist centers CBR were open days.</i>	
Hutsul horse culture in the Carpathians	27
<i>On June 6, 2014 at the National Park «Hutsulshchyna» (Ivano-Frankivsk region) as part of «Creation of the Polish-Ukrainian Center for breeding and promotion of Hutsul horses breed» a seminar «Hutsul horse in the culture of the Carpathians» (CBC program Polschi-Bilorusiyi-Ukraine) was held.</i>	

- HAMOR F. Study trip for international students 28
In June 12, 2014 based at CBR under the leadership of Professors Pierre Ibisch and Peter Hobson we once again held a study tour for the students of the German University Sustainable Development (Eberswalde) and Writley Collage (UK). Among this year's students there were representatives of the United States, Finland, Norway, Nigeria, Sudan, Taiwan, Germany.
- HAMOR F. Met Science and Technology Council 28
On June 17, 2014 in the Carpathian National Nature Park and National Park «Hutsulshchyna» meeting of scientific-technical board was held. Overview of lessons learned from natural ecosystems and the results of research were presented; especially the emphasis was given to tourism and recreational activities and daily problems of protected areas were discussed, including the fight against protected land privatization at the Hutsulshchyna NNP and others.
- BABICHYN Yu. International Forum on the occasion 29
of the 25th anniversary of national parks «Synevyr» 25-27 June 2014 on the occasion of the anniversary of national parks «Synevyr» (Mizhgyrya district Transcarpathian region) hosted an International Conference «Biodiversity of protected areas of the Carpathians».
- HAMOR F. UNDP project for the integration of Rio Conventions 29
into the national policy of Ukraine July 3, 2014 in Kiev, in the conference hall of the House of Teachers, UNDP in Ukraine held a conference on «Ukraine on the path to sustainable development: integration of Rio Conventions provisions in national policy of Ukraine». The forum analyzed the status of Ukraine as a strategy for sustainable development, biodiversity conservation, the implementation of measures to reduce the negative impact of global climate change and the opportunities that appear in the Communications of the Association Agreement with Ukraine European Union and others.
- BUNDZIAK V. Mineral spring cleared out 30
On July 7 2014 on the Ukrainian protected area day CBR researchers together with students of Kyiv-Mohyla Business School (KMBS) cleared out the mineral spring located at the reserve and made infrastructure around it.
- The next board meeting of the Ministry of Environment 30
On July 21, 2014 at the meeting of the MEP there were discussed issues related to the organization of state control over compliance with environmental legislation enterprises, institutions and organizations of different forms of ownership and departmental affiliation; the needs of the population and industries on water resources; status of the project on Environmental (Green) Investments and others.
- Adaptation of Ukraine to EU legislation 31
on environmental protection On August 21, 2014 the Ministry of Ecology and Natural Resources of Ukraine presented the National Strategy for adaptation of Ukraine to the EU legislation in the field of environmental protection.
- BUNDZIAK V. Cycling Marathon «By the opryshky's trails» 31
On August 24, 2014 CBR together with Rakhiv District Branch of All-Ukrainian Union «Hutsulshchyna» and a Rakhiv town cycling club organized a mountain amateur cycling marathon «By the opryshky's trails». Part of the route went through the territory of the Kisvianske field division of CBR.
- HAMOR F. Administration of CBR proposed Action Plan 32
to be approved by Cabinet of Ministers of Ukraine On September 10, 2014 by the Cabinet of Ministers of Ukraine there was approved the action plan for sustainable development and improvement of mountain settlements of the Ukrainian Ukrainian-Slovak-German natural UNESCO World Heritage site «Primeval Beech Forests of the Carpathians and the Ancient Beech Forests of Germany» initiated. In particular, by Professor Fedir Hamor.
- HAMOR F. On the round table meeting in Kiev the practical 32
aspects of Ukrainian UNESCO World Heritage Sites were discussed On September 18, 2014 at the National Reserve «Sophia» with the National Commission of Ukraine for UNESCO, the Ministry of Culture of Ukraine and others there were discussed general issues of management of World Heritage Sites in Ukraine and experience and problematic aspects of the nomination dossier preparation, development of management plans and completion of the second cycle of periodic reports to the World Heritage Committee and others. Speaking at a meeting of the «round table», Professor F. Hamor shared experience of conservation Ukrainian-Slovak-German UNESCO World Heritage site «Primeval Beech Forests of the Carpathians and the Ancient Beech Forests of Germany», spoke about the work of the extension object named by ancient beech forests in other European countries.
- BERKELA Yu., POKYNCHEREDA V. Expert seminar 33
on the World Heritage List On 22-26 of September 2014 CBR team took part in the International Seminar of Experts «Ecosystem services and benefits of natural World Heritage sites». The event was held at the International Academy of nature conservation on the island Vilm (Germany).
- HAMOR F. American diplomats at the Carpathian Biosphere 34
Reserve On October 15, 2014 the Economic Analyst of the US Embassy in Ukraine Jeffrey Straka and economic assistant of Eugene Vostrikova visited the CBR. During the visit, they were interested in natural and cultural values of the reserve, infrastructure development prospects, government programs and its economic impact on the region. Guests saw a detailed presentation of the institution, made a tour to the Keveli field division, attended the Museum of Mountain Ecology and Natural Resources Use in the Ukrainian Carpathians, Tourist Information Center in the geographical center of Europe and others.
- Ministry of Ecology working to create the Chernobyl Biosphere 34
Reserve On October 17, 2014 the Chernobyl Biosphere Reserve with a nature reserve «Drevlyanskyi» (Zhytomyr region) and Polissia state radiation-ecological reserve (Belarus) will be unique and one of the largest protected areas in Europe.
- IHNATKO O., BUNDZIAK V. Planting gardens around schools 35
and kindergartens On November 12, 2014 in celebration of the anniversary of the establishment of the Carpathian reserve (12 November 1968) a number of CBR team members participated in ecological activities in educational institutions of Rakhiv and Khust districts of Transcarpathian region.
- SHETELYA M. Primeval Beech Forests of NPP «Synevyr» 35
as a future UNESCO World Heritage Site On November 18, 2014 in the Carpathian Biosphere Reserve (Rakhiv town), a scientific workshop dedicated to preparing application forms for inclusion of protected areas of Ukraine to the list of UNESCO World Natural Heritage Sites. Primeval Beech Forests of the Park «Synevyr» are one of the possible candidates for admission to the desired category.
- BERKELA Yu., POKYNCHEREDA V. Training on scientific 36
research activity On 24-30 of November 2014 the Ukrainian NGO «Association of Protected Areas of Ukraine» held in the city of Kiev (Pushcha-Voditsa) training «Organization of scientific research activity at the PAs of Ukraine», which was attended by scientists from 14 protected areas of Ukraine.
- HILETSKYI Yu. Natural and geographical regionalization 37
of the Ukrainian Carpathians (as a basis for optimization of nature in the region) Based on comparative analysis of existing schemes of the natural zoning, modern materials and mapping, satellite images and field research expeditions, the author offers his own generalized system of zoning of the Ukrainian Carpathians. It involves the selection of seven regions, seventeen sub-regions, fifty eight districts.
- DANILOV A., SIVAK V. Forest landscapes in the formation 41
of protected areas in Bukovina Forest landscapes, the authors stress, take leading places in the formation of protected areas in the Chernivtsi region. This is confirmed by the high percentage (40.3 percent) of forests that nominally perform environmental functions, the representativeness of protected forest landscapes in all natural areas and the impact on sustainability of the territory directly proportional to its forestation.
- YUZYK A. Secrets of the Black Valley (National Park 44
«Cheremoshskyi») Park «Cheremoshskyi», the history of the establishment of which is told in the article, is characterized by untouched nature of the area and ancient Hutsul traditions and crafts. The park, according to the author, is the «studio» of pristine nature.
- BABICHYN Yu. Experience, tempered by nature elements 47
(National Nature Park «Synevyr» is 25) The difficult story of establishment of the National Nature Park «Synevyr», which for the duration of the its 25 years existence, besides the organizational difficulties, has suffered devastating invasion elements, is still famous as an important nature protection and research institution in the region.
- ZELENCHUK Ya. The role of national nature park 50
«Verhovynskyi» in the preservation of natural ecosystems, historical and cultural sites of the Chyvychny-Hrynyavski Mountains The national nature park «Verhovynskyi» is located in the Verkhovynskyi administrative district within the Ivano-Frankivsk region in the upper Black and White Cheremosh. This is the most remote and inaccessible part of the Ukrainian Carpathians, where a number of valuable natural objects and territories are found.
- GUBKO V., BLUMER A. Tourism management plan – the key to 52
sustainable tourism development in the protected area system Protected areas, biosphere reserves especially, in the current environment should not only rely on the traditional interpretation of tourism and

- recreational activities within the PAs system where tourism is directed only to knowledge, research and conservation of protected areas, but also become a testing ground for sustainable development of ecotourism industry far outside their officially assigned territory.
- ATAMANYUK Ya. Welcome to the Precarpathia ... 56
(systematization natural factors that influence the formation of the recreation system in the Ivano-Frankivsk region)
The author analyzes the geological and morphological hydroclimate, soil-biogeographical factors of the landscape structure formation.
- MOLODETSKYI A., VASILIEV L. Landscapes of ancient civilizations (recreational resources of Southern Bessarabia) 60
Recreational system of the given region involve three main groups of landscaped areas: Black Sea accumulative, occasionally abrasion coastal areas; pre-embayment landscapes and reed belts; valleys of small rivers in the spurs of the Moldavian Plateau. The paper presents an analysis of their recreational use, suggestions for its improvement.
- PALANYCHKO O. The human impact on the channel and floodplains of the Precarpathian region 63
The study area, says the author, has undergone substantial anthropogenic change. The region is quite densely populated. The local population is actively using alluvium from riverbeds and floodplains for daily needs and construction. Due to this the transformation of riverbeds and other problems occurred.
- POKYNCHEREDA V., PAPARYHA P., VOLOSHCHUK M. Alpine wetland ecosystems of the Chornohora Mt. range – potential sites for inclusion in the List of the Ramsar Convention 65
Lakes and swamps highlands of the Chornohora Mt. range of CBR are located on the southwestern mega-slopes of the Chornohora massif of the Ukrainian Carpathians. Their inclusion in the Ramsar Convention List as wetlands of international importance would significantly increase their status in environmental terms and will help keep the ice age heritage for future generations.
- MUDRAK G., VOINA I. Witnesses of ancient past ... (unique man-made objects of the ecological network in the Middle Pre-Dnister region) 69
In order to form a unified system of protected areas, rational nature would be useful to include spatial elements of regional cultural and ecological network Middle Prydnister'ya unique man-made objects of its historical and cultural heritage: monuments of settlement planning and architecture, archeology, history, monumental art etc.
- KOZURAK M. Religious monuments of the Transcarpathian Hutsul wooden architecture (formative characteristics and problems of preservation) 72
- Open-air museum in Uzhgorod 75
Photo-gallery.
- ZAKUTYNSKA I. ...Both losses gains heritage (historical and geographical features of the spatial development of the Ivano-Frankivsk region of XIX-XX centuries) 76
- DEPUTAT M. Features of the demographic situation in the mountainous parts of the Ivano-Frankivsk region 78
The demographic characteristics of the population of mountain areas of the Ivano-Frankivsk region are quantitatively and qualitatively different from the regional average index. It is obvious that a complex of natural factors and socio-economic components of life of residents make their impact. Only recreational potential helps to improve the demographic situation in the region.
- KURELYAK V., KURELYAK M. In the county of Maramures ... (population dynamics of Ukrainian villages) 80
Wonderful Maramures area – the historical and geographical region located on the border of two countries – Romania and Ukraine. This is one of the areas where Ukrainians are represented in Romania. It is a home to 30,786 people of Ukrainian nationality, 60.46 percent of the total Ukrainian (50 920) people. (According to the census of 2011).
- PANKIV Z. Who owns the mountains and valleys? (Land use in independent Ukraine) 88
Land reform in Ukraine is highly politicized. Constant changes in policies and programs slow down the pace of its implementation. Land reforms from year to year are underfunded, no planning in the agricultural sphere. Imbalance of prices for industrial and agricultural products causes the non-profitability of the production.
- HOSTYUK M. Trends in monopolization of the world food market 95
In modern terms, the author notes, there is a tendency to create an international legal framework that will narrow circle of the most powerful companies to dictate terms to the world's food and pharmaceutical markets.
- PAPARYHA P., PIPASH L., VEKLYUK A., MALIAR V. 99
Healing springs of the Hutsul Alps
In Rakhiv district of the Transcarpathian region there are more than 90 mineral springs of different chemical composition and flow rate. Mostly these carbonate, bicarbonate, sometimes fetid water with a small flow rate used by the people to drink. Those located in the residential area or close to it are now sufficiently studied. Others, more distant, are now being actively investigated by CBR researchers to forecast their use for medicinal and recreational purposes.
- HETMAN V. Where will the humanity get the energy? or When will the thermonuclear Eldorado comes? 103
With a number of important environmental precautions for humanity energy takes the first place. It is possible to solve it, the author states, by solving the problem of thermonuclear fusion. The future of the planet, however, depends not only on the engineering or technical breakthrough, but also on the state of human morality.
- DOVHANYCH Y. Under the critical threat (Myths and truth about lynx) 107
With the strengthening of the environmental ethics in the twentieth century, carnivorous mammals are not considered simply as predators, but as a key and valuable part of natural systems. However, this change is, unfortunately, has not yet touched the minds of most people. The author tries to dispel some myths about the spiteful predator of the Carpathian forest – lynx.
- KOZURAK A., ANTOSYAK T. Saussurea in the Ukrainian Carpathians 110
About the genus Saussurea DC., which is represented in the Ukrainian Carpathians by three species listed in the Red Book of Ukraine (one – in the European Red List).
- Nota bene
- Order by Cabinet of Ministers of Ukraine of 10 September 2014, № 819-p «On approval of the action plan on sustainable development and improvement of mountain settlements of the Ukrainian Ukrainian-Slovak-German natural UNESCO World Heritage site «Primeval Beech Forests of the Carpathians and the Ancient Beech Forests Germany» 111
- Action Plan for sustainable development and improvement of mountain settlements of the Ukrainian-Slovak-German natural UNESCO World Heritage site «Primeval Beech Forests of the Carpathians and the Ancient Beech Forests of Germany» (approved by the Cabinet of Ministers of Ukraine of 10 September 2014, № 819-g) 111
- Joint Declaration of Intent between Ministry of Ecology and Natural Resources of Ukraine, the Federal Ministry for the Environment, Nature Conservation, Nuclear Safety and Building of the Federal Republic of Germany and the Ministry of Environment of the Slovak Republic on cooperation for the protection and development of the joint UNESCO World Heritage site «Beech primeval forests of the Carpathians (Slovakia and Ukraine) and ancient beech forests of Germany (Germany)» (signed in Bonn on May 14, 2014) 112
- Letter prepared by the head of the Transcarpathian Regional Council Ivan Baloha to the Minister of the Federal Ministry for the Environment, Nature Conservation, Nuclear Safety and Building of the Federal Republic of Germany Ms. Barbara Hendricks on the signing of the Joint Declaration of Intent on Cooperation for the Protection and Development of the joint UNESCO World Heritage site «Beech primeval forests of the Carpathians (Slovakia and Ukraine) and the ancient forests of Germany (Germany)» (dated on 26 of May 2014 № 01-14/350) 115
- HRYHORUK A. Museum of Hutsul wood carving of Yuri Pavlovych 115
In Rakhiv, on November 14, 2014 at the hotel «Europe» by the efforts of its owner, social activist and philanthropist Yuriy Bendak, a unique museum of Hutsul woodcarvings made by the famous craftsman of Ukraine, the Honored Master of Folk Art Mr. Yuri Pavlovich was opened. The exhibition contains carved artworks, inlaid with beads, horn, and bone plates with portraits of luminaries of the Ukrainian spirituality; icons, pipes, pistols, and other elements of the Hutsul lifestyle. Products talented master attracted the attention of connoisseurs of fine artistic taste of the author, impeccable technique and profound meaning ornamental language.
- ZELINSKYI V., SHELEVER I. Chronicles of symbols and signs 116
Photo-gallery with the grand opening of the Museum of Hutsul Wood Carving of Yuri Pavlovych (Rachiv, November 14, 2014).
- TKACH M., VOLOSHCHUK M. German colonists and their role in the industrial management of forests in the upper parts of the Tisza River Basin 118
German immigrants brought with them advanced forest management technology to the mountains, which was unique for that time. In Transcarpathia they also started production of glass, nitrate, paper, cloth, etc.

In the camera lens – Mountains <i>The story of the creative career of the Head of the Union of Photographers of Transcarpathia Volodymyr Nyorba, who presents a series of works on one of the supplementary colored sheets of the magazine «Green Carpathians».</i>	122	KUKHTA V., POPENKO M. My brother rebellious opryshok... <i>Song of the knights of the mountains – Carpathian opryshoks...</i>	131
LAUDON I. Magic East (Notes from the trips to Bosnia and Herzegovina) <i>The last article in a series of previously unknown for the Ukrainian readers works by a famous naturalist from Transcarpathia, living in the late 19th and early 20th – a passionate traveler Isztvan Laudon (see №№ 1-2 for the 2012 and №№ 1-2 for 2013). Prepared by the Uzhgorod scientist Michael Bilanych.</i>	123	KLICHAK B. Do not touch Hutsul soul ... <i>A selection of poems about the unity of man and nature.</i>	132
KUKHTA V. Going and not looking back, or Something about ourselves <i>A famous writer and journalist Vasyl Kukhta, Honorary Citizen of Rakhiv town, under the heading «Standing Point» explores the nature of primary sources of the Hutsul character, and the European mentality of his countrymen.</i>	128	NESTERUK N. Sketches inspired by nature <i>Literary miniatures «Wet hand of June», «Soul's retro», «Green lines», «Touch of a butterfly», «Insulation».</i>	135
		MYSHANYCH V. Successor of classics <i>The story of a modern representative of the Transcarpathian school of painting Vasyl Vovchok on the occasion of his 55th birthday.</i>	136
		VOVCHOK V. Searching song in colours... <i>Member of the National Union of Artists of Ukraine, teacher of the Sandor Petefi Uzhgorod children's art school, winner of the International Prize «The Carpathian Crown» in the field of fine art – Vasyl Vovchok observes that the subconscious sense of color harmony of the Carpathians is typical for artists who grew up in an environment rich in folklore and folk traditions.</i>	136

На 1-2 стор. обкладинки та кольорових вкладках вміщено світлини Василя ЗЕЛІНСЬКОГО та Володимира НЬОРБИ.

1 стор. обкл.: Високогірні озера в Чорногорі.

2 стор. обкл.: Гуцульські Альпи на українсько-румунському пограниччі; цвітуть рододендрони; едельвейси у Карпатах; водопій на полонині.

№№ 1-4 (2014) проілюстровано фотознімками

В. ЗЕЛІНСЬКОГО, В. КУХТИ, Ф. ГАМОРА, В. КУРЕЛЯКА, І. ШЕЛЕВЕРА, А. ЮЗИКА, Я. ЗЕЛЕНЧУКА, Ю. БАБІЧИНА та ін.

Переклад на англійську мову В. ГУБКО.

На 3-4 стор. обкладинки див. творчі роботи

члена Національної спілки художників України Василя ВОВЧКА:

3 стор.:

1	4
2	5
3	6
	7

1. Осінній день в Ужкю. Полотно, олія, 2011 р. 2. Весна в Негровці. Картон, акрил, 2014 р. 3. Польові квіти. Картон, акрил, 2012 р.

4. Молодята. Полотно, акрил, 2012 р. 5. Хатки в Синевирській Полянні. Картон, акрил, 2012 р. 6. Гуки. Картон, акрил, 2012 р. 7. Забуте село. Картон, олія, 2011 р.

4 стор.:

1
2

1. Ужоцька церква. Картон, олія, 2010 р. 2. Літо в Синевирській Полянні. Картон, акрил, 2012 р.

Автори несуть відповідальність за точність фактів, цитат, власних імен, географічних назв та ін. Редакція не рецензує надіслані матеріали, не веде листування з їх авторами.

Здано до друку 15.08.2014. Підписано до друку 15.12.2014. Формат 60x84/8. Папір офсетний № 1. Друк офсет. Ум. друк. арк. 38,0. Тираж 1000 пр. Ціна за домовленістю.

All-Ukrainian ecological scientific-popular magazine «Zeleni Karpaty» («The Green Carpathians»), 2014, №№ 1–4. Founded in 1994 (Registration Certificate: series KB, № 239).

Editor-in-Chief F. Hamor, Professor, Doctor of Biological Sciences.

Editorial Board: 77 Krasne Pleco Str., Rakhiv, Zakarpatska Oblast, 90600, Ukraine.

Off-set printing – at The Uzhhorod Town Publishing Office (Uzhhorod, Ruska str., 13).

